

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

EKONOMSKI VIDICI

**Zapošljavanje i
privredni razvoj Srbije**

**ISSN 0354-9135
UDK-33
COBISS.SR-ID 116154887**

**Beograd
jun - oktobar, 2014.**

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XIX

Beograd, jun-oktobar 2014.

Broj 2-3 str. 105-394

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/faks: 011/2642-026
Tkući račun: 180-100121001142034
E-mail: debeograd@gmail.com

Predsednik Društva

ekonomista Beograda:
dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik

dr Jelica Petrović - Vujačić

Redakcija, Board of Editors

Редакционная коллегия

dr Jelica Petrović - Vujačić, dr Zorka Zakić,
dr Vesna Milićević, dr Petar Đukić, dr Ljubinka Joksimović, dr Gojko Rikalović, dr Ivica Stojanović, dr Darko Marinković, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, dr Sreten Vuković, dr Sida Subotić, dr Nataša Cvetković, dr Ljiljana Jeremić, dr Radmila Grozdanović, dr Snežana Grk, dr Bojan Ilić, dr Gordana Kokeza, dr Dejan Molnar

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

ALKAGRAF, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade
(Founded in 1932),
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/fax: 011/2642-026

President of Economists Association of Belgrade:

dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

dr Jelica Petrović - Vujačić

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Союз экономистов Белграда,
Београд, Кнеза Милоша 12
Тел/факс: 011/642 026

Председатель Союза экономистов

Белграда:

др Гојко Рикаловић

Главный ответственный газеты редактор:

др Јелица Петровић - Вујачић

Технический редактор:

Славомир Мирковић

Ekonomski vidici godina XIX Broj 2-3 2014.

ZAPOŠLJAVANJE I PRIVREDNI RAZVOJ SRBIJE
Urednik broja dr Gojko Rikalović

SADRŽAJ

Jugoslav Mijatović

- STANJE I PERSPEKTIVE ZAPOŠLJAVANJA
- POGLED IZ 2014. GODINE 105

Maja Jandrić

- REAKCIJE RAZLIČITIH INSTITUCIONALNIH MODELA
TRŽIŠTA RADA U RECESIJI 117

Sofija Adžić

- TRŽIŠTE RADA, REINDUSTRIJALIZACIJA I ODRŽIVO
ZAPOŠLJAVANJE 127

Sandra Stojadinović Jovanović, Violeta Todorović

- EFEKTI PRILIVA I ODLIVA STRANOG KAPITALA NA
ZAPOSLENOST 141

Gordana Kokeza

- ULOGA EKONOMIJE ZNANJA U REŠAVANJU PROBLEMA
NEZAPOSLENOSTI 157

Slobodan Pokrajac, Sonja Josipović, Duško Belović

- PROIZVODNO PREDUZETNIŠTVO KAO IZVOR
ZAPOŠLJAVANJA U SRBIJI 169

Vladimir Zakić, Zorka Zakić, Vera Mirović

- UDRUŽENO PORODIČNO GAZDINSTVO U AGRO-RURALNOJ
PRIVREDI SRBIJE KAO GENERATOR ZAPOŠLJAVANJA 185

Petar Đukić

- REKONSTRUKCIJA ENERGETIKE: PRILIKA ZA
KVALITETANIJI RAST I ZAPOŠLJAVANJE U SRBIJI 199

Olivera Medar

- MEĐUNARODNI DRUMSKI TRANSPORT – STANJE I
POTENCIJALI ZAPOŠLJAVANJA 215

Simo Stevanović, Milan R. Milanović	
SPECIFIČNOSTI RADNE SNAGE U POLJOPRIVREDI SRBIJE.....	227
Milan Vujović	
KREIRANJEM NOVIH BANKARSKIH ORGANIZACIJA DO VEĆEG ZAPOŠLJAVANJA	243
Dalibor Bubnjević	
ZNAČAJ LIČNE PRODAJE ZA ZAPOŠLJAVANJE I PRIVREDNI RAZVOJ SRBIJE.....	263
Ljiljana Jeremić, Ninela Kordić	
ZAPOSLENOST KAO FAKTOR RAZVOJA SRBIJE.....	275
Ivana Božić Miljković	
DRUŠTVENO – EKONOMSKI ASPEKTI NEZAPOSLENOSTI MLADIH U SRBIJI	291
Srdan Bogetic, Dejan Đorđević, Dragan Ćoćkalo	
ODNOS MLADIH U REPUBLICI SRBIJI PREMA POKRETANJU SOPSTVENOG BIZNISA – REGIONALNI ASPEKT	303
Stevica Dedanski, Miroslav Stupar	
NEOPHODNE REFORME LOKALNE SAMOUPRAVE I NJIHOV UTICAJ NA ZAPOSLENOST U REPUBLICI SRBIJI.....	313
Zorica Vasiljević, Vlado Kovačević, Vladimir Zakić	
RAZVOJ INSTRUMENATA ZA UPRAVLJANJE RIZIKOM POSLOVANJA U POLJOPRIVREDI U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA SRBIJE	333
Milan Beslać, Milojko Janošević	
ODRŽIVA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA I RURALNI RAZVOJ USLOV ZA DOSTIZANJE SIGURNOSTI U OBEZBEĐENJU HRANE.....	347
Nebojša Zakić, Svetlana Vukotić, Marija Čeperković	
INOVACIONI PROCESI U RURALNOM RAZVOJU	363
Vesna Župan	
ZNAČAJ DIGITALNIH AKADEMSKIH BIBLIOTEKA KAO IZVORA NAUČNIH I STRUČNIH INFORMACIJA O PROBLEMIMA ZAPOŠLJAVANJA I EKONOMSKOG RAZVOJA U SRBIJI	375
Zoran Mastilo, Anja Rajak	
CIJENA KOJU BOSNA I HERCEGOVINA PLAĆA ZBOG KORUPCIJE U SISTEMU ZAPOŠLJAVANJA	385

STANJE I PERSPEKTIVE ZAPOSJAVA

- POGLED IZ 2014. GODINE -

Jugoslav Mijatović*

E mail: jugoslav.mijatovic@sbb.rs

Rezime

Osnovne karakteristike stanja i trendova na tržištu rada u periodu ekonomske krize i posebno u poslednjim godinama, manifestuju se u Srbiji sa izuzetno nepovoljnim karakteristikama. Na tržištu rada kriza se vidljivoji, drastičnije i sa većim negativnim posledicama, manifestuje nego kod drugih ekonomske pokazatelja. Izuzetno je nepovoljno što se kriza na tržištu rada ispoljava u znatno oštijem vidu nego u drugim zemljama u tranziciji. To svedoči o ozbiljnosti krize koja je u mnogome do sada minimizirana, ali i o slabostima mera koje se preduzimaju da se smanje njene negativne posledice. Negativne tendencije na tržištu rada, ograničavajuće deluju na mogućnosti oporavka privrede koja se stalno nagoveštava, i onemogućuje dalje neophodne tržišne i ekonomske reforme.

Nemoguće je izaći iz krize sa ovako nepovoljnim kretanjima, obimom i strukturom zaposlenosti i nezaposlenosti. Ako se kriza meri prema stanju i bliskim perspektivama masovnijeg otvaranja novih radnih mesta, a trebalo bi je tako sagledavati, tada stoji nesumnjiva ocena da se ekonomskoj krizi ne samo da ne vidi kraj već da se ona i produbljuje. Ovakav zaključak počinje sve više da zamenjuje olako davane izjave političara u jednom dužem vremenskom periodu, da nas kriza neće zahvatiti ili kasnije da joj se već sagledava kraj. Danas su nezaposlenost i sve veća ograničenja u pristupu tržištu rada među najtežim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u Srbiji sa dugoročno nepovoljnim posledicama. Ovom pitanju se još uvek ne posvećuje dovoljna briga a pogotovo potrebna i dovoljna stručna pažnja. Mere na koje se takoreći svakodnevno ukazuje u sredstvima informisanja ne mogu bitnije da promene stanje na tržištu rada niti da otvore perspektivu većeg i bržeg zapošljavanja u

---

* Nezavisni konsultant.

Srbiji. U Srbiji ne postoji niti je u pripremi nova inovirana dugoročna strategija zapošljavanja koja bi ukazala na bitne karakteristike problema na tržištu rada i puteve za njihovo prevazilaženje.

Ključne reči: *tržište rada, tranzicioni period, ekonomska kriza, visoka stopa nezaposlenosti, viškovi zaposlenih, politike zapošljavanja.*

1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE TRŽIŠTA RADA U SRBIJI

Osnovni problemi na tržištu rada su prvo, veoma niska zaposlenost i drugo, nedostatak poslova i novih radnih mesta kao posledica nedovoljne privredne aktivnosti ali i niza drugih razloga. Stopa nezaposlenosti je znatno viša od zemalja EU i zemalja u okruženju i ostaje na tako visokom nivou ili se čak i povećava.

Osnovne karakteristike stanja i trendova na tržištu rada, manifestuju se u Srbiji sa naglašeno nepovoljnim performansama. Na tržištu rada kriza se vidljivo, drastičnije i sa većim posledicama manifestuje nego kod drugih ekonomskih pokazatelja. U brojnim svojim aspektima ova kriza na tržištu rada je čak znatno veća nego u drugim zemljama u tranziciji što svedoči o njenoj ozbiljnosti ali i o slabostima mera koje su preduzimane da se smanje njene negativne posledice. Negativne tendencije na tržištu rada, ograničavajuće deluju na mogućnosti oporavka privrede kao i mogućnosti daljih neophodnih tržišnih i ekonomskih reformi.

Nepovoljne karakteristike tržišta rada su, pored ostalih, i sledeće:

- neusaglašenost ponude i potražnje radne snage,
- veliko učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti,
- viškovi zaposlenih, posebno u javnom sektoru,
- nepovoljna strarosna struktura nezaposlenih,
- nepovoljna kvalifikaciona struktura nezaposlenih,
- visoka stopa nezaposlenosti mladih,
- veliko učešće žena u ukupnoj nezaposlenosti,
- izuzetno velike razlike između regionalnih tržišta rada,
- veliki broj lica u "sivoj" ekonomiji,

- niska mobilnost radne snage,
- veliki broj nezaposlenih u teže zapošljivim grupama (invalidi, Romi, izbegla i raseljena lica i dr.)

Imajući sve ovo u vidu, nije netačno reći da nema izlaska iz krize sa ovako nepovolnjim obimom i strukturu zaposlenosti i ako se kriza meri prema stanju i bliskim perspektivama otvaranja novih radnih mesta, a to bi trebalo činiti, tada stoji ocena da se ekonomskoj krizi ne vidi kraj i da se ona u nekim svojim segmentima i produbljuje. Nezaposlenost i sve veća ograničenja u pristupu tržištu rada nesumnjivo su među najtežim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u Srbiji sa dugoročno nepovolnjim posledicama i tom pitanju se ne posvećuje dovoljna briga a pogotovu potrebna i dovoljna stručna pažnja. Dosad preduzimane parcijalne mere ne mogu bitnije da promene stanje na tržištu rada niti da otvore perspektivu većeg i bržeg zapošljavanja u Srbiji. U Srbiji ne postoji niti je u pripremi nova inovirana dugoročna strategija zapošljavanja koja bi ukazala na bitne karakteristike problema na tržištu rada i puteve za njihovo prevazilaženje.

Ekomska kriza, kako vreme prolazi, pokazuje svu svoju destruktivnu energiju na sektoru regionalnih tržišta rada. Deklerativna opredeljenja o smanjivanju regionalnih razlika uključujući i razlika na tržištu rada, ne samo da se ne ostvaruju već to u suštini nije ni istaknut prioritet politike zapošljavanja. Tek sada sa ogromnim zakašnjenjem, kada je problem eskalirao do takoreći absurdnih granica ekomska politika počinje da obraća pažnju na ovaj problem. U mnogim nerazvijenim opština u Srbiji najveći broj zaposlenih je u opštinskim administracijama dok privreda praktično i ne postoji.

Kada se ima u vidu da investicije u regionalni razvoj počinju da daju pune efekte na planu razvoja i zapošljavanja tek za nekoliko godina, tada slobodno možemo reći da ekomska politika počinje da govori o ovom problemu sa zakašnjenjem od najmanje jedne decenije. Smanjivanje regionalnih razlika u uslovima produžavanja ekomske krize nema šansu da se realizuje u kraćem roku čak i kad bi se promenile mere ekomske politike. Naprotiv, prisutna je tendencija produbljavanja ovih razlika. Stope registrovane nezaposlenosti po okruzima variraju u razmeri čak jedan prema tri, sa izraženim tendencijama produbljavanja ovih razlika. Najteže su pogoden centri rudarstva i tradicionalne industrije, ali efikasno tržište rada je praktično odsutno u najnerazvijenijim

opštinama u Srbiji sa krajnje lošim perspektivama da se u sadašnjim uslovima privređivanja popravi čak ni na dugi rok.

Takva situacija se, sledeći iskustva drugih zemalja u tranziciji, mogla i očekivati i pre pojave svetske ekonomske krize ali se postavlja pitanje da li je nezaposlenost morala da bude ispoljena u tako drastičnom vidu. Teško je shvatiti zašto se više ne koriste sopstvena raspoloživa znanja i mogućnosti kao i pozitivna i negativna iskustva zemalja u traziciji. Posebno je nemoguće shvatiti zašto se u ovakvoj situaciji ne radi na hitnom donošenju nove inovirane dugoročne strategije zapošljavanja koja bi bila primerena realnoj kriznoj situaciji na tržištu rada u Srbiji. Neki predlozi iz daleke 2005. godine, koji takođe nisu realizovani, dati su u kada je situacija na tržištu rada bila teška ali ni približno teška kao danas.

Posebno je teško shvatiti zašto se za aktivnu politiku tržišta rada u društvu ne obezbeđuju potrebna sredstva, odnosno zašto se i postojeća više nego skromna sredstva, neproduktivno angažuju u sferi potrošnje (otpremnine i sl.) a ne na otvaranje novih radnih mesta. Kada je reč o programima otvaranja i očuvanja radnih mesta situacija u uslovima nastanka krize se ponavlja kao i kod tranzicionih promena. Takvi programi jednostavno kasne ili tačnije njih nema ili ih bar nema u meri koji bi sa stanovišta zaposlenosti nešto ozbiljnije značili.

Za izradu politike i programa zapošljavanja, prvi neophodni korak je objektivna dijagnoza stanja, tj. prikaz stvarnog stanja i tendencija na tržištu rada (posebno realni obim nezaposlenosti i realne mogućnosti zapošljavanja) koje ne zavise od promena u metodološkom i statističkom iskazivanju podataka. Primarni cilj ovih metodoloških izmena koji su postali takoreći svakodnevna praksa u statistici tržišta rada je da probleme prikažu manjim nego što realno jesu.

Tek nakon ovakve analize moguće je govoriti o stvarnom potencijalu privrede u Srbiji da se i u uslovima ekonomske krize otvaraju nova radna mesta kao i o preporukama da se podstiče politika zapošljavanja.

Obim i struktura privrednog rasta ni u prethodnom periodu, a pogotovu sada u uslovima ekonomske krize, ne omogućuju ne samo apsorbovanje nezaposlenih lica, već bitno ugrožavaju i postojeću zaposlenost koja se rapidno smanjuje, kako apsolutno, tako i u odnosu na radno sposobno stanovništvo. Brojna su otpuštanja radnika, struktura zaposlenosti i nezaposlenosti je loša, veoma je visoka stopa nezaposlenosti, dugo se čeka na zaposlenje, postojeća radna mesta se sve brže gube, tržište rada je nedovoljno fleksibilno pa postojeća stručna znanja nezaposlenih ne odgovaraju zahtevima tržišta rada. Bitne nadležnosti na tržištu rada, pa čak i one izrazito tehničke prirode, su koncentrisane u nadležnom resornom ministarstvu umesto da ih propisuju institucije tržišta rada.

Dugoročna strategija zapošljavanja mora konkretnim merama predvideti povećanje privlačnosti zaposlenja u manjim mestima. Ona se mora zalagati za učešće predstavnika lokalnih vlasti, poslodavaca, sindikata, obrazovnih institucija i nevladinih organizacija na lokalnom nivou u definisanju i realizaciji lokalnih dugoročnih strategija zapošljavanja koje bi trebalo da ima svaka opština u Srbiji. Potrebna strateška opredeljenja za prevazilaženje regionalnih razlika na tržištu rada u Srbiji, su razvijanje sveobuvatnog koncepta regionalne politike, izrada posebnih regionalnih strategija razvoja i strategija zapošljavanja u saradnji svih relevantnih lokalnih aktera i socijalnih partnera u oblasti zapošljavanja, razvoj infrastrukture koja obezbeđuje uslove za uravnotežen regionalni razvoj i ekspanzija aktivnih mera politike tržišta rada.

Tranzicija naše privrede i prisutna ekomska kriza izazivaju brojna otpuštanja radnika koji su i najveća žrtva smanjenog obima posla kod preduzeća i poslodavaca. Ekomska kriza koja se ubrzano pretače u krizu na tržištu rata u Srbiji, pogoda praktično sve kategorije stanovništva u aktivnoj radnoj dobi, kako one koji su već zaposleni ili su bili zaposleni tako i brojne kategorije mladih lica koja prvi put traže zaposlenje i koja su do zaposlenja i do sada dolazila izuzetno teško i sporo a sada u uslovima krize pristup poslovima je još teži i sa povećanim stepenom neizvesnosti.

Pokazatelji na tržištu rada ukazuju na osnovne karakteristike nezaposlenosti koja zadržava visok nivo, dugotrajna je, strukturno nepovoljna u smislu učešća stručnih i kvalifikovanih lica u ukupnom broju nezaposlenih lica. Nedovoljna sredstva za tržište rada i njihovo usmeravanja na tzv. pasivna prava nezaposlenih, značajno su umanjili i onako nedovoljna sredstva za aktivne programe i mere zapošljavanja kojima se podstiče otvaranje novih radnih mesta i smanjuje vreme čekanja na zaposlenje.

2. STANJE NA TRŽIŠTU RADA

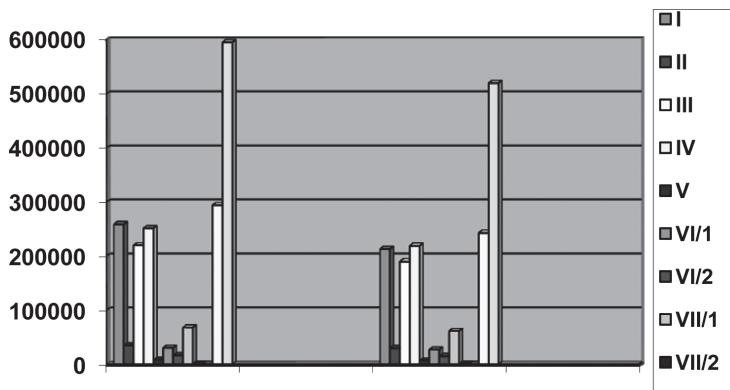
Prema zvaničnim podacima u Srbiji na kraju 2013. godine broj zaposlenih je iznosio 1.715.164 i taj broj se konstantno smanjuje iz godine u godinu što je svakako jedan od najnepovoljnijih indikatora na tržištu rada. Sama ta činjenica, u velikoj meri, devalvira rezultate parcijalnih mera ekomske politike i politike zapošljavanja. Imajući sve navedeno u vidu, opšta je ocena da je stanje na području zaposlenosti još nepovoljnije nego što pokazuju statistički podaci.

Sledeća, bitna i izrazito nepovoljna karakteristika, je visok obim i brzi rast registrovane nezaposlenosti, odnosno lica koja se nalaze na evidenciji

Nacionalne službe za zapošljavanje, demantujući izjave zvaničnika da će broj nezaposlenih početi da opada.

Ukupan broj lica koja traže zaposlenje iznosi je krajem 2013. godine 893.186 lica a broj nezaposlenih 774.890 lica. U oba ova slučaja podaci pokazuju da je došlo do daljeg rasta u odnosu na prethodne godine.

Grafik 1. Lica koja traže zaposlenje i nezaposlena lica

Nacionalna služba za zapošljavanje već duže vremena za obračun stope nezaposlenosti ne koristi podatke o licima koja traže zaposlenje već tzv. „nezaposlena lica - aktivni” u koju se uključuju i lica koja su bili osigurani preko poljoprivrede koja po statistici nisu uključena u zaposlene. Prema zakonskoj odredbi nezaposleno lice je lice od 15 do 65 godina života, sposobno i odmah spremno da radi, koje nije zasnovalo radni odnos ili na drugi način ostvarilo pravo na rad, a koje se vodi na evidenciji i aktivno traži zaposlenje.

Kod nas se stopa nezaposlenosti iskazuje na dva načina - prema Anketi o radnoj snazi i prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje (tzv. stopa registrovane nezaposlenosti). Prema našem mišljenju obe zvanične stope ne iskazuju pravo stanje nezaposlenosti u Srbiji jer podaci iz Ankete o radnoj snazi značajno variraju po godinama a kod registrovane nezaposlenosti u kategoriju zaposlenih se neopravdano svrstavaju i kategorije kojima tu ne bi trebalo da bude mesta. Ukoliko se poslužimo podacima iz Ankete o radnoj snazi, stopa nezaposlenosti u Srbiji bi iznosila oko 22%, što je znatno više nego u prethodnim godinama. Podaci dobijeni metodom da se stopa nezaposlenosti izračunava iz odnosa broja nezaposlenih i zbiru zaposlenih i nezaposlenih lica, pokazuje da je stopa nezaposlenosti krajem 2013. godine 31,1%. Pored stope nezaposlenosti na

nepovoljno stanje na tržištu rada ukazuje i tzv. stopa neaktivnosti stanovništva koja iznosi oko 55% i u daljem je porastu. Pomenute stope bi bile iskazane u još većem procentu da se stanovništvo Srbije, po osnovu pada nataliteta, intezivno ne smanjuje iz godine u godinu.

Preduga nezaposlenost, koja je prisutna u Srbiji, posebno stručnih lica ima veliki uticaj na tržište rada, ekonomiju i društvo u celini. Pre svega, reč je o gubitku značajnog doprinosa ekonomskoj aktivnosti i razvoju od strane najproduktivnije populacije stanovništva. Nedovoljna zaposlenost i visoka nezaposlenost bitno smanjuju ukupnu kupovnu moć stanovništva a to znači da se preko nje ne mogu obezbediti podsticaji za ubrzani privredni rast. Dugo odsustvovanje sa posla, posebno mlade generacije i njenog stručnog dela, van sveta rada znači, po pravilu, i odsustvovanje ovih generacija od neposrednog uticaja na odlučivanje o bitnim pitanjima rada i života društva. Tu leže i koreni mnogih političkih i socijalnih nesporazuma između generacija.

U poslednjoj deceniji nije bilo značajnijih pomaka u tendencijama na tržišta rada u Srbiji. Zaposlenost se već godinama smanjuje a nezaposlenost raste i ta tendencija se nastavlja i sada. Dok se ova tendencija ne promeni nemoguće je govoriti o izmeni nepovoljnih trendova na tržišti rada u Srbiji.

Krajnje je vreme da se u Srbiji promene i modernizuju metode kojima se, posredno i neposredno, utiče na politiku i strategiju zapošljavanja, odnosno kojima se motivišu poslodavci da zapošljavaju nove radnike i kojima se motivišu nezaposlena lica da slobodnije ulaze u brojne programe samozapošljavanja. Tržištu rada u Srbiji potrebna je hitno nova inovirana dugoročna strategija zapošljavanja.

3. NEOPHODNA JE NOVA INOVIRANA DUGOROČNA STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA

Prema našem mišljenju, u novim uslovima koje je donela svetska ekonomska kriza kao i dugogodišnja kriza tržišta rada u Srbiji, neophodno je hitno pristupiti izradi nove inovirane dugoročne strategije zapošljavanja i Akcionog plana za njeno sprovodenje, koji će ponudoti odgovore za održivi razvoj politike tržišta rada i zapošljavanja u Srbiji. Postojeća Nacionalna strategija zapošljavanja je uveliko zastarela jer njeni elementi datiraju iz daleke 2005. godine i od tada uglavnom nije ni primenjivana odnosno nije pretočena u operativne strategije zapošljavanja na nivou opština.

Potrebna strateška opredeljenja za prevazilaženje prisutnih problema na tržištu rada, a posebno prevazilaženja njenog nesumnjivo najtežeg problema - regionalnih razlika na tržištu rada u Srbiji, treba u novoj inoviranoj dugoročnoj strategiji zapošljavanja, tražiti u operativnoj razradi sledećih strateških opredeljenja:

- Zakonska i svaka druga podrška inostranim i domaćim investicijama u Srbiji;
- Mnogo fleksibilnija podrška podsticanju proizvodnji koja je namenjena izvozu;
- Razvijanje sveobuhvatnog koncepta regionalne politike koja bi obuhvatila finansijsku podršku biznisu i tržištu rada u opštinama;
- Izrada posebnih regionalnih strategija razvoja i strategija zapošljavanja u kooperaciji svih relevannih lokalnih aktera kao i aktiviranje socijalnih partnera u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i razvoja na regionalnom nivou;
- Nastavak procesa razvoja lokalne samouprave uz odgovarajuću budžetsku decentralizaciju što treba da omogući sagledanja i brigu o lokalnim potrebama tržišta rada;
- Izrada jedinstvene metodologije i odgovarajuće regionalne osnove za ocenjivanje stepena razvijenosti pojedinih opština;
- Usavršavanje sistemskih mera radi poboljšanja mogućnosti za pokretanje posla i zapošljavanja;
- Razvoj infrastrukture koja obezbeđuje uslove za uravnotežen regionalni razvoj;
- Podsticanje razvoja konkurentnih programa koji bi privukli domaće i strane investicije;
- Ekspanzija aktivnih mera politike tržišta rada sa posebnom pažnjom i dodatnim sredstvima usmerenim prema manje razvijenim regionima;
- Unapređenje međunarodne razvojne kreditne podrške i donatorskih pilot projekata prema posebno pogodjenim regionima;
- Borba protiv diskriminacije posebno pogodjenih grupa u Srbiji a posebno: osoba sa invaliditetom, Roma kao posebno ugrožene etničke grupe i izbeglica i interna raseljenih lica.

Nezaobilazni aspekt dugoročne strategije zapošljavanja mora biti definisana politika podsticanja malih i srednjih preduzeća koji u svakoj privredi predstavljaju generator novog zapošljavanja. Prednosti malih i srednjih preduzeća su u bržoj rekonstrukciji i razvoju zemlje, većoj tržišnoj i tehnološkoj fleksibilnosti, boljem uočavanju tržišnih šansi i iznad svega povećanju zapošljavanja. Prednosti su i u domenu socijalne prirode jer mala i srednja preduzeća omogućuje brže zadovoljavanje posebnih kategorija stanovništva kao što su teže zaposljiva lica, penzioneri, domaćice, dodatni poslovi za već zaposlene i dr.

Sastavni deo dugoročne strategije zapošljavanja moraju biti novi parametri uspeha koji će biti precizno kvantificirani (sa definisanim normativima i standardima) tako da se mogu pratiti mesečno, kvartalno, polugodišnje i godišnje. Ovakva analiza bi jasno pokazala da li i u kojoj meri se ciljevi i zadaci dugoročne strategije zapošljavanja ostvaruju.

Parametri koji se ovde predlažu su, pored ostalih, sledeći:

1. Rast radne snage u odnosu na radno sposobno stanovništvo, rast broja zaposlenih u radno sposobnom stanovništvu (stopa zaposlenosti) i rast fleksibilnih oblika zapošljavanja. Kod nas danas imamo smanjenje zaposlenosti i smanjenje učešća zaposlenosti u radno sposobnom stanovništvu, što možemo definisati kao bitnu negativnu tendenciju na tržištu rada u Srbiji.

2. Smanjenje stope nezaposlenosti i posebno povećanje broja zaposlenih sa evidencije nezaposlenih. Bez obzira na način definisanja stope nezaposlenosti (prema Anketi o radnoj snazi ili tzv. registrovanoj nezaposlenosti) ovde je stanje alarmantno i tu nam ne mogu pomoći sve metodološke i obračunske promene jer one ne doprinose otvaranju novih radnih mesta, što mora biti osnovni racionalni način za smanjenje nezaposlenosti i stope nezaposlenosti.

3. Smanjenje učešća zaposlenih u „sivoj“ ekonomiji. U uslovima tranzicije i nedostatka aktivnih programa za zapošljavanje, posebno lica koja su izgubila posao, zapošljavanje u „sivoj“ ekonomiji ekspandira. Ono dobija poseban podsticaj u uslovima ekonomske krize kada se do posla teško dolazi a zaposlenje se lako i brzo gubi. Ovaj indikator uspeha bi nesumnjivo pokazao da sa produženjem krize, zapošljavanje u „sivoj“ ekonomiji sve više postaje jedini izvor egzistencije za znatan broj radno sposobnog stanovništva.

4. Porast prosečne realne zarade i smanjenje poreskog opterećenja zarada. Porast realnih zarada povećava kupovnu moć stanovništva a ona preko povećane tražnje na tržištu, podstiče rast proizvodnje i zaposlenosti. Smanjenje opterećenja zarada takođe podstiče proizvodnju i zapošljavanje. U sadašnjim uslovima ekonomske krize kupovna moć stanovništva slabi a zbog smanjenja

zaposlenosti smanjuje se i masa realnih zarada, čime i ovaj indikator na tržište rada dobija negativne konotacije.

5. Smanjenje regionalnih dispariteta u stopama zaposlenosti i nezaposlenosti i zakonska podrška lokalnim inicijativama. Na tržištu rada danas uz izrazite regionalne disproporcije koje se dalje povećavaju. Zakonska podrška lokalnim inicijativama je krajnje simbolična i marginalna.

6. Povećanje stope zapošljavanja žena, mlađih, invalida, posebno pogodjenih grupa i dugoročno nezaposlenih lica. Na evidenciji nezaposlenih nalaze se brojne kategorije ovih lica. Oni teško dolaze do zaposlenja i u normalnim uslovima privređivanja a pogotovo u uslovima krize. Zapošljavanje mlađih se podstiče i njihovim stipendiranjem za vreme školovanja koje je gotovo sasvim zamrlo. Ovaj indikator uspeha bi, kada se kvantificira, nesumnjivo pokazao slabosti u sistemu zapošljavanja jer se brojnost i učešće ovih grupa u ukupnoj nezaposlenosti ne smanjuje već godinama.

7. Rast i visina novih investicija, posebno u infrastrukturne objekte i poboljšanje kvaliteta i produktivnosti rada. Ovi, nesumnjivo najzačajniji faktori za povećanje proizvodnje, imaju izvanredno veliki uticaj i na rast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenih, ne samo kroz njihovo angažovanje na samim investicionim radovima, već i posredno kroz dodatno angažovanje kooperanata ovih radova kao i kroz sopstveno radno angažovanje koje je omogućeno realizacijom novih infrastruktura.

8. Povećanje sredstava za aktivne mere zapošljavanja i povećanje upotrebe otpremnina za ponovno zapošljavanje. Stvarni obim i struktura ovih programa, o kojima se u javnosti mnogo priča, pokazao bi svu svoju nedovoljnost i manjkavost ukoliko bi se sistematski pratio preko odgovarajućih parametara uspeha. Praksa je nedvosmisleno pokazala da zemlje koje dugoročno neguju ove programe imaju značajno manje stope nezaposlenosti od zemalja kod kojih su one izostale ili gde se i onako nedovoljna sredstva za tržište rada usmeravaju u otpremnine i potrošnju što ne otvara nova radna mesta.

9. Povećanje uključivanja nezaposlenih i viškova zaposlenih u programe prekvalifikacija, dokvalifikacija i inoviranja znanja. Programi ove vrste koji se kod nas realizuju uglavnom preko službi zapošljavanja, mereno preko parametara uspeha, su sasvim nedovoljni u odnosu na broj i strukturu nezaposlenih i viškova zaposlenih lica.

Ustanovljavanje sistematskog praćenja ovih i drugih indikatora uspeha, koji bi bili sastavni deo nove Dugoročne strategije zapošljavanja, primerene

novim uslovima koje je donela svetska i naša ekonomska kriza, razotkrilo bi brojne prisutne slabosti u elementima ekonomske pa i socijalne politike koja se realizuje ili se uopšte ne realizuje na tržištu rada u Srbiji a istovremeno bi ukazala na nužne pravce poboljšanja ekonomske politike i politike tržišta rada umesto stručno neutemeljenih olakih izjava u javnosti da nas ekonomska kriza i kriza tržišta rada ne dotiču ili da su već prošli.

STATE AND PERSPECTIVE OF EMPLOYMENT - VIEW FROM THE 2014TH -

Abstract

The basic characteristics of the status and trends in the labour market in the transition period and in the period of economic crisis so far have been manifested in notably unfavourable performances, much higher than in other transition countries. The negative tendencies in the labour market, on their part, put limits to the possibilities of further necessary market and economic reforms. The unemployment has become today one of the most difficult economic, social and political problems in the Republic of Serbia with lasting unfavourable consequences.

To prepare such a programme, the first indisensable step is an objective status projection, i.e. a presentation of an actual situation and trends in the labour market which are not dependant on the changes in statistical data presentation, the objective of which is to minimize the problems and thus present them lesser than they actually are. Only after such an analysis it would be possible to discuss a real potential of the economy and society for opening of new jobs, as well as the recommendations to instigate the employment policy in Serbia.

Key words: *labour market; transitory period; economic crisis, high rate of unemployment; redundant staff; employment policies.*

LITERATURA

Mijatović, J. (2010), „Mala i srednja preduzeća generator zapošljavanja - možemo li zapošljavati više i brže?”, *Ekonomski vidici*, vol. 15, iss. 4, pp. 525-532.

Mijatović, J. (2010). „Stanje i perspektive tržišta rada u Srbiji (ima li izgleda za veće zapošljavanje)”, *Ekonomski vidici*, Savetovanje juna 2010. godine.

NSZ „Izveštaj o radu za 2012. godinu”.

NSZ (2005), „Nacionalna strategija zapošljavanja”, Beograd 2005. godine.

NSZ „Nacionalni akcioni plan zapošljavanja”.

NSZ „Poslovi”, (mesečni statistički bilten).

NSZ „Program rada za 2013. godinu”.

Republički zavod za statistiku, popisi stanovništva.

REAKCIJE RAZLIČITIH INSTITUCIONALNIH MODELA TRŽIŠTA RADA U RECESIJI

Maja Jandrić*

E-mail: maja@ekof.bg.ac.rs

Rezime

U radu se analiziraju razlike u reakcijama tržišta rada na makroekonomiske šokove u četiri različita institucionalna modela (skandinavski, kontinentalni, anglosaksonski i mediteranski) u periodu od otpočinjanja ekonomske krize 2008. godine do kraja 2013. godine. Posmatrani institucionalni modeli se, između ostalog, u velikoj meri razlikuju po pitanju odnosa fleksibilnosti i sigurnosti na tržištu rada. Ishodi na ovom tržištu se značajno razlikuju među zemljama i modelima, pri čemu je pokazano da veća fleksibilnost tržišta rada, posmatrana izolovano od ostalih institucionalnih elemenata, nije značajno doprinela boljim performansama ovog tržišta. Performanse po pitanju zaposlenosti su u velikoj meri zavisne od delovanja kompleksnog institucionalnog sistema i međusobne usklađenosti njegovih elemenata.

Ključne reči: institucionalni modeli tržišta rada, recesija, fleksibilnost tržišta rada

1. INSTITUCIONALNI MODELI I FLEKSIBILNOST TRŽIŠTA RADA

1.1. Institucionalni modeli tržišta rada

Postoje tri osnovna režima države blagostanja: liberalni (Velika Britanija, SAD, Kanada, Australija), socijaldemokratski (skandinavske zemlje) i konzervativni (ili konzervativno-korporativistički: Austrija, Francuska, Nemačka, Italija)¹. Kada je u pitanju tržište rada, najčešće se navode četiri osnovna modela²: skandinavski, anglosaksonski, kontinentalni

* Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

¹ Esping-Andersen (1990), str. 26.

² Zirra (2007), str. 3.

i mediteranski. Karakteristike različitih institucionalnih okvira tržišta rada u okviru Evropske unije ukratko su prikazani u tabeli 1. i tabeli 2.

Tabela 1. Različiti modeli tržišta rada

Model	Skandinavski (moderni socijal-demokratski model)	Anglosaksonski (liberalni model)	Kontinentalni (konzervativni model)	Mediterski (partikularistički model)
Karakteristike				
Socijalna sigurnost	+	-	+	-
Naknada za nezaposlene	+	-	+	-
Fleksibilnost tržišta rada	+	+	-	-
Ishodi				
Rizik siromaštva	-	+	-	+
Stopa zaposlenosti	+	+	-	-
Segmentacija tržišta rada	-	-	+	+

Napomena: + (visoko), - (nisko)

Prema: Zirra (2007).

Karakteristike ova četiri modela kada su u pitanju institucije tržišta rada u pojedinim zemljama prikazane su u tabeli 2. koja prikazuje rangiranje navedenih zemalja prema nekoliko ključnih pokazatelja: striktnost zakonodavne zaštite zaposlenja (EPL), izdašnost sistema naknada za nezaposlene, izdaci za aktivne politike tržišta rada (APTR) i nivo centralizacije sistema kolektivnog pregovaranja.

Tabela 2. Karakteristike pojedinih modela tržišta rada-rangovi

	EPL - rigidnost	Naknada za nezaposlene	APTR	Kolektivno pregovaranje
	+	+	+	Najcentralizovanije
Belgija	9	5	2	4
Švedska	7	6	3	7
Danska	12	2	1	8
Holandija	10	1	4	6
Francuska	3	3	5	14
Finska	11	8	6	3
Austrija	8	10	9	2
Španija	4	7	7	9
Portugal	1	4	11	11
Italija	5	9	12	10
Nemačka	6	12	8	12
Grčka	2	14	14	5
Irska	14	11	10	1
V. Britanija	15	15	13	13
SAD	16	13	16	16
Japan	13	16	15	15
	-	-	-	Manje centralizovano
Legenda:				
Anglo-saksonski model	Skandi-navski model	Kontinentalni model	Mediteranski model	

Izvor: Boeri (2010).

Postoje i druge podele i načini grupisanja zemalja prema određenim institucionalnim elementima tržišta rada. Jedna od mogućih podela bazira se na pristupu VOC³. Osnovnu razliku prema ovom pristupu pravi se između dva tipa režima – liberalne tržišne privrede (SAD, Velika Britanija, Australija, Kanada, Novi Zeland, Irska) i koordinisane tržišne privrede (Nemačka, Japan, Švajcarska, Holandija, Belgija, Švedska, Norveška, Danska, Finska i Austrija). Ove dve grupe

³ Engl. *Varieties of Capitalism*.

predstavljaju dva suprotna kraja spektra u kojem se nalazi većina kapitalističkih privrednih sistema. Francusku, Italiju, Španiju, Portugal, Grčku i Tursku autori uz ografe svrstavaju u „Mediteransku grupu“, s obzirom da postoje određeni elementi institucionalnog grupisanja, uz prisustvo ne-tržišne koordinacije u sferi korporativnih finansija i liberalnijim aranžmanima u segmentu relacija vezanih za radne odnose⁴.

Kategorizacija zenalja na osnovu institucionalnih karakteristika tržišta rada može se izvršiti i na osnovu odnosa fleksibilnosti i sigurnosti na ovom tržištu. Komponente na osnovu kojih je određena pozicija pojedinih zemalja su: zakonodavna zaštita zaposlenja, učešće u programima doživotnog učenja, poreski klin i izdaci za politike tržišta rada.

Na osnovu toga, zemlje su podeljene u pet klastera:

- 1.Kontinentalni (Austrija, Belgija, Francuska, Nemačka) – umeren do visok nivo sigurnosti i srednji nivo fleksibilnosti;
- 2.Istočni (Češka, Mađarska, Poljska, Slovačka) – niska sigurnost i umerena do visoka fleksibilnost;
- 3.Nordijski (Danska, Finska, Holandija, Švedska) – visoka sigurnost i umerena do visoka fleksibilnost;
- 4.Mediteranski (Grčka, Portugal, Španija) – umerena do niska sigurnost i niska fleksibilnost, i
- 5.Anglosaksonski (Irska, Velika Britanija) – umereno nizak nivo sigurnosti i visoka fleksibilnost.

U daljoj analizi koristimo sledeću podelu zemalja EU⁵:

- 1.Kontinentalne: Nemačka, Austrija, Francuska, Belgija
- 2.Anglosakonske: Irska, Velika Britanija
- 3.Skandinavske: Švedska, Danska, Holandija, Finska
- 4.Mediteranske: Grčka, Italija, Portugal, Španija
- 5.Zemlje „Nove Evrope“: Češka, Slovačka, Poljska, Mađarska, Estonija, Letonija, Litvanija, Bugarska, Rumunija, Hrvatska, Slovenija.

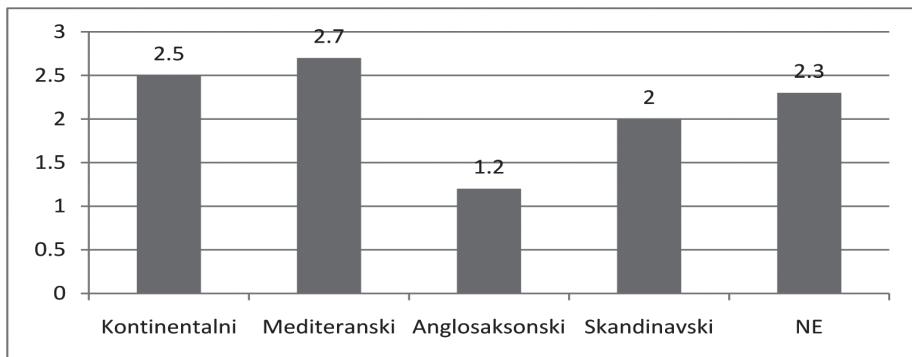
⁴ Hall i Soskice, 2001; str. 21.

⁵ Luksemburg, Malta i Kipar su izuzeti iz analize.

1.2. Fleksibilnost tržišta rada u različitim modelima tržišta rada

Najčešće korišćen pokazatelj fleksibilnosti tržišta rada je OECD-ov indeks zakonodavne zaštite zaposlenja (EPL). Prosečne vrednosti EPL indeksa⁶ za pojedine institucionalne modele na početku recesije (2008. godine) prikazane su na slici 1.

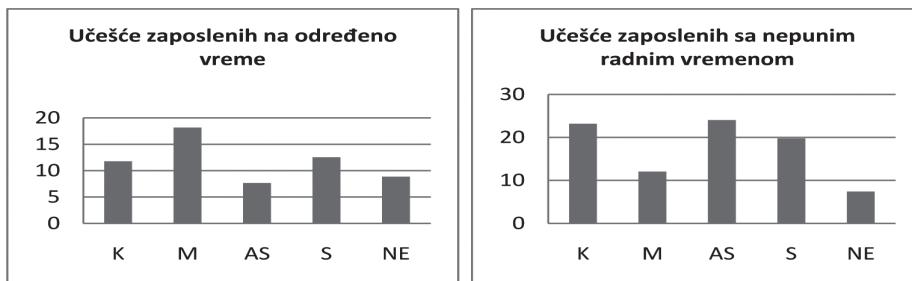
Slika 1. Prosečne vrednosti EPL indeksa u pojedinim institucionalnim modelima

Izvori podataka: OECD, Muravyev (2010), Feld i Schneider (2010), Nesporova (2011), Tonin (2009).

Učešće zaposlenih na određeno vreme i zaposlenih sa nepunim radnim vremenom prikazano je na slici 2.

Slika 2. Prosečno učešće zaposlenih na određeno vreme i zaposlenih sa nepunim radnim vremenom u posmatranom periodu

Podaci: EUROSTAT

Legenda: K – kontinentalni model; M-mediteranski model; AS – anglosaksonski model; S-skandinavski model; NE-Nova Evropa

⁶ Ukupni EPL indeks, verzija 2, 2008. godina.

Prema indeksu EPL, najveću fleksibilnost tržišta rada imaju zemlje koje pripadaju liberalnom modelu. Sledi ih skandinavske zemlje i (bivše) zemlje u tranziciji, dok zemlje koje pripadaju kontinentalnom i mediteranskom modelu imaju niže nivoje fleksibilnosti merene EPL indeksom⁷. Pored toga, kada je u pitanju učešće nestandardnih oblika zaposlenosti, zemlje „Nove Evrope“ u proseku imaju relativno nisko učešće zaposlenih na određeno vreme i zaposlenih sa nepunim radnim vremenom⁸. Mediteranska grupa zemalja ima u proseku veće učešće zaposlenih na određeno vreme i značajno veće učešće samozaposlenih u odnosu na ostale modele.

2. PROMENE OSNOVNIH POKAZATELJA STANJA NA TRŽIŠTU RADA U PERIODU 2007-2013.

Promene na tržištu rada u periodu 2007-2013. pratimo preko nekoliko osnovnih pokazatelja: stopa nezaposlenosti, stopa zaposlenosti, stopa aktivnosti, stopa i učešće dugoročne nezaposlenosti, kao i stopa veoma duge nezaposlenosti. Posebna pažnja posvećena je položaju mlađih na tržištu rada koji se prati preko stope nezaposlenosti, učešća i zaposlenosti mlađih, kao i preko pokazatelja NEET⁹ za starosne grupacije 15-24 i 20-34 godine.

Koefficijenti varijacije u posmatranim podgrupama (kontinentalne, mediteranske, anglosaksonske, skandinavske i zemlje „Nove Evrope“) nisu visoki i relativno su ujednačeni. Nešto veći varijabilitet se pojavljuje u grupi kontinentalnih zemalja, naročito kod pokazatelja stope veoma duge nezaposlenosti i pokazatelja položaja mlađih na tržištu rada. Rangiranje različitih modela tržišta rada na osnovu performansi ovog tržišta u periodu 2007-2013. je prikazano u tabeli 3. Zemlje koje pripadaju skandinavskom i kontinentalnom modelu u proseku imaju najbolje vrednosti svih posmatranih pokazatelja, dok je grupa mediteranskih zemalja najlošije pozicionirana.

⁷ EPL indeks pre svega pokazuje striktnost regulative koja se odnosi na otpuštanje radnika.

⁸ Učešće samozaposlenih u ukupnom broju zaposlenih ne odstupa značajno od proseka za EU-28, s tim da postoje značajne razlike među zemljama u okviru ove grupe.

⁹ *Neither in employment nor in education and training.*

Tabela 3. Performanse pojedinih modela prema izabranim pokazateljima

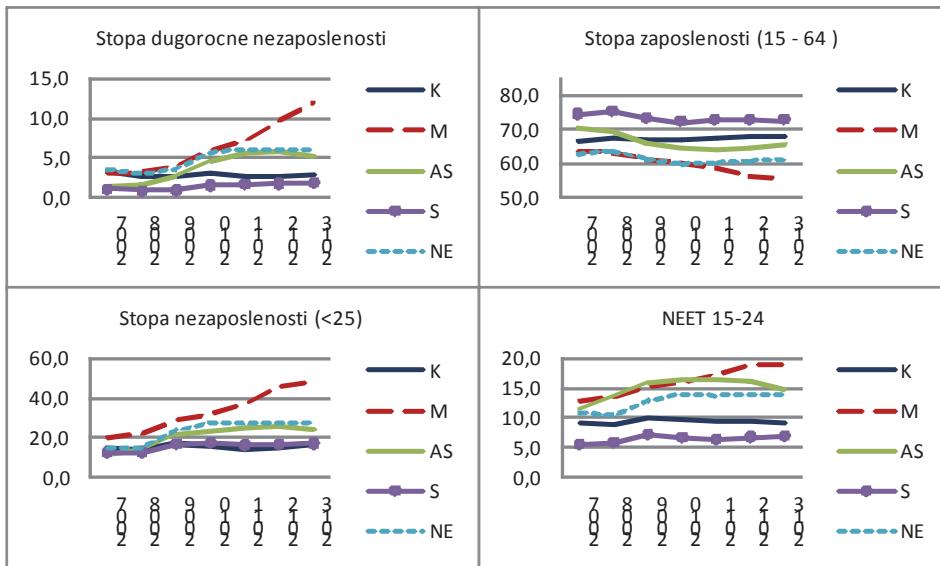
Pokazatelj	Rang (1 – najbolje; 4 – najlošije)				
	1.	2.	3.	4.	5.
Stopa nezaposlenosti	S	K	AS	NE	M
Stopa zaposlenosti 15-64	S	K	AS	NE	M
Stopa aktivnosti 15-64	S	AS	K	M	NE
Stopa i učešće dugoročne nezaposlenosti	S	K	AS	NE	M
Stopa veoma duge nezaposlenosti	S	K	NE/AS	NE/AS	M
Racio nezaposlenosti mladih 15-24	K	NE	S	AS	M
Stopa nezaposlenosti mladih (mlađi od 25)	K	S	AS	NE	M
NEET 15-24	S	K	NE	AS	M
NEET 20-34	S	K	AS/NE	NE/AS	M

Izvor podataka: EUROSTAT

Najveća pogoršanja indikatora u posmatranom periodu zabeležena su u zemljama mediteranskog modela. Zemlje anglosaksonskog modela imale su nešto blaža pogoršanja u poređenju sa mediteranskim, dok su ostali modeli imali umerenije reakcije tržišta rada u posmatranom periodu. Zemlje kontinentalnog modela su u posmatranom periodu u proseku zabeležile poboljšanje velikog broja indikatora (stopa zaposlenosti, stopa aktivnosti, stopa nezaposlenosti, pokazatelji dugoročne nezaposlenosti, NEET). Međutim, kod skoro svih pokazatelja kod kojih se pojavljuju prosečna pozitivna kretanja u ovoj grupi zemalja, uzroci boljih prosečnih vrednosti uglavnom leže u poboljšanju indikatora performansi tržišta rada u Nemačkoj (i delom u Austriji). Osim NEET pokazatelja u kontinentalnoj grupi, svi pokazatelji položaja mladih na tržištu rada su u svim grupama

zemalja pogoršani. Na slici 3. prikazane su prosečne vrednosti izabralih pokazatelja za pojedine modele tržišta rada u EU.

Slika 3. Kretanje izabranih pokazatelja u periodu 2007-2013.

Izvor podataka: EUROSTAT

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza performansi različitih institucionalnih modela tržišta rada su u periodu 2007-2013. pokazala je da su postojale značajne razlike u reakcijama tržišta rada na recesiju. Zemlje koje pripadaju skandinavskom i kontinentalnom modelu u proseku imaju najbolje vrednosti svih posmatranih pokazatelja, dok su zemalje koje pripadaju mediteranskom modelu imale u proseku lošije performanse od zemalja iz ostalih modela. Anglosaksonske zemlje su u proseku imale lošije vrednosti pokazatelja od zemalja skandinavskog i kontinentalnog modela, dok su zemalje Nove Evrope u proseku imale bolje performanse od mediteranske i lošije od anglosaksonske grupe zemalja. U svih pet grupa zemalja skoro svi posmatrani pokazatelji položaja mladih na tržištu rada su pogoršani. Prema OECD-ovom EPL indeksu, anglosaksonska grupa zemalja ima najmanje rigidnu zakonodavnu

zaštitu zaposlenja. Najviša prosečna vrednost indeksa, koja ukazuje na veću rigidnost tržišta rada, beleži se u zemljama mediteranskog modela (2,7), a slede zemlje kontinentalnog modela (2,5). Veća fleksibilnost tržišta rada, izražena kroz regulativu koju obuhvata EPL indeks, i posmatrana izolovano od ostalih institucionalnih elemenata, nije značajno doprinela boljim performansama ovog tržišta. Performanse tržišta rada su, između ostalog, rezultat delovanja kompleksnog institucionalnog sistema, pri čemu je usklađenost pojedinih institucionalnih elemenata od ključnog značaja za povećanje efikasnosti tržišta rada.

REACTIONS OF DIFFERENT INSTITUTIONAL LABOUR MARKET MODELS IN RECESSION

Abstract:

This paper analyzes differences in labour market reactions to the macroeconomic shocks in four different institutional models (Scandinavian, Continental, Anglo-Saxon and Mediterranean) from the beginning of recession until the end of 2013. Institutional models show large differences concerning the relationship between flexibility and security in the labour market. Labour market outcomes differ significantly between different models and countries. It is shown that labour market flexibility, taken apart from other institutional elements, did not significantly contribute to better labour market performances. Labour market outcomes depend on the functioning of the complex institutional system and coherence of its elements.

Keywords: *institutional models of labour markets, recession, labour market flexibility*

LITERATURA

Boeri, T., (2010), „Institutional Reforms and Dualism in European Labor Markets”,

http://didattica.unibocconi.it/mypage/dwload.p?nomefile=LUXEMBURG_HANDOUT20101210100543.PDF

Esping-Andersen, G. (1990), *The three worlds of welfare capitalism*, Princeton University Press.

Feld, L., Schneider, F. (2010), „Survey on the Shadow Economy and Undeclared Earnings in OECD Countries”, *German Economic Review*, Volume 11, Issue 2,

Hall, P., Soskice, D. (eds.), (2001), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press,

Muravyev, A. (2010), „Evolution of Employment Protection Legislation in the USSR, CIS and Baltic States, 1985-2009,” IZA Discussion Papers 5365, Institute for the Study of Labor (IZA).

Nesporova, A. (2011), „Employment recovery and job quality in Eastern Europe and Central Asia”, Research Conference on Key Lessons from the Crisis and Way Forward , Geneva, ILO.

Tonin, M. (2009), „Employment protection legislation in central and east European countries”, *South-East Europe Review*, 4/2009.

Zirra, S. (2007), „Varieties of European Flexicurity“, ESPAnet.

TRŽIŠTE RADA, REINDUSTRIJALIZACIJA I ODRŽIVO ZAPOŠLJAVANJE

Sofija Adžić*

E – mail: sofijaa@ef.uns.ac.rs, sofija.adzic@gmail.com

Rezime

Nasleđena nestabilnost i neravnoteže na tržištu rada u Republici Srbiji su povećani u tranzicionom periodu i, posebno, su zaoštreni prelivanjem efekata prvog i drugog talasa globalne finansijske i privredne krize. Analiza ukazuje da pad zaposlenosti i rastuća nezaposlenost ne mogu biti objašnjeni standardnim (analitičkim) instrumentima. Neravnoteže na tržištu rada su posledica, a ne uzrok tektonskih strukturnih poremećaja ukupne nacionalne ekonomiske aktivnosti. Izložena materija je pored uvida i zaključka podeljena na tri dela. Težište prvog je na analizi faktora spoljnog okruženja tržišta rada. Centralna tema je identifikacija posledica interne nekompatibilnosti nacionalne privrede sa strukturonim tražnje na Zajedničkom tržištu Evropske unije, što je imalo za posledicu radikalnu deindustrijalizaciju. Drugi, obrađuje endogene faktore strukturiranja trendova na nacionalnom tržištu rada. Fokus je na identifikaciji uzroka i posledica smanjenja zaposlenosti i povećanja nezaposlenosti. U trećem delu izvršen je pokušaj povezivanja politike smanjenja neravnoteža na tržištu rada s naučno validnim projektom reindustrijalizacije prema evropskom konceptu endogenog, auto-propulsivnog i samo-održivog razvoja.

Ključne reči: *tržište rada, deindustrijalizacija, reindustrijalizacija, humani i proizvodni kapital, održivo zapošljavanje*

UVOD

Nacionalno tržište rada se sporo usklađuje sa standardima tržišne ekonomije. U funkcionalnom pogledu je pod snažnim uticajem (nepovoljne) pozicije na svetskom tržištu, koji obeležavaju četiri (za Republiku Srbiju – egzogena) trenda: (1) globalizacija, (2) tranzicija proizvodnog sistema (u čijim okvirima (post)socijalistička tranzicija po evropskom konceptu predstavlja jedan

* Institucija/afilijacija: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.

njen oblik – napomena autora), (3) intenziviranje uticaja tehnološkog progresu i (4) pojava hiperkonkurenциje. S druge strane, nacionalno tržište rada je pod uticajem dva skupa internih (endogenih) faktora. Prvi skup su demografski trendovi, koji se od početka poslednje decenije prošlog stoljeća ogledaju u redukciji ponude radne snage. Drugi je radikalno smanjenje potražnje za radom. I jedan i drugi skup faktora proizvode neravnotežu, koja se u sinergiji sa privrednim zbivanjima, ispoljava u visokoj stopi nezaposlenosti, masovnom napuštanju tržišta rada i dinamičnom pomeranju strukture zaposlenosti u korist transakcionog sektora. Iako endogeni faktori imaju ključni uticaj na formiranje nacionalnog tržišta rada, navedeni egzogeni faktori oblikuju tržišni okvir, čije je pravilno razumevanje neophodno za identifikaciju uzroka aktuelnih događanja u sferi održivog zapošljavanja. Uticaj ovih faktora je u političkoj, stručnoj i poslovnoj javnosti (relativno) podcenjeno u analizama uzroka visoke nezaposlenosti i predlozima za njegovo prevazilaženje.

U ovom kontekstu, izložena materija je pored uvida i zaključka podeljena na tri dela. U prvom delu, težište je na analizi faktora spoljnog okruženja tržišta rada. Centralna tema je identifikacija posledica interne nekompatibilnosti nacionalne privrede s strukturom tražnje na Zajedničkom tržištu Evropske unije, što je imalo za posledicu radikalnu deindustrijalizaciju. Drugi deo obrađuje uticaj endogenih faktora na strukturiranje nacionalnog tržišta rada. Fokus je na identifikaciji unutrašnjih uzroka i posledica dugoročnih trendova smanjenja zaposlenosti i povećanja nezaposlenosti. U trećem delu, izvršen je pokušaj povezivanja politike smanjenja neravnoteža na tržištu rada sa naučno validnim projektom reindustrijalizacije (prema evropskom konceptu endogenog, auto-propulsivnog i samo-održivog razvoja – napomena autora).

1. SPOLJNO OKRUŽENJE I NJEGOVI UTICAJI NA TRŽIŠTE RADA

U analizi uticaja spoljnog okruženja na nacionalno tržište rada, ključna odrednica je da su osnovni tokovi spoljno-ekonomski razmene usmereni, pre svega, na Evropsku uniju. U tom kontekstu, predstavljaju ključne (ezogene) varijable za određivanje tražnje na (unutrašnjem) tržištu rada. U razmatranju treba paralelno posmatrati uticaj tri fenomena.

Prvi i ključni je da je Evropska unija još od sredine osme decenije prošlog stoljeća zahvaćena tranzicijom proizvodnog sistema, čije se konačno ubličavanje (na globalnom nivou) očekuje oko 2030/2035. godine. Kao i kod svake tranzicije

treba razdvojiti dve etape. Prva je napuštanje starog proizvodnog sistema, koju u slučaju EU-15 obeležava deindustrijalizacija, koja je praktično završena početkom poslednje decenije prošlog stoleća. Druga je počela uporedo sa prvom jer je simultano sa napuštanjem starih, počela izgradnja novih industrija, preduzeća i poslova, odnosno, strukturiranje novog proizvodnog sistema. Početkom poslednje decenije prošlog stoleća ovaj proces je dobio takve razmere da se može označiti kao reindustrijalizacija, koja u skladu sa specifičnostima država-članica ima različite (među)rezultate. Upravo je to podstaklo Zajedničke institucije da u martu 2000. godine pokušaju da definišu strategiju reindustrijalizacije Evropske unije (Lisabonsku agendu iz marta 2000. godine). Mada je relativno rano (2004. godine) uočeno da nije moguća njena realizacija u projektovanim rokovima, tek je u martu 2010. godine, pod uticajem posledica prvog talasa globalne finansijske i privredne krize, izvršena promocija a u junu iste godine i usvojena nova zajednička strategija reindustrijalizacije pod nazivom EVROPA 2020. I jedna i druga strategija su ustvari predlozi društveno-ekonomskih reformi u kojima je u prvom planu stvaranje uslova za visoki nivo zaposlenosti svih relevantnih kategorija stanovništva (posebno, mladih, žena, starih i drugih kategorija koje su izložene potencijalnoj ili realnoj diskriminaciji) u okvirima ekonomije zasnovane na znanju struktuirane u skladu sa neo-liberalnim paradigmama.

Drugi je posledica modela (post)socijalističke tranzicije nakon restauracije kapitalizma u državama Istočne Evrope i SSSR-u početkom poslednje decenije prošlog stoleća. Sa istorijske instance u okvirima trendova tranzicije globalnog proizvodnog sistema i evropskih rešenja ovog problema, (post)socijalističku tranziciju (bivših) evropskih socijalističkih država i država nastalih raspadom socijalističkih federacija treba tretirati kao prvu fazu prilagođavanja u funkciji stvaranja društveno-ekonomskih uslova za penetraciju na Zajedničko tržište EU. Pri tome su podcenjena struktorna ograničenja nastala u periodu od 1947. do 1989. godine.

Prva je da su na (relativno malom) evropskom prostoru paralelno razvijana dva slična proizvodna sistema. Zbog toga je Evropa kao celina, početak (post) socijalističke tranzicije dočekala sa dupliranom privrednom strukturom. Na prvi pogled, Zapadna Evropa je imala veliku prednost zbog visokog nivoa produktivnosti, masovne primene rezultata tehničkog progresa i razvijenosti tržišnih institucija. No, ni Istok Evrope nije bio bez prednosti. Iako zastarela, proizvodna postrojenja su bila fizički sposobna da proizvode uz višestruke troškovne pogodnosti: (1) radilo se, uglavnom, o ekonomski otpisanim postrojenjima sa malom ili nikakvom knjigovodstvenom vrednošću, odnosno, niskom amortizacijom, (2) raspolagala su relativno kvalifikovanom i jeftinom

radnom snagom i (3) troškovi zaštite i unapređenja životne sredine, koji su suštinski određivali alokaciju značajnog dela industrija, preduzeća i poslova u Zapadnoj Evropi, u njenom Istočnom delu nisu predstavljali važan deo poslovnih kalkulacija, odnosno troškova. Zapadnom delu su bile na raspolaganju dve opcije. Prva, da kupovinom istočnih preduzeća izvrše realokaciju ekološki rizičnih proizvodnji. Time bi, likvidacijom ekološki i energetski intenzivnih proizvodnji ubrzali prestrukturiranje svojih privreda, što bi sa druge strane, istovremeno usporilo proces strukturnog prilagođavanja privrede zemlje-domaćina. Druga je da kupovinom preduzeća, koja su im direktna konkurencija i njihovim zatvaranjem stvore uslove za preuzimanje unutrašnjeg, odnosno ruskog i ukrajinskog tržišta. U svakom slučaju, ni jedna ni druga solucija nisu pogodovali održanju postojećih proizvodnji u prerađivačkoj industriji i zaposlenosti.

Na ovu, direktno se nadovezuje i druga inkompatibilnost, koja je direktno pojačala međusobnu konkurenčiju u procesu napuštanja starog (SEV) i orientacije na novo tržište EU. Primena postulata planske privrede rezultirala je sličnim planovima industrijalizacije, koji su se u osnovi zasnivali na sovjetskom modelu razvoja u čijem fokusu su teška industrija, crna i obojena metalurgija. Tako je u Istočnom delu Evrope, uključujući i bivšu (SFR) Jugoslaviju stvoreno niz multipliciranih srednjih i patuljastih privrednih struktura bivšeg SSSR-a. Ukipanjem SEV-a, Istočno-evropske privrede suočile su se sa fundamentalnim strukturnim problemima, kako na strani ponude tako i na strani tražnje. Sa istim ili sličnim proizvodima trebalo je osvojiti pozicije na visoko sofisticiranom tržištu EU na kojem je zajednička politika oblikovala čitav niz vidljivih i nevidljivih oblika zaštite njene industrije. Sa druge strane, na planu unutrašnje tražnje došlo je do sličnih pomaka, opet u korist industrija Evropske unije. Veliki deo prerađivačke industrije se našao u raskoraku između (nužne) racionalizacije i prestrukturiranja, s jedne, i slabih investicionih kapaciteta za njihovu pripremu i realizaciju.

Treće ograničenje je posledica transparentnih tržišnih ograničenja, a koji su se ispoljavali u: (1) slabom kvalitetu i visokim cenama ključnih izvoznih industrijskih proizvoda i (2) nerazvijenom sektoru poslovnih usluga. Prvo je pospešilo istiskivanje nacionalnih industrijskih proizvoda s unutrašnjeg tržišta i tržišta bivših evropskih socijalističkih država. S druge strane, nerazvijeni sektor poslovnih usluga je dodatno ograničio i dezorientisao proces strukturnog prilagođavanja preduzeća i poljoprivrednih gazdinstava.

U celini, kumulativno dejstvo navedenih egzogenih faktora je značajno uticalo na dinamiku rasta nezaposlenosti i dugotrajno narušavanje ravnoteže na

tržištu rada. Sa istorijske instance, njihov uticaj je posledica odabranog modela prilagođavanja nacionalnih proizvodnih struktura bivših evropskih socijalističkih država globalnim promenama. Takođe se pokazalo da je tek vidljiva obnova industrijskog sektora omogućila povećanje zaposlenosti. No, i dalje su prisutna velika ograničenja na tržištu rada, jer je nova, tehnološki modernija proizvodnja, tražila manje jediničnog rada, dok je, sa druge strane, tražila nove kvalifikacije i znanja.

Isti procesi su se odvijali i na nacionalnom tržištu rada, iako je Republika Srbija od 1992. do 2000. godine bila podvrнутa režimu političkih i ekonomskih sankcija tzv. međunarodne zajednice, čime je nacionalna privreda bila praktično isključena sa Zapadno-evropskog tržišta i tržišta većine (bivših) evropskih socijalističkih tržišta i država nastalih raspadom SFR Jugoslavije. U ovim periodu je iz unutrašnje-političkih razloga primenjivan specifični instrument zaštite od nezaposlenosti. Prilagođavanje obima zaposlenosti opadajućem nivou privredne aktivnosti nije rešavano otpuštanjem viška zaposlenih, nego institucijom tzv. "plaćenog odsustva". Višak zaposlenih je, na osnovu propisa Vlade Republike Srbije, odlukom direktora društvenih i državnih preduzeća upućivana na (formalno) plaćena odsustva, što je izazvalo veliki pad realnih zarada. Većina zaposlenih na plaćenom odsustvu je dopunske prihode ostvarivala u neformalnom sektoru tržišta rada u okvirima "sive" privrede. U drugoj polovini devedesetih godina prošlog stoljeća na neformalnom tržištu rada je delovalo oko 1,2 miliona zaposlenih (preračunato na puno radno vreme, od čega je 70% bilo formalno zaposleno).

2. ENDOGENI FAKTORI TRŽIŠTA RADA

U analizi endogenih faktora tržišta rada treba razdvojiti dve komponente. Prva je institucionalni okvir tržišta rada i njegova transparentnost. Druga obuhvata lice i naličje tržišnih procesa, odnosno ponude i potražnje rada. Analiza institucionalnog okvira tržišta rada je u načelu multidisciplinarnog karaktera, ali je i pod uticajem neravnoteža na tržištu rada. U analizi endogenih faktora, naglasak treba staviti na analizu dugoročnih razvojno-privrednih procesa, jer demografska analiza nedvosmisленo sugerira da se rast nezaposlenosti u periodu (post) socijalističke tranzicije odvija u uslovima velike kontrakcije agregatne ponude radne snage. To znači da je demografski faktor smanjivao ponudu na tržištu rada. Mali priliv radno sposobnog stanovništva umanjuje problem nezaposlenosti, odnosno, broj osoba koja traže posao. S druge strane, odliv starih generacija zbog penzionisanja povećava mogućnost zapošljavanja zamenom generacija.

Potražnja za radom i potrebe za radom se mere veličinom tržišta rada (Tabela 1.). Prema službenim podacima, najveći broj zaposlenih u Republici Srbiji je registrovan 1988. godine. Od tada zaposlenost opada (osim 2004. i 2005. godine kada je neznatno povećana u odnosu na prethodnu godinu, dok je povećanje zaposlenosti u 1997. godine rezultat promene metodologije).

Prema oficijelnim statističkim podacima, potražnja rada je od 1990. do 2012. godine smanjena za 25,8%, dok je ponuda rada smanjena za 11,0%. No, radi se o statističkom artefaktu kao posledici nejasne i maglovite tranzicije i načina javne regulacije zaštite od nezaposlenosti. Pokušaće se da se to ilustruje sledećim primerom. Zaposlenost u industriji i rudarstvu, u periodu od 1990. do 2012. godine, je smanjena sa 932,0 na 339,6 hiljade ili za 63,6%. Apsolutni pad zaposlenosti iznosi oko 591,4 hiljade. Industrijska proizvodnja u istom periodu je smanjena na oko 40 do 45%, pa je produktivnost rada povećana za oko 10,0%. Međutim, da je produktivnost rada povećana za 70%, koliko je, na primer u ovom periodu povećana u Republici Hrvatskoj, u nacionalnoj industriji radilo bi oko 219,7 hiljade radnika. To znači da je višak zaposlenih u industriji Republike Srbije u 2012. godini iznosio oko 118,9 hiljade, što bi nacionalnu agregatnu potražnju rada smanjila za oko 7%, a nezaposlenost povećalo za oko 15,7%. Da se ne radi o hipotetičkim, nego o realnim proračunima, sugeriju podaci o značajnom broju radnika u industriji, koji neredovno primaju zarade (koji se u toku 2012. godine kretao u rasponu od 15 do 20% od zaposlenih u ovom sektoru), kao i da je nivo prosečnih zarada u ključnim delatnostima prerađivačke industrije nizak. Sličnom analizom drugih sektora, moglo bi se proceniti da je realna potražnja rada u Republici Srbiji za 20 do 25% manja u odnosu na oficijelne statističke podatke.

Republiku Srbiju karakteriše velika ponuda rada. Na prvi pogled, u posmatranom periodu je registrovano smanjenje ponude rada. Međutim, ako im se pridruže podaci o dinamičnom porastu penzionera sa relativno malim radnim stažom, koji su napustili tržište rada u radno sposobnom periodu života, kao i veliko iseljavanje mlađeg, posebno obrazovanog i preduzetnički orijentisanog stanovništva, može se proceniti da bi, u slučaju izostanka ovih faktora, ponuda radne snage na tržištu rada bila za 10 do 15% veća od oficijelnih podataka. U celini, ovim je realna potražnja na tržištu rada u Republici Srbiji je od 1990. do 2012. godine smanjena za 40 do 50% u odnosu na predtranzicijski period, što je u skladu sa empirijski verifikovanim događanjima na tržištima rada drugih evropskih (post) socijalističkih država u periodu od 1991. do 2000. godine.

Tabela 1. Zaposlenost i nezaposlenost u Republici Srbiji (bez AP Kosovo i Metohija)

Godišnji prosek, u 1.000

Godina	Tržište rada - Potražnja			Lica koja traže zaposlenje	Tržište rada Ponuda
	Ukupan broj zaposlenih	Pravna lica	Preduzetnici i zaposleni kod njih		
1988	2.378,5	2.337,4	41,1	401,6	2.780,1
1989	2.378,5	2.331,9	46,6	421,9	2.800,4
1990	2.328,4	2.272,9	55,5	466,8	2.795,2
1991	2.296,8	2.138,5	158,3	495,9	2.792,7
1992	2.231,1	2.055,9	175,2	573,9	2.805,0
1993	2.165,9	1.979,1	186,8	589,2	2.755,1
1994	2.127,5	1.924,0	203,5	590,8	2.718,3
1995	2.099,2	1.866,8	232,4	625,2	2.724,4
1996	2.084,4	1.831,9	252,5	654,6	2.739,0
1997	2.050,6	1.772,2	278,4	634,5	2.685,1
1997 ¹⁾	2.189,0	1.910,6	278,4	634,5	2.823,5
1998	2.192,0	1.904,2	287,8	769,3	2.981,3
1999	2.152,8	1.860,6	293,3	735,8	2.888,6
2000	2.097,2	1.786,2	311,0	721,8	2.820,8
2001	2.101,7	1.752,2	349,4	768,6	2.870,3
2002	2.066,7	1.676,8	389,9	842,7	2.909,4
2003	2.041,4	1.611,6	429,8	947,3	2.988,7
2004	2.050,9	1.580,1	470,7	945,0	2.995,9
2005	2.067,0	1.536,6	522,5	991,8	3.061,8
2006	2.025,6	1.471,8	553,9	1.056,0	3.081,6
2007	2.023,4	1.432,9	569,5	928,3	2.957,1
2008	1.939,0	1.428,0	571,0	755,9	2.694,4
2009	1.889,0	1.397,0	492,0	746,6	2.635,6
2010	1.796,0	1.355,0	441,0	744,2	2.540,2
2011	1.746,0	1.343,0	403,0	752,8	2.498,8
2012	1.727,0	1.341,0	386,0	761,8	2.488,8

1) od 1997. godine uključeni i zaposleni u malim preduzećima na osnovu Ankete za dopunu istraživanja o zaposlenosti

Izvor: SGJ-1998, str. 96 i 100, Szs, Beograd; 1998, SGS-2006, str. 97 i 103, Rzs, Beograd, 2006; SGS-2009, str. 96 i 102, Rzs, Beograd, 2009; SGS-2013, str. 55 i 61, Rzs, Beograd, 2013;

U strukturi zaposlenih dominiraju stariji radnici, od 35 do 54. godine života, sa završenom srednjom školom. Najveći broj zaposlenih ima između 21 i 30 godina radnog staža. Prostorno je tržište rada razdeljeno na tri područja. Prvo, obuhvata AP Vojvodinu, Grad Beograd i severoistočni deo Centralne Srbije, na kojima je pokrivenost ponude tražnjom radne snage iznad 50%. Drugo, obuhvata

centralni i zapadni deo Centralne Srbije na kome se pokrivenost ponude tražnjom radne snage kreće u rasponu od 35% do 50%. Treće, obuhvata južni deo Centralne Srbije na kome se pokrivenost ponude tražnjom radne snage kreće u rasponu od 25% do 30%. Tržište rada u Republici Srbiji ne vrši funkciju efikasne alokacije radne snage jer postoje veliki dispariteti zarada zaposlenih sa jednakim ili sličnim kvalifikacijama u različitim delatnostima. Kumulativno, male razlike u zaradama između zaposlenih sa različitim nivoom obrazovanja u okvirima iste delatnosti destimulativno deluju na formiranje humanog kapitala.

Nezaposlenost se, praktično, konstantno povećava od 1952. godine, s tim što je u periodu do 1980. godine, uglavnom, bila na nivou koji nije vidljivije ugrožavao osnovnu socijalno-ekonomsku stabilnost. Međutim, od 1980. godine dinamika nezaposlenosti je ubrzana, dok je njena struktura počela sve vidljivije da izražava nesposobnost društveno-ekonomskog sistema da produktivno angažuje stanovništvo kao faktor proizvodnje. Nezaposlenost je bila i osnovni destabilizirajući faktor s kojim su društvo i privreda Republike Srbije stupili u period kapitalističke restauracije i (post)socijalističke tranzicije.

Zbog velike kontrakcije tražnje na tržištu rada, nezaposlenost je u periodu od 1990. do 2012. godine porasla za 61,3%. Podaci o nezaposlenosti su dati na bazi podataka iz registra Republičkog zavoda za tržište rada. Međutim, prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, broj nezaposlenih je manji (Tabela br. 2). I, u jednom, i u drugom slučaju, nisu uključeni podaci o prikrivenoj nezaposlenosti. Procene ukazuju da je u periodu od 1992. do 2000. godine obim prikrivena nezaposlenosti bio veći od registrovane nezaposlenosti. U prethodnom izlaganju, prikrivena nezaposlenost u industriji u 2012. godini je procenjena na najmanje 118,9 hiljade. Ako se ovaj pokazatelj linearno preslika na ukupan obim registrovane zaposlenosti, broj prikriveno nezaposlenih u 2012. godini - bio bi od 250 do 300 hiljada.

Iako, postoje velike razlike u načinu prikupljanja podataka o veličini tražnje i ponude na tržištu rada u Republici Srbiji, oba izvora imaju značaj sa aspekta ekonomske politike. Pošto u Republici Srbiji, realno funkcioniše samo sistem obaveznog socijalnog osiguranja, zaposlenje u formalnom sektoru obezbeđuje kontrolu plaćanja doprinosa iz socijalnog osiguranja, ali i sticanje odgovarajućih socijalnih prava u slučaju starosti, bolesti i ostajanja bez posla. Sa druge strane, upoređenje podataka omogućava sticanje realnije slike o veličini "sive" zone na tržištu rada, na osnovu čega se može odrediti potreba za merama ekonomske politike za njeno suzbijanje.

Tabela 2. Uporedni pregled ponude i tražnje radne snage u Republici Srbiji (bez AP Kosova i Metohija) prema podacima Republičkog zavoda za tržište rada i Anketa o radnoj snazi

God.	Republički zavod za tržište rada				Anketa o radnoj snazi				u 1.000
	Potražnja radne snage	Nezaposlenost	Ponuda radne snage	Stopa nezaposlenosti (%)	Potražnja radne snage	Nezaposlenost	Ponuda radne snage	Stopa nezapoalenosti (%)	
2003	2.041,4	947,3	2.988,7	31,7	2.918,6	500,3	3.418,9	14,6	
2004	2.050,9	945,0	2.995,9	31,5	2.930,8	665,4	3.596,3	18,5	
2005	2.067,0	991,8	3.061,8	32,4	2.733,4	719,9	3.453,3	20,8	
2006	2.025,6	1.056,0	3.081,6	34,3	2.630,7	693,0	3.323,7	20,9	
2007	2.023,4	928,3	2.957,1	31,4	2.655,7	585,5	3.241,2	18,0	
2008	1.939,0	755,9	2.694,4	28,1	2.821,7	445,4	3.267,1	13,9	
2009	1.889,0	746,6	2.635,6	28,3	2.616,4	503,0	3.119,4	16,1	
2010	1.796,0	744,2	2.540,2	29,3	2.396,2	568,7	2.964,9	19,2	
2011	1.746,0	752,8	2.498,8	30,1	2.253,2	671,1	2.924,3	22,9	
2012	1.727,0	761,8	2.488,8	30,6	2.228,3	701,1	2.929,4	23,9	

Izvor: SGS-2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, RZS, Beograd.
Proračun autora

Zbog razmara nezaposlenosti čekanje na posao je dugotrajno. Na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi, oko 77,9% nezaposlenih u 2012. godini je čekalo na posao duže od jedne godine, od čega 33,8% između jedne i četiri godine, a čak 44,1% preko četiri godine. Najveći broj nezaposlenih je koncentrisan u industrijskim centrima u kojima su nekad dominirala velika preduzeća.

U kontekstu izloženih aspekta funkcionisanja tržišta radne snage, jasno je da se problem nezaposlenosti ne može prevladati bez revitalizacije razvojne propulsije na osnovu unapređenja produktivnog (proizvodnog) preduzetništva. To u prvi plan suzbijanja nezaposlenosti, ističe potrebu izrade i implementacije projekta reindustrijalizacije Republike Srbije. Intenzivan razvoj izvozno orijentisanih industrija, preduzeća i poslova otvorilo bi put ekspanziji uslužnog sektora, što bi tek u srednjem roku moglo dovesti do početka procesa ublažavanja problema nezaposlenosti.

3. REINDUSTRIJALIZACIJA I ZAPOŠLJAVANJE

Sa aspekta ovog rada mogu se identifikovati tri moguće rivalske alternative za realizaciju strategije reindustrijalizacije u funkciji stvaranja uslova za održivo zapošljavanje. To su: (1) dovršenje procesa fordističke industrijalizacije, (2) radikalna modernizacija velikih infrastrukturnih i proizvodnih sistema i (3) razvoj kreativnog društva i inovativne privrede zasnovane na širokoj kooperaciji i interaktivnoj saradnji na principima evropskog koncepta endogenog, auto-propulsivnog i samo-održivog razvoja.

Prva alternativa je ugrađena u postojeći nacionalni proizvodno-organizacioni, poslovni i institucionalni sistem i tekuću ekonomsku i razvojnu politiku. Realizacija se zasniva na politici niskih nadnica i cena (nacionalnih) osnovnih inputa i pribavljanju kapitala i tehnologija iz eksternih izvora. Pošto njena implementacija ne zahteva veći nacionalni napor (u smislu odricanja od potrošnje u korist većeg investiranja) ova alternativa je ugrađena u postojeće proizvodne sisteme. Najveća organičenja za nastavak njene implementacije su dva faktora. Prvi i dugoročan je postojeći ljudski kapital i novi koji stvara relativno razvijeni sistem visokog obrazovanja – koji su već višak u postojećem proizvodnom sistemu. Višak visokoobrazovnih i kreativnih pribegava dvema opcijama – spoljnoj emigraciji ili traženju mesta u okvirima neke interesne (političke) grupe. Drugi, ništa manje ozbiljan problem su refleksi unutrašnje i spoljne (globalne) privredne krize koji se ogledaju u smanjenju slobode pristupa spoljnim finansijskim izvorima i ciljnim segmentima globalnog tržišta rada. U svakom slučaju, može se očekivati da će na scenu stupiti i treća opcija kojom će visokoobrazovani i kreativni pokušati da svoje frustracije usmeri ka aktivnom delovanju u pravcu napuštanja prve alternative i prelaska na implementaciju druge i/ili treće alternative.

Druga alternativa se ostvaruje ulaskom većih nacionalnih proizvodnih sistema u transnacionalne poslovne sisteme sa ciljem da se obezbedi konkurentan pristup globalnom tržištu i brza tehnološka i poslovna modernizacija. Ova alternativa omogućava aktiviranje onoga što je ostalo od nasleđenih resursa (na kratki rok) i raspoloživih ljudskih resursa (u srednjem roku), kao i da veći proizvodni sistemi (u srednjem roku) postanu fokalne tačke razvoja i modernizacije mikro, malih i srednjih preduzeća. Sa druge strane, njihova pojava integrišuće bi delovala na danas jako odvojene i u sebe zatvorene sektore: proizvodnje, obrazovanja, istraživanja, javne administracije, itd. Na taj način, stvorile bi se (nove) razvojne strukture i obezbedio brži transfer modernih tehnologija i (delimična)

eksternalizacija razvojnih rizika. I ovde deluju dva ograničavajuća faktora. Prvi je da je osnovni uslov za implementaciju obezbeđenje investiciono i vlasnički privlačnih, stabilnih i garantovanih uslova poslovanja. Drugi je činjenica da su ovu alternativu prihvatili (kao dominantnu opciju reindustrializacije) manje više sve države u bližem i širem okruženju, pa postoji velika i oštra međudržavna konkurenca u privlačenju ovog oblika razvoja.

Da bi se ostvarila treća (naučno poželjna sa aspekta održivog zapošljavanja) alternativa, potrebno je: (1) dosledno razumevanje problema savremenog razvoja, (2) nova, aktivna i odgovorna uloga izvršne vlasti i lokalnih samouprava u javnoj regulaciji privrede i privrednog razvoja, (3) razvijena NTIOK infrastruktura orijentisana prema potrebama realne privrede, (4) uravnoteženo delovanje tržišnih, strateško-kooperativnih i hijerarhijskih mehanizama regulacije privrednog života, (5) neutralisanje delovanja distribuciono orijentisanih koalicija, (6) šire prihvatanje rizika, (7) stvaranje uslova za ravnotežu između individualnih i zajedničkih interesa i (8) veća motivacija zaposlene i ostale populacije za doživotno učenje. U krajnjoj instanci, implementacija je uslovljena socijalnim i političkim inovacijama u smislu konstituisanja odgovornog društva prema prirodnom okruženju i sledećim generacijama, neparazitnog sistema institucija, slobode izbora bilo koje vrste uz očuvanje osnovnih etničkih i duhovnih vrednosti. No, da vidimo koje su refleksije (1), (2) i (3) na projekat održivog zapošljavanja.

Izloženo ukazuje da bi osnovno opredeljenje za stvaranje društveno-ekonomskog okvira za održivo zapošljavanje trebala da bude realizacija mix-a navedenih strategija reindustrializacije, koja bi u jednom dinamičkom kontekstu obuhvatala promenu strukture nacionalnog proizvodno-organizacionog, poslovnog i institucionalnog sistema uz istovremeno uvažavanje regionalnih, subregionalnih i lokalnih specifičnosti: Tako bi se postepeno, sve većim oslanjanjem na in-cite resurse, kreativne i radne potencijale, stvorili uslovi za njihovu efikasniju valorizaciju alociranjem u one sektore, preduzeća i poslovne poduhvate, koji imaju najveće šanse u globalnoj i evropskoj podeli rada. Da bi se to realizovalo neophodno je da se javna podrška i potpora koncentrišu na pomoć, tamo gde već postoje koordinisani napor i istraživačkog sektora, visokog obrazovanja i proizvodnje da se ostvari izvrsnost koja brzo i neposredno doprinosi tehnološkom unapređenju, konkurentnosti i razvoju proizvodnje realnog sektora. Presudan značaj za realizaciju su manjim delom materijalne, odnosno ekonomske prirode (pre svega niska inflacija i stabilnost nacionalne valute zasnovani na realnim parametrima – što je područje delovanja nacionalne ekonomske politike), većim delom su kulturne prirode (poverenje, tačnost, davanje velikog značaja budućnosti) a najviše su određeni institucionalnim

sistemom (u funkciji organičavanja moći distributivno-orientisanih koalicija i neutralisanja mehanizama korupcije u javnoj regulaciji) i stanjem znanja i veština in-cite stanovništva.

ZAKLJUČAK

Analiza ukazuje da nijedna standardna varijabla tržišta rada ne pruža zadovoljavajuće objašnjenje uzroka kontinualnog rasta neravnoteže između ponude i tražnje rada. Nemogućnost eksplikacije tržišnih trendova standardnim varijablama otvara prostor za dijametalno suprotne interpretacije aktuelnih događanja na osnovu istih (raspoloživih) indikatora. Rezultati ovog rada sugerisu da bi uzroke neravnoteže na tržištu rada trebalo tražiti u tektonskim promenama u obimu i strukturi ekonomskih aktivnosti u Republici Srbiji u tri protekle decenije. Međutim, dve stvari su neosporne. Prva je da stvaranje uslova za smanjenje nezaposlenosti vodi preko povećanja izvoza sa većim učešćem novostvorenih vrednosti. To ukazuje da se strategija održivog zapošljavanja mora direktno povezati sa modelom nacionalne reindustrijalizacije. I, to ne bilo kakvom reindustrijalizacijom, nego modelom sastavljenom od mixa reformi i politika njihove implementacije, koje bi omogućile: (1) dovršenje procesa fordističke industrijalizacije, (2) radikalnu modernizaciju velikih infrastrukturnih i proizvodnih sistema i (3) razvoj kreativnog društva i inovativne privrede - u dinamičkom kontekstu prelaska sa (1) preko (2) na (3).

THE LABOR MARKET, REINDUSTRIALIZATION AND SUSTAINABLE EMPLOYMENT

Abstract

The inherited instability and imbalances in the labor market in the Republic of Serbia have increased in the transition period and, especially, are tensed by the spillover of effects of the first and the second wave of global financial and economic crisis. The analysis indicates that the employment decline and the rising unemployment can not be explained by standard (analytical) instruments. The imbalances in the labor market are the results and not the causes of tectonic structural disorders of the total national economic activity. The presented matter is, in addition to an introduction and conclusion, divided into three parts. In the first part the focus is on the analysis of the labor market external environment

factors. The central theme is the identification of the consequences of internal incompatibility of the national economy with the structure of demand in the European Union Common market, which resulted in a radical de-industrialization. The second part deals with endogenous factors of national labor market. In the focus is the identification of internal causes and consequences of long-term trends of reducing the employment and increasing the unemployment. In the third part was made an attempt to connect the policy to reduce the imbalance in the labor market with the scientifically valid re-industrialization project according to European concept of endogenous, auto-propulsive and self-sustainable development.

Key words: *labor market, deindustrialization, reindustrialization, human and productive capital, sustainable employment*

LITERATURA

Aranderenko, M. i Zelović, M. (2009), "Efekti evropskih integracija na tržište rada u Srbiji", FEFA, Beograd, http://www.fefa.edu.rs/files/pdf/Studije_i_istraživanja/09/Trziste_rada.pdf.

Aranderenko, M. (2010), *Politička ekonomija nezaposlenosti*, Ekonomski fakultet, Beograd.

Aranderenko, M. (2009), "Zaposlenost između tranzicije i ekonomske krize", Zbornik radova: *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, ss. 227-236, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Krstić, G. i Stojanović, B. (2001), *Osnove reforme tržišta rada u Srbiji*, Centar za demokratsko liberalne studije, Beograd – Smederevska Palanka i Ekonomski institut, Beograd.

Monografija (ur. Arandarenko, M. i Ognjenović, K.) (2008), *Reforme tržišta rada u Srbiji i Slovačkoj*, ESPI institut, Beograd.

Stojanović, B. (1997), *Tržište rada i problemi zaposlenosti u Evropskoj uniji*, Institut za Evropske studije, Beograd.

EFEKTI PRILIVA I ODLIVA STRANOG KAPITALA NA ZAPOSLENOST

Sandra Stojadinović Jovanović*

E-mail: sandra@ekof.bg.ac.rs

Violeta Todorović**

E-mail: v.todorovic@kg.ac.rs

Rezime

Sa porastom međunarodnih tokova kapitala, sve veći broj zemalja se suočavao sa brojnim efektima priliva i odliva stranog kapitala na privrede svojih zemalja, uključujući i zaposlenost. Tokovi stranog kapitala ostvaruju brojne uticaje kako na zaposlenost u zemljama iz kojih dolazi do odliva stranog kapitala, tako i na zaposlenost u zemljama u kojima dolazi do priliva stranog kapitala. Rad ispituje pozitivne i negativne efekte priliva i odliva stranog kapitala kako na matične zemlje porekla ovog kapitala tako i na zemlje destinacije priliva stranog kapitala. Pažnja je, takođe, posvećena, analizi ovog pitanja u slučaju Srbije, odnosno povezanosti priliva stranog kapitala i problema nezaposlenosti u privredi Srbije.

Ključne reči: strani kapital, zaposlenost, nezaposlenost, matične zemlje, zemlje domaćini, Srbija, privatizacija, banke.

UVOD

Pod terminom strani kapital možemo podrazumevati tri vrste tokova kapitala koji se odvijaju preko nacionalnih granica: zajmovi, portfolio i direktnе investicije. Značaj pojedinih oblika vremenom se menjao. Primarna uloga zajmova, na svetskom nivou, zadržala se do osamdesetih godina dvadesetog veka. Nakon dužničke krize, u drugoj polovini osamdesetih godina, dolazi do

---

¹ * Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.

² ** Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

stagnacije kretanja zajmovnog kapitala. Od ovog perioda, a naročito od devedesetih godina dvadesetog veka, dolazi do ekspanzije direktnih inostranih investicija.¹

Porast međunarodnih tokova kapitala, poslednjih decenija, naročito je bio povezan upravo sa porastom direktnog investiranja u inostranstvu. Sa porastom investicionih aktivnosti firmi i širenjem poslovanja van nacionalnih granica ulaganjima na inostranim tržištima², sve veći broj zemalja se suočavao sa pitanjem efekata priliva i odliva stranog kapitala na privrede svojih zemalja, uključujući i zaposlenost. Opšta tendencija, naročito intenzivna poslednjih decenija, bila je da firme proširuju svoje poslovanje u inostranstvu mnogo brže nego svoje domaće poslovanje. Ovakva ekspanzija, odnosno tokovi stranog kapitala u formi direktnih investicija iz inostranstva naročito su značajni za manje razvijene zemlje – zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji, koje karakteriše nestašica finansijskih sredstava i nedostatak domaćih investicija za oživljavanje privredne aktivnosti i privredni opravak.

Na kompanije koje svoje poslovanje primarno šire preduzimanjem investicija u inostranstvu³, dinamizirajući tako tokove stranog kapitala, otpada više od četvrteine svetskog GDP i one u svojim filijalama širom sveta, na koje otpada više od 1/10 svetskog GDP-a i 1/3 svetskog izvoza⁴, zapošljavaju ogroman broj radnika. Broj radnika koji ove kompanije, nosioci investicionih aktivnosti (SDI) i međunarodnih tokova kapitala, zapošljavaju u svojim preduzećima u inostranim zemljama se u prethodne dve decenije povećao za više od tri puta, odnosno sa 21,4 miliona, koliko je iznosio u 1990. godini na 71,7 miliona zapošljenih radnika u 2012. godini⁵.

Širenje poslovanja ovih kompanija i njihova ekspanzija van nacionalnih granica uključivala je odlive kapitala iz jednih zemalja i prilive u druge. Time su ostvarivani brojni uticaji, kako na zemlje u kojima su bile locirane kompanije koje su preduzimale investicije u inostranstvu - matične zemlje, tako i na zemlje u kojima su ove investicije preduzimane – zemlje domaćine.

Efekti odliva kapitala iz zemlje u inostranstvo mogu biti i pozitivni i negativni. Oni se, primarno, tiču zemalja sa velikim odlivom kapitala, a to su

¹ Detaljnije u: Stojadinović Jovanović, S. (2013), str. 36-38.

² Ovo su bila ulaganja kojima se sticalo većinsko vlasništvo nad preduzećima u inostranstvu – što jeste ključna karakteristika stranih direktnih investicija.

³ U literaturi se označavaju terminima: transnacionalne, multinacionalne, globalne itd. i koje su ključni nosioci direktnog investiranja u inostranstvu.

⁴ UNCTAD (2011), str. 24.

⁵ UNCTAD (2013), str. xv.

prvenstveno razvijene zemlje. Za manje razvijene zemlje, odnosno zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji, koje se primarno javljaju kao destinacije priliva stranog kapitala, primarno su bitni efekti priliva stranog kapitala na privrednu zemlju, uključujući i zaposlenost. Mada, treba imati u vidu aktuelne tendencije jačanja odliva kapitala iz ovih zemalja, odnosno pojedinih od njih. U 2012. godini⁶, na prilive SDI zemalja u razvoju otpalo je 52% ukupnih globalnih priliva SDI u 2012. godini, čime su, po prvi put ikada, prevaziđeni tokovi SDI razvijenih zemalja, i to za 142 milijarde USD. Na odlive SDI zemalja u razvoju otpalo je rekordnih 31% ukupnih svetskih odliva SDI u 2012. godini, što govori da su uprkos krizi, kompanije iz ovih zemalja nastavile svoje investiranje i ekspanziju u inostranstvu, kao i da su odlivi SDI iz ovih zemalja manje bili pogodjeni krizom (čak su i porasli) u odnosu na odlive SDI razvijenih zemalja (koji su zabeležili pad). Zemlje u tranziciji su, takođe, uprkos svetskoj finansijskoj krizi, povećavale svoje učešće u ukupnim prilivima SDI u svetu, dok se njihovo učešće u svetskim odlivima SDI održalo. Iz tih razloga, za ove zemlje, takođe, do izražaja dolazi značaj razmatranja efekata odliva kapitala na zaposlenost.

1. EFEKTI ODLIVA KAPITALA NA ZAPOSLENOST U MATIČNOJ ZEMLJI

Efekti odliva kapitala u inostranstvo na zaposlenost u matičnoj zemlji mogu biti pozitivni i negativni. Do pozitivnog efekta na zaposlenost dolazi kada filijala u inostranstvu, koja je rezultat odliva kapitala iz matične zemlje, odnosno rezultat investicije kompanije iz matične zemlje preduzete u nekoj drugoj zemlji, stvara tražnju za proizvodima matične zemlje. To stimulativno deluje na domaću proizvodnju i izvoz, omogućavajući time bolje korišćenje postojećih i otvaranje novih kapaciteta i novih radnih mesta. Tako je, na primer, svojevremeno *Toyota*-ina investicija u automobilsku montažnu proizvodnju u Evropi pozitivno uticala na zaposlenost u Japanu, jer *Toyota* pojedine komponente, potrebne za montažnu proizvodnju u Evropi, direktno uvozi iz Japana, stimulišući tako proizvodnju u matičnoj zemlji i utičući na bolje korišćenje postojećih kapaciteta i otvaranje novih radnih mesta.

Negativan efekat na zaposlenost u matičnoj zemlji bi postojao najviše onda kada se odliv kapitala dešava, odnosno investicija u inostranstvu preduzima,

---

⁶ Podaci za 2012. godinu prema: UNCTAD (2013), str. xiii.

sa ciljem supstituisanja domaće proizvodnje. Rezultat investicije preduzete sa ovim razlogom bio bi smanjenje zaposlenosti u matičnoj zemlji. Krajnji efekat na matičnu zemlju zavisio bi i od stanja na tržištu rada matične zemlje: da li ga karakteriše mala ili velika nezaposlenost. Ako je tržište rada u matičnoj zemlji već oskudno, sa malom nezaposlenošću, onda se neće manifestovati značajnija zabrinutost. Međutim, ako tržište rada matične zemlje opterećuje problem nezaposlenosti, onda će zabrinutost zbog "izvoza poslova" rasti. Tako, na primer, u okviru opštih protesta protiv globalizacije, prigovor koji su vođe radničkih sindikata u SAD stavljale na sporazum o slobodnoj trgovini između SAD, Meksika i Kanade je taj što SAD, na taj način, gube stotine hiljada radnih mesta zbog investicija američkih firmi u Meksiku motivisanih upravo korišćenjem jeftine radne snage u Meksiku.⁷ Pored toga, iz filijala američkih kompanija u Meksiku obavlja se izvoz u SAD, kako bi se zadovoljile potrebe američkog tržišta. Na taj način, proizvodnja koja je mogla biti obavljena u matičnoj zemlji, odlivom kapitala odnosno investiranjem u drugoj zemlji preseljena je u drugu zemlju, tako da je zajedno sa odlivom kapitala došlo do odliva radnih mesta. Umesto da je investicija preduzeta 'kući', u matičnoj zemlji, i tu obavljena proizvodnja, što bi značilo i veću zaposlenost u matičnoj zemlji, sa ovakvim izvozom kapitala, proizvodnje i poslova dolazi do smanjenja zaposlenosti u matičnoj zemlji na uštrb investiranja, proizvodnje i otvaranja novih radnih mesta u drugoj zemlji. Stoga ovo jeste jedan od glavnih razloga protesta radničkih sindikata u matičnim zemljama protiv globalizacije, izvoza kapitala i radnih mesta.

U analizi efekata odliva kapitala na zaposlenost matične zemlje neminovno je izdvojiti slučaj SAD, kao vodeće matične zemlje odliva kapitala (SDI) sa najvećim brojem filijala koje su američke kompanije osnovale u inostranstvu. Broj radnika, koje američke kompanije zapošljavaju u drugim zemljama, širom sveta, u firmama u svom većinskom vlasništvu, dostigao je broj od 11,8 miliona, od čega na Evropu otpada najviše, a potom na Aziju i Latinsku Ameriku (Tabela 1).

⁷ Hill, C.W.L. (2001), str. 213-214.

Tabela 1. Broj radnika koji američke kompanije zapošljavaju u inostranstvu, 2014

Region/zemlja	Zaposlenost (u 000)
Kanada	1.116
Evropa, u okviru koje:	4.191
Velika Britanija	1.252
Nemačka	632
Francuska	470
Holandija	222
Azija i Pacifik, u okviru kojih:	3.890
Japan	320
Australija	307
Kina	1.232
Indija	813
Latinska Amerika i druga	
Zapadna hemisfera, u okviru kojih:	2.285
Meksiko	1.060
Brazil	569
Afrika	187
Bliski istok	115
Sve zemlje	11.785

Izvor: US Department of Commerce (2014), str. 76.

Na prvi pogled, izgleda da su sva ova radna mesta, koja su rezultat investiranja američkih firmi u inostranstvu, izgubljena, odnosno da su radnici matične zemlje ostali uskraćeni za ova radna mesta. Međutim, treba imati u vidu i to da se gubitak radnih mesta, zbog odliva kapitala, prvenstveno odnosi na nekvalifikovanu i polukvalifikovanu radnu snagu u proizvodnji u kojoj matična zemlja nema komparativnih prednosti. Istovremeno, neki novi, menadžerski, tehnički i drugi poslovi mogu biti stvorenii u matičnoj zemlji zahvaljujući investiranju u inostranstvu. Čak i ako broj izgubljenih radnih mesta prevazilazi broj stvorenih, možda bi matična zemlja u svakom slučaju izgubila ova radna mesta koja bi preuzezeli inostrani konkurenti i ne bi imala ni one poslove koji bi usled odliva kapitala bili kreirani u matičnoj zemlji.

Možemo zapaziti da se, pri razmatranju efekata odliva kapitala na privredu matične zemlje, najviše kontroverze javlja oko pitanja uticaja na (ne)zaposlenost u matičnoj zemlji. Ovo stoga i što sam čin preduzimanja investicije i otpočinjanja poslovanja u inostranstvu, pored brojnih drugih implikacija, kao najočigledniju za prosečnog građanina ima dejstvo na zaposlenost. Ovom pitanju je najveća pažnja prvo bila posvećena u SAD, potom u onim evropskim zemljama koje su takođe postale izvori velikih odliva kapitala, i, na kraju, u Japanu sa povećanjem investicija japanskih kompanija u inostranstvu.

U Tabeli 2 sumirani su pozitivni i negativni aspekti direktnih i indirektnih efekata odliva kapitala na zaposlenost u matičnoj zemlji, polazeći od tri karakteristike: kvantiteta, kvaliteta i lokacije poslova i radnih mesta.

Tabela 2. Potencijalni efekti odliva stranog kapitala na zaposlenost u matičnoj zemlji

Aspekt uticaja	Direktni efekti		Indirektni efekti	
	Pozitivni	Negativni	Pozitivni	Negativni
Kvantitet	Stvaranje ili očuvanje poslova u matičnoj zemlji, tj. onih poslova kojima se opslužuju filijale u inostranstvu	Relokacija ili "izvoz poslova" ako je filijala u inostranstvu supstitut za proizvodnju u matičnoj zemlji	Stvaranje ili očuvanje poslova u uslužnim granama i poslovima snabdevanja u matičnoj zemlji, kojima se zadovoljavaju potrebe stranih filijala	Gubitak poslova u firmama/granama povezanim sa proizvodnjom ili poslovima koji su preseljeni
Kvalitet	Znanja i veštine se poboljšavaju sa proizvodnjom veće vrednosti i industrijskim restrukturiranjem	Prihvatanje nižih plata da bi se poslovi zadržali u matičnoj zemlji	Porast sofisticiranih industrija	Pritisak na pad plata i standardne tokove prema dobavljačima
Lokacija	Neki poslovi mogu otići iz zajednice, ali mogu biti i zamenjeni kvalifikovanim poslovima, unapređujući uslove na domaćem tržištu rada	"Izvoz" poslova može pogoršati uslove na regionalnom ili lokalnom tržištu rada	Gubitak "radničkih" poslova može biti neutralizovan većom tražnjom na lokalnom tržištu rada za visoko kvalifikovanim poslovima shodno izvozu ili međunarodnoj proizvodnji	Spirala tražnje na lokalnom tržištu rada aktivirana otpuštanjima može voditi ka smanjenju zaposlenosti u fabrikama matične zemlje

Izvor: UNCTAD (1994), str. 167.

Moglo bi se reći da su interpretacije efekata stranog kapitala na zaposlenost u matičnoj zemlji dijametralno suprotne zato što se zasnivaju na suprotnim prepostavkama. Tako, na primer, radnici, polazeći od svojih interesa, stoje pri stavu da poslovanje u inostranstvu značajno povećava nezaposlenost u matičnoj zemlji, zato što se prepostavlja da svi poslovi koji se obavljaju u inostranstvu mogu biti zadržani i obavljeni "u kući". Dok, većina poslovnih ljudi, pak, polazeći od svojih poslovnih interesa, stoji na stanovištu da investicije u inostranstvu povećavaju, ili u najmanju ruku doprinose očuvanju, radnih mesta u matičnoj zemlji - "u kući". Procene rukovođene poslovnim interesom polaze od suprotne prepostavke: da ni jedna inostrana aktivnost realno ne može biti zadržana i obavljena "u kući".⁸

⁸ Dicken, P. (1999), str. 266-267.

2. EFEKTI PRILIVA STRANOG KAPITALA NA ZAPOSLENOST U ZEMLJI DOMAĆINU

Priliv kapitala iz inostranstva može proizvesti brojne efekte na privredu zemlje domaćina, uključujući i njeno tržište rada. Pri analizi ovih efekata, treba napraviti razliku između direktnе zaposlenosti, odnosno broja radnika zaposlenih direktnо u firmama u kojima je došlo do priliva stranog kapitala (strano-kontrolisanim firmama), i indirektnе zaposlenosti, odnosno broja radnika zapošljenih u firmama koje su povezane sa strano-kontrolisanim firmama. Stoga, u utvrđivanju ukupnih efekata na zaposlenost, direktnoj zaposlenosti treba dodati indirektnu zaposlenost.

Broj radnih mesta direktnо stvorenih u firmi koja je pod kontrolom stranog kapitala će zavisiti od: a) njene veličine i obima njenih poslova, i b) tehnološke prirode poslova, naročito da li su kapitalno-intenzivni ili radno-intenzivni. Broj indirektnо kreiranih radnih mesta teško je precizno proceniti, jer postoje brojni načini na koje ova zaposlenost može biti stvorena, ali bi se moglo reći da će broj ovih radnih mesta zavisiti od dva glavna faktora: a) stepena u kome strano-kontrolisana firma uspostavi lokalne veze sa domaćim firmama, i b) sume prihoda koju ostvaruje strano-kontrolisana firma i koju zadržava unutar zemlje domaćina. Takođe plate zaposlenih u strano-kontrolisanim firmama i u firmama povezanim sa njima, ako se troše na domaće proizvedene robu i usluge, mogu povećati zaposlenost na drugim mestima u domaćoj privredi.

Nasuprot broju radnih mesta koje stvaraju strano-kontrolisane firme, treba imati u vidu broj radnih mesta koje istiskuju. Velike i moćne fabrike stranih kompanija mogu istisnuti sa tržišta postojeća domaća preduzeća, a istovremeno sprečavati osnivanje novih firmi. Na taj način, efekat koji proizvodi strani kapital može biti istiskivanje postojećih ili potencijalnih radnih mesta u domaćim preduzećima. U slučaju investicija automobilskih kompanija iz Japana u SAD, ima mišljenja da je broj radnih mesta stvoren ovom investicijom znatno premašen brojem izgubljenih radnih mesta u američkim automobilskim kompanijama, koje su izgubile svoje tržišno učešće, jer su ga preuzeli japanski konkurenti.⁹

Može se sumirati da ukupni efekat priliva stranog kapitala na zaposlenost u zemlji domaćinu zavisi od razlike između kreiranih i istisnutih poslova¹⁰, što možemo predstaviti na sledeći način:

$$\text{neto doprinos stranog kapitala zaposlenosti u zemlji domaćinu} = DP + IP - IP$$

---

⁹ Hill, C.W.L. (2000), str. 215.

¹⁰ Prema: Dicken, P. (1999), str. 258.

gde je: DP – broj direktno stvorenih poslova u firmama pod kontrolom stranog kapitala, IP – broj indirektno stvorenih poslova u firmama povezanim sa strano-kontrolisanim firmama i drugim sektorima, i IP – broj poslova koji su strano-kontrolisane firme istisnule u drugim firmama.

Pitanje broja poslova, koje je stvorio ili čijem stvaranju je doprineo strani kapital, je samo jedan deo ukupnog pitanja zaposlenosti, u okviru koga se mogu postaviti brojna druga značajna pitanja, kao što su: pitanja vrste poslova, nivoa plata, radnih odnosa i slično.

Uticaj stranog kapitala na tržište rada zemlje domaćina ne svodi se samo na broj stvorenih radnih mesta, nego i na vrstu poslova: da li strani kapital i firme pod njegovom kontrolom obezbeđuju mogućnosti za zapošljavanje koje odgovaraju znanju i potrebama domaće radne snage? Odgovor na ovo pitanje zavisi u velikoj meri od karakteristika strano-kontrolisane firme, prvenstveno od: vrste industrije kojoj pripada, prirode tehnologije koju koristi, obima poslova i stepena do kog je integrisana u matičnu organizaciju. Ključne faktore čini njeni mesto u ukupnoj strukturi matične kompanije i stepen autonomije u odlučivanju koji joj je dat.

U manje razvijenim zemljama, većina radnih mesta u strano-kontrolisanim fabrikama su poslovi u proizvodnji. Iako je prisutna tendencija porasta procenta zapošljavanja kvalifikovаниjih radnika od strane strano-kontrolisanih firmi u manje razvijenim zemljama i procenta domaćeg profesionalnog i menadžerskog kadra, ova promena je prvenstveno karakteristična za razvijenije među zemljama u razvoju (zemlje Latinske Amerike i jugoistočne Azije). Radna snaga u firmama pod kontrolom stranog kapitala u manje razvijenim zemljama, ipak, ostaje koncentrisana na niskokvalifikovane proizvodne i montažne operacije.

Još jedno pitanje jeste uticaj na nivo plata. Time što strane kompanije dislociraju svoje poslove radi korišćenja prednosti razlika u nivoima plata između zemalja one, zapravo, eksplatišu izvesne grupe radnika. Eksplatacija jeftine radne snage u manje razvijenim zemljama, na račun radnika u razvijenim zemljama, takođe, je jedna od glavnih pritužbi radničkih sindikata na račun kompanija koje su odgovorne za odlive kapitala.

Strane kompanije, generalno, daju plate koje su ili na nivou ili iznad nivoa zemlje domaćina. Postoje mišljenja da radna snaga direktno zapošljena u stranim filijalama ima veće plate, bolje radne uslove i socijalnu sigurnost u odnosu na uslove koji preovlađuju u domaćim firmama. U razvijenim zemljama je, na primer, utvrđeno, da je prosečni nivo plata u stranim filijalama bez izuzetka iznad nivoa u domaćim firmama, i da jaz između filijala i domaćih kompanija i dalje

raste. Dok, u manje razvijenim zemljama, u proseku, strane kompanije daju veće plate nego domaće kompanije¹¹.

U vezi sa ovim javlja se i drugi problem: ako strane kompanije daju plate iznad domaćeg nivoa, onda one mogu da privuku radnike iz domaćih firmi i da ugroze njihov opstanak. Ovo zavisi od vrste kadrovske politike koju primenjuju strane kompanije. One nastoje da sprovedu vrlo opreznu proceduru proveravanja kada zapošljavaju radnike, što često znači da će zaposleni za novoosnovanu stranu fabriku biti "povučeni" iz postojećih firmi pre nego sa tržišta nezaposlenih. Drugi aspekt kadrovske politike stranih kompanija, bar u nekim industrijama, tiče se stepena do kog one regrutuju određene vrste radnika, da bi držale troškove radne snage na niskom nivou. Na primer, u tekstilnoj, elektronskoj i industriji odeće, postoji veoma jaka tendencija zapošljavanja pre žena nego muškaraca u montažnim procesima i, u nekim slučajevima, zapošljavanja pripadnika manjinskih grupa, kao sredstva držanja troškova plata na niskom nivou i jednostavnijeg otpuštanja. Mada, ovakva praksa je specifična za određene industrije i ne može se smatrati univerzalno važećom za sve strane kompanije u svim industrijama.

3. STRANI KAPITAL I ZAPOSLENOST U SRBIJI

U slučaju Srbije, pitanje priliva stranog kapitala i njegovog uticaja na zaposlenost, dolazi do izražaja sa otvaranjem zemlje za prilive stranog kapitala od devedesetih godina dvadesetog veka, a naročito od 2000. godine kada ovi prilivi počinju značajnije da rastu. Kako u Srbiji ne postoje zvanični podaci o broju zaposlenih u strano-kontrolisanim preduzećima¹², to su, kao relevantan pokazatelj za jedan aspekt analize, korišćeni podaci Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA) o broju radnih mesta u preduzećima čiji je prлив stranog kapitala bio praćen investicionim podsticajima. U svojoj investicionoj politici, Srbija je pratila trend koji je poslednje dve decenije karakterisao zemlje u tranziciji: sa ciljem poboljšanja investicione atraktivnosti nacionalnih teritorija, pribegavalo se brojnim unapređenjima investicione klime koja su vodila i do svojevrsnog 'takmičarskog odnosa' u privlačenju stranih investitora. Shvativši da samo otvaranje zemlje za prilive stranog kapitala i liberalizacija investicione politike (koji su se gotovo istovremeno, od 1990-tih godina, dešavali u evropskim zemljama u tranziciji) nisu dovoljni za privlačenje stranog kapitala, ove zemlje

---

¹¹ UNCTAD (1994), str. 197-198.

¹² U kojima je došlo do priliva stranog kapitala i koja su u većinskom stranom vlasništvu.

su, pored poboljšanja makroekonomskih performansi i okruženja, primene nacionalnog tretmana, snižavanja poreskih stopa i drugih mera, počele da uvođe i finansijske podsticaje ne bi li tako opredelile vlasnike stranog kapitala da investiraju baš na njihovoj teritoriji.

Ostavljujući po strani pitanje opravdanosti i mogućnosti primene finansijskih podsticaja¹³, i Srbija je, posredstvom SIEPA-e, vlasnicima stranog kapitala odobravala podsticaje, shodno utvrđenim kriterijumima, od kojih je jedan bio i broj otvorenih radnih mesta. Kako je u pitanju državna agencija, to znači da se radi o podsticajima koji su se dodeljivali iz budžeta države i na teret poreskih obveznika. Visina podsticaja odnosno odobrenih sredstava po novom radnom mestu je iznosila 4.000-10.000 EUR. Agencija je, za ukupno 238 investiciona projekta vrednosti 1,4 milijardu EUR, dodelila sredstva u ukupnoj vrednosti od 285,6 miliona EUR i doprinela otvaranju 47.161 radnog mesta u Srbiji.¹⁴

Iako se ova novootvorena radna mesta pripisuju pozitivnim učincima priliva stranog kapitala, ne treba zaboraviti da je našu državu svako ovako otvoreno radno mesto u proseku koštalo 4.620 EUR, otvarajući i pitanja opravdanosti primene ove vrste investicionih podsticaja, nejednakog tretmana domaćih i stranih investitora kao i pitanja efikasnosti i racionalnog korišćenja ovih besplatno dodeljenih državnih sredstava. U uslovima visoke nezaposlenosti, svako novo radno mesto jeste dragoceno i dobrodošlo, ali se postavlja pitanje da li se na ovaj način zaista koriste potencijalne blagodeti koje bi prлив stranog kapitala mogao da donese zemlji domaćinu, u smislu otvaranja novih radnih mesta i ostvarivanja veće zaposlenosti. Ili se ovako, na ‘veštački’ dugoročno neodrživ način, kreiraju radna mesta, uz opravdani strah da i ona budu zatvorena kada podsticaji presahnu.

U ovoj analizi mora se napomenuti činjenica da je najveći deo priliva stranog kapitala u Srbiju, kao i u drugim evropskim zemljama u tranziciji, bio povezan sa procesom privatizacije¹⁵, koji je često uključivao otpuštanja radnika, kada je povećana nezaposlenost rezultirala i u socijalnom udruživanju radnika, nemirima i štrajkovima radničkih sindikata. Istovremeno, značajne promene u bankarskom sektoru zemlje, od 2000. godine naovamo, uključujući privatizaciju i prлив stranog kapitala, takođe, su se odrazile na nivo zaposlenosti.

Proces privatizacije banaka u Srbiji, u kojima je država imala većinsko ili

¹³ Detaljnije o opravdanosti primene investicionih podsticaja u: Stojadinović Jovanović, S. i Marković D. (2013), str. 201-208.

¹⁴ Detaljno na sajtu SIEPA-e, <http://siepa.gov.rs/sr/index/finansiranje/finansijska-podrska-za-investitore/#Program>, [Pristup 10/05/2014].

¹⁵ Detaljnije u: Stojadinović Jovanović, S. (2013), str. 435-438.

manjinsko učešće, započeo je 2004. godine. Postojeća vlasnička struktura banaka, na koju se najviše odrazio priliv stranog kapitala, sa dominantnim učešćem banaka u stranom vlasništvu, predstavlja značajan indikator internacionalizacije bankarskog sektora. Proces internacionalizacije je naročito intenziviran u periodu 2004-2007. godine, kada je došlo do značajnog opadanja učešća domaćih (privatnih i državnih) banaka u odnosu na strane, posmatrano sa aspekta broja banaka, kapitala i visine aktive. Zaključno sa aprilom 2014. godine, od ukupnog broja banaka koje posluju u Srbiji (29), 21 banka je u većinskom vlasništvu stranih akcionara.

Ulazak stranih banaka, kao i strane direktnе investicije u bankarski sistem Srbije uslovili su konkurentnije ponašanje banaka, povećali raspoložive izvore finansiranja i efikasnost ukupnog bankarskog sektora.¹⁶ U periodu 2001-2006. godine u Srbiju je ušlo više od 20 milijardi USD, i to kroz dozname iseljenika, strana ulaganja, donacije i meke kredite, uključujući privatizaciju i zaduživanje preduzeća i samih banaka.¹⁷ Time su stvoreni uslovi za dinamičan rast bankarskog sektora, i to u okruženju koje se karakteriše sporim rastom, bankrotstvom brojnih preduzeća i siromaštvo.

Međutim, udeo bankarske aktive u društvenom proizvodu je još uvek prilično nizak u poređenju sa zemljama u okruženju, novim članicama Evropske unije, što je donekle i logično. Naime, proces tranzicije u Srbiji započeo je 2001. godine, odnosno više od deset godina kasnije nego u drugim evropskim zemljama u tranziciji, dok je restrukturiranje banaka počelo godinu dana kasnije, tj. 2002. godine. Ipak, opšte stanje bankarskog sektora Srbije je znatno bolje od privrednog, što pokazuju rezultati poslovanja, rast bilansne aktive, promene u zakonskim propisima, usklađenost sa međunarodnim standardima poslovanja u obračunu poslovnih rezultata i merenju rizika.

Ulazak stranih banaka pozitivno je uticao na zaposlenost u bankarskom sektoru, pogotovo ako se zna da je gašenjem "velike četvorke" znatno smanjen broj zaposlenih (na početku 2002. god. bilo je svega 14.482 zaposlena u sektoru banaka). Već na kraju 2004. godine broj zaposlenih je porastao na 23.463. Sve do 2008. godine zaposlenost u bankarskom sektoru Srbije je rasla iz godine u godinu, i u apsolutnom i u relativnom smislu. Međutim, svetska ekonomska kriza i zatvaranje nesolventnih banaka doveli su do postepenog smanjivanja broja zaposlenih, tako da je na kraju trećeg kvartala 2013. godine u sektoru banaka zaposleno 27.545 ljudi.

---

¹⁶ Vuksanović, E. i Todorović, V. (2008), str. 130.

¹⁷ Kovačić, I. (2006), str. 59.

Ukupna analiza, na nacionalnom nivou, odnosa priliva stranog kapitala u zemlju, u formi direktnih investicija, i zaposlenosti pokazuje da, i pored značajnog porasta ovog priliva od 2001. godine (Tabela 3), nije dolazilo do značajnijeg porasta broja zaposlenih. Naprotiv, od 2001. do 2005. godine broj nezaposlenih je kontinuirano povećavan, dostižući cifru od 720 hiljada u 2005. godini i stopu nezaposlenosti od gotovo 21%. Najveću vrednost priliva SDI u Srbiji u 2006. godini pratilo je neznatno smanjenje nezaposlenosti (stopa nezaposlenosti u 2008. godini jeste smanjena na 13,6%, ali je premašivala nivo od pre deset godina odnosno iz perioda 1997-2002. godine), koja, međutim, ponovo raste od 2009. godine i u 2012. godini stopa nezaposlenosti dostiže rekordnih 24%.

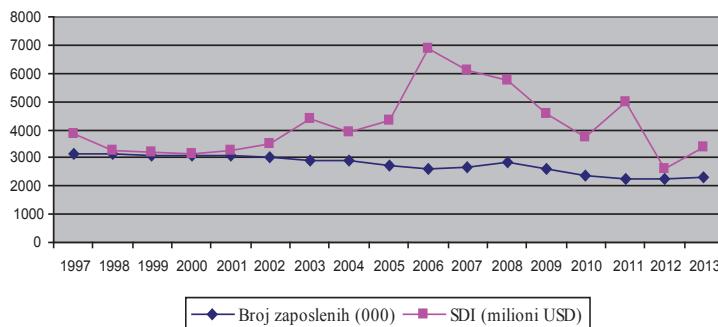
Tabela 3. Srbija: prлив страног капитала (SDI), број и стопа (не)запослених

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
SDI (milioni USD)	740	113	112	52	177	491	1467	958	1577	4256	3439	2955	1959	1329	2709	352	1068
Broj nezaposlenih (u 000)	438	462	475	426	433	460	500	665	720	693	585	445	503	569	671	701	656
Broj zaposlenih (u 000)	3137	3139	3103	3094	3106	3000	2919	2931	2733	2631	2656	2822	2616	2396	2253	2228	2310
Stopa nezaposle- nosti (%)	12,3	12,8	13,3	12,1	12,2	13,3	14,6	18,5	20,8	20,9	18,1	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9	22,1
Stopa zaposlenosti (u %)	50,4	50,4	49,8	50,1	50,3	48,6	47,6	45,5	42,3	40,9	41,8	44,4	41,2	37,9	35,8	35,5	37,7

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2006, Anketa o radnoj snazi: oktobar 2005, Bilten 461, Beograd i Republički zavod za statistiku, 2006, Anketa o radnoj snazi: 2013, Bilten 578, Beograd, str. 10. Podaci za SDI: UNCTAD FDI database [Pristup 05/05/2014].

Komparativnom analizom priliva stranog kapitala i nivoa zaposlenosti u Srbiji ne može se uočiti doprinos ovog priliva većoj zaposlenosti. U periodima rasta priliva stranog kapitala, nije dolazilo do značajnijeg porasta zaposlenosti (Slika 1).

Slika 1. SDI i broj zaposlenih u Srbiji, 1997-2013

Izvor: grafički prikaz autora prema Tabeli 3.

Najveći broj zaposlenih radnika, od preko 3 miliona, ostvarivan je do 2002. godine, kada je tek otpočinjao značajniji rast priliva SDI. Međutim, uprkos daljem rastu priliva SDI, broj zaposlenih više ni u jednoj godini niti je premašen niti ostvaren na istom tom nivou (Slika 1). Činjenica da je stopa nezaposlenosti u 2012. godini viša nego i u jednoj godini do tada, odnosno da je stopa zaposlenosti najniža nego do tada, govori da prethodni periodi priliva SDI nisu doprineli generalnom povećanju zaposlenosti u zemlji odnosno smanjenju gorućeg problema u privredi Srbije – problema nezaposlenosti.

ZAKLJUČAK

Analiza u radu je pokazala da se međunarodni tokovi kapitala znatno odražavaju na zaposlenost kako u matičnim zemljama odliva kapitala tako i u zemljama domaćinima priliva stranog kapitala, kao i da ovo pitanje prouzrokuje i navodi na mnoga nova pitanja. Naročito je značajna analiza za Srbiju koja se, primarno, javlja u ulozi zemlje domaćina priliva stranog kapitala. Razmatrano pitanje uticaja priliva stranog kapitala na zaposlenost pokazalo je da, na nacionalnom nivou, ne možemo reći da su značajniji prilivi stranog kapitala u zemlju korespondirali sa značajnjim porastom zaposlenosti odnosno sa smanjenjem nezaposlenosti. Uobičajeno navođen pozitivni efekat priliva stranog kapitala na zaposlenost, koji se može naći u mnogim diskusijama pobornika dolaska stranog kapitala i stranih kompanija u zemlju, ne može se u značajnijoj meri uočiti u slučaju Srbije.

EFFECTS OF FOREIGN CAPITAL INFLOW AND OUTFLOW ON EMPLOYMENT

Abstract

With the growth of international capital flows, an increasing number of countries were faced with numerous effects of foreign capital inflow and outflow on their economies, including employment. Foreign capital flows accomplish numerous impacts on both employment in the countries with foreign capital outflows and employment in the countries with foreign capital inflows. The paper examines the positive and negative effects of the foreign capital inflow and outflow on the home countries of origin of the capital and on the destination countries of the foreign capital inflow. Attention is also devoted to the analysis of

this question in the case of Serbia, i.e. the relationship of foreign capital inflow and the problem of unemployment in the economy of Serbia.

Key words: *foreign capital, unemployment, employment, home countries, host countries, Serbia, privatization, banks.*

LITERATURA

Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA), <http://siepa.gov.rs/> [Pristup: 10/05/2014]

Dicken, P. (1999), *Global Shift: Transforming the World Economy*, Paul Chapman Publishing Ltd, London.

Hill, C.W.L. (2001), *Global Business*, Irwin/McGraw-Hill, New York.

Hill, C.W.L. (2000), *International Business: Competing in the Global Market*, McGraw- Hill Companies Inc., USA.

Kovačić, I. (2006), "Promene u bankarstvu Srbije 2003-2006", Pregled - Republika Srbija, br. 2, str. 59.

Republički zavod za statistiku, 2006, *Anketa o radnoj snazi: oktobar 2005*, Bilten 461, Beograd.

Republički zavod za statistiku, 2006, *Anketa o radnoj snazi: 2013*, Bilten 578, Beograd.

Stojadinović Jovanović, S. (2013), "Strane direktnе investicije kao oblik finansiranja globalne ekonomije", *Bankarstvo*, br. 1/2013, Udruženje banaka Srbije, Beograd, str. 34-57.

Stojadinović Jovanović, S. i Marković D. (2013), "Mesto i uloga podsticaja u politici stranih direktnih investicija Srbije", u: Jovanović Gavrilović B. i dr. (red.) *Ekonomска politika i razvoj*, CID, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 197-217.

Stojadinović Jovanović, S. (2013) "Svojinska transformacija i investiciona konkurentnost Srbije", u: Janićijević N. i Lovreta S. (ured.) *Konkurenost preduzeća u Srbiji*, NDES sa Ekonomskim fakultetom Univerziteta u Beogradu i Ekonomskim fakultetom Univerziteta u Nišu, str. 425-448.

UNCTAD FDI database, www.unctad.org [Pristup: 05/05/2014]

UNCTAD (1994), *World Investment Report 1994*, New York and Geneva.

UNCTAD (2011), *World Investment Report 2011*, New York and Geneva.

- UNCTAD (2013), *World Investment Report 2013*, New York and Geneva.
- US Department of Commerce (2014), *Survey of Current Business*, March.
- Vuksanović, E. i Todorović, V. (2008), “Regulatorni okvir bankarstva Srbije kao prepostavka privlačenja inostranog kapitala”, Zbornik radova: *Inostrani kapital kao faktor razvoja zemalja u tranziciji*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 130.

ULOGA EKONOMIJE ZNANJA U REŠAVANJU PROBLEMA NEZAPOSLENOSTI

Gordana Kokeza*

E-mail: gkokeza@tmf.bg.ac.rs

Rezime

Pod pojmom ekonomija znanja podrazumeva se privreda koja se razvija na osnovu proizvodnje, distribucije i korišćenja znanja. Znanje je postalo dominantni ekonomski resurs i pokretač savremenih ekonomija, pri čemu su značajnu ulogu odigrale informaciono-komunikacione tehnologije. Privrede koje su zasnovane na znanju uspostavile su visok stepen povezanosti aktera i korišćenja znanja u svim ekonomskim granama. Znanje opredmećeno u inovacijama i novim tehnologijama omogućava širenje privredne strukture i dinamičniji privredni rast. Ekonomije bazirane na znanju transformišu se u ekonomije koje pokreće znanje. Razvoj znanja i na njemu zasnovanih tehnologija ne samo da omogućavaju vodeću ulogu razvijenih zemalja u svetskoj privredi, već mogu doprineti i bržem prevazilaženju nastalih privrednih problema. U ovom radu proučavaće se uloga i značaj ekonomije znanja u rešavanju problema nezaposlenosti, koji je veoma izražen u srpskoj privredi. Poseban akcent staviće se na uticaj razvoja određenih privrednih grana na zapošljavanje novih, visokostručnih i kreativnih kadrova. Date privredne grane i kadrovi trebalo bi da budu zamajac iniciranju i pospešivanju razvoja celokupne domaće privrede.

Ključne reči: znanje, ekonomija znanja, tehnološki razvoj, privredni razvoj, nezaposlenost;

---

* Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

UVOD

Pod ekonomijom znanja podrazumeva se privreda koja svoj razvoj zasniva na proizvodnji, distribuciji i korišćenju znanja. Privrede zasnovane na znanju koriste znanje u svim svojim ekonomskim delatnostima i aktivnostima. Primena mnogobrojnih inovacija i novih tehnologija doprinele su u znatnoj meri promeni i širenju privredne strukture razvijenih zemalja, tako da ekonomije zasnovane na znanju prerastaju u ekonomije koje pokreće znanje. Veliki značaj i uticaj na razvoj i primenu znanja ima sistem obrazovanja jedne zemlje. Kvalitetno obrazovanje predstavlja osnovu znanja jer omogućava njegovo sticanje i razvoj, a to doprinosi razvoju naučno-istraživačkog rada, inovativnosti i konkurentnosti jedne privrede. Postoji i obrnuta korelacija, budući da dostignuti nivo razvijenosti nauke utiče na unapređenje kvaliteta sistema obrazovanja jedne zemlje. Visok nivo razvijenosti nauke, kao i obrazovano stanovništvo predstavljaju adekvatnu osnovu za brži tehnološki razvoj. Pošto primena novih tehnologija podrazumeva stalnu edukaciju zaposlenih, između sfere znanja, obrazovanja, nauke, tehnologije i privrednog razvoja formiraju se odnosi čvrste međuzavisnosti. U skladu s tim, u radu se razmatra uloga znanja u procesu razvoja nauke, tehnologije i ekonomije, zatim se razmatra značaj i uticaj sistema obrazovanja na razvoj ekonomije znanja, da bi se u završnom delu rada više pažnje posvetilo ulozi koju razvoj ekonomije znanja može imati na rešavanje problema nezaposlenosti u domaćoj privredi.

1. ZNANJE U FUNKCIJI RAZVOJA NAUKE, TEHNOLOGIJE I EKONOMIJE

U dvadeset prvom veku znanje je jedan od najznačajnijih privrednih resursa, a njegova raspoloživost i umešnost upravljanja predstavljaju jednu od najznačajnijih determinanti privrednog i ukupnog društvenog razvoja. Mada po mišljenju mnogih autora znanje predstavlja jedan od najznačajnijih resursa u savremenim uslovima privređivanja, intelektualni kapital je relativno teško definisati. Problem definisanja intelektualnog kapitala potiče od same njegove prirode, budući da se radi o dobru koje je neopipljivo i koje se teško može izmeriti. S druge strane, veliki značaj intelektualnog kapitala koji proističe iz njegove bitne, često presudne, uloge koju ima u procesu privrednog razvoja, ukazuje na neophodnost da se dati kapital preciznije odredi. S obzirom na to, intelektualni kapital se može definisati kao sposobnost određenog subjekta da stiče i koristi informacije u cilju racionalnijeg korišćenja ograničenih resursa,

a u funkciji što potpunijeg zadovoljavanja društvenih potreba.¹ Prikupljene informacije neophodno je na odgovarajući način analizirati, ocenjivati i primenjivati u poslovnim aktivnostima.

Prema definiciji Evropske komisije, pod pojmom ekonomija znanja podrazumeva se privreda čiji razvoj je baziran na proizvodnji, distribuciji i korišćenju znanja.² Razvoju ekonomije znanja u najvećoj meri doprinelo je delovanje sledećih faktora:

- Brzi razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija;
- Povećanje globalne konkurenkcije usled smanjenja troškova komunikacije;
- Promene u tražnji, uslovljene rastom prihoda, promenama ukusa i stavova potrošača usled povećanja slobodnog vremena.

Privrede zasnovane na znanju koriste znanje u svim svojim ekonomskim delatnostima i aktivnostima. Pri tome, mnogobrojne inovacije i tehnologije u znatnoj meri doprinose i širenju privredne strukture jedne zemlje, tako da ekonomije zasnovane na znanju prerastaju u ekonomije koje pokreće znanje. U toj fazi razvoja jača međusobna povezanost činilaca znanja, znanje postaje roba koja se prodaje na načine i na nivou koji do tada nisu bili zastupljeni, dok transfer znanja i prikupljanje znanja postaju jeftiniji usled razvoja informacionih tehnologija.³

Dosadašnje iskustvo pokazuje da u privredama koje pokreće znanje dolazi do širenja mogućnosti razvoja, kao i do menjanja uslove poslovanja preduzeća, kao osnovnih ekonomskih subjekata. Savremena preduzeća moraju da se bore za svoju konkurenčku poziciju jačanjem svoje tehnološke osnove i inovacionog potencijala. Inovacije su postale jedan od najvažnijih, a često i najvažniji, element i faktor savremnih ekonomija. A glavnu ulogu u procesu kreiranja inovacija igra upravo znanje. Da bi se inovacija uspešno plasirala na tržištu, nephodni su odgovarajući naporci kako u oblasti tehnologije, tako i u oblasti inženjerstva i marketinga, koji podrazumevaju upravo primenu adekvatnog znanja. Da bi odgovorili datim zahtevima, privredni subjekti moraju da imaju odgovarajuće ljudske, finansijske i materijalne resurse, treba da razviju saradnju sa drugim subjektima, kao i da izgrade odgovarajuću organizacionu strukturu, kako bi uspostavili adekvatnu vezu između tehnološke i ekonomске sfere svog poslovanja.

---

¹ Kokeza G., (2008), str.2.

² European Commission, (2004), str. 22.

³ Ibidem, str. 22.

Kreiranje i razvijanje tehnološke sposobnosti jednog društva podrazmeva da aktivnosti države i preduzeća budu međusobno uskladene. Zadatak države je da reguliše zaštitu intelektualne svojine, dok je zadatak preduzeća je da definiše svoj nastup na tržištu, oblike kooperacije u koje će ulaziti, svoju organizaciju, strategiju i politiku. Upravo se u oblasti tehničko-tehnološkog razvoja jasno sagledava odnos države i njenih privrednih subjekata. Uloga države je da usmerava ekonomski razvoj uspostavljanjem kriterijuma uspešnosti koji počivaju na zahtevu racionalnog korišćenja ograničenih resursa i adekvatnog zadovoljavanja društvenih potreba. Država takođe određuje deo BDP koji će se ulagati u oblast NIR, po čemu Srbija veoma zaostaje za grupom visoko razvijenih zemalja, što utiče na stalno smanjivanje njenih naučno-tehnoloških kapaciteta. Mada je veoma teško egzaktno izmeriti ili izraziti uticaj nauke i tehničko-tehnološkog razvoja na privredni i društveni razvoj, bitno je sagledati datu vezu u svoj njenoj kompleksnosti i sa svim njenim dugoročnim i višeiznačnim posledicama. Mnogobrojna istraživanja pokazuju da postoji čvrsta korelacija između transfera, adaptacije i difuzije znanja, na jednoj strani i stope privrednog rasta i razvoja, na drugoj strani. Praksa nedvosmisleno pokazuje da proces kreiranja i primene znanja bitno doprinosi povećanju produktivnosti i bržem i kvalitetnijem reševanju problema privrednog razvoja.

2. SISTEM OBRAZOVANJA KAO OSNOVA EKONOMIJE ZNANJA

Sistem obrazovanja jedne zemlje ima veliki značaj i uticaj na razvoj i primenu znanja. Može se reći da je kvalitetno obrazovanje osnova znanja jer omogućava njegovo sticanje i razvoj, što omogućava razvoj naučno-istraživačkog rada (nauke), kao i dobrog promišljanja.⁴ Postoji i obrnuta korelacija, jer dostignuti nivo razvoja nauke utiče na unapređenje kvaliteta obrazovanja. Jednino visok nivo razvijenosti nauke, kao i obrazovano stanovništvo predstavljaju adekvatnu osnovu za brži tehnološki razvoj. Pošto primena novih tehnologija podrazumeva stalnu edukaciju zaposlenih, nužno se uspostavljuju odnosi međuzavisnosti između znanja, obrazovanja, nauke, tehnologije i privrednog razvoja. U dатој међузavisnosti, između navedenih elemenata vladaju odnosi stalne međusobne uslovljenosti. “Što je stanovništvo obrazovanje, ono poseduje više sposobnosti i veština za primenu novih tehnologija, s jedne strane, a sa druge strane može da inicira inovacije koje su realno potrebne”.⁵

⁴ Komazec, G., (2012), str. 185.

⁵ Ibidem, str. 185.

Jedan od pokazatelja koji se koristi kao indikator nivoa razvijenosti znanja i obrazovanja jeste *Eriksonov društveni indeks umrežavanja gradova*.⁶ Analizom ovog pokazatelja moguće je poređiti države prema nivou razvijenosti njihovih gradova. Poređenje gradova umesto čitavih država vrši se zato što su gradovi manje složeni nego države, pa su i kriterijumi merenja konzistentniji. Analiza navedenih indeksa ukazuje da postoji izražena korelacija između dostignute zrelosti u primeni savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija i nivoa socio-ekonomskog razvijenosti, kao i nivoa dostignutog individualnog razvoja. Prema istraživanjima sprovedenim 2011. godine prvo mesto prema navedenom pokazatelu zauzimao je Singapur, a zatim su sledili Stokholm i Seul.⁷

Određivanjem nivoa razvijenosti sa aspekta konkurentnosti bavi se i *Fondacija za informacione tehnologije i inovacije*. Data fondacija koristi šest kriterijuma za određivanje nivoa razvijenosti sa aspekta konkurentnosti, a to su: ljudski kapital, inovacioni kapacitet, preduzetništvo, IT infrastruktura, ekonomска politika i ekonomski rezultati. Na osnovu navedenih kriterijuma najrazvijenija zemlja bila je Singapur, budući da u Singapuru 38% stanovništva ima više obrazovanje, Singapur ima 9,7 istraživača na 1000 radnika, u IR kompanije investira se 1,4% BDP, a 0,9% BDP ulaže se u javne institute.⁸

U poređenju sa prethodno analiziranim zemljama, situacija u Srbiji je daleko nepovoljnija. Naime, analiza obrazovne strukture stanovništva u Srbiji pokazuje da je data struktura nepovoljna kako sa stanovništa potreba razvoja privrede, tako i sa stanovništa praćenja i primene savremenih tehnoloških dostignuća. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku obrazovna struktura stanovništva u Republici Srbiji u 2011. godini bila je sledeća: 3,4 % činilo je nepismeno stanovništvo, 5,6 % stanovništva nije imalo završenu osnovnu školu, 23,9 % stanovništva imalo je samo osnovno obrazovanje, 41 % stanovništva imalo je srednje obrazovanje, sa višim obrazovanjem bilo je 4,5 % stanovništva, dok je 6,5 % stanovnika bilo visoko obrazovano.⁹ Navedeni podaci ukazuju na to da skoro trećina stanovništva u Srbiji spada u kategoriju nepismenih, sa nezavršenom osnovnom školom ili sa završenom samo osnovnom školom. Može se zaključiti da tako nizak nivo obrazovanja stanovništva ne može predstavljati adekvatnu osnovu za budući bitniji privredni razvoj zemlje.

Usled veoma velikih, često nepredvidivih promena u okruženju, koje iziskuju potpuno novi pristup poslovanju, izgradnji konkurentnosti, nastupu

⁶ Regardh, (2011), str. 33.

⁷ Ibidem, str. 36.

⁸ Bennett (2010), str. 43.

⁹ Statistički godišnjak RS (2013)

na domaćem i inostranom tržištu, neophodne su i adekvatne promene u sistemu obrazovanja svake zemlje. U takvim okolnostima i pred zaposlene se postavljaju zahtevi koje oni teško mogu da ispune ukoliko se sistem njihovog obrazovanja bitno ne promeni. Veoma dinamičan tehnološki razvoj od mladih, koji predstavljaju najkvalitetniji i najperspektivniji deo zaposlenih, zahteva fleksibilnost i prilagodljivost. Obrazovni sistem bi trebalo da prati navedene zahteve i da omogući sistematsko razumevanje nauke i tehnologije, što bi uticalo na veću efikasnosti i bolji kvalitet rada zaposlenih. Međutim, sistem obrazovanja u Srbiji odavno se nalazi u krizi i poslednji je čas da se pristupi njegovoj promeni. Domaće obrazovanje zasnovano je pretežno na memorisanju podataka i činjenica, nekritičkom prihvatanju teoretskih dostignuća različitih autora, bez raspoloživog vremena za dublje razmišljanje i analizu, kao i bez mogućnosti za izgradnju kritičkog pristupa, diskusiju, kreiranje sopstvenih mišljenja i rešenja. Sve to je u suprotnosti sa zahtevima savremenog privređivanja, koji podrazumevaju sistemski pristup rešavanju problema, poimanje čvrste sprege nauke, tehnologije i obrazovanja, ali i razumevanje čvrste veze koja postoji između svih sfera života. Održivu zajednicu moguće je izgraditi samo primenom sistema obrazovanja koji preferira učenje sa razumevanjem i sa kritičkim razmatranjem problematike.

Obrazovanje je osnova nove ekonomije znanja ili ekonomije zasnovane na znanju. Savemena ekonomija razvija se zajedno sa sistemom ekologije i sa društvenim sistemom. Mnogi autrori smatraju da je u takvim uslovima neophodno izvršiti humanizaciju tehničkih nauka, što bi studentima omogućilo da svet posmatraju kao celinu, u svoj njegovo kompleksnosti, međusobnoj uslovjenosti i povezanosti. Takav način obrazovanja i razmišljanja omogućavao bi kreiranje tehničkih rešenja koja bi bila u skladu sa zahtevima održivog razvoja. Upravo zbog toga buduća faza razvoja sveta može se nazvati fazom obrazovanja za održivi život.

Promene sistema obrazovanja neophodne su i usled novih kretanja u oblasti realizacije naučno istraživačkog rada. Naime, istraživanja pokazuju da se NIR sve više odvija u preduzećima kao privrednim subjektima, usled čega preduzeća postaju vlasnici sve većeg kvantuma naučno-tehnološkog znanja. U većini visoko razvijenih zemalja velika i ekonomski jaka preduzeća integrisana su u obrazovni sistem svoje zemlje do te mere da osnivaju i svoje univerzitete. Najveća svetske kompanije imaju sopstvene naučno-istraživačke labratorije, kao što je slučaj sa kompanijama Xerox, RCA, i AT/T. Budući da su savremena istraživanja multidisciplinarna, kompleksna i po pravilu veoma skupa, to podrazumeva formiranje sve čvršće veze između preduzeća, na jednoj strani i univerziteta i instituta, na drugoj strani. Prema podacima časopisa R/D Magazine 2010. u

Americi je 2010. godine 70% istraživačko razvojnih poslova obavljeno upravo u preduzećima, a samo 15% na univerzitetima, dok je polovina svih naučnika u SAD bila zaposlena u industriji, ili je radila za industriju. I Evropska Unija teži da 2/3 sume ulaganja u IR bude u privatnim preduzećima.¹⁰ Razlog navedenih tendencija jeste činjenica da su savremene tehnologije veoma kompleksne, da njihov razvoj podrazumeva često specifična znanja, veštine ali i iskustvo, koji se ne mogu uvek kupiti, pa su preduzeća primorana sama da ih kreiraju i razvijaju, što se posebno odnosi na kompanije tehnološke lidere.¹¹

3. DOPRINOS EKONOMIJE ZNANJA REŠAVANJU NEZAPOSENOSTI U SRBIJI

Srbija je zemlja koja se duži niz godina bori sa velikim brojem privrednih problema, od kojih je problem nezaposlenost jedan od najvećih. Pored visoke stope nezaposlenosti od skoro 25 %, jedan od problema u ovoj oblasti jeste i struktura zaposlenih i nezaposlenih. Struktura zaposlenih prema stepenu stručne spreme u Srbiji nije na zadovoljavajućem nivou, o čemu svedoče i podaci Republičkog zavoda za statistiku. Struktura zaposlenih lica u Srbiji prema školskoj spremi u 2011. godini bila je sledeća:

- bez osnovne škole - 0,7 % ;
- sa nepotpunom osnovnom školom - 5,3 % ;
- samo sa osnovnom školom - 15,6 % ;
- sa srednjom školom - 56,8 % ;
- sa višom školom - 6,9 %;
- sa fakultetom, akademijom ili visokom školom 14,7 % zaposlenih.¹²

Iz navedenih podataka može se zaključiti da su stanje i struktura zaposlenih u domaćoj privredi veoma nepovoljni, budući da skoro 80% zaposlenih ima srednju i nižu stručnu spremu, što je u suprotnosti sa zahtevima savremenih ekonomija, ali je posledica i postojeće nepovoljne privredne situacije. S obzirom na veoma visoku stopu nezaposlenosti, kao i s obzirom na negativne tendencije u oblasti realnog sektora, postojeća struktura zaposlenih ne može biti pokretač neophodnih budućih razvojnih promena u privredi. Jedan od problema jeste i činjenica da se u Srbiji za obrazovanje izdvaja samo 3,7 % BDP, što je svrstava

¹⁰ Komazec, G. (2012), str. 192.

¹¹ Kokeza, G. (2008), str. 7.

¹² Statistički godišnjak RS (2013).

u red zemalja sa niskim izdvajanjima u ovu oblast. Ulaganja u aktivnosti naučno-istraživačkog rada još su niža i iznosila su svega 0,36 bruto domaćeg proizvoda.¹³ Ovakav odnos prema obrazovanju i prema oblasti nučno-istraživačkog rada svakako je jedan od najvažnijih uzroka tendencije da se u Srbiji permanentno pogoršava struktura zaposlenih, njihov entuzijazam i inovativnost. Sve to nužno se odražava kako na efikasnost zaposlenih, tako i na stopu ukupnog privrednog rasta i razvoja. Kao jedno od neophodnih rešenja ove nepovoljne situacije nameće se potreba izgradnje boljeg obrazovnog sistema koji će povećati kvalitet obrazovanja budućih zaposlenih, kao i neophodnost većih ulaganja u oblast istraživanja i razvoja.

Istraživanja pokazuju da su danas najrazvijenije one zemlje koje su na vreme pristupile procesu upravljanja svojim intelektualnim kapitalom, što je dovelo do ubrzanja njihovog privrednog i ukupnog razvoja, kao i do povećanja transfera njihovog znanja u nerazvijene zemlje.¹⁴ Nemoguće je u savremenim uslovima ostvariti zadovoljavajući poslovni uspeh bez odgovarajućeg znanja. O tome govori i činjenica da su najpropulzivnije one privredne grane koje svoje poslovanje i razvoj zasnivaju na znanju.

Na kraju, može se postaviti i pitanje da li srpska privreda može biti zasnovana na znanju. Prema strukturi zaposlenih, tretmanu koje znanje ima i visini ulaganja u ovu oblast, odgovor je ne! Međutim, struktura nezaposlenih u Srbiji ukazuje na to da 40,4% nezaposlenih ima visoko, više i srednje stručno obrazovanje, što govori o neadekvatnom tretmanu mlađih, obrazovanih ljudi i neiskorišćnosti ljudskih resursa u domaćoj privredi. Na osnovu broja stručnih mlađih ljudi koji napuštaju zemlju i bivaju vrlo uspešni u drugim privredama, takođe se može zaključiti da Srbija ima ljudski kapital, ali je on neracionalno iskorušen, odnosno neiskorišćen. Upošljavanjem mlađih i obrazovanih ljudi mogla bi se poboljšati postojeća nepovoljna privredna struktura. Odustajanje od obrazovanja i razvoja NIR samo bi povećalo ogroman jaz koji postoji između naše zemlje i razvijenih zemalja. Bitno je naglasiti da i nužnost uključivanja domaće privrede u međunarodne ekonomske tokove podrazumeva neophodnost ispunjenosti uslova koji se itekako tiču i znanja i nivoa tehnološke razvijenosti privrede. Predložene mere prekvalifikacije i organizovanja obuka za nezaposlene predstavljaju mere kratkoročnog karaktera. Jedini pravi razvojni put domaće privrede je usmeriti ekonomiju ka razvoju onih privrednih grana koje su propulzivne i koje donose veće profite, kao što su elektronska industrija, farmacija, prehrambena industrija. U prilog tome govori i činjenica da su u Srbiji 2013.godine kompanije iz oblasti informisanja i komunikacija bile na 2. mestu prema sumi ostvarenog dobitka, koji

¹³ Statistički godišnjak RS (2013).

¹⁴ Kokeza, G., (2012), str. 243.

je iznosio 29 milijardi RSD, uz godišnji rast od 86,1 procenat. Zato je ulaganje u sticanje, primenu i razvoj znanja ulaganje u budućnost, a ne nepoželjni trošak privrednih subjekata i privrede kao celine. Razvojem ekonomije zasnovane na znanju smanjio bi se i odliv mozgova, po kome je Srbija na trećem mestu u svetu.¹⁵

Razvoj naučno-tehnološkog kapaciteta jedne zemlje predstavlja dugoročan i kumulativan proces, dok razvoj naučno-istraživačkih institucija i transfer tehnologije od inostranih subjekata predstavljaju samo početne elemente datog procesa. Za njegovo uspešno realizovanje neophodno je plansko, dugoročno ulaganje u razvoj ljudskih resursa koji će dati proces znati i moći adekvatno da primene. Zadatak državnih institucija jeste da dati proces iniciraju, podržavaju i doprinose uspešnjem prihvatanju, adaptaciji, primeni i razvoju novih tehnologija. Budući da je proces tehnološkog razvoja vrlo kompleksan, neophodno je izgraditi adekvatan sistem upravljanja datim procesom.¹⁶ Zemlje koje su siromašnije, manje razvijene i čiji resursi su ograničeni, kao što je slučaj sa Srbijom, trebalo bi da se fokusiraju na prioritete svog razvoja, kako bi date resurse što racionalnije koristile i kako bi na taj način što efikasnije ostvarile svoje razvojne ciljeve. Ljudski resursi predstavljaju najznačajniji resurs jedne privrede. Bez razvoja ovih resursa nema ni dugoročnog privrednog razvoja. Dugoročno posmatrano, adekvatan sistem obrazovanja, kao i odgovarajuća ulaganja u oblast istraživanja i razvoja mogli bi bitno da doprinesu rešavanju dugoročnih privrednih problema. Ulaganje u nauku i istraživanje i razvoj države ne vrše zato što su već razvijene i imaju sredstava, već da bi bile razvijene.

ZAKLJUČAK

Dosadašnje iskustvo pokazuje da u privredama koje pokreće znanje dolazi do širenja mogućnosti razvoja, kao i do menjanja uslove poslovanja njihovih ekonomskih subjekata. Privrede zasnovane na znanju koriste znanje u svim svojim ekonomskim delatnostima i aktivnostima. Istraživanja pokazuju da su danas najrazvijenije one zemlje koje su na vreme pristupile procesu upravljanja svojim intelektualnim kapitalom, što je dovelo do ubrzanja njihovog privrednog i ukupnog razvoja. U savremenim uslovima poslovanja nemoguće je ostvariti zadovoljavajući poslovni uspeh bez odgovarajućeg znanja. O tome govori i činjenica da su najpropulzivnije one privredne grane koje svoje poslovanje i razvoj zasnivaju na znanju.

---

¹⁵ WEF Report (2013)

¹⁶ Kokeza, G. (1996), str. 176.

Prema strukturi zaposlenih, tretmanu koje znanje ima i visini ulaganja u ovu oblast, srpska privreda se ne može uvrstiti u red ekonomija zasnovanih na znanju. Međutim, može se reći da u domaćoj privredi postoje neiskorićeni ljudski potencijali, o čemu govorи i struktura nezaposlenih. Prema podacima koji su navdeni, 40,4% nezaposlenih u Srbiji ima visoko, više i srednje stručno obrazovanje, što ukazuje na neodgovarajući tretman mlađih, obrazovanih ljudi i neiskorišćenost ljudskih resursa. Na osnovu broja stručnih mlađih ljudi koji napuštaju zemlju takođe se može zaključiti da Srbija ima ljudski kapital, ali je on neracionalno iskorišćen, odnosno neiskorišćen. Postojeća nepovoljna privredna struktura mogla bi da se poboljša upošljavanjem mlađih i obrazovanih ljudi. U suprotnom, odustajanje od obrazovanja i ulaganja u naučno-istraživački rad samo bi povećalo ogroman jaz koji postoji između naše zemlje i razvijenih zemalja. Bitno je naglasiti da i nužnost uključivanja domaće privrede u međunarodne ekonomske tokove podrazumeva neophodnost ispunjenosti uslova koji se itekako tiču i znanja i nivoa tehnološke razvijenosti privrede. Jedini pravi razvojni put domaće privrede je usmeravanje ekonomije ka razvoju onih privrednih grana koje su propulzivne i koje donose veće profite. Ulaganje u sticanje, primenu i razvoj znanja jeste ulaganje u budućnost, a ne nepoželjni trošak privrednih subjekata i države. Razvojem ekonomije zasnovane na znanju smanjio bi se i odliv mozgova iz domaće privrede. Adekvatan sistem obrazovanja, kao i odgovarajuća ulaganja u oblast istraživanja i razvoja dugoročno gledano mogli bi bitno da doprinesu rešavanju postojećih privrednih problema, od kojih je nezaposlenost jedan od najizraženijih.

THE ROLE OF KNOWLEDGE ECONOMY IN SOLVING UNEMPLOYMENT PROBLEM

Abstract

Knowledge economy means development based on production, distribution and usage of knowledge. Knowledge is main economic source and starter of modern economies. Knowledge in innovations and new technologies enable the expending of economic structure and more dynamic economic growth. Knowledge development and technologies based of them can contribute leading role for developed countries, and solving some economic problems, too. In this study role and importance of knowledge economy in solving underemployment problem are studied. Unemployment problem is very serious in Serbian economy. Impact of some economic field to solving this problem will be studied, too. Developing of

knowledge economy could be enable to recover and to develop domestic economy in the future.

Key words: *knowledge, knowledge economy, technology development, economic development, unemployment;*

LITERATURA

Benett, R.(2010), Innovation and the Internet Demand New Collaboration, Ercsson Business Review. 2, str. 41-45.

European Commission, (2004), *Innovation Management and the Knowledge-Driven Economy*, ECSC-EC-EAAC, Brussels-Luxemburg.

Kokeza, G. (2008), *Tehnološka zaostalost Srbije – Stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Ekonomski vidici, Beograd, br. 1, str. 1-12.

Kokeza, G. (1996), *Transfer tehnologija kao komponenta razvojne strategije preduzeća*, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Beograd.

Kokeza, G. (2012), *Doprinos ekonomije znanja privrednom oporavku Srbije*, Tematski broj časopisa Ekonomski vidici, Savetovanje *Privredni preobražaj Srbije-Mogućnosti i ograničenja*, Vrdnik, 6-7.decembar Društvo ekonomista Beograda, Beograd, Broj 4/2012, str. 243-258.

Komazec, G. (2012), *Nauka, nove tehnologije i inovacije menadžmenta u svetu*, Geografski institut »Jovan Cvijić« Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd.

Regardh, P.(2011), *Networking Society City Index – learning from the best*, Ercsson Business Review. 2, 33-36.

Statistički godišnjak Republike Srbije (2013), Republički zavod za statistiku, Beograd.

World Economic Forum Report (2013)

PROIZVODNO PREDUZETNIŠTVO KAO IZVOR ZAPOŠLJAVANJA U SRBIJI

Slobodan Pokrajac*

E-mail: spokrajac@mas.bg.ac.rs

Sonja Josipović*

E-mail: sjosipovic@mas.bg.ac.rs

Duško Belović**

E-mail: ipginvestment@gmail.com

Rezime

Opšte je poznato da preduzetničke aktivnosti pokreću ekonomski rast i stvaranje zaposlenosti. Rastući stepen neizvesnosti u svetskoj ekonomiji – obeležen rastućim stepenom nezaposlenosti – obnovio je fokus preduzetničke aktivnosti kao sredstvo za stvaranje ekonomskog rasta. Tako npr. Gallup definiše preduzetnika kao pojedinca koji proaktivno nastoji da stvori vrednost kroz ekspanziju ekonomске aktivnosti i kreativno odgovari na izazove i potrebe u procesu postizanja ovih ciljeva. Mi takođe smatramo da i u Srbiji tako treba da bude. Posebno, kada je reč o proizvodnom preduzetništvu za koje se i u ovom tekstu snažno zalažemo.

Ključne reči: proizvodno preduzetništvo, zaposlenost, država, tehnologija

---

* Mašinski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

** Investment Project, Beograd.

UVODNE NAPOMENE

Tekst koji sledi jedan je u nizu kojim autori žele da ukažu na važan aspekt naše privredne stvarnosti. Reč je o proizvodnji i svemu što je podržava i unapređuje, a to znači i o proizvodnom preduzetništvu.¹

Autori spadaju u onu grupu ekonomista i inženjera koji žele da podsete, a neke možda najzad i nauče, da je proizvodnja ključna faza čitavog procesa reprodukcije svakog društva, uvek, svuda i sada. U tom smislu i sve ostale reprodukcione faze, posebno u sistemu robno-novčane privrede, a naročito monetarne i finansijske operacije, ipak imaju izvedeni, što ne znači manje važan ili sekundarni karakter. Česte promene tzv. ekonomskih paradigm, brojne teorije, problematični metodološki postupci, prenaglašena težnja ka kvantifikaciji ekonomskih pojava i procesa, dominacija finansijske nad realnom ekonomskom sferom itd., osnovni su izvori naše inspiracije da ponudimo sledeće štivo u kojem ćemo pokušati da podsetimo (pre svega zbog mladih, studenata i budućih ekonomista, ali i svih onih koji su dobro razumeli da se nova vrednost i društveno bogatstvo stvaraju u proizvodnji!) mnoge svoje kolege na neke osnovne principe ekonomije, njen smisao i svrhu koja je mnogo više od puke Aristotelove hrematistike (veštine sticanja bogatstva).²

Nažalost, već decenijama prisustvujemo nezapamćenoj globalnoj *igri senki* u kojoj novac postaje centralna “figura” moderne privrede, *spiritus movens* svih najvažnijih promena, promašaja, hazardnih poteza, spekulacija, prevara, obmana i opseна, kao i svih drugih ekonomskih i socijalnih drama sa nesagledivim posledicama. Opčinjenost novčanim operacijama/spekulacijama kod mnogih rađa i druge iluzije, pa i onu da se monetarnim i finansijskim merama mogu postići takoreći svi željeni ciljevi. Nažalost, za najveći broj učesnika privrednog života, posebno kada se on posmatra kao globalni proces, to ipak nije moguće. U stvari, samo najveći “igrači” mogu da učestvuju u tom velikom “kasinu”. U njemu se

1 U tom smislu ovaj tekst je svojevrsni nastavak članka ‘‘*Proizvodno preduzetništvo kao mogući izlaz iz ekonomске krize*’’, čiji su autori: S. Pokrajac, N. Dondur, S. Grbić i M. Savanović, a koji je objavljen u časopisu *Ekonomski vidici*, broj 4, 2011., str. 719-733. Na taj način, potvrđujemo svoje nepromenjeno uverenje i veru u moć proizvodnje i realne privrede, ali i pružamo dokaz da niti posle tri godine u našem društvu nije došlo do promena koje bi pokazale da je, najzad, “ideologija proizvodnje” pobedila. Nažalost, “festival” jalovih neoliberalnih reformi se nastavlja, a privreda je u sve jadnijem stanju.

2 Svojevremeno je i veliki Dž. M. Kejnz izjavio da je malo verovatno da je neko dobar ekonomista, ako je samo to.

može enormno zarađiti, ali isto tako i izgubiti. A šta preostaje svima ostalima, većini koja faktički zavisi od ishoda za kockarskim stolom Velikog kasina? Mi čak ne možemo pouzdano reći gde se nalazi taj "kasino". Ko su glavni "igrači", šta ih stvarno pokreće (altruizam i empatija sigurno ne!), koliko dugo će "igra" još da traje? A poslednji put rulet se snažno zavrteo već davne 2008. godine.

Naravno, postoje i druga važna pitanja, ali život ide dalje: ljudi moraju da jedu, piju, odevaju se, greju/hlade, školuju, leče, putuju itd., po ovoj ili onoj ceni, uz ove ili one finansijske uslove. Štaviše, ljudi sve to žele u sve većem obimu i na što kvalitetniji način. Pa čak i kada nemaju finansijske uslove da to obezbede na uobičajen način. Vlasnici novca, ali i robe, nude fantastično rešenje – kredit. Znači, može se trošiti i ono što nemamo i što možda nikad nećemo ni da vratimo. Život dobija novu uzbudljivu dimenziju: *igru brojki*, fiktivnih računa i obračuna. Bitno je da život ide dalje, poverioci jure dužnike, dužnici traže nove poverioce, svi zajedno prave nove reprograme, ekonomija simbola je u punom zamahu. Kreativnost i mašta finansijera nadmašila je samu sebe. Dugovi, dugovi, dugovi, odzvanja sa svih strana, ali život ide dalje. Prebogati su frustrirani što nisu još bogatiji, siromašni postaju svesni da više nemaju šta da izgube. Oni hoće da žive. Oni imaju pravo na to. Slaba je uteha što većina od njih zaista hoće i da rade. Neki dokazuju i da znaju da rade. Oni žele biti obični vojnici realne ekonomije: sveta stvralaštva koji nam omogućuje sve ovo što moramo/želimo da trošimo. Zlatne poluge i vrednosni papiri malo znače u njihovim životima. Oni bi hteli da se ostvare kao korisni, kreativni, inventivni, inovativni, preduzimljivi vlasnici ideja za koje veruju da su ostvarljive i da će svima doneti boljšak. Oni hoće da se zaposle i da – **proizvode realne vrednosti**.

Njima su posvećeni sledeći redovi kao svečana pesma stvaraocima koji veruju u moć upotrebnih vrednosti, ali ne preziru ni novac, ni kapital, ni tržište ni kredit, ni bilo koji derivat ako može pomoći da se zaposle, zarade, pa, ako je, moguće, zašto da ne, i obogate se. Oni se jednostavno zovu – *preduzetnici*. Bez njih ne bismo imali sve ovo što svakodnevno trošimo i čime realno povećavamo kvalitet svojih života. Oni nas zabrinuto podsećaju da nijedna dosadašnja velika finansijska i ekomska kriza nije trajala tako dugo kao ova tekuća. Dodajemo, nijedna se nije ni odvijala u sličnom ekonomskom, političkom, tehnološkom i svakom drugom okruženju. Na ovom mestu se otvaraju nova logična pitanja, a pre svega, ko/šta oblikuje ovakvo okruženje? Takođe, umesno je postaviti i pitanje: ko su ključni socijalni akteri delovanja u takvom okruženju i kakve su posledice za njih? Ali, time bi se naša analiza značajno proširila što ostavljamo za neku drugu priliku.

Opadanje proizvodnje i erozija materijalne osnove našeg društva došli su do nivoa i u fazu kada se mora energično reagovati. Porast nezaposlenosti i otežani uslovi novog zapošljavanja dramatično ukazuju na duboke ekonomski i socijalni poremećaje koji traže hitnu rekonstrukciju društveno-ekonomskog sistema, ali i kolektivne svesti, pre nego dođe do potpunog urušavanja samih ekonomskih temelja našeg društva koji može izazvati nesagledive socijalne, demografske, političke i druge katastrofe.

Najvažniji korak, koji po našem mišljenju treba učiniti, jeste **obnova i jačanje proizvodnog sektora privrede**. A za to je potreban snažan i agilan inovacioni potencijal i maksimalna preduzetnička sloboda za sve pojedinačne i grupne nosioce kreativne energije.

Naša polazna teza glasi: **ključni deficit razvojnih resursa u Srbiji su u stvari kreativni pojedinci i proizvodni preduzetnici, a ne toliko nedostatak kapitala i investicija**, kako nam se stalno poručuje. Uvažavajući sve teškoće pribavljanja kapitala za rast mi mislimo da se on ipak može lakše pronaći (čak i iz domaćih izvora!) nego što se mogu pronaći u dovoljnem broju kreativni, inovativni, preduzetnički motivisani i sposobljeni ljudi. Nepodnošljivo slaba inovaciona i preduzetnička klima (apatija, opuštenost i nespremnost na rizik, pasivno iščekivanje da neko drugi nešto uradi, slabo preduzetničko obrazovanje, negativna percepcija preduzetnika i sl.) dodatno slabi ionako loš od države kreiran preduzetnički ambijent.

Drugim rečima, proizvodno preduzetništvo mora postati jedna od osnovnih društvenih i individualnih vrednosti koja se neguje, razvija i afirmiše, nasuprot nasleđenim egalitarnim vrednostima u kojima vladaju oportunizam i uravnivilokva. Pri tome, preduzetništvo se nikako ne može svesti samo na problematiku osnivanja i početnog rasta malih i srednjih preduzeća. Ono mora postati *način razmišljanja i života*, nova kultura, počev od porodica, velikih firmi (intrapreduzetništvo), u državnoj administraciji i svim javnim službama koje finansira država.

Biti preduzetnik ne znači (samo) „imati firmu“. Biti preduzetnik znači biti otvoren prema novome, inovirati, prihvpati i uvoditi nove proizvode, usluge i procese, na novi način organizovati i voditi poslove. Samo tako mogu se stvarati nova radna mesta u najrazličitijim oblastima ljudskog rada koje se sve, u krajnjem, finaliziraju u vidu novih proizvoda ili usluga i time stvaraju fizičke i materijalne pretpostavke blagostanja. U stvari, time se stvara realno bogatstvo, realno angažovanih (zaposlenih) ljudi obuzetih i pokretanih realnom kreativnošću i prihvatljivom lukrativnošću.

Stoga, nužno je omogućiti da svako dobije uslove da radi (zapošljava se) u oblasti za koju oseća da mu pruža najšire prostore kreativne slobode, a da mu društvo (država) to olakšaju i pomognu da bude još uspešniji, jer tako će pomoći i sebi.

1. ZAŠTO PROIZVODNOM PREDUZETNIŠTVU DATI PREDNOST

Ako se podsetimo osnovne definicije preduzetništva – *kao procesa kreiranja nečeg novog, sa dodavanjem vrednosti, uz ulaganje potrebnog vremena i napora, uz prihvatanje finansijskih, emocionalnih i društvenih rizika, a zbog ostvarivanja nagrade u vidu materijalnog ili ličnog zadovoljstva i nezavisnosti* – ponovo ćemo zaključiti da je reč o novom načinu razmišljanja, odlučivanja i delovanja, potaknuto nekom šansom (prilikom), vođeno holističkim pristupom i bazirano na liderstvu. Iz ovakve definicije (razvijene na Harvard Business School) jasno se izdvajaju sledeća četiri bitna aspekta preduzetništva:

- Kreiranje nove vrednosti;
- Organizacija (ulaganje vremena i napora);
- Preuzimanje rizika (finansijski, psihički, društveni);
- Nagrada (rast) – zadovoljstvo, novac, nezavisnost?

Zbog svega se i može reći da je preduzetništvo četvrti faktor proizvodnje, pored tradicionalna tri (rad, zemlja i kapital). U stvari, preduzetništvo predstavlja specifičan način razmišljanja (ponašanja) pojedinca, i nije isključivo vezano za biznis. Ono istovremeno predstavlja opštu sposobnost uočavanja potencijalne šanse da se u nečemu bude prvi, najbolji i najuspešniji.

Imajući u vidu duboku krizu i devastiranost proizvodnog sektora naše privrede, uvereni smo da u ovom trenutku samo snažno oslanjanje na zdravo i poštено **proizvodno preduzetništvo** i njegovo svestrano podsticanje ima najjači reformski potencijal i da može odigrati ključnu katalizatorsku ulogu u ukupnom oporavku i daljem razvoju našeg društva. Slobodni, kreativni, inovativni, časni, hrabri i samopregorni preduzetnici, stvaraoci novih (dodatnih) vrednosti, mogu da smetaju samo državnoj birokratiji i parazitirajućoj političkoj nomenklaturi i klijenteli, raznim špekulantima i pseudobiznismenima, a ne i nezaposlenim radnicima, egzistencijalno ugroženim penzionerima i već prilično obeshrabrenim dacima i studentima koji svoju perspektivu trenutno vide najčešće u inostranstvu.

Znači, naš pristup preduzetništvu zasniva se na shvatanju preduzetništva kao poželjne, dakle "**kreativne destrukcije**" (J. Schumpeter), koja se, nažalost u Srbiji već odavno ne dešava. U stvari, dešava se uglavnom – *destrukcija*, ne samo ekonomska, nego i stvarna, fizička.³

Dakle, preduzetništvo ne glorifikujemo, već ga instrumentalizujemo u funkciji poželjnih ekonomske promene, kao što su ekonomski rast, zaposlenost, konkurentnost, efektivnost i efikasnost. Takođe, preduzetništvo vidimo i kao instrument socijalnih i kulturnih promena, jer afirmiše svet rada, stvaralaštvo, kooperaciju, kreativnu međuljudsku komunikaciju i povezivanje itd. Pri tome, posebno želimo izdvojiti značaj zapošljavanja kao ključnog činioca socio-ekonomske stabilnosti svakog društva i države. To danas sve češće ističu i mnogi vodeći zapadni ekonomisti koji uviđaju da premeštanje proizvodnje iz matične države u područja jeftine radne snage (tzv. outsourcing), pored porasta profitabilnosti usled nižih troškova rada, otkriva i bolnu činjenicu porasta nezaposlenosti u "matici" sa svim štetnim i po stabilnost društva opasnim posledicama. Uostalom, primarni efekti porasta profitabilnosti pripadaju uglavnom samo vlasnicima kapitala i tek delimično zaposlenima i ostalim građanima preko povećanih budžetskih prihoda.

Isticanje potrebe razvoja proizvodnog preduzetništva i uopšte tzv. realne ekonomije, ili još bliže, materijalne proizvodnje, nikako ne znači osporavanje značaja preduzetništva u drugim oblastima (trgovina, bankarstvo, finansijske usluge, obrazovanje, agencijalska posredovanja, industrija zabave, kreativne industrijem servisne usluge itd.), jer svaki slobodni preduzetnik, principijelno, ima pravo da se oproba u bilo kojem poslovnom području. Takođe, principijelno, tržište bi trebalo postepeno i automatski opredeliti koja vrsta preduzetništva će biti uspešnija. Ali takva regulacija može dugo da potraje, a vremena je sve manje. Stoga je legitimno pravo države, kao svojevrsnog "javnog privrednog servisa" da neka područja preduzetništva, da neka područja preduzetništva, shodno procenjenim potrebama i interesima (npr. u cilju bržeg zasplošljavanja), učini dodatno atraktivnim potencijalnim preduzetnicima za pokretanje njihovih poslovnih poduhvata.

Nažalost, mnogi ugledni ekonomisti, dosledni sledbenici spornih neoklasičnih pretpostavki o *homo oeconomicus*-u, čistoj konkurenciji zasnovanoj na perfektnim informacijama (svi učesnici na tržištu znaju sve o ponuđenim i traženim dobrima), slobodnom ulasku novih aktera na bazi svima dostupne tehnologije, kao i drugim nerealnim pretpostavkama, još uvek neće da shvate da

³ Nažalost i mentalna, intelektualna, emotivna i svaka druga.

gotovo ništa od ovog ne postoji u stvarnom ekonomskom životu. A to, nadalje, znači i da ne postoje preduslovi za tobožnji automatizam tržišnog uspostavljanja privredne ravnoteže, stabilnog rasta, odsustva inflacije, nezaposlenosti itd. Drugim rečima, neoklasični model i na njemu zasnovana neoliberalna ekonomска politika, ako baš nisu isključivi krivci za postojeću ekonomsku krizu, sigurno ne mogu biti od koristi u pronaalaženju puta izlaska iz nje. Znači, prevashodno istrajavaanje na monetarističkim instrumentima i kreditnim i finansijskim merama ne može biti dovoljno. Štaviše, kada je reč o našim uslovima mi smatramo da fokus pažnje treba hitno prebaciti iz područja finansijske ekonomije na svet realne ekonomije, materijalne proizvodnje iznad svega. Neshvatljivo je da se uopšte moramo podsećati na primat proizvodnje.

Takođe, teško je zamisliti bolji trenutak od ovog sadašnjeg, bremenitog raznim vidovoma krize: ekonomске, moralne, političke, kulturne, nacionalne, državne, ekološke itd., da se iz temelja počne menjati naš generalni odnos - kako zvanične ekonomске politike, tako i svakog privrednog subjekta, pa i svakog građanina i kao proizvođača (robe ili usluge) i kao potrošača - prema suštinskom ekonomskom sadržaju naših života, na pojedinačnom i grupnom nivou, a to je, opet, proizvodnja. Svesni smo da će ova trivijalna činjenica izazvati podsmeh kod nekih modernih ekonomista, ali naš odgovor njima biće u vidu sasvim jednostavnog pitanja: da li ste jutros, doručkovali?

Ekonomski nauka poslednjih godina pala je na vrlo niske grane, uprkos prividu ubedljivosti koji nastaje zbog korišćenja moćne i uticajne analitičke aparature, nerealno težeći postizanju egzaktnosti i preciznosti koju postižu npr. prirodne ili tehničke nauke. Takav metodološki pokušaj nema nikakvo opravdanje, pa čak ni svrshodnost, jer ekonomski analiza, pored brojnih merljivih veličina, operiše sa neizmerno stohastičkom veličinom – ljudskim ponašanjem. Uprkos svim impresivnim metodološkim dostignućima ekonomski analiza neće moći da reši ovaj problem ako u većoj meri ne uključi i neekonomski varijable (npr. kulturu, psihologiju pojedinca itd.) koje su teško merljive ili se uopšte ne mogu egzaktno meriti. Stoga, aktuelna "moda" svekolikog modeliranja, algoritmovanja, optimizacija i traganja za softverskim rešenjima neće doneti željeni rezultat. Kako je, npr. moguće suštinski objasniti tako duboku i dugotrajnu globalnu ekonomsku i finansijsku krizu u vreme tako razvijene ekonomski teorije i metodologije: da li je ipak reč o njihovoj nedovoljnoj razvijenosti ili su, pak, tako ekstremno razvijene i prediktivne da su sposobne predvideti, kreirati i upravljati krizom, kao mogućim sredstvom u funkciji nekih posebnih ciljeva nekih posebnih grupa? Mada u ovom pitanju neko može pročitati aluziju na tzv. teorije zavere, za

šta u ovom trenutku zaista nemamo nikakve dokaze, želimo samo podsetiti da je ekonomija kao nauka uvek imala zadatok da odgovori na dva relativno jednostavna pitanja: 1. kako bi čovek trebao da živi i 2. šta je dobro za čoveka kao socijalno biće, dakle, kao člana uže i šire društvene grupe?

Zbog toga, ničim se ne može opravdati ovako konfuzno, protivrečno, neretko poltronsko objašnjavanje tokova, uzroka i posledica krize. Akademski ekonomisti, sem nekoliko časnih izuzetaka, izgubljeni u nekim svojim teorijskim visinama i zarobljeni u neprimenjivim doktrinama i konceptima kojih se ne mogu oslobođiti već godinama, nikako da shvate da moraju da čitaju "knjige života", a ne kojekakve spekulativne konstrukcije i modele koje uporno nude kao ekskluzivne analize često nedovoljno upućenim novinarima koji to na senzacionalistički način plasiraju zbumjenim i uplašenim čitaocima i gledaocima. A skoro niko, ni da pokuša da ukaže i na druga, daleko važnija i korisnija, jednostavnija i očiglednija polja istraživanja i uzroka i naročito rešenja aktuelne krize. Naravno, reč je o **proizvodnji**, i to materijalnoj proizvodnji: industriji, poljoprivredi, građevinarstvu, energetici, rudarstvu i dr., kao autentičnim "rodnim mestima" nove vrednosti, novog i realnog bogatstva.

Proizvodnja je najbolji i za društvo najkorisniji način provere svake ideje i svake stvarne namere da se nađe put ka rešenju problema nezaposlenosti, kao svakako najvećeg ekonomskog i socijalnog izazova našeg društva. Snažno podržana od strane države, proizvodnja svakom pojedincu i grupi (organizaciji, preduzeću) omogućuje da se kreativno potvrde kako kroz otvaranje novih radnih mesta, tako i kroz proces samozapošljavanja. A to, nadalje, znači da je potreban početni impuls u vidu preduzetničkih poduhvata koji će se realizovati na bazi dobro razrađenih poslovnih planova. Takođe, to znači da je potrebno prilagoditi i sve socijalne logistike, a pre svega obrazovni sistem, efikasnu državnu upravu, sudstvo, sisteme kontrole i inspekcije itd.

Znači, treba poći od temelja, logično i realistično, a ne od gromoglasnih reformi koje će s vrha i na tobože čudotvoran način, primenom tobože čudotvornih ekspertskehumotvorina, dovesti stvarinasyojemesto. Ni decenijeta takvihneuspešnih pokušaja, nažalost i očigledno, nisu dovoljne da nosioci vlasti i tzv. prvoborci reformi promene pristup i da se spuste na zemlju, vrate u svet realne ekonomije, strpljivo i uporno istraju na dugom i teškom putu oporavka naše privrede. Oni, najzad, moraju da se okanu (samo)zavaravanja da postoje sredokraće i kojekave i ko zna gde smišljene prečice kojima se može stići do ozdravljenja naše privrede. Svi koji u to još veruju, ili samo svesno obmanjuju svoje sledbenike, u dubokoj su

zabludi i jedini siguran rezultat koji mogu time postići jeste – gubljenje dragocenog vremena. Naravno, i to vreme mora se skupo platiti, što se i dešava putem novog zaduživanja (spoljnog i unutrašnjeg) i rasprodajom preostale javne imovine.

Zbog svega, potrebno je, opet i iznova, govoriti o preduzetništvu kao ekonomskom modelu koji može maksimalno pomoći da se iskoriste raspoloživi prirodni, finansijski (privatna štednja) i ne mali kreativni potencijali naše zemlje

Nažalost, percepcija preduzetništva stvorena u našoj javnosti poslednjih tridesetak godina pod velikim je uticajem brojnih saznanja i sumnji na malverzacije i pravno sporne privatizacije brojnih društvenih i državnih preduzeća. Tako je nastao i sloj moćnih tajkuna koji su postali pogrešan model, ali u velikoj meri i nesrečni sinonim našeg preduzetništva. Uz percepciju nelegalne i nepravedne privatizacije, u velikom broju slučajeva i nedovoljno znanje i nesposobnost novih vlasnika da uspešno vode tako preuzeta preduzeća, doprineli su snažnoj negativnoj konotaciji pojma preduzetništva u našem društvu.

U tom smislu, jedna od mogućih mera efikasnog suočavanja sa sve dubljom ekonomskom krizom i s porastom nezaposlenosti sadrži se upravo u podsticanju preduzetništva na način da se što većem broju ljudi omogući pokretanje vlastitih firmi, kao i samozapošljavanje. U stvari, mi mislimo da je potrebno otići i nekoliko koraka dalje: obznaniti i dosledno sprovesti državnu politiku koja će svakog **proizvodnog preduzetnika** snažno podržati brojnim podsticajnim merama, počev od poreskih olakšica, jeftinih kredita, besplatne edukacije, komunalnih podsticaja itd. Svako ko želi, može i zna da stvara neke **razmenske proizvode** treba da bude **državni favorit**, jer on sam postaje zaposlen, a omogućiće i drugima da se zaposle. Oni će biti tržišni subjekti, izloženi konkurenciji, borbi za porast kvaliteta svojih proizvoda itd. Neki će, nesumnjivo, postići i visoke domete i postati međunarodno prepoznatljivi. Srećom, njih već i sada ima, ali to nije dovoljno i država, posebno lokalne samouprave, imaju vitalan interes da ovu strategiju zapošljavaju maksimalno unapređuju. Potrebno je izučiti i neke sjajne rezultate iz okruženja (Slovenija, Hrvatska) gde je tranzicija ka stvarnoj preduzetničkoj ekonomiji otpočela nešto ranije i gde postoje impresivni primeri, posebno u industrijskom sektoru. Kreativne industrije, ICT sector, ali i poljoprivreda, takođe nude poučne primere.

2. NUŽNOST DRŽAVNE INTERVENCIJE

Država mora pokazati daleko veću ne samo agilnost i neskrivenu zainteresovanost za pružanje pomoći svakom preduzetniku, posebno u oblasti materijalne proizvodnje, dakle stvaranja razmenskih dobara, nego i kreativnost u nalaženju načina kako da se efektivno i efikasno ta pomoć realizuje. Znači, potrebno je razviti široku socijalnu bazu potencijalnih korisnika te pomoći, a tu pre svega mislimo na mlade preduzetnike, početnike (start-up), žene, visokoobrazovane i sve druge koji imaju dobру poslovnu ideju, potrebnu motivaciju i spremnost da rizikuju. Dobri početni rezultati ohrabriće i one koji se još kolebaju, ustručavaju ili zbog nekih predrasuda ne žele da uđu u svet biznisa koji je u njihovoj svesti još uvek "zona sumraka" i neprivlačan teren. Ali njih će tuđi uspesi podstići da i sami pokušaju, pa čak i da izvade pare iz "slamarice". Samo dobro vođena, a to znači na pravu i pravdi utemeljena država može to da ostvari.

Međutim, moramo se podsetiti da je aktuelni razvoj našeg društva (države) utemeljen na ideji opšte **privatizacije, liberalizacije i deregulacije** pri čemu se veruje da će ekonomski rast nastupiti kao prirodni rezultat tržišnog automatizma. Na početku svoje tranzicije u kapitalističko društvo Srbija je prihvatala takav koncept ekonomskog razvoja i još ga nije suštinski napustila. Verovalo se da je nužno samo što brže sprovesti liberalizaciju, privatizaciju, deregulaciju i osigurati nezavisnost centralne banke i za par godina ćemo se naći u društvu blagostanja. To se, naravno, nije dogodilo, a nije ni moglo, jer **liberalni koncept je politička ideologija razvijenih**, a ne u praksi dokazana ekonomска doktrina. Tadašnji naši vodeći ekonomisti (medijski najpoznatiji i politički najangajovaniji), gorljivi zagovornici tržišnog fundamentalizma, nisu znali ili nisu hteli da saopšte javnosti da iza „nevidljive ruke tržišta“ kod razvijenih zemalja uvek postoji „nevidljiva“ uloga države koja postaje vidljiva samo u razdobljima kriza, a u ostalim vremenima deluje nevidljivo, ali izuzetno snažno u podsticanju razvoja svoje privrede, jačanju njene konkurentnosti itd.

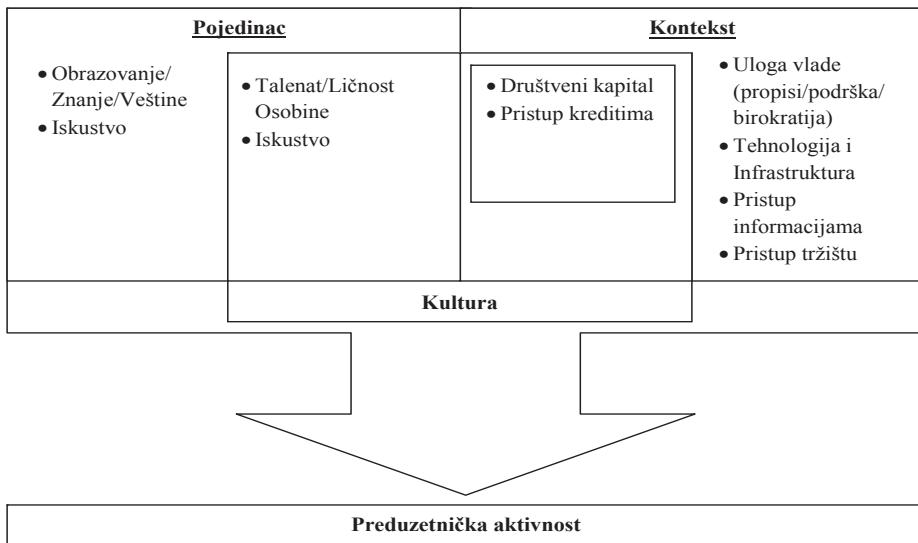
I ovde je korisno podsetiti da već stotinama godina otkako postoji model (vestfalski) nacionalne države, prvenstveno u Evropi, zadatak vlada je uvek isti: stvaranje uslova za **domaću proizvodnju i domaće investicije**. Nažalost, u vreme trajanja tzv. tranzicije, naše vlade nisu bile sposobne ili voljne da stvore uslove za domaće investiture i preduzetnike, nisu znale ili htеле da stvaraju i

mobiliju domaći kapital, već su išle pogrešnim i opasnim putem oslanjanja na inostrane izvore investicija misleći da je to najbolji put razvoja. Dodatna zabluda sastojala se u tome da će automatizam tržišne regulacije i režim private svojine biti ne samo potrebni, nego i dovoljni uslovi za brz ekonomski rast i razvoj. Naravno, ništa se od toga nije ostvarilo, već naprotiv, došlo je do "antirazvoja", velikog pada privredne aktivnosti, ogromnog porasta nezaposlenosti, spoljne i unutrašnje zaduženosti, evastacije čitavih privrednih grana, posebno u industriji, a ništa manje nisu opasne i sociopsihološke posledice u vidu velike apatije stanovništva, frustracija, porasta anomija, beznađa itd. Možda je ipak najveća štetna posledica - demografski pad i egzodus mladih u inostranstvo.

Poruka ovog iskustva svodi se na sledeće: 1. tržište ne stvara proizvode; ono je samo prostor za konkurenčiju među proizvodima. Proizvodi se stvaraju u društveno-ekonomskom sistemu koji organizuje država. 2. Srbija se, kao i većina tranzicijskih zemalja, liberalizacijom izložila nepripremljena, puno pripremljenijoj i snažnijoj konkurenciji razvijenih zemalja. Kroz liberalizaciju razvijene zemlje su preko svog razvijenog proizvodnog, kulturnog i organizacionog potencijala unapred osigurale povlašćen položaj u distribuciji svetskog rasta i bogatstva, a njihovo bogatstvo se povećava u meri kako se svetska razmena globalizuje, tj. sve više oblikuje prema njihovim merilima.

Ma šta o tome mislili, to je realnost koju moramo da prihvatimo. Najviše što možemo da učinimo za sebe jeste jačanje svesti da svako mora i može sam da učini za sebe. Reforme, razne javne, sektorske i druge politike moraju biti u funkciji vitalnih ciljeva naše ekonomije i društva, a upravo proizvodnja i zaposlenost spadaju u najvažnije ciljeve. Oni se mogu postići u zdravoj preduzetničkoj klimi i uz podsticanje proizvodnog preduzetništva. Otuda i naša vekhementna apologija ovih činilaca, odnosno preduzetničkog ponašanja, kao rezultatne tri grupe faktora: pojedinaca, društvenog konteksta i kulture. O tome govori i donja slika.

Slika 1. Okvir za definisanje preduzetničke aktivnosti

Izvor: (Gallup, 2010)

Imajući u vidu duboku krizu i devastiranost proizvodnog sektora naše privrede, uvereni smo da u ovom trenutku samo snažno oslanjanje na zdravo i pošteno **proizvodno preduzetništvo** i njegovo svestrano podsticanje ima najjači reformski potencijal i da može odigrati ključnu katalizatorsku ulogu u ukupnom oporavku i daljem razvoju našeg društva. Slobodni, kreativni, inovativni, časni, hrabri i samopregorni preduzetnici, stvaraoci novih (dodatnih) vrednosti, mogu da smetaju samo državnoj birokratiji i parazitirajućoj političkoj nomenklaturi i klijenteli, raznim špekulantima i pseudobiznismenima, a ne i nezaposlenim radnicima, egzistencijalno ugroženim penzionerima i već prilično obeshrabrenim đacima i studentima koji svoju perspektivu trenutno vide najčešće u inostranstvu.

Pomenuta promena ima dva osnovna toka: 1. odvikavanje i napuštanje prakse da trošimo sve što se u svetu proizvodi, a da ne proizvodimo gotovo ništa što bi svet htio/mogao od nas da kupi, 2. navikavanje i podsticanje prakse da se kreativno, inovativno i preduzetnički dokazujemo pred sobom i svetom da znamo, možemo i hoćemo da stvaramo nova bogatstva koja su spremna za razmenu i potrošnju. Bez takve ulaznice u globalizovani svet visokokonkurentnog privređivanja postajaćemo sve veća periferija, nesolventan kupac, nepouzdan dužnik, zaboravljen marginalac i na kraju pariša kojeg se svi odriču. U stvari, navedene promene treba da doprinesu korenitom zaokretu u našoj ekonomskoj

kulturi, a onda i u svim ostalim segmentima naših života. Nužno je promeniti ekonomsku paradigmu od finansijske ekonomije ka proizvodnoj.⁴

Iz svega navedenog možemo zaključiti da afirmacija preduzetništva u celini, a proizvodnog pre svega, može biti dobar početak jedne nove napredne, kreativne, izazovne i nesumnjivo pragmatične transformacije i tranzicije našeg društva ka svetu koji se na sličan način već dugo menja ili je to već mnogo ranije učinio (razvijene zemlje, tzv. Prvi svet) i sada kapitalizuje svoju prednost, na ovaj ili onaj način. Sve druge tzv. reforme biće obično traćenje vremena i samozavaravanje da se može izaći iz krize ili postići blagostanje bez vrhunskih dometa u sferi materijalne proizvodnje, intelektualizacije rada, modernog upravljanja, etičnog vođenja itd., a ne volšebsnim trikovima nekakvog finansijskog inženjeringu i monetarističke alhemije i sl. Brzo trežnjenje ošamućenih glava i oslobođanje iluzija o monetarističkim čarobnim štapićima važan su mentalni preduslov da se ozdravi pre nego nastupi potpuni ekonomski krah. Nama je jasno da svako ko slično razmišlja ili pokuša da to saopšti kao svoj *credo*, rizikuje veliki odijum javnosti koja ponekad više voli da čuje obmane i nerealna, brza i laka obećanja, nego istinu i realistična rešenja. Ipak, kao ekonomisti, profesionalci i edukatori dužni smo da težimo istini, ma kakva ona bila. Pogotovo ako imamo i naučne ambicije.

Polazeći od uverenja da orijentacija na proizvodnju i proizvodno preduzetništvo svake vrste predstavlja *put kojim se mora ići* i kojim se izvesno izlazi iz lavirinta krize, spremni smo da argumentovano branimo naš "scenario", ali i da prihvatimo svaku korisnu ideju koja će naš *produktivistički koncept* dodatno unaprediti. Naravno, mi ničim ne negiramo komplementarni i katalitički doprinos monetarne sfere proizvodnji kojoj novac treba kao "gorivo za rast". Pri tome, odmah odgovaramo na verovatnu primedbu da tog goriva (novca,) nemamo, ili ga barem nemamo dovoljno, tvrdnjom da za početak imamo sasvim dovoljno vlastitog finansijskog kapitala, ali da je on umrtvljen (štredni depoziti), skriven (štendna u "slamaricama"), usitnjen (nepoverenje u finansijsko tržište), uplašen (strah od ulaganja), inertan (neohrabren boljom državnom podrškom za ulaganje) i zbog drugih razloga faktički neprisutan u investicionom krvotoku naše obamrle privrede.

Polazeći od već istaknutog stava da svako preduzetništvo, kao ekomska funkcija, predstavlja samu suštinu tržišne privrede i moćan agens promena, ali i specifičnu *mentalnu infrastrukturu* (spremnost da se nešto *pre-duzme*, pokuša i rizikuje) koja, principijelno, svakom čoveku pruža priliku da iskaže svoje

---

⁴ Videti opširnije: S. Pokrajac, N. Dondur, S. Grbić i M. Savanović, (2011), str. 720-721.

najbolje biće, svoj kreativni etos i inovativnost, želju za samoostvarenjem, ali i motiv za bogaćenjem koje se mora ostvarivati na legalan i legitiman, dakle etičan način – mi i ovom prilikom želimo da podsetimo da je to jedini preostali koncept ekonomske politike koju nismo još dovoljno jasno i dosledno primenjivali. Možda je to i slamka spasa, pa treba pokušati. Davljenik ima pravo na sve. Naravno, bilo bi posebno zanimljivo analizirati zašto se taj concept nije dovoljno proširio i ukorenio u našoj društvenoj praksi. Koliko su istorija i tradicija na ovim prostorima tome doprinele, a koliko nespremnost da pratimo, brzo prihvatom, pa i imitiramo, mnoga uspešna tehnološka i ekonomska rešenja koja nastaju negde u svetu, ili je u pitanju i nešto treće, ostaje da se istraži. Ono što je odmah vidljivo, jasno i nedvosmisleno odnosi se na neophodnost novog pristupa radu, posebno proizvodnom, preduzetništvu i inovativnosti koja nam hronično nedostaje.

Fokusiranje proizvodnog preduzetništva uslovljeno je kako činjenicom da je ono kod nas nedovoljno razvijeno i neprivlačno, tako i činjenicom da u njemu nije prepoznat neograničen prostor za kreativno ispoljavanje svih ljudskih talenata. Osim toga, verujemo da aktuelna i teško saglediva nestabilnost finansijskog sektora može dodatno inspirisati potencijalne preduzetnike (individualne, grupne, javni sektor) da šansu za svoj poslovni uspeh potraže upravo u nekoj od proizvodnih delatnosti. I dalje⁵ mislimo da je za to industrija najbolja oblast. Specifičnost tehnološke prirode njenog rada, u kojoj dominiraju *činoci znanja*, može biti dodatni razlog da se postane uspešan i sa malo finansijskog kapitala (fenomeni Apple-a, Microsoft-a, Google-a, Facebook-a itd.).

Zbog svega, sve mere makroekonomske politike moraju biti usmerene na proces reindustrijalizacije i stimulisanja proizvodnje, izvoza i investicija, čime će se podsticati otvarenje novih radnih mesta, destimulisati uvoz i potrošnja bazirana na daljem zaduživanju. Reindustrijalizacija jeste metafora sveukupnih promena u smislu novih kreativnih pristupa koji se moraju sprovoditi na dubinski i radikaljan (brz) način i to u svim sferama društva, a naročito u sferi javne potrošnje, efikasnijeg i jeftinijeg upravljanja državom, pravosuđu, nauci, obrazovanju, zdravstvu, jačanju preduzetničke kulture i stvaralaštvu svake vrste. Proizvodnom, na prvom mestu.

⁵ Više puta do sada smo u svojim radovima isticali značaj preduzetništva, posebno proizvodnog, i u tom uverenju postajemo sve snažniji. Zaista, još uvek ne vidimo šta bi moglo biti ekonomska alternativa kreativnoj moći ljudskog rada opredmećenog u novim proizvodima koji obogaćuju, unapređuju i humanizuju živote svih ljudi na Planeti: i onih koji nemaju dovoljno i onih koji imaju, ali žele i drugačije. Potrebe i prvi i drugih su razumljive i opravdane i one će neprekidno generisati proizvodnju.

ZAKLJUČAK

Polazeći od toga da je preduzetništvo na prvom i osnovnom mestu *način razmišljanja*, a onda i delovanja, što se posebno odnosi na proizvodno preduzetništvo, možemo zaključiti da ono može biti suštinski činilac ekonomske i šire društvene transformacije (tranzicije) našeg društva. I to na način koji možemo relativno autonomno sprovoditi, a ne pod rigidnim monitoringom spoljašnjih dizajnera reformi kako se to sada uglavnom dešava. Oslobođena preduzetnička energija velikog broja naših građana, oslojnjena na njihov inventivni i inovativni potencijal, kvalitetan obrazovni sistem i usađenu potrebu za samodokazivanjem, mogu postati snažni agensi dubokih preobražaja celine našeg društva u smeru njegove racionalizacije, ne samo u ekonomskoj sferi, nego i u društvenoj superstrukturi.⁶

U tom smislu, pored već klasičnih mera monetarne i fiskalne politike, naročito predlažemo i sledeće mere:

Stvaranje okruženja pogodnog za reindustrializaciju (stimulacija izvoza, malih i srednjih firmi, razvoj infrastrukture prema potrebama industrije, jačanje pravne sigurnosti investitorima, unapređenje obrazovanja za preduzetništvo na svim nivoima);

Upravljanje prostorom u cilju podizanja efikasnosti proizvodnje (sređivanje zemljišnih knjiga, ukrupnjavanje poseda, navodnjavanje i melioracija, optimalno gazdovanje biomasom, šumama i pašnjacima i dr.);

Snažna podrška proizvodnim projektima koji se odnose na ekološki prihvatljiva rešenja (čisti izvori energije, upotreba otpada svih vrsta, ekološka poljoprivredna proizvodnja).

Suština svih mera mora biti: povećanje proizvodnje i proizvodno zapošljavanje.

PRODUCTIVE ENTREPRENEURSHIP AS SOURCE OF EMPLOYMENT IN SERBIA

Abstract

It is generally known that entrepreneurial activity drives economic growth and job creation. A growing degree of uncertainty in the world economy — evidenced by rising unemployment levels — has renewed the focus on entrepreneurial activity as a means to generate economic growth. For example,

⁶ S. Pokrajac, N. Dondur, S. Grbić i M. Savanović, *Ibid*, s.732

Gallup defines "entrepreneur" as an individual who proactively seeks to generate value through expansion of economic activity and who creatively responds to challenges and needs encountered in the process of accomplishing this outcome. We consider that things like this should be in Serbian, as well. Especially, as far as production entrepreneurship is concerned, which in this text we strongly support.

Key words: production entrepreneurship, employment, state, technology.

LITERATURA

Bygrave, W., Zacharakis, A. (2008), *Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, Inc.

Fagerberg, J., Srholec, M., Verspagen, B. (2009), *Innovation and Economic Development*, UNU-MERIT.

Mitrović, Đ., Pokrajac, S. (2011), *Digitalna podela i rast zaposlenosti*, pregledni naučni rad u Tematskom zborniku-monografiji "Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti", ur. dr J. Zubović, Institut ekonomskih nauka, Beograd, pp. 130-152,

Mitrovic, Dj., Pokrajac, S., Tanasković, S. (2012), *Does Global Economic Crisis Increase Digital Divide in Developing Countries? Case of Serbia*, International Scientific Conference 'From Global Crisis to Economic Growth. Which Way to Take?' Belgrade.

Pokrajac, S. (2010), *Preduzetništvo: izazovi i putevi "kreativne destrukcije" privrede Srbije*, monografija, Mašinski fakultet, Beograd.

Sangeeta Badal (2010), Entrepreneurship and Job Creation: Leveraging the Relationship, Gallup.

Van Praag, C.M., & Versloot, P.H. (2007). What is the value of entrepreneurship? A review of recent research. *Small Business Economics*, 29, 351-382.

Pokrajac, S., N. Dondur, S. Grbić i M. Savanović, (2011), "Proizvodno preduzetništvo kao mogući izlaz iz ekonomске krize", časopis Ekonomski vidici, broj 4, 2011., str. 720-721.

UDRUŽENO PORODIČNO GAZDINSTVO U AGRO-RURALNOJ PRIVREDI SRBIJE KAO GENERATOR ZAPOŠLJAVANJA

Vladimir Zakić*

E-mail: zakic@agrif.bg.ac.rs

Zorka Zakić**

E-mail: zakic@yahoo.com

Vera Mirović***

E-mail: veramirovicns@gmail.com

Rezime

Porodično gazdinstvo u Srbiji se obično vezuje samo za poljoprivredu. Zanemaren je tretman ovog gazdinstva u okviru agro-ruralne privrede kao kompleksa koji pruža značajne šanse za zapošljavanje. U tom kontekstu porodično gazdinstvo postaje sinonim za porodičnu firmu koja posluje u okviru ruralnog kompleksa (ruralna ekonomija) gde sistematski treba da bude tretirana kao i svako drugo mikro, malo i srednje preduzeće. Samo za sebe, ovakvo gazdinstvo teško može biti generator zapošljavanja. Otuda su njegove šanse daleko veće ukoliko prihvati neki od modela udruživanja - gde zadruga (kooperativa) ima prednost. Budući da su UN 2014. godinu proglašile za Međunarodnu godinu porodične agro-ruralne privrede, a čemu je prethodilo lansiranje Međunarodne godine zadruga (2012), ovaj rad se bavi neizbežnim povezivanjem navedene dve teme koje pružaju mogućnost boljeg prosperiteta udruženog porodičnog gazdinstva u ruralnoj ekonomiji upravo preko veće zaposlenosti članova pojedinačnog domaćinstva.

Ključne reči: *porodično gazdinstvo, udruživanje, ruralna ekonomija, zaposlenost.*

---

* Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu.

** Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu (redovni profesor u penziji).

*** Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Teorijske osnove razvoja porodičnog gazdinstva, na relaciji od poljoprivrede do kompleksa ruralne ekonomije, predstavljaju svojevrsnu renesansu značaja porodične firme u procesu privrednog razvoja. O tome svedoči i osvrt na neka značajna istorijska događanja:

- Lansiranje porodične poljoprivrede kao novog modela razvoja kapitalizma u agro-ruralnoj privredi (polovina 1980-ih)
- Mesto i značaj porodične firme (mikro, malo i srednje preduzeće) u okviru ruralne ekonomije
- Porodično poljoprivredno gazdinstvo i kooperativa kao oblik udruživanja individualnih poljoprivrednika u fokusu interesovanja Ujedinjenih nacija (Međunarodna godina porodičnog gazdinstva u poljoprivredi 2014; Međunarodna godina zadruga 2012).

Teorijske osnove renesanse porodičnog modela poljoprivrede i poređenje sa modelom razvoja agroindustrijskog biznisa nalaze svoje mesto i u udžbeničkoj literaturi¹ (Tabela 1).

Tabela 1 - Paralele porodičnog modela poljoprivrede i modela agroindustrijskog biznisa

Porodični model poljoprivrede	Model agroindustrijskog biznisa
operaciono funkcioniše na bazi vlasništva	industrijski organizovan
preduzetnički usmeren	finansiran u cilju rasta
disperziran kao "mali"	koncentrovani kao "veliki"
proizvodno diversifikovan	usmeren na specijalizaciju
utemeljen na porodici	utemeljen na menadžmentu
tehnološki progresivan	kapital-intenzivan
komparativna prednost na otvorenim tržištima	moćan u kontrolisanju tržišta
usklađivanje procesa proizvodnje sa prirodnom	standardizovan u procesu proizvodnje
usmeren na očuvanje resursa	resursno-potrošački usmeren
bavljenje poljoprivredom je istovremeno biznis i način života	bavljenje poljoprivredom je isključivo biznis

U navedenom kontekstu razmatrani su i mogući modeli porodične poljoprivrede:

¹ Izvor: Zakić Z, Stojanović Ž (2008), str. 45.

Tabela 2 - Paralele dva pojavna modela porodične poljoprivrede

Tradicionalno-usmereni farmeri	P r e d u z e t n i č k i - u s m e r e n i farmeri
obično manja farma i oprezno proširenje	izrazito velika farma
zaduživanje oprezno	obilato pozajmljuje kapital
veća stabilnost u teškim vremenima	rizik prezaduženosti
preferencija vlasništva nad zakupom zemlje	zakup i vlasništvo zemljišta ravnopravni
diverzifikacija u proizvodnji	specijalizovana i komercijalizovana proizvodnja
manja osetljivost na tržišne potrese	velika osetljivost na tržišne potrese
kontinuitet identiteta porodice na farmi	farma nije permanentna baza porodice
veća generacijska saradnja u domaćinstvu	generacijska konkurencija na farmi
očuvanje farme za jednog naslednika	samoutemeljenje eventualnog naslednika roditeljskog zanimanja
visok nivo komunalne lojalnosti i ekološkog ponašanja	niži nivo lojalnosti komuni i profitna orientacija

Mada još uvek nije prevaziđena dilema u savremenoj agro-ruralnoj ekonomiji, da li je bolje “veliko” (“big is better”) ili je lepše “malo” (“small is beautiful”) ostaje činjenica da porodična poljoprivreda mora biti uključena u širi sistem agrokompleksa. Postoje različiti načini ovog uključivanja:

- Tri osnovna oblika povezivanja aktera u jedinstvenom agrosistemu: vertikalna koordinacija, ugovorna proizvodnja i vertikalna integracija; ovi oblici povezivanja namenjeni su za srednje i veliko porodično gazdinstvo u primarnoj proizvodnji, doradi, preradi i plasmanu
- Zadruga kao poseban oblik udruživanja mikro i malog gazdinstva u okviru ruralne ekonomije.

2. OSVRT NA NOVU PARADIGMU PRIVREDNOG RAZVOJA: MOGUĆI IZLAZ IZ GLOBALNE KRIZE I NAROČITO KRIZE PREHRAMBENE SIGURNOSTI

U jeku globalne finansijske i ekonomске krize 2008. godine Generalna skupština UN je reagovala na poseban način - što je predstavljalo osnovu za novu paradigmu razvoja društva. Reč je o dve deklaracije, koje su međusobno povezane tako što u fokus svojih preporuka stavljuju multifunkcionalnost zadrugarstva i porodičnu agro-ruralnu privredu.

Prva Deklaracija odnosi se na Međunarodnu godinu zadruga 2012 (International Year of Cooperatives - IYC) pod naslovom "Zadrugarstvo i razvoj društva" ("Cooperatives in Social Development").²

Svim vladama zemalja članica UN preporučeno je da adekvatnim angažovanjem u praksi primene odredbe ove Rezolucije, među kojima su najznačajnije preporuke:³

- Priznavanje raznolikosti zadružnog pokreta širom sveta
- Poziv vlastima da preduzmu mere za podsticanje razvoja zadrugarstva
- Iстicanje karakteristika zadružnog načina poslovanja u čijem fokusu je ljudska velikodušnost umesto pohlepe, po čemu se zadruga razlikuje od profitno-usmerenih privrednih subjekata
- Usmeravanje članova zadruge na razvoj sopstvenog poslovanja zasnovanog na zadružnim vrednostima i principima
- Iстicanje potrebe podizanja svesti nacionalnih vlada, lokalnih uprava, poslovnih zajednica i celokupne javnosti o prednostima zadružnog modela poslovanja.

Na osnovu izloženog može se zaključiti da nova paradigma agro-ruralnog razvoja podrazumeva prepoznavanje posebnog značaja udruživanja porodičnih gazdinstava i kooperative. Druga Rezolucija UN odnosi se na Međunarodnu godinu porodične agro-ruralne privrede (International Year of Family Farming - IYFF).⁴

² Dokument je usvojen 18.12.2009. uz konsenzus 55 zemalja članica UN.

³ Izvor: Zakić Z. (2013), str. 45-46.

⁴ UN 22. novembra 2013. zvanično su lansirale 2014. kao IYFF.

Globalna kriza 2008. godine se manifestuje u brojnim oblastima rada i života ljudi. Među ovima je i ugrožena prehrambena sigurnost na našoj planeti. Njene razmere su takve da se neretko mogu čuti pitanja: "da li svetu preti gladna budućnost" ili "da li zaista postaje aktuelan Maltuzijanizam"? Optimistični odgovori na ova pitanja mogu se naći, između ostalog, i u navedenoj Rezoluciji UN u kojoj se ističu dve odrednice:

- Ogomnji potencijal porodične poljoprivrede kojom se može iskoreniti glad uz očuvanje prirodnih resursa – što je u skladu sa "Razvojnim cijevima Milenijuma" i debatom "Post 2015 Razvojna agenda" i "Ziro Hunger Challenges"
- Osnovni ciljevi obeležavanja IYFF proizlaze iz činjenice da porodična poljoprivreda ima značajnu socio-ekonomsku, ekološku i kulturnu ulogu u razvoju društva kao celine.

Kada je reč o značajnim potencijalima porodične poljoprivrede ovde treba poći od činjenice da, pored uže definicije, postoji i šira definicija koja uključuje brojne delatnosti agro-ruralna ekonomije:⁵

- Porodična agro-privreda obuhvata sve poljoprivredne aktivnosti zasnovane na porodičnoj osnovi koja je povezana sa nekoliko drugih aktivnosti u okviru ruralne ekonomije.
- Porodična agro-ruralna privreda je širi pojam: predstavlja način organizovanja poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, stočarske i ribarske proizvodnje kojom upravlja domaćin porodice (menadžer), a poslove obavlja porodica, oslanjajući se pretežno na rad članova domaćinstva, uključujući i žene i odraslu decu.

Posmatrana u globalu "IYFF 2014" predstavlja velika očekivanja, ali i realne rezultate, što se može zaključiti iz sledećih odrednica:

- UN očekuju da će vlade svih zemalja (razvijenih i onih u razvoju) prepoznati proglašeni značaj porodične agro-ruralne privrede tako što će je smestiti u centar svojih razvojnih programa
- Realna su očekivanja da će IYFF promovisati široku diskusiju na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou kojom bi se povećala svesnost i razumevanje izazova sa kojima se sučeljavaju mali i srednji

---

⁵ Modifikovan prevod autora (IFAD, 2014), <http://www.ifad.org/events/iyff/> (dostupno 1.5.2014).

individualni poljoprivrednici, a što bi pomoglo da se identifikuju efikasni načini podrške ovoj vrsti poljoprivrednih proizvođača

- Podrška novim razvojnim programima, bez sumnje, može značajno da doprinese većem zapošljavanju članova porodice individualnih poljoprivrednika, ne samo u domenu primarne poljoprivredne proizvodnje, već i u okviru komplementarnih delatnosti ruralne ekonomije (domaća prerada, turizam i dr)
- Veće zapošljavanje u okviru ruralne ekonomije omogućuje i činjenica da mali i srednji poljoprivrednici obično troše svoj dohodak na lokalnim i regionalnim tržištima, čime se generišu mnogi poljoprivredni i nepoljoprivredni poslovi u okviru ruralne ekonomije – što predstavlja značajan doprinos održivom razvoju ruralnih oblasti

Pored navedenih odrednica, značaj “IYFF 2014” ogleda se i u tome što UN pozivaju donosioce odluka na nacionalnom i globalnom nivou da:⁶

- U potpunosti podrže IYFF 2014 prepoznavajući tako doprinos porodičnog gazdinstva u poljoprivredi za prehrambenu sigurnost, ruralni razvoj i veću zaposlenost
- Podstaknu promene u politici koja će učiniti porodičnu poljoprivredu sigurnijom, profitabilnom i atraktivnom (po zaradi) za žene i mlade
- Podrže programe koji omogućuju malim posednicima (porodičnim farmerima) da investiraju u svoje poslove povezane sa tržištima – što im omogućuje da prevaziđu siromaštvo i ranjivost
- Promovišu podsticaje porodičnih gazdinstava u poljoprivedi da na održiviji način upravljaju svojim zemljištem, vodom, biodiverzitetom i drugim prirodnim resursima (zaposlenost indirektno).

⁶ Preuzeto (autorski modifikovano): IFAD, February 2014.

3. SAVREMENI KONCEPT AGRO-RURALNOG RAZVOJA SRBIJE ZASNIVA SE NA NEMINOVNOM UDRUŽIVANJU INDIVIDUALNIH PRIVREDNIKA U OKVIRU RURALNE EKONOMIJE

U vezi sa Međunarodnom godinom porodičnog gazdinstva u agro-ruralnoj privredi potrebno je da se skrene pažnja na nekoliko značajnih odrednica koje se odnose na Srbiju: (1) mesto i značaj porodičnog gazdinstva u agro-ruralnoj privredi; (2) država i agro-ruralna privreda; (3) stanje i perspektive zadrugarstva.

Najznačajnije činjenice koje određuju socio-ekonomsku poziciju porodičnog gazdinstva u agro-ruralnoj privredi:

- Tri osnovne vrste privrednih subjekata u agro-ruralnoj privredi Srbije su preduzeća agrobiznisa, zemljoradničke zadruge i porodična gazdinstva
- Porodično gazdinstvo u agro-ruralnoj privredi Srbije se pojavljuje u četiri oblika - mikro, malo, srednje i veliko
- U Srbiji nema razlikovanja u podršci svakom tipu porodičnog gazdinstva u ruralnoj ekonomiji (poslovi „oko poljoprivrede“)
- Potencijali porodičnog gazdinstva u poljoprivredi, pored preovlađujućeg posedovanja zemljišta (koje u Srbiji iznosi oko 2.819.000 ha, tj. preko 56% od ukupno oko 5 mil. ha), nalaze se i u preovlađujućem posedovanju drugih faktora poljoprivredne proizvodnje, kao što su stoka, poljoprivredne mašine i gradevinski objekti.
- Osnovni pokazatelji potencijalne snage porodičnog gazdinstva u poljoprivredi Srbije obično se svode na broj gazdinstava i učešće u posedovnoj strukturi poljoprivrednog zemljišta

Broj i vrste porodičnih gazdinstava u poljoprivredi Srbije prikazani su u priloženoj tabeli (Tab. 3)

Tabela 3 - Broj i vrste porodičnih gazdinstava u poljoprivredi Srbije 2012.⁷

Broj porodičnih gazdinstava u poljoprivredi	Vrste gazdinstava prema posedovnoj strukturi zemljišta u ha					Ukupno
	Bez zemljišta	Mikro <5	'Malo 5 - 20	Srednje 20 - 100	Veliko >100	
	9.486	478.304	122.235	17.165	1.365	628.555
Struktura u %	1,5	76,1	19,5	2,7	0,2	100

U vezi sa prezentovanim podacima treba navesti sledeću opasku: prema popisu poljoprivrede 2002. godine broj porodičnih gazdinstava bio je 778891. To pokazuje smanjenje za preko 150.000 gazdinstava tokom proteklih deset godina. Bez sumnje, ova činjenica zahteva ozbiljnu analizu uzroka gašenja velikog broja gazdinstava u procesu tranzicije.

U vezi sa sagledavanjem mesta i značaja porodičnog gazdinstva u poljoprivredi Srbije postavlja se ozbiljno pitanje: da li ovakvo gazdinstvo danas može da bude pokretač integralnog ruralnog razvoja? U prilog za negativni odgovor idu sledeći argumenti:

- Porodično gazdinstvo u poljoprivredi Srbije još uvek nije prepoznato kao poseban oblik preduzetništva – što je od velikog značaja za ruralni razvoj
- Nedostaje zvanična adekvatna definicija agro-ruralnog sektora u kome su povezane osnovne i dopunske delatnosti porodičnih gazdinstava u okviru ruralne ekonomije („oko poljoprivrede“)
- Porodičnu poljoprivrodu karakteriše devastirano i ostarelo selo - oko 200 hiljada porodičnih poljoprivrednih gazdinstava nema mlađih od 25 godina; na oko 80% ovih gazdinstava nema aktivnih poljoprivrednika
- Infrastruktura (transportna i socijalna) u agro-ruralnim područjima je u nezavidnom stanju
- Oskudna znanja donosilaca odluka o primeni koncepta ruralnog razvoja – što je potvrđeno u do sada urađenim strateškim dokumentima iz ovoga domena
- Potreban je adekvatan program upravljanja porodičnim gazdinstvom (koje je u osnovi resursno-ograničeno) gde bi bila obrađena posebna

⁷ Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012. godine.

poglavlja posvećena obimu proizvodnje, kombinaciji proizvoda, tipu proizvodnje, izvorima ostvarenja dohotka domaćinstava, lokaciji u odnosu na potrošače i sl.

Što se tiče pitanja odnosa države prema porodičnoj agro-ruralnoj privredi može se konstatovati veliki raskorak između “teorije” (predizborne kampanje) i stvarnosti u praksi. O tome svedoče sledeći podaci:

- Sve zvanične projekcije privrednog razvoja Srbije poljoprivredu smeštaju u prioritete
- Promišljanje srpskog seljaka o sloganima predizborne kampanje 2014:
  - a) “Stav nove Vlade je jačanje privatnog sektora u Srbiji” (da li se to možda odnosi i na porodično gazdinstvo u agroprivredi?);
  - a) Sledi slogan: “Treba nam više zapošljavanja” – bilo bi bolje da je umesto ovoga upotrebljen slogan “Treba nam više poslodavaca” (i u tome kontekstu moglo bi se shvatiti da je porodično gazdinstvo u poljoprivredi najveći poslodavac)
- Svakodnevno se lansiraju ideje za povratak u selo, ali se zaboravlja činjenica nepostojanja infrastrukture gde se posebno ističu putevi, vodovod i kanalizacija, zdravstvene i druge infrastrukturne usluge, povoljni krediti, savetodavna služba i dr.
- Poboljšanje seoske infrastrukture od strane države moglo bi da se tretira značajnjom čak i od postojeće prakse subvencije po jedinici proizvodnje (ha, grlo stoke)
- Poželjno bi bilo da se demistifikuje uloga države u porodičnoj poljoprivredi: *subvencije* (usmerene na pojedinca koje mogu da znače neracionalnu potrošnju) ili *podsticaji* (koji bi bili sistemski ugrađena podrška kroz razvojne projekte agro-ruralne ekonomije)

Budući da je sadašnja porodična poljoprivreda nekonkurentna kako na spoljnom, tako i na unutrašnjem tržištu neminovne su ozbiljne analize uzroka i projektovanje njihove eliminacije. U tim analizama značajno mesto, između ostalih, zauzimaju sledeći razlozi:

- Porodična poljoprivreda nije u fokusu aktuelne agro-ruralne politike
- Profil ruralne Srbije još uvek nije pogodan za svestraniji razvoj porodične

firme u agro-ruralnoj ekonomiji („oko poljoprivrede”)

- Izostanak adekvatne savetodavne podrške u procesu tranzicije agro-ruralnog sektora
- Postojeća poljoprivredna savetodavna služba još uvek je nedovoljno funkcionalna
- Udruživanje porodičnih gazdinstava u obliku zadruga država još nije prepoznala u smislu pokretača razvoja ruralne ekonomije (skoro 18 godina se čeka na donošenja novog adekvatnog zakona o zadrugama)
- Neadekvatno korišćenje znanja i intelektualnog kapitala kao izvora konkurenčne prednosti porodične agroprivrede.

Kada je reč o udruživanju porodičnih agro-ruralnih gazdinstava (firmi) u okviru ruralne ekonomije, bez sumnje, prvo mesto pripada multisektorskim oblicima zadruga. Međutim, stoji činjenica da reafirmacija zadružnog pokreta u Srbiji (koji je inače nekada držao korak sa istim pokretom u Evropi) spada u prioritete mnogih razvojnih ruralnih politika. I pored toga što zadrugarstvo u Srbiji ima istoriju od preko 160 godina, ono je zapostavljeno počev od 1950-ih pa sve do danas. Brojni su razlozi za to:

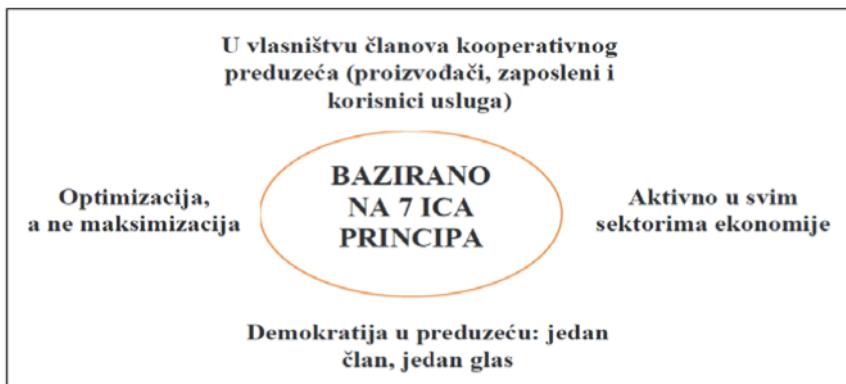
- Ne postoji kritična masa pokretača značaja reafirmacije - nema krovnog zadružnog saveza u zemlji, a postojeće saveze vode neuki i birokratizovani kadrovi.
- U naučnoj literaturi odavno je prihvaćena činjenica da je zadruga, kao pravna forma, istovremeno udruženje i preduzeće. Međutim, u našoj akademskoj javnosti još uvek postoji dilema: da li je zadruga (kooperativa) sinonim za zadružno preduzeće?

U razvijenom svetu ta dilema ne postoji što se potvrđuje kroz sumiranje osnovnih elemenata zadružnog preduzeća koji pokazuju kako se novi identitet kooperativa (ICA 1995) prenosi na zadružno preduzeće⁸.

---

⁸ Niederlander K. (2012).

Slika 1 - Osnovni elementi zadržnog preduzeća⁹

Mada u privrednoj praksi Srbije postoje različiti oblici udruživanja u okviru nove paradigmе razvoja ruralne ekonomije primat bi ipak trebalo da pripada udruživanju porodičnih (malih i srednjih) firmi u obliku zadruga (kooperativa). U tom kontekstu, šanse i izazovi zadrugarstva su očigledni:

- Zadrugarstvo treba da bude u funkciji razvoja porodične firme u ruralnoj ekonomiji
- Zadruga omogućuje veću zaposlenost na porodičnom agro-ruralnom gazdinstvu (samozapošljavanje)
- Ekonomija obima se postiže udruživanjem u zadrugu
- Članovima zadruge olakšan je pristup tržištima, zemljištu i drugim prirodnim resursima, tehnologiji, stručnoj službi i izvorima finansiranja
- Zadruga doprinosi zaštiti životne sredine
- Zadruga doprinosi ekonomskom, ekološkom i socio-kulturološkom razvoju ne samo lokalne zajednice, već i društva u celini.

9 Preuzeto: Zakić Z. (2013), ibid, str. 39

4. ZAKLJUČAK

Nova paradigma privrednog razvoja, koja u svome polazištu ima globalnu finansijsku i ekonomsku krizu manifestovanu 2008. godine, pa i aktuelnu krizu prehrambene sigurnosti u svetu, lansirana je u dokumentima razvojnih institucija UN. Konkretno, reč je o dve poznate rezolucije koje se odnose na Međunarodnu godinu porodične poljoprivrede (2014) i Međunarodnu godinu zadruga (2012).

Tokom 2012. godine specijalizovane međunarodne razvojne organizacije, u saradnji sa Međunarodnim zadružnim savezom, posvetile su dužnu pažnju "Modelu kooperativa". Tom problematikom u Srbiji se bavila nekolicina entuzijasta i to bez zvanične podrške Vlade, pa i postojećih birokratizovanih zadružnih saveza. Na sličan način protiče i Međunarodna godina porodične poljoprivrede 2014. Dok svet aktivno prati primenu preporuka UN (osnivanjem nacionalnih komiteta za sprovođenje istih), zvanične donosioce odluka u Srbiji ove preporuke takoreći ne dotiču: one su prepuštene akademskoj javnosti da "mozga" o njima na različitim naučno-stručnim skupovima, kao i u objavljinju prigodnih tekstova koji nemaju veliki uticaj na izradu vladinih strategija u domenu porodične poljoprivrede, agro-ruralne ekonomije i zadrugarstva u celini (što je jedan od razloga zašto nisu iskorišćene sve mogućnosti porodične agro-ruralne privrede kao generatora zapošljavanja)

U kontekstu nove paradigmme privrednog razvoja (kao mogućeg izlaska iz globalne krize), a na osnovu zapaženih istraživanja brojnih međunarodnih razvojnih institucija mogu se navesti sledeći zaključci:

1. Postignuta je saglasnost u kritičkoj analizi konvencionalnih teorija razvoja zasnovanih na "trojstvu tržišnog fundamentalizma": (1) samoregulacija tržišta; (2) idealna forma za organizovanje proizvodnje roba i pružanja usluga su firme privatnih investitora; (3) jedino merilo efikasnosti preduzeća je profit.
2. Konvencionalna teorija nema instrumente za blagovremeno i adekvatno praćenje pojava koje utiču na savremeni svet (generisanje globalne krize); zbog toga kriza ne može da bude prevaziđena merama konvencionalnih politika.
3. Lansirana nova paradigma razvoja društva uz primenu institucionalnih instrumenata koji bi se zasnivali na efektivnoj kombinaciji ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva, u velikoj meri bi mogla da bude ostvariva kroz udruživanje malih i srednjih privrednih subjekata u različite oblike kooperativnih (zadružnih) preduzeća.

FAMILY FARM IN AGRO-RURAL SERBIAN ECONOMY AS EMPLOYMENT GENERATOR

Abstract

Family farm in Serbia is usually associated only for agriculture. The treatment of farms within the agro-rural economy is neglected as a complex that offers significant employment opportunities. In this context the family farm has become synonymous with family business that operates within the rural complex (rural economy) where it should be systematically treated like any other micro, small and medium enterprise. Just for itself, such a farm can hardly be a generator of employment. Hence its chances are far greater by accepting some of the models of association - where cooperatives (cooperatives) takes precedence. Since the UN declared 2014th as the International Year of the Family Agro-rural Economy, that preceded the launch of the International Year of Cooperatives (2012), this paper deals with the inevitable linking of these two topics that provide opportunity for better prosperity of the joint family farm in the rural economy just through higher employment of the individual members of the household.

Key words: *family farm, association, rural economy, employment*

LITERATURA

European Research Institute on Cooperative and Sociale Enterprises – EURICSE and ICA (2012), *Promoting the understanding of cooperatives for a better world*, Euricse's contribution to the International Year of Cooperatives – Conference report, 15-16 March 2012, Venice, Italy.

Galeski B. and Wilkening E. edit. (1987), „Family Farming in Europe and America“, *Rural Studies Series*.

International Fund for Agricultural Development (IFAD), <http://www.ifad.org> (1.2.2014)

Niederlander K. and Noel M. (2012): Co-operative Conference „The Case for GATEWAY co-operatives in Montenegro and the Balkans“, - Cooperatives Europe, Podgorica, 3. jul 2012.

Schumacher E.F. (1973): *Small is Beautiful - Economics as it People Mattered*, Harper and Row Publishers, New York.

Ševarlić M. i Zakić Z., redaktori (2012), *Strategija razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u Republici Srbiji*, DAES, Beograd.

Vasiljević Z., Subić J., Zakić V. (2009), „Značaj planiranja ruralne ekonomije tokom prevazilaženja ekonomske krize u Srbiji“, *Ekonomski vidici*, Društvo ekonomista Beograda, Vol 14, broj 2, str. 311-320.

Vujatović-Zakić Z (2000), *Koop menadžment*, Dunav Preving, Beograd.

Zakić V., Mirović V. (2013): *Bond market as a factor in competitiveness improvements of Serbian agri-food sector*, Međunarodni naučni skup „Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru dunavskog regiona“ – dostizanje regionalne konkurentnosti, Topola 5-7. decembar, Institut za ekonomiku poljoprivrede, str. 1564-1579.

Zakić Z. (2013): Zadrugarstvo i ruralni razvoj - povezane teme u procesu evrointegracija Srbije, obj. u “Stanje i perspektive zadrugarstva”, knjiga 3, DAES, Beograd, str. 27-52.

Zakić Z. i Stojanović Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd.

Food and Agricultural Organisation (FAO), <http://www.fao.org> (1.2.2014).

REKONSTRUKCIJA ENERGETIKE: PRILIKA ZA KVALITETANIJI RAST I ZAPOŠLJAVANJE U SRBIJI

Petar Đukić *

E-mail: djukic@tmf.bg.ac.rs

Rezime

Mnoštvo nepovoljnih okolnosti, uključujući na ovim prostorima neviđenu prirodnu katastrofu u maju 2014. godine, opterećuju ekonomsku aktivnost u Srbiji. Nezaposlenost je dugoročni problem koji se ne rešava „politikama zapošljavanja“ već promocijom investicija i ostvarivanjem ekonomskog rasta i razvoja. Međutim, ne mogu svi sektori ekonomije postati uzdanica rasta i novih radnih mesta.

Restrukturiranje predstavlja najfrekventniju sintagmu u upotrebi kreatora ovađnjih ekonomskih projekcija i programa. Ali u praksi ono zahteva mnogo kompleksniji i ozbiljniji pristup nego do sada, pre svega prema javnom sektoru ekonomije. Energetiku Srbije, pre svega njen javni sektor, očekuju veliki izazovi koji proističu iz novih urgentnih potreba aktuelne revitalizacije od posledica poplava, strategijskih zahteva, evropskih standarda, itd. Energetika je po tradiciji bitna odrednica rasta i stabilnosti čitave privrede. U Srbiji ona ima poseban značaj, s obzirom na stanje u kome se nalaze kapaciteti i nasleđe iz prošlosti.

Modernizacija energetike podrazumeva primenu mnoštva novih dimenzija održivosti koje ona treba da postigne. Neiskorišćeni obnovljivi izvori su prilika za rast zelenih investicija, održivo zapošljavanje, odnosno „zelena radna mesta“ u ovom sektoru. „Zelena“ ekonomija i održiva energetika predstavljaju veliku šansu za budućnost Srbije. Presudni koraci i mere ka održivoj energetici Srbije biće stabilizacija i ekologizacija kapaciteta za proizvodnju termoelektrične energije, povećanje udela obnovljivih izvora, ali pre svega mere energetske efikasnosti. One predstavljaju možda pravi izazov za novu stanogradnju, infrastrukturu, rekonstrukciju škola i bolnica, poljoprivredu i turizam, kao i javnih i privatnih proizvodnih kapaciteta.

Ovaj rad rađen je u okviru projekta “Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja”, evidencijski broj 179038, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Ključne reči: obnova, sanacija, restrukturiranje, zapošljavanje, energetska politika, „ozelenjavanje“ energetike, zelena ekonomija, energsteka efikasnost

1. UVODNE NAPOMENE: PRIRODNE KATASTROFE, ENERGETIKA I ZAPOSLENOST

Prirodna katastrofa koja je sredinom maja 2014. godine, na do sada ovde neviđen način, pogodila tri zamlje centralnog Balkana (Srbiju, BiH i Hrvatsku) pokrenula je, pored rasprava o posledicama, i ideje o obnovi, sanaciji i rekonstrukciji, kao šansama za podsticaje privrede. Jedna od ideja odnosi se na tzv. javne radove koji bi možda pozitivno uticali na zaposlenost i rast dohotka u zemlji. Energetika se, po pravilu prepoznaće kao šansa i rizik.

1.1. O procenama vidljivih i ostalih šteta

Tzv. prioritizacija sanacije posledica je razmera katastrofe i manjka sredstava u regionu i u zemlji. Objavljeni podaci procene „Konjukturnog trenda“ FREN-a sa Ekonomskog fakulteta, sredinom juna, upućuju na ukupne štete od oko 1 milijardu evra¹. Mada je reč o preliminarnoj proceni, odnosno da autori ističući da sve direktnе i indirektnе štete i troškovi ne utiču direktno na umanjenje BDP (o čemu i nema spora), prvi utisak je da nisu imali u vidu sve eksterne disbenefite, o kojima inače nešto više brinu ekološki orijentisani ekonomisti.

Procena negativnih eksternalija, naročito onih koji se tiču šteta po životnu sredinu i prirodne resurse, veoma je klizav teren za današnji nivo razvoja ekonomске analize. Na to ukazuju i dostupne operativne analize eksperata Svetske banke². Međutim, pri tome treba imati u vidu čitav niz kontroverzi koje prate suočavanje principa tržišne i ekološke efikasnosti³. Ekonomска, ali i pravna teorija, posebno ona koja tretira eksternalije, uvek podvlače činjenicu da, po definiciji, štetu pre svega snosi onaj kome se desila. Sve ostalo samo je ublažavanje posledica. Sve u svemu, za „poplavni talas“ koji je sredinom maja pogodio Srbiju, moglo bi se reći da je prouzrokovao brojne i različite gubitke i

¹ FREN, (2014)

² Benson E., J. Clay, (2004.)

³ Goodstain, (2009), str. 46.

ekonomске štete, koje će se ispoljavati godinama, ali čije bi ukupne posledice mogle da dostignu i do 10% jednogodišnje aktuelnog BDP⁴. To se zaista, može smatrati ekonomskom katastrofom.

1.2. Posledice poplava u energetici

Mada je u štampi već početkom vremena obnove objavljena vest „Poplavljeni bez računa za maj“, kasnija događanja pokazuju bitne razlike u tumačenju, jer su računi za maj isporučivani i onima koji nisu na spisku prijavljenih „stradalnika“, pa i onima kojima su paplavljeni strujomeri. Razume se da je nacionalna elektroenergetska kompanija (EPS) nakon prirodne katastrofe ostala sa ozbiljnim funkcionalnim oštećenjima. Svakako je za pohvalu činjenica da su podneti ogromni ljudski naporci da elektrosnabdevanje radi i tokom odbarne sistema od ulivanja ogromnih vodenih masa koje su preplavile površinske kopove Kolubare i Drmna. Masa ulivene vode zapremine Vlasinskog jezera, ne samo da je onemogućila proizvodnju, već i poplavila mašine i opremu. Čak i dva meseca nakon poplava u Kolubari EPS je saopštio da se trenutno (jul i avgust) iskopava oko 45 hiljada tona uglja (od koga se inače proizvodi oko 72 % električne energije) dnevno, a da je ta prosečna vrednost u normalnim okolnostima oko 90 hiljada tona. Krajem avgusta 2014. učinak bi mogao da se poveća na 60 hiljada, međutim, po svoj prilici preostaje permanentni uvoz električne energije čak i van sezone. Dakle, prema sadašnjem tempu uvoza, za električnu energiju tokom ove zimske sezone, valja pribaviti oko 300 miliona evra. To je, nažalost, manja briga od pitanja da li će, usled eventualno hladne zime, tehnički biti moguće podmiriti sve potrebe uvozom, odnosno po kojim cenama će se električna energija uvoziti kada bude najpotrebnija.

Šteta u energetici je od strane uprave EPS procenjena na 150 miliona evra, pri čemu nije jasno da li se ona odnosi i na povećane troškove zbog uvoza električne energije koji traje, kao i one nastale zbog izgubljene proizvodnje u narednom periodu. Ovaj iznos još nije moguće u celini sagledati jer on zavisi od tempa otklanjanja prethodnih posledica, ali se u preliminarnim izveštajima govori da je to bar sto miliona evra. Izgubljena proizvodnja, ne može se međutim uzeti zdravo za gotovo kao gubitak, jer bi planirani redovni remonti smanjili objektivne mogućnosti proizvodnje. Šta više, deo tih remontnih procesa

⁴ Ovaj stav autor je izneo na Okruglom stolu: “Prirodne katastrofe u Jugositočnoj Evropi i održivi razvoj”, održanom u Privrednoj komori Beograda na Dan zaštite životne sredine, 5. juna 2014. (Đukić 2014a).

predviđenih za ovu, biće odložen za kraj 2015. godine⁵. Po svoj prilici ukupni finansijski efekti i štete od poplava u energetici biće izvesnije za godinu ili dve dana kada se stanje koliko-toliko normalizuje. Do tada valja raditi na kvalitetnoj i održivoj revitalizaciji i sistema.

Da li će sanacija šteta od poplava, omogućiti bar za nijansu veću uposlenost radne snage? Da li će stopa nezaposlenosti po osnovu obnove početi da pada? Šta će biti sa zaposlenima u javnom sektoru nakon pada proizvodnje i BDP u tekućoj godini, a naročitou kontekstu predstojećeg rebalansa budžeta? Na ta pitanja nije lako dati odrešit odgovor. Uz stidljivo saopštenje o proceni štete u energetskom sektoru, početkom leta 2014., godine, pojavila se informacija da EPS traži od državnog regulatora poskupljenje električne energije minimum 30%, kako bi se delom nadomestili troškovi. Uz to je išla informacija da je samo od 15. maja do početka juna 6,5 miliona evra izdvojeno za uvoz električne energije. Iz EPS-a su takođe poručili da bi i „agresivnije podizanje cena“ značilo tek rešenja za trećinu finansijske dubioze koja se otvorila nakon poplava⁶.

2. ENERGETSKO - EKOLOŠKI IZAZOVI SA GLOBALNE SCENE

2.1. Održivost i rizici - nekad i sad

Ključni izazov za održivi razvoj su *rizici*, a održivost je na izvestan način skopčana sa minimizacijom rizika. Rizik predstavlja „verovatnoću događanja koja uzrokuju opasnost po ljude, njihova materijalna dobra i okolinu“, a prema uzrocima se dele na: prirodne, društvene i tehničko-tehnološke⁷. Elektroenergetski sistemi se danas tako dizajniraju da se maksimalno izbegne rizik kolapsa elektrosnabdevanja, ali se često dešava da, što zbog nepredvidivosti tehnologije, što éudi tržišta, čak i delovi tehnološki najrazvijenijih zemalja ostaju ponekad „u mraku“. Tako je bilo u jesen 2000. godine, u većem deku Kalifornije, možda baš zbog naglog poskupljenja gasa. Četrnaest godina kasnije, Severna Amerika, zahvaljujući novoj tehnologiji proizvodnje gasa iz gasnih škriljaca, predstavlja veoma povoljno tržište za gas, sa cenama koje su nedavno bile četiri puta niže od evropskih i čak osam puta od onih u Japanu⁸.

⁵ Pavlović Ana, Glibetić Jasmina, (2014), str. 47.

⁶ Tribina Balkan magazina: „Kako su poplave uticale na elektroenergetsku bezbednost Srbije“, 9 jula 2014, Beograd, Pres centar.

⁷ Đukić, Pavlovski (1999), str. 36.

⁸ Detaljnije o tome u: Đukić (2014), str. 158.

Nacionalne, regionalne, ali i poslovne razvojne strategije se u velikoj meri kreiraju radi minimizacije rizika, smanjenja troškova nepredviđenih događanja i njihovih loših ishoda. Oduvek, a posebno u industrijskom društvu, tehnologije bitno utiču na život, ali pre svega na tržiste i njegovu strukturu, na ponašanje ljudi, potrošnju i proizvodnju. Međutim, današnje tehnološke promene ubrzavaju se do te mere da je svet podložan još učestalijim ekonomskim promenama. U ovom momentu, izvestan je uticaj klimatskih promena na ekonomiju i ukupni razvoj. Suše, poplave, kao i ekstremne i brze vremenske promene, sa tendencijom povećavanja izvesnosti učestalih katastrofa sve većih razmara (poplave, orkane i cunamiji...) idu zajedno sa konstantnim tendencijama podizanja nivoa mora, kao i smanjenja obradive i naseljive površine.

2.2. Eksternalije, ekologija i energetika - uloga države

Najjednostavnija opšteprihvatljiva definicija eksternalija kaže da su one „aktivnosti koje nameću nedobrovoljne troškove ili naknade na druge strane, ili aktivnosti čiji se efekti nisu upotpunosti odrazli na cene ili tržišne transakcije“⁹. Uloga države u regulisanju eksternalija večita je tema za ekonomiste i ostale teoretičare održivog privrednog i ukupnog društvenog razvoja. Autori koji se zalažu za modernu državnu intervenciju, prilagođenu današnjem stanju stvari, posebno podvlače njenu ulogu u preveniraju klimatskih promena, pri čemu se smatra da nema opasnosti da bi intervencije države mogле dovesti do „povratka na državno planiranje“. Evo jednog spiska neophodnih „zadataka“ u kojima „država mora da ima ključnu ulogu“:

- da nam omogući da mislimo unapred;
- da uvodi dugoročne mere (politički lideri);
- da rešava probleme izazvane klimatskih promena i upravlja energetskim rizicima u sklopu ostalih rizika sa kojima se savremena društva suočavaju;
- da radi na ekonomskom i političkom približavanju, koje je osnovna snaga klimatskih promena i energije;
- da interveniše na tržištima u cilju institucionalizacije načela „zagadživač plaća“, a time da obezbedi da tržišta deluju u korist politike u vezi sa

---

⁹ Samuelson, Nordhaus (2009), str. 379.

klimatskih promenama i a ne protiv njih;

- da se suprotstavi poslovnim interesima koji blokiraju inicijative za rešavanje problema izazvanih klimatskim promenama;
- da klimatske promene održava u centru političkih zbivanja, jer za većinu ljudi klimatske promene nisu nešto što mnogo utiče na njihov svakidašnji život;
- da stvori odgovarajući ekonomski i poreski ambijent za prelaz na niskougljeničnu privredu: širenje primene novih tehnologija;
- da bude spremna na prilagođavanje posledicama klimatskih promena;
- da objedini lokalne, regionalne, nacionalne i globalne aspekte politike u pogledu klimatskih promena¹⁰.

U nas se mnoge od ovih tema provlače u razičitim koncepcijama „održivog razvoja“, ili pak „privrednog razvoja sa ljudskim likom“¹¹. Ovaj model insistira na traganju ka odgovoru kako do veće zaposlenosti, navodeći posebno uticaj novih tehnologija. Nasuprot uobiočajenom shvatanju, „nova ekonomija“, koja je zasnovana na znanju, nije po definiciji „uzrok povećanja tehnološke nezaposlenosti“ već pre uzrok njegovog rastrukturiranja. Znanje se preraspodeljuje i upotrebljava na različite načine, i sve više kao garancija održivosti na dugi rok. Međutim, „politika za korigovanje eksternalija“ može biti manje ili više tržišno bazirana (na čemu insistiraju ekonomisti), ali i više ili manje administrativna, čemu su skloni političari i „ekolozi“¹². To je posledica činjenice da je energetika, između ostalog, i javno dobro. U tom smislu ona, u pojedinim formama kao što je električna energija ili grejanje, ne može biti kao i svaka druga roba. Tzv. „socijalna dostupnost energije“ jedan je od faktora socijalne sigurnosti i održivosti društvenog i čitavog ekonomsko-tehnološkog sistema u najvećem broju današnjih zemalja sveta. Tako će verovatno ostati i narednih decenijama.

Treba imati u vidu da su rizici uzrokovani i od same prirode (vulkani, zemljotresi, poplave) ali je odlučujuće ponašanje ljudi i njihov „doprinos“ (neadekvatna gradnja, koncentracija stanovništva, opasne tehnologije, ugrožavanje atmosfere, emisija gasova staklene baštne - GHG). Prevencija i sanacija posledica ekološke degradacije može se vršiti uz manje ili više stručnog

¹⁰ Gidens (2010), str. 112-115.

¹¹ Jovanović Gavrilović (2013), str. 16.

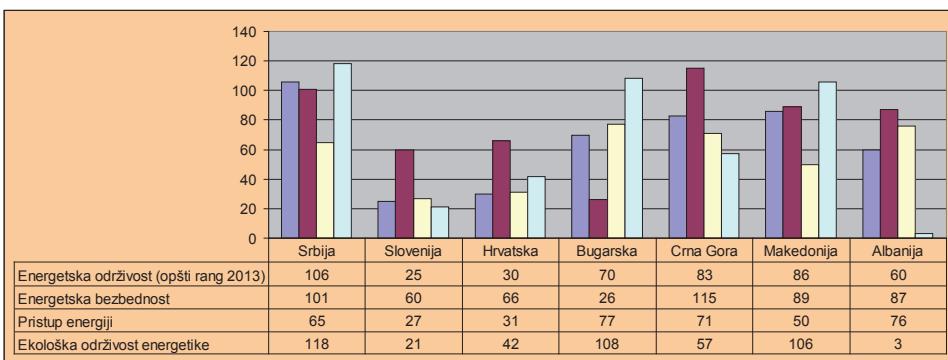
¹² Samuelson, Nordhaus (2009), str. 376, 379.

znanja i održivosti čitavog koncepta. A baš tu u pomoć pristupa jedan veoma interesantan ekološki koncept - „ekoinženjering“. Njegovi autori valjano su, na mnoštvu primera pokazali da se u procesima revitalizacije prirodnog prostora i obnove ekosistema mogu koristiti „održivi materijali“ i odgovarajući, po prirodu „priateljski“, postupci. Izborom hemijskog i drugog tretmana tla pri neutralizacije zemljišta, ili odabirom vrsta lokalnih ekotipova, sadnjom odabranog rastinja na zaštitnim bedemima, bitno se smanjuje rizik erozija, polava i drugih prirodnih katastrofa. Ekoinženjering je način da se uspostave novi i održivi ekosistemi. To se posebno odnosi na ostatke eksploracije rude ili materijala preostalih u energetskom kompleksu¹³.

3. ENERGETSKA ODRŽIVOST I RIZICI

Postavljanje problema *održive energetike* u kontekst ekologije i rizika nije slučajno¹⁴. Inače, nacionalnu „energetsku održivost“ odskora procenjuje Svetski savet za energiju (*WEC*).

Slika 1. Energetska održivost Srbije i referentnih zemalja u okruženju za 2013.

Izvor: Energy Sustainability Index, <http://www.worldenergy.org/data/sustainability-index/>

Slika 1. pokazuje da je pozicija održivosti energetike Srbije (106. mesto), najslabija od svih rangiranih zemalja u regionu. Možda je vredno pažnje samo to što je Srbija, prema „socijalnoj dimenziji održivosti“ (koja bi se doslovno mogla prevesti kao pristup stanovništva energiji) na 65. mestu od 149. rangiranih zemalja, gde je ispred Bugarske i Albanije (kojima pripada 76. i 77. mesto).

¹³ Bibi, Brenan, (2008), str. 457.

¹⁴ Đukić (2014), str. 154-155.

Međutim, veoma zabrinjava trend energetike Srbije tokom poslednje tri godine. Naime, njen rang pada, po tri ostala osnova (Slika 2.).

Slika 2. Energetska održivost Srbije po „stubovima“ (2011-2013)

Prema: 2013. World Energy Sustainability Index (World Energy Council)

Od ogromnog značaja za integralnu održivost sektora je činjanica da se ceo sektor industrije nalazi se pod *pritiskom nove energetske politike*, ne samo u Evropi i regionu, već i u svetskim, pa i nacionalnim razmerama. A globalna ekonomsko-politička scena, i u tom kontekstu energetska politika, orijentisana je u velikoj meri ka sučeljavanju sa klimatskim promenama. Tu i takvu energetsku politiku preveniranja klimatskih promena, prema izveštaju WEC iz 2013, ugrožavaju sledeće bitne činjenice: 1. politička nestabilnost na Srednjem istoku, Severnoj Africi, Ukrajini...; 2. nestabilnost na tržištu energenata, naročito nafte i gasa; 3. produžavanje globalne recesije.

Valja razmotriti seriju pokazatelja o energetskoj održivosti Srbije za protekle tri godine. Ona je prikazana u tabeli u kojoj podaci ukupnih karakteristika energetike Srbije pokazuju se da je u periodu od 2011. do 2013. Srbija imala pet pokazatelja u nazadovanju, dva u napretku i dva u kontinuitetu. To znači da su „socijalna dostupnost“ i „ekološka održivost“ minimalno napredovale, dok su „politička i socijalna podrška“ energetici ostale na istom nivou. Nažalost, ukupne energetske performanse kao pokazatelj su u padu, kao i ukupne „kontekstualne performanse“ pod kojima se podrazumeva ekonomsko-političko i socijalno okruženje. Zabrinjava činjenica da je pored svega, ekomska moć energetike u 2013. godini, bila u padu u odnosu na prethodnu godinu. Jer, upravo ta dimenzija u 2014. usled „poplavnog talasa“ i novih prirodnih „udara“ doživljava dalji drastični pad.

Tabela 1. Energetska održivost Srbije – trendovi i ocene

	2011	2012	2013	Trend	Ocena
1. Energetske performanse	107	100	110	⬇️	
Energetska bezbednost	93	81	101	⬇️	D
Socijalna dostupnost	67	68	65	⬆️	C
Ekološka održivost	119	120	118	⬆️	D
2. Kontekstualne performanse	84	81	85	⬇️	
Politička moć	81	74	74	➡️	
Socijalna podrška	61	59	59	➡️	
Ekonomski moći	118	107	118	⬇️	
Zajednički rang	106	100	106	⬇️	CDD

Izvor: Energy Sustainability Index <http://www.worldenergy.org/data/sustainability-index/> (pristup, 15.06.14).

4. PREOBRAŽAJ ENERGETIKE – ŠANSA I RIZIK

4.1. Predikcije WEC – energetika i bezbednost

Potrebe za energijom će rasti brže nego broj stanovnika na zemlji, pa će to zahtevati sve veća ulaganja, kao i namenski razvoj tehnologija koje bi trebalo da ponude rešenja za energetski problem. Procene Svetskog saveta za energiju govore da se globalna energetika nalazi, doslovno „u trilemi“ između sledećih opštih nastojanja: 1. da ostvari *balans između energetske bezbednosti, socijalne dostupnosti i ekološke podobnosti energetike*; 2. da ostvari *tranziciju tržišta prirodnog gasa* i njegovih geopolitičkih implikacija; 3. da finansira *niskougljeničnu energetsku infrastrukturu* kao i odgovarajuće skladištenje energije.

Može se prepostaviti da će biti sve više nepoznanica, novih kritičnih momenata sa gasom i naftom, ali zato i novih tehnoloških rešenja. Jedna od najvećih globalnih (i pojedinačnih) šansi su inovacije, koje se tiču energetske efikasnosti, odnosno promene tehnoloških rešenja koja podstiču obnovljive izvore, skladištenje energije, unapređivanje tehnologija čistog uglja itd.

4.2. „Prelivanje tehnologija“ i nova tehnološka rešenja

Energetika je danas glavni inspirator za čitav niz pratećih tehnologija i industrija, koje bi omogućile tranziciju ka ekološki bezbednjem, energetski i resursno efikasnijem društvu, pre svega na osnovu „prelivanja tehnologije“, što je specifičan vid pozitivnih ekternalija¹⁵. Za društvo koje rekonstruiše i stalno unapređuje energetski sektor, pruža se čitav niz novih izazova među kojima su nova infrastruktura i skladištenje energije, novi saobraćaj, pametni sistemi upravljanja, planiranja i istraživanja. To sve zahteva „holistički pristup“ koji će biti neophodan za podršku tehnološkim inovacijama¹⁶.

U literaturi se pominje čitav niz novih rešenja, kao što je „hiperautomobil“ čija bi se potrošnja goriva mogla smanjiti za 80% a emisija štetnih gasova za 90% u odnosu na vozilo sličnih osobina. Njegovom konstrukcijom bitno bi se povećala materijalno-sirovinska i energetska efikasnost, ostvarile brojne uštede, pa čak i bezbednost. Iako tzv. „tehnološka inercija“ predstavlja bitnu komponentu otpora, ne treba zaborabiti da, na primer, saobraćaj emituje danas više od 14% GHG, a uzimajući u obzir i proizvodnju automobila, daleko više. Od početka proizvodnje automobila pre više od sto godina, na drumovima je poginulo 44 miliona više ljudi nego što ih je izginulo u oba svetska rata¹⁷. Projektom tzv. pametnih automobila, sa elektronskim i automatskim upravljanjem i preveniranjem rizika, ostvaruje se bitno područje novih radnih angažmana. Energetska efikasnost, zajedno sa „zelenim saobraćajem“ danas se povezuje sa idejama ekoloških gradova i novog načina života. I povratak tradiciji korišćenjem prirodnih materijala (vuna i pamuk), tradicionalnim pripremanjem hrane na bazi organskih namirница, život u „pametnim gradovima“ može se povezati sa novim navikama, promocijom pešačenja i biciklizma...

Nekom može izgledati da su primeri implementacije najnovijih tehnoloških rešenja energetske efikasnosti u ovom momentu neprimenljivi za Srbiju.

¹⁵ Đukić (2011), str.112.

¹⁶ Gidens (2010), str. 172.

¹⁷ Gidens (2010), str. 170.

Mađutim, može se poći od veoma jednostravnih mera, kao što je brza zamena starih internih brojila eksternim, uvek i jednostavno dostupnim kompanijama, i daleko bezbednijim u slučaju poplava i drugih vremenskih nepogoda. Tzv. energetski pasoši, postali su obaveza za građane i privredu Srbije još pre godinu dana, a sadašnja gradnja, instalacije i mere energetske efikasnosti moglo bi da se brže i lakše sprovedu uz bolji i stručniji rad na tim pasošima. Obnova površinskih kopova uglja, koja nam predstoji i njihovo dovođenje u operativno stanje, moralo bi da bude povezano sa boljom analizom i prevencijom rizika, boljom budućom zaštitom kopova, objekata i opreme, kao i sa rekultivacijom degradiranog prostora.

4.3. „*Nju dil* u vezi sa klimatskim promenama“ i privreda Srbije

Ova Gidensova sintagma iz knjige *Klimatske promene i politika*¹⁸, samo ilustruje jedno nastojanje, a pojavila se u jednom podnaslovu sa znakom pitanja (?) još 2009, pre izbijanja današnje globalne krize u svoj njenoj žestini. Naime, od mnogih privreda današnjeg sveta očekuje se gotovo nemoguće: da istovremeno izvedu svoje nacije iz krize, da pokrenu međunarodnu trgovinu i investicije, da pri tome obezbede nova i bolje plaćena radna mesta i povrh svega da to čine u skladu sa politikom klimatskih promena, načelima čistije energetike i održivog ukupnog razvoja društva. Upravo je takva situacija u Srbiji. Njena energetika mora da bude daleko konkurentnija, odnosno održiva, što će reći efikasnija u ekonomskom i ekološkom smislu. Mađutim, održivi razvoj, nije samo literarna krilatica već globalni koncept, na konferencijama OUN prepoznat i kao šansa za prevladavanje krize, naročito kreiranjem tzv. „zelene ekonomije“, novih radnih mesta i tzv. pametnog rasta. Na Samitu UN o održivom razvoju *Rio plus 20*, u junu 2012, ta koncepcija bila je ideja vodilja konferencije. A autor ovog teksta smatra da konceptu održivog razvoja pripada jedna od ključnih šansi, u kontekstu prevladavanja krize u Evropi, regionu i Srbiji¹⁹.

---

¹⁸ Isto, str. 174.

¹⁹ Đukić (2012), str. 63-65.

5. SRBIJA - AKTUELNA I BUDUĆA SLIKA ENERGETIKE- MITOVI I ISTINA O ZAPOŠLJAVANJU

Predstojeća rekonstrukcija energetike u Srbiji tokom 2014. godine, i bar u narednih pet godina mogla bi da posluži kao zamajac bitnim ekonomsko-tehnološkim i organizacionim promena. Kao i tokom bombardovanja 1999., „hladnog talasa“ u februaru 2012, tako i ovaj put, (od maja 2014, pa sve do dovršetka ovog teksta) elektroprivredni sistem u Srbiji funkcioniše, i nije bilo ozbiljnijih prekida elektronapajanja. Srbija je u pogledu sigurnosti snabdevanja energijom položila ispit jednog velikog rizika. Međutim, to ne znači i da je održivost čitavog sistema u napretku. „Brza rešenja“ za energetiku Srbije u kontekstu njenog oporavka ne pružaju velike šanse za modernizaciju ili upošljavanje nove radne snage. Energetski sektor je po definiciji kapitalno intenzivan, a primarni strateški zahtev je ekonomizacija energetike koja podrazumeva konkurentnost na međunarodnom nivou, tehnološko usavršavanja i racionalizaciju zaposlenosti.

Obnovljiva energija predstavlja šansu na dugi rok, i to pre svega u privlačenju investicija. Šta više, kao što je ukazao Gidens, nova tehnološka rešenja i favorizacija niskougljenične i obnovljive energije, podrazumeva smanjenje i ukidanje dotacija za sve klasične energente. Za revitalizaciju današnjih ekoloških, pa i tehničkih sistema od pomoći može da bude koncept „ekologije obnove“. On, prema Toniju Bredšou predstavlja ”lakmus test ekologije“²⁰, jer odgovara na pitanje o funkcionisanju ekosistema i saznanja o tome kako se koriste tehnike obnove. Uz odgovarajuću nadoknadu mnoge devastirane površine, kao što su ugljenokopi, jalovišta, zagađene i degradirane površine poslužile bi kao teren za zasade šume, livade ili ili čak za poljoprivrednu aktivnost. Ta praksa je odavno prisutna u Srednjoj Evropi pa i u svetu.

U trenutnom stanju, energetski sektor Srbije predstavlja rodno mesto novih tehnologija, izvor potencijalnog rasta, bilo kroz obnovu ili rekonstrukciju. Održiva energetike nudi šansu da obnova bude istovremeno i rekonstrukcija, odnosno podizanje nivoa tehnološke i ekonomske stabilnosti. Efikasniji i čistiji kapaciteti za proizvodnju termo-električne energije, i povećanje udela obnovljivih izvora, zahtevaju mnogo novog stručnog rada, ne samo u proizvodnji i prenosu energije, već i u podizanju energetske efikasnosti, odnosno energetskom obrazovanju stručnjaka i građana kao potrošača. Na osnovu tih zahteva dolaze i izazovi za novu stanogradnju, energetsku infrastrukturu, rekonstrukciju škola i bolnica, pametnu i energetski efikasnu poljoprivredu i turizam. Za taj posao biće potrebno

²⁰ Bibi, Brenan, (2008) str. 453

mnogo više stručnosti, pameti i ideja, nego novih ruku ili fizičke radne snage, odnosno klasičnih radnih mesta. Međutim, stabilizacija, obnova i modernizacija energetike mogli bi da posluže kao pretpostavka za investicije i nova radna mesta u drugim sektorima privrede Srbije.

RECONSTRUCTION OF THE ENERGY SECTOR: THE OPPORTUNITY FOR HIGHER QUALITY OF DEVELOPMENT AND EMPLOYMENT IN SERBIA

Abstract

The economy activity in Serbia is burdened by lots of unfavourable circumstances, including the natural catastrophe so far unseen on this area in May 2014. The unemployment is long-term problem not being resolved with the “employment policies” but with promotion of investments and achieving the economic growth and development. However, all sectors cannot become the pillars of increase of number and creation of new workplaces.

The creators of local economic projections and programmes most frequently use the word “restructuring”. But in practice, the “restructuring” demands much more complex and more serious approach so far, above all to public sector of economy. The Serbian energy sector, and above all its public sector, is in front of great challenges deriving from urgent needs of current rehabilitation of flood after effects, from new strategic demands, as well as from European standard,. The energy sector is by tradition important determinant of growth and stability of the entire economy. In Serbia, that is especially important considering the state of the capacities and legacy from the past.

Modernisation of energy sector implies the application of many new dimensions of sustainability which need to be achieved. Unused renewable sources represent the opportunity for the increase of green investments, sustainable employment, and “green jobs” in this sector. “Green economy” and sustainable energy sector represent great opportunity for the future of Serbia. Stabilization and ecologisation of the capacities for the production of thermoelectric energy, increase of the share of renewable sources, and above all the measures of energy efficiency will represent crucial steps and measures towards sustainable energy sector in Serbia. Perhaps they represent true challenge for new construction works, new infrastructure, rehabilitation of schools and hospitals, modernisation of agriculture and tourism, as well as new public and private sector manufacturing capacities.

Key words: reconstruction, rehabilitation, restructuring, employment, energy sector policy, "greening" of the energy sector, green economy, energy efficiency

LITERATURA

Benson E. J. Clay, (2004) „Understanding the Economic and Financial Impact of Natural Disaster“, World Bank

Bibi Alan, Brenan En-Marija, (2009), *Osnovi ekologije*, Clio Beograd, (prevod), original *First Ecology – Ecological Principles and environmental issues*, Oxford University Press 2003

Džejms K., (2010) *Ekstremna budućnost*, CLIO, Beograd.

Đukić P., Pavlovski M, (1999) *Ekologija i društvo*, Ekocentar, Beograd

Đukić, M. P, (2011), *Odživi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju*, Tehnološko-metalaški fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Đukić, M. P, (2011a) „Koncept održive energetike u Srbiji; između reformi i ekonomskog krize“, *Energetika 2011*, Zlatibor 23-25. III 2011, međunarodno savetovanje u organizaciji Saveza energetičara, časopis *Energetika*, br. 1, godina XIII, mart 2011, str. 16 -23.

Đukić, M. P, (2012) «Održivi razvoj i zelena ekonomija kao odgovor na krizu: globalni izazovi i stanje u Srbiji», u tematskom zborniku radova *Aktuelna kretanja u evropskoj i svetskoj privredi - implikacije na Srbiju*, (Vladimir Grečić, Petar Veselinović red.), Naučno društvo ekonomista Srbije, Ekonomski fakultet u Beogradu i Ekonomski fakultet u Kragujevcu, Beograd, (str. 63-80)

Đukić M. P., (2014) "Srbija pred izazovima nove energetske strategije u kontekstu globalne energetske politike", objavljen u zborniku *Energetika 2014 - Energija, Ekonomija, Ekologija*, br. 3-4, godina XVI, mart 2014, str. 151-159.

Đukić M. P. (2014a) „Održivi razvoj i prirodne katastrofe“, uvodno izlaganje na okruglom stolu „Održivi razvoj i prirodne katastrofe u Jugoistočnoj Evropi 2014: posledice, revitalizacija, zaštita i prevencija - izazov za privredu, stanovništvo i državu“, okrugli sto Društva ekonomista Beograda i Privredne komore Beograda, održan 5. juna 2014.

EBRD (2014), Preliminarne procene šteta u Srbiji i BiH, Tajnug 29. 05. 2014.

Entoni Gidens (2010) Klimatske promene i politika , Clio, Beograd

FREN (2014) „Uticaj poplava i sanacije šteta na imovinu, BDP i fiskalni deficit“, Biznis i Finansije, http://fren.org.rs/sites/default/files/qm/O2_4.pdf

Jovanović Gavrilović Biljana (2013) *Privredni razvoj sa ljudskim likom*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu.

Pavlović Ana, Glibetić Jasmina (2014) „Danonoćna borba sa nezapamćenim poplavama – dani i događaji“, časopis *KWh*, maj-jun 2014, str. 6-16.

Samujelson, Nordhaus (2009) *Ekonomija*, XVIII izdanje, MATE, Beograd
<http://www.worldenergy.org/data/sustainability-index/>

<http://reports.weforum.org/global-risks-2013/section-three/special-report-building-national-resilience-to-global-risks/>

MEĐUNARODNI DRUMSKI TRANSPORT – STANJE I POTENCIJALI ZAPOŠLJAVANJA

Olivera Medar*

E-mail: o.medar@sf.bg.ac.rs

Rezime

Nedostatak profesionalnih i obučenih vozača je jedan od ključnih problema u sektoru međunarodnog drumskog transporta. Kako bi se sagledalo stanje i potencijali zapošljavanja u ovom sektoru prvo se analizira stanje sektora. Na osnovu raspoloživih podataka prikazan je razvoj tržišta međunarodnog drumskog transporta robe u Republici Srbiji i pozicija prevoznika iz Srbije na ovom tržištu. Potom su prezentirane karakteristike prevoznika i vozila. Definisan je problem nedostatka vozača uključujući uzroke i njihove efekte na prevoznike, kao i moguća rešenja iz javnog sektora. Analiza uzroka i efekata problema je osnova za definisanje i alokaciju ciljeva u sektoru i izbor instrumenata politike razmatranih u zaključku rada.

Ključne reči: nedostatak vozača, instrumenti politike, analiza uzroka i efekata

UVOD

Drumski transport je preovlađujući vid u transportu robe, sa više od tri četvrtine prevezene količine robe, odnosno sa polovinom obavljenog transportnog rada. Uprkos bitnoj ekonomskoj ulozi, drumski transport se stalno suočava sa, u većini slučajeva među-zavisnim, kratkoročnim i dugoročnim problemima. U mnogim slučajevima, preduzetnici otpočinju da se bave ovom delatnošću ne planirajući i ne razmišljajući o dugoročnom rastu i razvoju. To neizbežno dovodi do žestoke konkurenциje, neregularnih troškova i vrši pritisak da se smanje cene čak i ispod nivoa rentabilnosti. Prevoznici se suočavaju i sa različitim barijerama za pristup tržištu i drugim problemima koji su posledica regulatornog sistema. Nedostatak i sve manja zainteresovanost za zapošljavanje u međunarodnom drumskom transportu, kao i velika izmena, kako vozača tako i drugih kadrova, su problemi koji su sve prisutniji, a koji će imati sve veći značaj u budućnosti.

---

* Docent Saobraćajnog fakulteta, Univerzitet u Beogradu.

Ovaj problem je kompleksan i posledica je povećanih potreba usled različitih faktora. Povećanje obima spoljnotrgovinskog prometa i oštirijski uslovi u odnosu na vremena upravljanja vozilom, ali i na radno vreme vozača, direktno povećavaju broj potrebnih vozača. Poboljšanje opšte ekonomskog klima i stvaranje većeg broja alternativa za zapošljavanje, ali i teški uslovi rada¹ utiču na manju zainteresovanost potencijalnih kadrova i povećanje broja vozača koji napuštaju ovu delatnost. Mogućnost ostvarivanja većih zarada zapošljavanjem kod prevoznika u EU dalje smanjuje broj raspoloživih vozača, i to onih koji su profesionalni i dobro obučeni. Tako je, naprimjer u UK u periodu od 2004-2009. godine evidentirano 7 010 vozača iz država novih članica EU². Sistem obrazovanja vozača je nedovoljnog kapaciteta i zastareo, a sistem njihovog obučavanja za posebne veštine i znanja je daleko je ispod potreba. Suočavajući se sa problemom nedostatka, prevoznici sve više zapošljavaju vozače koji nisu niti obrazovani niti obučeni za ovaj posao i obučavaju ih uglavnom u toku rada, preuzimajući rizik posledica koje mogu nastati radom nedovoljno obučenih ili čak zdravstveno nesposobnih vozača.

Ovaj problem nije tipičan samo za prevoznike iz Srbije. Nedostatak vozača je jedan od visoko rangiranih problema u celom svetu. Jedno od istraživanja u Americi³ iznosi da 2005. godine nedostaje 20 000 vozača u dugolinijskom drumskom transportu, a predviđa da će 2014. godine nedostajati više od 111 000 vozača. U Australiji, Morris i Kazalac⁴ navode da je evidentan nedostatak i razmatraju moguća delovanja jave politike. U EU se 2009. godine procenjuje nedostatak od 70 000 vozača teških teretnih vozila⁵. Ovim problemom se bave i nacionalne transportne politike. Tako, naprimjer, nacionalna transportna politika Finske⁶ predviđa pogoršanje i iznosi procenu da je broj kandidata koji započinju sa osnovnom obukom neophodnom za profesionalne vozače duplo manji nego što su godišnje potrebe za novim vozačima.

Definisanje mogućih rešenja ovog problema zahteva analizu stanja i karakteristika sektoru (poglavlje 2), opis problema i analizu uzroka i efekata, kao i sagledavanje mogućnosti delovanja javnog sektora (poglavlje 3).

---

¹ ETF (2012), str. 8-26.

² Winters G. and Moloney R. (2012), str. 13.

³ Global Insight (2005), str. 2.

⁴ Morris J. and Kazalac L. (2009)

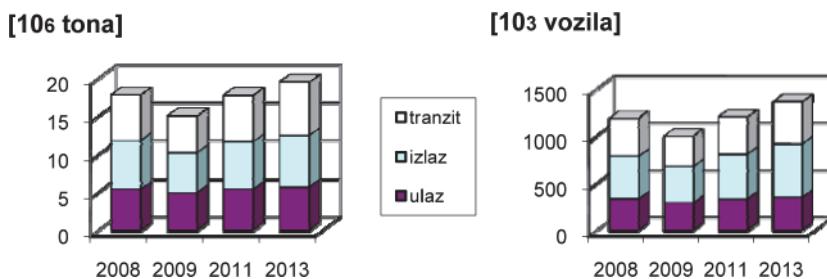
⁵ European Parliament (2009), str. 21.

⁶ Ministry of Transport and Communications, Finland (2008), str. 39.

1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE SEKTORA

Ukupan obim međunarodnog drumskog transporta 2013. godine je iznosio 19,5 miliona tona robe (5,65 u uvozu, 6,75 u izvozu i 7,08 u tranzitu). Posle pada obima u 2009. godini, vidljiv je trend povećanja sa nešto izraženijim porastom izvoza i tranzita (slika 1). Poredeći učešće prevoznika iz Srbije sa stranim prevoznicima u periodu 2008-2013. može se uočiti stalni porast učešća prevoznika iz Srbije kako u obimu, tako i u broju vozila: u 2008. godine je bio 59%, dok u 2013. godini ono iznosi 69%⁷.

Slika 1. Obim međunarodnog drumskog transporta

Izvor: RSZ (2010, 2012, 2014).

Kao prevoznici u međunarodnom drumskom transportu robe, za potrebe ovog rada, tretirani su prevoznici koji ispunjavaju propisane uslove⁸ za pristup delatnosti međunarodnog javnog drumskog transporta robe i kontinuirano obavljaju ovu delatnost u toku godine, odnosno oni koji učestvuju u godišnjoj raspodeli stranih dozvola koje omogućavaju pristup tržištima međunarodnog drumskog transporta robe. Procena je da ostalih prevoznika koji ispunjavaju propisane uslove i koji povremeno obavljaju međunarodni drumski transport, uglavnom za sopstvene potrebe ili samo na ograničenom tržištu, ima zanemarljivo malo. U razmatranje nisu uzeti ni prevoznici koji obavljaju delatnost prevoza samo na tržištu Bosne i Hercegovine, iako ih ima veliki broj, jer ne ispunjavaju sve propisane uslove za pristup delatnosti međunarodnog drumskog transporta

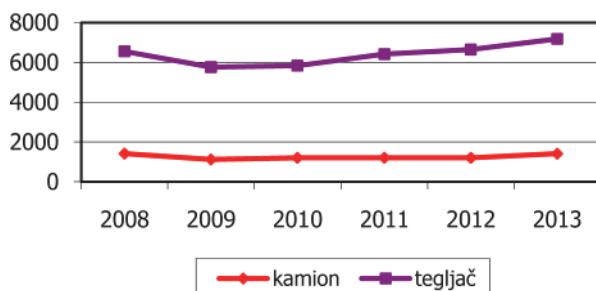
⁷ RZS, (2010, 2012 i 2014)

⁸ Zakon o međunarodnom prevozu u drumskom saobraćaju, "Službeni list SRJ", br. 60/98, 5/99 - ispr., 44/99, 74/99 i 4/2000 - ispr. i "Službeni glasnik RS", br. 101/2005 i 101/2005 - dr. zakon i 18/2010

(uglavnom su fizička lica - autoprevoznici) i delatnost obavljaju na ograničenom tržištu. Prezentirani podaci u ovom delu rada i kasnije analize se odnose samo na ovako definisane prevoznike. Svi podaci, osim ako nije drugačije naglašeno, se odnose na kraj prikazane godine (1. novembar).

U Srbiji je 2000. godine bilo oko 350 prevoznika, a do kraja 2013. godine 838 prevoznika⁹. U tom periodu se zapaža i povećanje učešća prevoznika koji poseduju vozni park sa manje od 6 vozila, ali je uočljiv i trend povećanja voznih parkova, pa je prosečan broj vozila u voznom parku povećan na 9,8 vozila u 2013. godini. Razlozi za povećanje voznog parka najčešće su povećanje obima posla sa stalnim partnerima, osvajanje novih tržišta i strah od gubitka dela tržišta. Ukupan broj vučnih vozila u voznim parkovima se 2012. godine vratio na nivo iz 2008. godine, a u 2013 se nastavlja trend povećanja (slika 2). Nabavka novih vozila je drastično pala posle 2008. godine kada je nabavljeno 969 novih vozila, na 32 u 2009. od kada lagano raste i u 2013. godini je nabavljeno 270 novih vučnih vozila.

Slika 2. Ukupan broj vučnih vozila

Izvor: obradio autor, na osnovu podataka ministarstva za saobraćaj

Vozila u voznim parkovima prevoznika iz Srbije su u oko 95% slučajeva transportni sastavi (tegljač sa poluprikolicom i kamion sa prikolicom) što ukazuje da su to pretežno vozila velike nosivosti. Zastupljenost tegljača sa poluprikolicom je preko 80% pri čemu je više od 95% ovih poluprikolica nosivosti veće od 20 tona. I u slučaju teretnih motornih vozila i u slučaju prikolica najveće je učešće

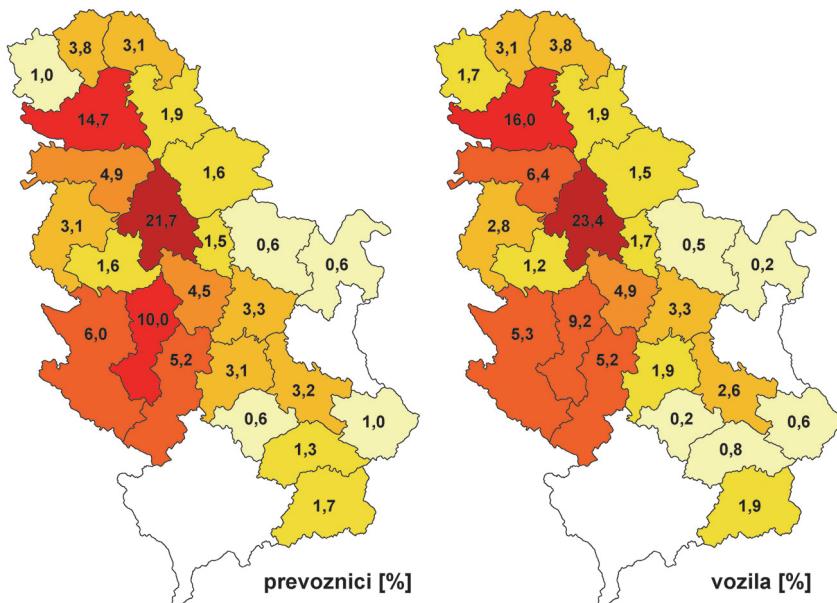
⁹ Podaci o prevoznicima i njihovim kapacitetima (broju i strukturi vozila), kao i o ostvarenom prometu dobijeni su obradom podataka iz pojedinačnih godišnjih planova raspodele stranih dozvola domaćim prevoznicima koji se objavljaju na sajtu ministarstva nadležnog za poslove saobraćaja. Aktuelni pojedinačni planovi mogu se preuzeti sa adresi <http://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti-list/89/172>

onih sa nosivošću preko 20 t. U ukupnom broju vozila teretna motorna vozila sa nosivošću manjom od 3,5 t zastupljena su sa oko 2%. Razlog ovako male zastupljenosti ovih vozila je u činjenici da su to samo vozila onih koji rade na tržištima gde pristup tržištu ovim vozilima nije liberalizovan.

Osim vozila većina prevoznika ima i kapacitete za održavanje vozila, a jedan deo i sopstvene stanice za snabdevanje gorivom.

Najviše prevoznika je sa sedištem u Gradu Beogradu – 21,7% i oni u svojim voznim parkovima imaju 23,4% vozila, a zatim slede Južno-bački okrug sa 14,7% prevoznika i 16% vozila, Moravički sa 10% prevoznika i 9,2% vozila, Zlatiborski sa 6% prevoznika i 5,3% vozila, Raški sa 5,2% prevoznika i isto toliko vozila i Sremski sa 4,9% prevoznika i 6,4% vozila, tako da je više od 60% i prevoznika i vozila u 6 od 24 okruga Republike Srbije u kojima su registrovani prevoznici (slika 3).

Slika 3. Teritorijalna raspodela kapaciteta po administrativnim okruzima

Izvor: Medar (2012).

Za drumski transport robe se može reći da je potpuno privatizovan. Najčešća pravna forma ovih privrednih subjekata je, u 88,1% slučajeva, društvo sa ograničenom odgovornošću¹⁰. Ortačka društva su zastupljena sa 6%, akcionarska

¹⁰ Ibid.

društva sa 3,6%, a komanditna društva sa 1,7%. To su uglavnom manja i srednja porodična preduzeća kojima upravlja vlasnik ili članovi porodice. Skoro 40% direktora su jedini vlasnici društva, a oko 25% njih su većinski vlasnici. Pretežna delatnost u oko 70% preduzeća je prevoz robe u drumskom saobraćaju, a zatim slede različite delatnosti trgovine sa oko 17% i proizvodnje sa 7,5%. Za više od polovine preduzeća prevoz je i jedina delatnost koju obavljaju.

Iako su svi prevoznici ispunili uslove da se bave javnim prevozom među njima ima i onih koji obavljaju isključivo prevoz za sopstvene potrebe (manje od 1%), jer na taj način imaju lakši pristup tržištu međunarodnog drumskog transporta robe. Onih koji pretežno obavljaju prevoz za sopstvene potrebe ima manje od 5%, a onih koji obavljaju prevoz za sopstvene potrebe ali u manjoj meri od javnog ima oko 10%. Isključivo javnim prevozom se bavi oko 85% prevoznika. Više od polovine prevoznika se bavi samo međunarodnim prevozom, a većina onih koji obave manje od 20% prevoza u unutrašnjem prevozu tu uslugu pruža samo stalnim klijentima usluga međunarodnog prevoza.

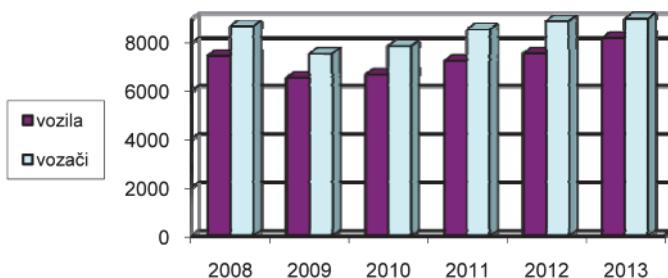
Veliki broj prevoznika stalno ili povremeno koristi usluge različitih berza tereta, ali većina usluge pruža na osnovu dugoročnih ugovora (oko 80% prevoznika sa više od polovine korisnika ima dugoročne ugovore) sa proizvođačima ili prodavcima/kupcima robe. Nešto su brojniji korisnici iz Srbije nego korisnici iz inostranstva. Među korisnicima iz inostranstva najbrojniji su oni iz Nemačke i Italije. U realizaciji usluga većina prevoznika osim svojih kapaciteta koristi i kapacitete drugih prevoznika. Ukupno ostvareni promet prevoznika koji su podneli zahtev za utvrđivanje godišnjeg plana za 2014. godinu po osnovu pružanja usluga u međunarodnom prevozu u periodu 1.10.2013.-30.9.2014. godine je oko 57 milijardi dinara, a prosečan ostvareni promet po vozilu iznosi 5,8 miliona dinara (tabela 1).

U 2013. godini je, prema proceni autora, oko 12 000 zaposlenih u ovom sektoru, od čega manje od 5% ima visoku stručnu spremu. Većina zaposlenih su vozači (preko 75%). Broj zaposlenih, pre svega vozača, nakon pada u 2009. godini stalno raste tako da je 2012. prevaziđen nivo iz 2008. Vozača je na kraju 2013. godine bilo preko 9000 (slika 4), i to 1,14 po vozilu.

Tabela 1. Ostvaren promet po osnovu pružanja usluga međunarodnog prevoza

Godina	Ukupan [milijardi din]	Prosečan po prevozniku [miliona din]	Prosečan po vozilu [miliona din]
2008	32	41	3,6
2009	29	40	3,8
2010	35	47	4,3
2011	43	55	4,9
2012	50	64	5,5
2013	57	69	5,8

Izvor: obradio autor, na osnovu podataka ministarstva za saobraćaj.

Slika 4. Prosečan broj vozila i vozača po prevozniku

Izvor: obradio autor, na osnovu podataka ministarstva za saobraćaj.

S obzirom da se ovde pretežno radi o malim i srednjim preduzećima mnoge poslove obavljaju povremeno angažovani resursi ili se oni poveravaju podugovaračima. Najčešće su to održavanje vozila, knjigovodstvo, pravno zastupanje, održavanje računarske opreme, održavanje objekata i održavanje čistoće, konsulting i zastupanje.

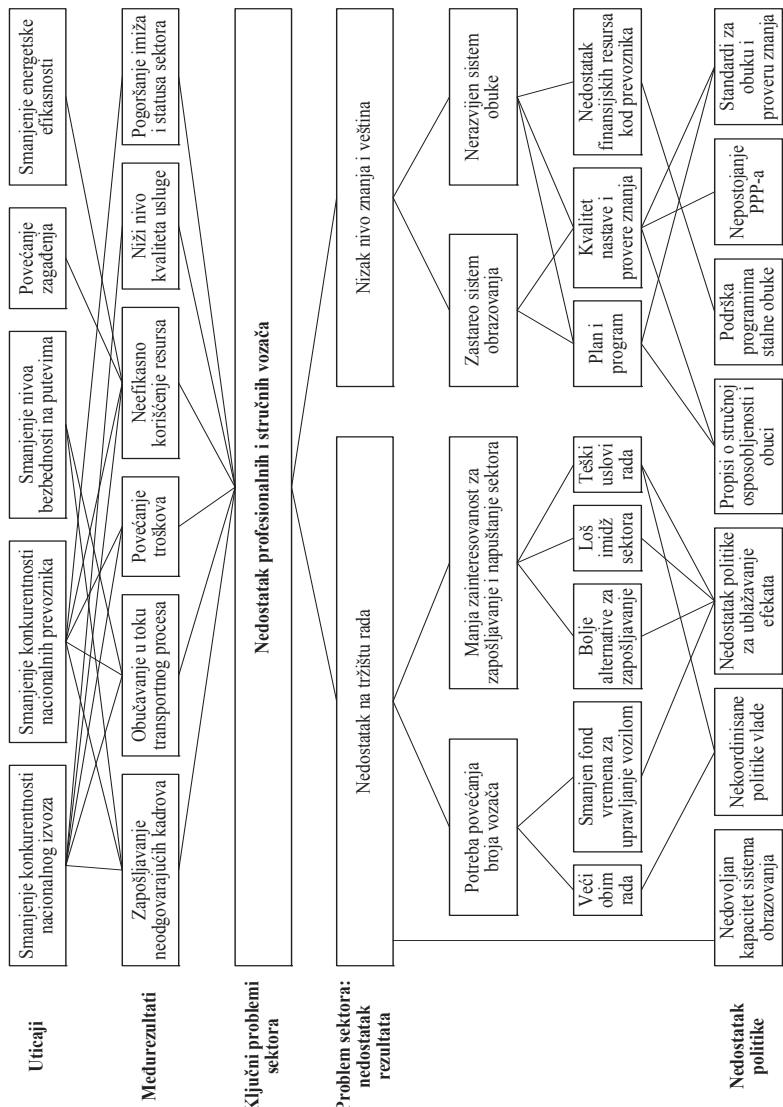
2. GLAVNI PROBLEMI ZAPOŠLJAVANJA

Nedostatak i sve manja zainteresovanost za zapošljavanje u ovoj delatnosti, kao i velika izmena vozača je problem koji će izlaskom iz ekonomske krize i završetkom procesa tranzicije u Srbiji biti sve prisutniji i koji će u budućnosti imati sve veći značaj. Nedostatak uslovljava zapošljavanje vozača koji nemaju odgovarajući nivo znanja i veština. Efekti ovog nedostatka su brojni i u različitim oblastima. Nivo znanja i veština vozača utiče na nivo kvaliteta usluge koja se pruža korisnicima. U međunarodnom drumskom transportu robe se zapošljavaju kadrovi koji su neobrazovani i neobučeni za posao vozača, a dešava se da su im i zdravstvene sposobnosti upitne. U mnogim slučajevima se vozač zapošljava iako je poznato da su to vozači koji su bili neloyalni ili su kršili propise radeći kod drugih prevoznika. Zapošljavanje ovakvih kadrova zahteva obuku, koja se usled nedostatka finansijskih ili vremenskih resursa obavlja u toku realizacije transportnog procesa kroz posmatranje rada iskusnijih vozača, a ne retko i sticanjem sopstvenog iskustva i učenjem na greškama. Neznanje i neobučenost utiču značajno i na efikasnost korišćenja resursa, i na bezbednost saobraćaja na putevima i štete kao posledice saobraćajnih nezgoda, a i na troškove goriva, održavanja i osiguranja. Kako bi se zadržali postojeći vozači i privukli novi povećavaju se troškovi plata, reputacije i obuke. Nizak nivo profesionalnosti i znanja, ponašanja i veština vozača utiče negativno i na imidž i status ove delatnosti što dodatno povećava problem nedostatka zainteresovanih za ovu vrstu poslova i zadataka. Sve ovo, na nacionalnom nivou, dovodi do smanjenja konkurentnosti nacionalnog izvoza i nacionalnih prevoznika, smanjuje nivo bezbednosti saobraćaja na putevima, povećava zagađenje životne sredine i smanjuje energetsku efikasnost vozila (slika 5). Nedostatak vozača je kompleksan problem uzrokovan mnogobrojnim faktorima koji su međuzavisni. Oni se mogu sagledati preko strukture dva uzroka, nedostatka na tržištu rada i niskog nivoa znanja i veština vozača.

Nedostatak vozača na tržištu rada je prouzrokovana povećanjem potrebnog broja vozača i sve manjom zainteresovanosti novih kadrova za zapošljavanje, a sve većim brojem onih koji napuštaju posao vozača i zapošljavaju se u drugim delatnostima. Osim ovog direktnog uticaja ima i sistem obrazovanja koji nema dovoljan broj mesta za obrazovanje ovog profila.

Potreba za većim brojem vozača posledica je povećanog obima zahteva za transportom i propisanim ograničenjima dužine upravljanja vozilom. Povećanje obima transporta trebalo bi da prati koordinacija aktivnosti izvršnih organa

vlasti. Tako, naprimjer, mogu se programi za prekvalifikaciju radnika intenzivirati pre perioda kada se očekuje povećanje obima spoljno-trgovinske razmene. Propisivanje ograničenja bi trebalo da prate instrumenti kojima se mogu ublažiti njegovi negativni efekti. U ovom slučaju smanjenje fonda vremena raspoloživog za upravljanje vozilom može se nadoknaditi instrumentima koji utiču na smanjenje vremenskih gubitaka kao što su zadržavanja na graničnim prelazima ili u unutrašnjim carinarnicama.

Izvor: Medar (2012)
Slika 5. Stablo problema zaposljavanja vozača

Drugi razlog nedostatka vozača na tržištu rada – manja zainteresovanost za zapošljavanje uz napuštanje delatnosti – je uzrokovana boljim alternativama za zapošljavanje, lošim imidžom i teškim uslovima rada. Ovi uzroci se mogu otkloniti različitim programima koji čine kampanje za poboljšanje slike o sektoru, ali i realizacijom programa kojima se poboljšavaju uslovi rada vozača kao što su naprimer programi razvoja sekundarne infrastrukture.

Nizak nivo znanja i veština vozača, kako postojećih tako i novih (početnika), prouzrokovani su zastarem sistemom obrazovanja i nerazvijenim sistemom obučavanja. Planovi i programi obrazovanja i obuke su neadekvatni, kvalitet nastave je loš, a provera znanja se vrši pro forme. Osim toga uzrok nerazvijenog sistema obuke, koji je tržišna kategorija, je posledica i tog što prevoznici nemaju na raspolaganju dovoljno finansijskih sredstava koja bi investirali u obuku svojih radnika. Zato je potrebno da se propisuju odredbe kojima se definiše potreba i nivo stručne osposobljenosti, kao i da se definišu standardi za obuku i proveru znanja. Osim toga potrebno je realizovati i programe kojima bi se pružila podrška obukama koje nisu propisane. Kako bi se obezbedila efikasnost procesa provere znanja mogu se primeniti javno-privatna partnerstva.

ZAKLJUČAK

U drumskom transportu robe kao dominantnom vidu teretnog transporta zapošljava se i najveći broj ljudi, od kojih je najviše vozača. Već dugi niz godina se u ovom sektoru, kao jedan od ključnih problema, javlja nedostatak vozača. Problem je bio izražen do 2009. godine i sa pojavom ekonomske krize se on smanjuje, da bi u zemljama koje su u fazi oporavka ovaj problem postao opet jedan od ključnih. Sa daljim ekonomskim oporavkom ovaj problem može da eskalira ukoliko se ne preduzimaju aktivnosti na njegovom uklanjanju. U rešavanju moraju da učestvuju sve zainteresovane strane: i poslodavci i zaposleni, institucije i organizacije koje se bave obrazovanjem i obukom, kao i javni sektor.

U Srbiji danas postoji nedostatak vozača sa odgovarajućim znanjima i umećem ali ne i nedostatak ponude na tržištu rada – vozača ili potencijalnih vozača. Tako da je sada nedostatak problem u oblasti obrazovanja i obuke. U budućnosti, po izlasku iz ekonomske krize, problem će biti i nedostatak ljudi – obučenih ili ne – koji mogu i žele da se zaposle u ovom sektoru.

Iako je u osnovi nedostatak vozača tržišni problem, njegovo rešavanje mora da bude podržano aktivnostima izvršne vlasti i instrumentima politike i to na svim nivoima. Ove aktivnosti treba da budu usmerene na ostvarivanju balansa ponude i potražnje i na olakšavanje procesa podešavanja na tržištu rada.

INTERNATIONAL ROAD HAULAGE – CURRENT STATE AND EMPLOYMENT POTENTIAL

Abstract

Shortage of skilled professional drivers is one of the key problems in the international road haulage industry. The situation in the sector is analyzed in order to comprehend the situation and potentials of the employment. Based on the available data, the market development of international road haulage in the Republic of Serbia and the Serbian carrier position in this market are given. Then the characteristics of carriers and vehicles are specified. The problem of driver shortage is defined, including causes and their effects on the carrier, as well as possible solutions to the public sector. Cause and effect analysis of the problem is the basis for the definition and allocation of targets in the sector and the choice of policy instruments discussed in the conclusion.

Key words: *driver shortage, policy instruments, cause and effect analysis*

LITERATURA

ETF (2012), “Modern slavery in modern Europe? An ETF account on the working and living conditions of professional drivers in Europe”, European Transport Workers’ Federation, <http://www.itfglobal.org/files/extranet/-75/37900/ETF%20brochure%20Modern%20slavery%20in%20modern%20Europe%20EN.pdf> [Pristup: 10/06/2014]

European Parliament (2009), “Shortage of Qualified Personnel in Road Freight Transport”, Study, Directorate General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Transport and Tourism, Brussels.

Global Insight (2005), “The U.S. Truck Driver Shortage: Analysis and Forecasts”, Study, American Trucking Associations, <http://www.truckline.com/> [Pristup: 09/04/2011]

Medar, O. (2012), Doprinos metodologiji ocene uticaja saobraćajne politike na drumski transport robe, *Doktorska disertacija*, Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet, Beograd.

Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture (2013), “Godišnji plan raspodele za 2014. godinu: Pojedinačni planovi dozvola”, Ministarstvo saobraćaja – arhiva, http://ms.mgsi.gov.rs/odsek-za-medjunarodni-drumski-prevoz-stvari/#_2015 [Pristup: 16/06/2014]

Ministry of Transport and Communications, Finland (2008), “Transport policy guidelines and transport network investment and financing programme until 2020: Government transport policy report to Parliament”, *Publications of the Ministry of Transport and Communications 30/2008*, <http://www.mintc.fi/web/en> [Pristup: 12/06/2008]

Morris, J. and Kazalac, L. (2009), “Addressing workforce issues in the road freight sector”, ATRF 2009: 32nd Australasian Transport Research Forum: the growth engine: interconnecting transport performance, the economy and the environment: 29 September-1 October 2009, Auckland, New Zealand, http://www.atrf.info/papers/2009/2009_Morris_Kazalac.pdf [Pristup: 10/06/2014]

RZS (2014), “Ulaz, izlaz i tranzit drumskih teretnih vozila, po zemljama registracije vozila, 2012-2013”, *SAOPŠTENjE SV31, Broj 101, god.LXIV*, 25.04.2014, Republički zavod za statistiku, Beograd.

RZS (2012), “Ulaz, izlaz i tranzit drumskih teretnih vozila, po zemljama registracije vozila, 2010-2011”, *SAOPŠTENjE SV31, Broj 104, god.LXI*, 27.04.2012, Republički zavod za statistiku, Beograd.

RZS (2010), “Ulaz, izlaz i tranzit drumskih teretnih vozila, po zemljama registracije vozila, 2008-2009”, *SAOPŠTENjE SV31, Broj 159, god.LXI*, 30.06.2010, Republički zavod za statistiku, Beograd.

Winters, G. and Moloney, R. (2012), “Looming driver shortage - the evidence behind the concerns”, Skills for Logistics, <http://www.skillsforlogistics.org/EasySiteWeb/GatewayLink.aspx?allId=342789> [Pristup: 10/06/2014].

SPECIFIČNOSTI RADNE SNAGE U POLJOPRIVREDI SRBIJE

Simo Stevanović*

E-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs.

Milan R. Milanović**

E-mail: milanrmilanovic@yahoo.com

Rezime

Poljoprivreda Srbije se po mnogim obeležjima razlikuje od poljoprivrede EU. Niska konkurentnost domaće poljoprivrede može se objasniti razlikama u veličini poseda porodičnih gazdinstava, obimu i strukturi radne snage zaposlene na njima. Sa privrednim razvojem zemlje dešavaju se promene u broju gazdinstava i veličini domaćinstava, odnosno smanjivanju ukupnog broja članova gazdinstva i zaposlenih na gazdinstvima.

Cilj rada je da se, odgovarajućim regionalnim analitičkim komparacijama, pokuša objektivizirati stanje u poljoprivredi Srbije sa aspekta angažovanja radne snage i strukture proizvodnje na poljoprivrednim gazdinstvima.

Polazimo od teze da su tokom tranzicije (promene svojinske i posedovne strukture, zastupljenost i promene starsne strukture radne snage) produbljene međuregionalne razlike i nastavljena negativna tendencija proizvodne strukture i efikasnosti ukupne poljoprivredne proizvodnje.

Ključne reči: *poljoprivreda, porodično gazdinstvo, radna snaga, zaposlenost, regionalna struktura.*

Rad predstavlja deo istraživanja na projektu MNTR RS, br. OI179028 "Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije - diverzifikacija dohotka i smanjenje ruralnog siromaštva"

* Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Nemanjina 6. Beograd-Zemun.

** Univerzitet Megatrend, Fakultet za pravo, javnu upravu i bezbednost, Beograd.

1. METODOLOŠKE NAPOMENE

Utvrđivanje radne snage u poljoprivredi Srbije prate brojni metodološki problemi. Podaci o poljoprivrednom stanovništvu prikupljaju se popisom stanovništva i popisom poljoprivrede.

Iako je Srbija sprovedla Popis stanovništva¹ i Popis poljoprivrede², nema podataka o „poljoprivrednom stanovništvu“. Statistički takva kategorija ne postoji. Osnovano se otvara pitanje - da li postoje validni podaci o kontingenatu stanovništva koje se može smatrati radnom snagom u poljoprivredi³?

U prethodnim popisima postoje razlike prema obeležjima po kojima se diferenciraju određeni radni kontigenti⁴ stanovništva. Stoga se javljaju značajne razlike u podacima o aktivnom poljoprivrednom stanovništvu i zaposlenim licima u poljoprivrednim delatnostima. Razlike se samo delimično mogu objasniti razlikama u definiciji obeležja (Milanović, 2009).

Zbog specifičnosti angažovanja radne snage u poljoprivredi (stalne, pomažuće i povremene) podsećamo da *Aktivno poljoprivredno stanovništvo* (po međunarodnoj standardnoj klasifikaciji zanimanja) predstavljaju lica starija od 15 godina koja su po zanimanju radnici u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu (proizvođači za tržište), poljoprivredni proizvođači (za sopstvene potrebe) ili fizički radnici koji obavljaju zanimanje u tim delatnostima (na svom, porodičnom ili tuđem imanju) i na taj način stiču sredstva za život (Statistički godišnjaci). *Zaposlena lica u poljoprivrednim delatnostima* jesu lica koja su najmanje jedan sat u sedmici obavljala neki *plaćeni* posao (Anketa o radnoj snazi). U poljoprivredi je mnogo više lica «*pomažući članovi domaćinstva*», koja nisu plaćena za taj rad, te ne pripadaju kategoriji «*zaposlena lica*».

Rezultati Popisa poljoprivrede 2012. u Republici Srbiji, s obzirom da je sproveden po metodološkim preporukama EU, kompatibilniji su sa evropskim podacima o radnoj snazi u poljoprivredi.

Istraživanja obuhvataju sva lica zaposlena na gazdinstvima, bilo da je farmerstvo njihova osnovna aktivnost ili ne. To dakle omogućava da se

¹ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji.

² Popis poljoprivrede 2012. Poljoprivreda u Republici Srbiji.

³ Podaci o zaposlenim licima dobijaju se iz godišnje Ankete o radnoj snazi, na osnovu koje se vrše procene aktivnosti osnovnih kontingenata stanovništva.

⁴ Preko *delatnosti* (pored poljoprivrede, u ranijoj klasifikaciji deletnosti uključivano je šumarstvo i vodoprivreda, a sada kao delatnost „poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov“), ili preko *zanimanja*, ili pak uzimajući u obzir formalni status lica ili *radni status* – stvarnu aktivnost određenih lica.

zaposlenost na poljoprivrednim gazdinstvima (PG), (porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima /PPG/ i gazdinstvima pravnih lica /GPL/), meri u potpunosti. Konverzijom ukupnog broja potpuno i nepotpuno zaposlenih lica u ekvivalente sa punim radnim vremenom (godišnje jedinice rada /GJR/), stiće se informacije o stvarnom obimu rada posvećenog farmi.

2. MAKROEKONOMSKI ZNAČAJ RADNE SNAGE U POLJOPRIVREDI

Kao biološki resurs, radna snaga je obnovljiva ekonomska kategorija. U savremenim uslovima razvoja poljoprivrede, ovaj resurs se kontinuirano smanjuje. Međutim, sve dok biološki opstanak čovečanstva počiva na osnovnim nutritijentima (ugljeni hidrati, proteini, masnoće) poreklom iz poljoprivrede, ljudski rad u poljoprivredi će biti nezamenljiv, dakle neophodan, a utoliko i održiv.

(Ne)obnovljivost resursa radne snage na porodičnim gazdinstvima u srpskoj i evropskoj poljoprivredi, ispoljava se u nekoliko vidova, i to:

- ubrzano smanjivanje broja porodičnih gazdinstava, te i ukupnog broja lica zaposlenih u poljoprivredi,
- smanjivanje broja zaposlenih na gazdinstvima pravnih lica ali i ubrzani pad broja stručnjaka zaposlenih na tim gazdinstvima,
- smanjivanje udela poljoprivrednog u ekonomski aktivnom stanovništvu,
- smanjivanje veličine domaćinstva uopšte, posebno na ruralnim prostorima,
- smanjivanje intenziteta poljoprivredne proizvodnje na gazdinstvima, iskazan strukturom proizvodnje,
- ekstenzifikacija proizvodnje merena količinom uloženog živog rada po jedinici proizvodnog kapaciteta,
- povećanje prosečne starosti članova gazdinstva kao i starešina (nosilaca) gazdinstva.

Po svim obeležjima, prosečne vrednosti za republiku u celini, skrivaju ogromne regionalne razlike (NUTS 2), a posebno oblasne (NUTS 3) i lokalne razlike, kako u nivou tako i u dinamici promena, posmatranih u skladu sa statističkom nomenklaturom teritorijalnih jedinica.

Prema rezultatima Popisa poljoprivrede 2012. godine⁵ (PP-2012), na PG živi ukupno 1442628 lica - članova gazdinstva i stalno zaposlenih. U odnosu na ukupan broj stanovnika u istoj godini (7199077, SGS 2013, str. 412), lica na PG činila su vrlo značajan kontingenat od preko jedne petine (20,04%). Razume se, to su predominantno lica na PPG (98,18%), s obzirom da je, s druge strane, na GPL (njih oko 3000) bilo samo 26229 lica ili svega 1,82% ukupnog broja lica (članova i zaposlenih) na PG (tab. 1).

Iz navedenih podataka sledi da u ekonomskoj strukturi stanovništva u Srbiji, bez obzira na razlike u definicijama, poljoprivredno stanovništvo čini jednu petinu ukupnog stanovništva. Istovremeno, to znači da je udeo broja radnika zaposlenih kod GPL gotovo zanemarljiv (svega 1,52%) u ukupnom broju zaposlenih lica⁶. To dakle znači da se marginalizuje apsorpciona moć ovog sektora kao i značaj poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti radne snage.

Tabela 1. Radna snaga i intelektualni kapital na GPL

	2002.	2012.	Indeks (2002=100)
Broj GPL	1059	3004	283,7
Zaposleni	64509	24636	38,2
Stalni radnici	44872	19629	43,7
Poljoprivredni stručnjaci			
- s fakultetom i višom školom	3837	1983	51,7
- sa srednjom školom	6474	2281	35,2
Ekonomski stručnjaci			
- s fakultetom i višom školom	1095	655	59,8
- sa srednjom školom	4168	1247	29,9
Veterinari	2173	1245	57,3

Izvor: SGS 2003., str. 226, SGS 2013., str. 238, RZS, Beograd

⁵ Popis poljoprivrede 2012. godine u Republici Srbiji - konačni rezultati, Knjiga 1 i 2. <http://webrzs.stat.gov.rs> (20.12.2013.)

⁶ U Srbiji je 2012. godine bilo zaposleno 1727000 lica (SGS 2013., str. 412, tab. 20.1).

Među najznačajnije indikacije neodrživosti ne samo ukupne radne snage nego i visokostručnog ljudskog kapitala u poljoprivredi, ukazuju podaci o promenama na GPL u poslednjoj deceniji. Od 2002. godine, kada je na 1059 GPL (preduzeća i zadruga) bilo zaposleno 64509 stalnih radnika u poljoprivrednoj delatnosti, uključiv 3837 poljoprivrednih i 1095 ekonomskih stručnjaka (s fakultetom i višom školom), kao i 2173 veterinar, ovi indikatori su do 2012. više nego prepolovljeni, iako je broj GPL utrostručen! Danas (2012.) na jedno GPL dolazi tek oko 0,7 poljoprivrednih stručnjaka sa fakultetom i visokom školom, dok je 2002. godine bilo 3,6 ili čak pet puta više.

3. EKSTENZIFIKACIJA PROIZVODNJE NA GAZDINSTVIMA

PG (631552) u Srbiji raspolaže sa 5346597 ha zemljišta (PP-2012), sledi da je prosečna veličina gazdinstva 8,51 ha. Međutim, rezultati PP-2012, u okviru raspoloživog zemljišta, pored korišćenog poljoprivrednog (3437423 ha), razlikuju još i nekorišćeno poljoprivredno, šumsko i ostalo zemljište. Pritom je za agrarnu politiku upozoravajući podatak da je godini popisa nekorišćeno 424 hiljade hektara poljoprivrednog zemljišta, kao i 462 hiljade „ostalog“ zemljišta.⁷ Sledi da je prema korišćenom poljoprivrednom zemljištu, prosečna veličina PG 5,44 ha, a ne 8,51ha. Navedeni podaci nameću pitanja zašto je toliko zemljišta neiskorišćeno, klizi li poljoprivreda ka ekstenzivnom umesto ka intenzivnom proizvodnom modelu, odnosno ko i kako danas koristi poljoprivredno zemljište?

Nezavisno od različitih teorijskih stavova o prirodi i poreklu bogatstva naroda, čini se nespornim da dohotka i profita na PPG nema bez punog celogodišnjeg angažovanja raspoložive radne snage na gazdinstvu. Takvo angažovanje nije moguće u gotovo monokulturnoj proizvodnji u čijoj strukturi preovlađuje proizvodnja pšenice i kukuruza (sve više za izvoz), čak i bez povrtarstva i voćarstva, a očigledno i sa sve manje stočarstva. Jer na blizu trećini korišćenog poljoprivrednog zemljišta gotovo da uopšte nema stočarstva (ima manje od jednog uslovnog grla), što znači da su ta gazdinstva pretežno orijentisana na sezonsku proizvodnju koja zahteva relativno malo živog rada.

---

⁷ Treba skrenuti pažnju na (ne)pouzdanost i/ili nesaglasnost različitih izvora podataka. U Statističkom godišnjaku Srbije 2013, stoji podatak da je 2012. (godina Popisa poljoprivrede!) korišćeno ukupno 5052 hilj. ha poljoprivrednog zemljišta, odnosno 3282 hilj. ha oranica, pri čemu je 3060 hilj. ha bilo zasejano, dok su (samo) 219 hilj. ha bili ugari i neobrađene oranice (SGS 2013, str.218).

*Tabela 2. Poljoprivredna gazdinstva u Srbiji
prema veličini poseda i broju stoke 2012. godine*

	Do 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	50-100 ha	Preko 100 ha
Gazdinstava, broj (hilj.)	294,4	184,9	899,3	326,7	131,0	438,2	185,3
Korišćeno zemljište, (hilj. ha)	265,0	594,7	617,1	436,8	388,9	310,3	747,6
Goveda, broj (hilj.)	755,7	184,8	233,3	184,1	108,8	324,1	789,7
Po gazdinstvu	0,26	1,00	2,59	5,63	8,31	7,39	42,61
Po hektaru	0,28	0,31	0,38	0,42	0,27	0,10	0,11
Svinje, broj (hilj.)	585,2	755,7	677,2	387,4	229,5	122,1	446,2
Po gazdinstvu	1,99	4,09	7,53	11,86	17,51	27,87	240,78
Po hektaru	2,21	1,27	1,10	0,89	0,59	0,39	0,59

Izvor: SGS 2013., str. 226 (obrada autora)

Našu tezu da se proizvodnja na PG generalno ekstenzivira, potvrđuju podaci o broju osnovnih vrsta stoke (goveda i svinja) na gazdinstvima prema veličini poseda. Ako broj grla po jedinici kapaciteta uzmememo kao indikator intenzivnosti proizvodnje, vidi se čak određena pravilnost - da sa povećanjem veličine gazdinstva opada broj grla po hektaru. Najintenzivnije govedarstvo je na gazdinstvima srednje veličine 10-20 ha, da bi na gazdinstvima veličine preko 50 ha pa i onim preko 100 hektara bilo četiri puta manje grla po hektaru. U proizvodnji svinja su intenzivnija mala gazdinstva do 2 hektara, koja imaju preko pet puta više grla nego mnogo veća gazdinstva koja koriste 50 i više hektara (tab. 2).

Značajan indikator ekstenzivnosti PG je i promena vlasničkog statusa korišćenih kapaciteta. U strukturi korišćenog poljoprivrednog zemljišta, opada udio vlasnika PG (70%), a raste udio zakupaca zemljišta (30%). Pritom, udio zakupljenog zemljišta raste sa veličinom gazdinstva, tako da se na gazdinstvima veličine preko 50 ha izjednačava udio sopstvenog i zakupljenog zemljišta (50:50). Ovde nedostaje podatak koliko je zakupljenog zemljišta uzeto iz ukupnog

zemljišnog fonda koji je u državnom vlasništvu. Osnovano je pretpostaviti da zakupci zemljišta (za koje nije poznato da li su takođe vlasnici PPG ili pak dolaze iz vanagrarnih delatnosti) raspolažu znatno većim obrtnim kapitalom, poljoprivrenom mehanizacijom i skladišnim prostorom nego vlasnici zemljišta koji ga izdaju u zakup.

Zakupci zemljišta su, po pravilu, orijentisani na ratarsku proizvodnju, koja sa mikroekonomskog stanovišta može biti i vrlo intenzivna, ali samo po sezonskom ulaganju mašinskog rada i kapitala. Međutim, makroekonomski gledano, sa aspekta očekivanih rezultata koji nastaju korišćenjem poljoprivrednog zemljišta kao opštег dobra, to je po strukturi ekstensivna proizvodnja, jer nema orijentaciju na veće učešće stočarstva, te i veće celogodišnje ulaganje živog rada, održivo povećanje zaposlenosti i po tom osnovu stvaranje veće dodajne vrednosti.

4. OBELEŽJA RADNE SNAGE NA POLJOPRIVREDNIM GAZDINSTVIMA

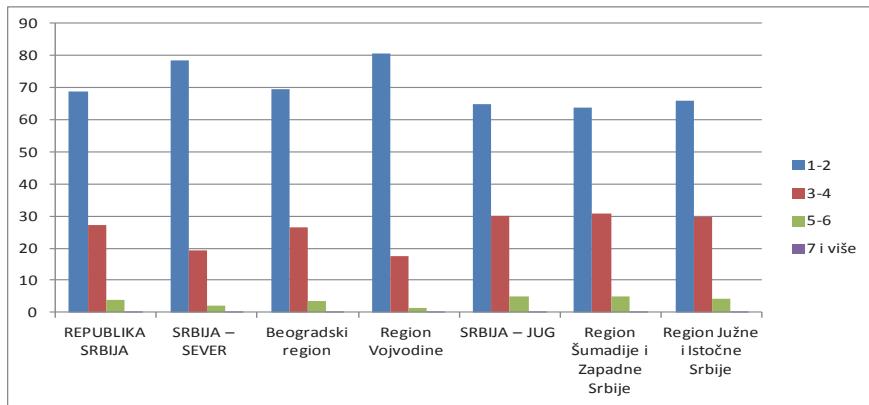
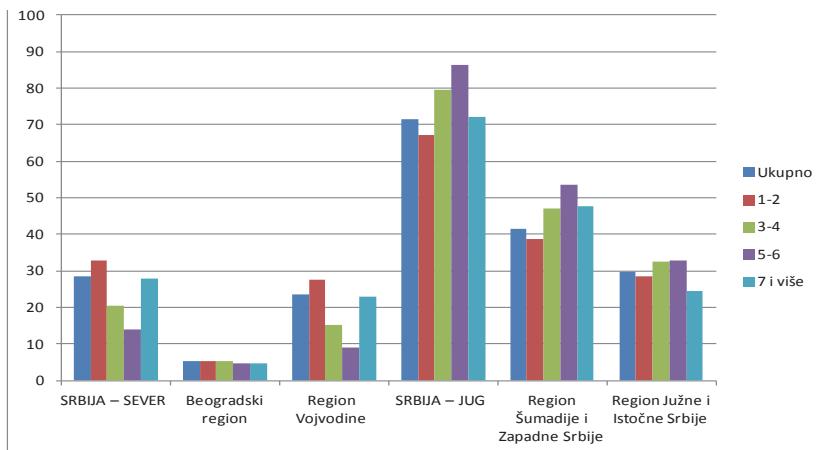
Zakonomerne tendencije smanjivanja broja ukupnog i aktivnog poljoprivrednog stanovništva, pa sledstveno i udela poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti, nastavljaju se, iako različitim intenzitetom. U nastavku ukazujemo na obim zaposlenosti i strukturne karakteristike angažovane radne snage na PG, regionalnu distribuciju (NUTS 2) kao i na unutarregionalnu strukturu, i to po više obeležja: prema broju i polu članova i zaposlenih na gazdinstvu, prema porodičnom statusu angažovane radne snage i, konačno, prema radnom intenzitetu odnosno količini angažovanog rada po jedinici kapaciteta.

U Republici Srbiji se nastavlja proces izrazite regionalne i posebno subregionalne polarizacije prema osnovnim strukturnim karakteristikama svih poljoprivrednih gazdinstava. Regionalna distribucija ukupnog broja gazdinstava pokazuje da se njihov najveći broj nalazi u Regionu Srbija-Jug (71,4%), a da se nešto manje od jedne četvrtine (23,4%) nalazi u Regionu Vojvodine. Prema veličini PG, broju članova i zaposlenih na gazdinstvu, regionalna distribucija je vrlo slična, s tim što su višečlana gazdinstva takođe locirana u južnim regionima.

Prema broju članova i zaposlenih na gazdinstvu, najveći broj PG pripada kategoriji sitnih gazdinstava, koja imaju samo jednog ili dva člana. Relativno najviše takvih gazdinstava ima u regionu Vojvodine (80,5%), a najmanje u regionu Šumadije i Zapadne Srbije (63,9%). Na drugoj strani, broj gazdinstava sa

5 i više članova je gotovo zanemarljiv u Vojvodini (svega 1,8%). To su pretežno staračka domaćinstva koja se u najvećem broju slučajeva socioekonomski neće reprodukovati.

Grafikon 1. Regionalna i unutarregionalna distribucija gazdinstava u Srbiji prema broju članova (%)

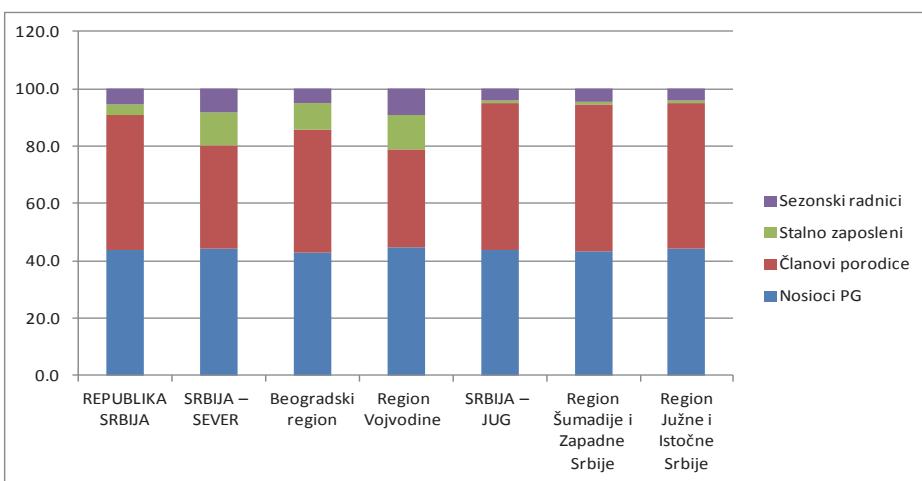
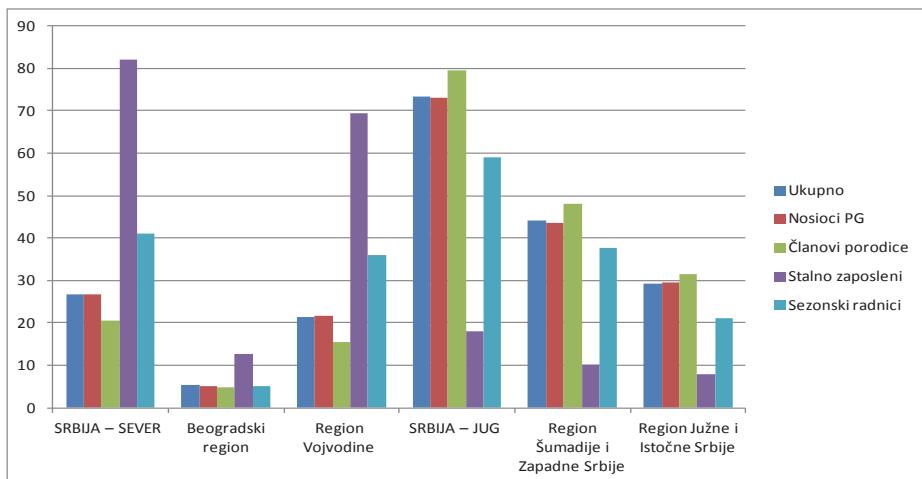

Izvor: PP-2012., Knjiga 1 i 2, RZS, Beograd, 2013. (obrada autora)

PPG su dominantno locirana u južnim regionima (75,1%). GPL, koja inače u ukupnom broju PG čine svega 1,8%, pretežno su locirana u severnim regionima (78,8%), odnosno u Regionu Vojvodine (66,3%), dok je samo 8,6% gazdinstava u Regionu Južne i Istočne Srbije. To se može objasniti relativno većom raspoloživosti i karakteristikama poljoprivrednog zemljišta, kao i činjenici

da su u severnim regionima kao pravna lica registrovani uvećani posedi imućnijih porodičnih gazdinstava, a naročito poljoprivredna gazdinstva („tranzicione biznis elite“) nastala na ruševinama ranijih društvenih poljoprivrednih preduzeća, zadruga i farmi, cepanjem velikih uređenih kompleksa zemljišta i njihove prateće infrastrukture.

Grafikon 2. Regionalna i unutarregionalna distribucija gazdinstava prema ukupnom obimu GJR i stausu angažovane radne snage (%)

Izvor: PP-2012., Knjiga 1 i 2, RZS, Beograd, 2013. (obrada autora)

Kakav je regionalni razmeštaj radne snage angažovane u poljoprivredi Srbije? Ovo je svakako jedno od najvažnijih pitanja za objektivnije sagledavanje sadašnjeg stanja, posebno budućnosti poljoprivrede.

Ako se posmatra ukupna radna snaga, izražena preko godišnjih jedinica rada (GJR), vidi se da je tri četvrtine angažovano na gazdinstvima u južnim, a svega jedna četvrtina u severnim regionima. Ovakav raspored se pre svega odnosi na nosioce PG i članove porodice. Prema udelu stalno zaposlenih (a nešto manje i sezonskih radnika), raspored je razumljivo u korist severnih regiona jer je u njima znatno veće učešće GPL. Međutim, unutarregionalna struktura GJR na gazdinstvima prema statusu angažovane radne snage, pokazuje znatno veću sličnost. U svim regionima, u strukturi radne snage ujednačeno dominira ideo rada nosilaca gazdinstva (42,6-44,5%) kao i rada **članova** porodice, ali sa nešto većim razlikama (34,2-51,1%). Udeo rada stalno zaposlenih na gazdinstvima u južnim regionima je zanemarljiv (0,9%), a i ideo sezonskih radnika je marginalan (4,3%).

Najznačajnije pokazatelje o obimu ukupnog angažovanja radne snage na poljoprivrednim gazdinstvima, pružaju podaci o broju godišnjih jedinica rada (GJR) po gazdinstvu i po hektaru korišćene površine. Zanimljivo je da prema prvom obeležju (GJR/gazdinstvu) nema velikih regionalnih razlika, ali je još zanimljivije da u proseku na jedno gazdinstvo dolazi tek oko jedan radnik sa punim radnim vremenom (sa malim razlikama uizmeđu severnih i južnih regiona), bez obzira na različitu posedovnu strukturu.

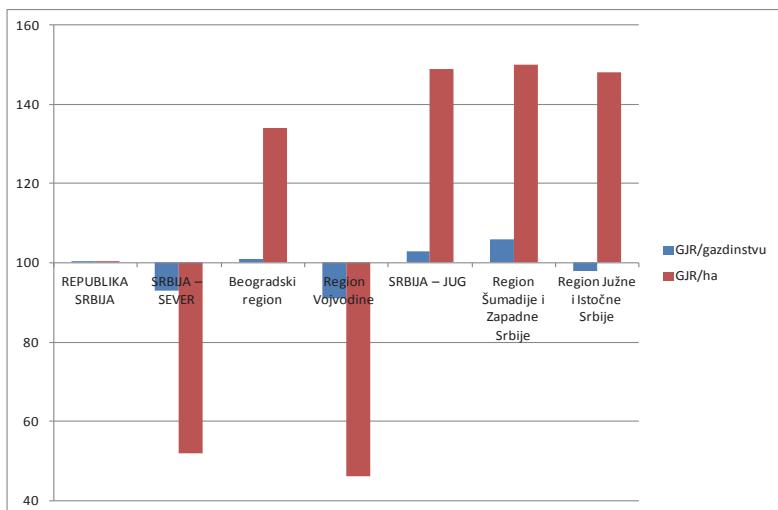
Tabela 3. Intenzitet proizvodnje prema godišnjim jedinicama angažovane radne snage na gazdinstvu, 2012.

	GJR ukupno	GJR/ gazdin- stvu	GJR/ha	Indeksi nivoa (Srbija=100)	
				GJR/gaz. z.	GJR/ha
REPUBLIKA SRBIJA	100,0	1,02	0,19	100	100
SRBIJA – SEVER	26,7	0,95	0,10	93	52
Beogradski region	5,4	1,03	0,25	101	134
Region Vojvodine	21,3	0,93	0,09	91	46
SRBIJA – JUG	73,3	1,05	0,28	103	149
Region Šumadije i Zapadne Srbije	44,2	1,09	0,28	106	150
Region Južne i Istočne Srbije	29,1	1,00	0,28	98	148

Izvor: PP-2012., Knjiga 1 i 2, RZS, Beograd, 2013. (obrada autora)

Ako se pak analizira intenzitet proizvodnje prema drugom obeležju (GJR/ha), dolazi se do iznenađujućih regionalnih razlika. Naime, u Srbiji je prosečno angažovano tek oko jedne petine GJR po ha, pri čemu su regionalne razlike u odnosu 1:3. Najmanje rada po jedinici kapaciteta je angažovano u Vojvodini (0,09 GJR), dok je u južnim regionima angažovano 3 puta više (0,28 GJR).

*Grafikon 3. Indeksi intenziteta GJR po gazdinstvu i hektaru u Srbiji 2012. godine
(Indeks nivoa, Srbija=100)*

Izvor: tabela 3. (obrada autora)

Konačno, analiza intenziteta proizvodnje po osnovu zastupljenosti stočarstva, pored vrlo niskog opšteg proseka (oko 0,6 uslovnih grla stoke po hektaru), takođe pokazuje velike međuregionalne razlike. Pre svega, iznenađuje podatak da se u severnim regionima, koji se prema pokazateljima opšte ekonomske razvijenosti (GDP per capita) smatraju razvijenijim pa i u pogledu nivoa agrarne razvijenosti, gaji za oko 50% manje stoke nego u južnim regionima. Po ukupnom broju uslovnih grla izjednačeni su Region Vojvodina i Region Šumadija i Zapadna Srbija.

Međutim, ako se posmatra broj uslovnih grla stoke po hektaru korišćene površine, više od prethodnog iznenađuje podatak da najmanje stoke ima u Regionu Vojvodina (0,43 grla/ha); relativno najviše ima Beogradski region (0,82), ali je to od manjeg uticaja na opštu sliku stanja s obzirom na mali udio (5,5%) ovog regiona u ukupnom broju uslovnih grla u Srbiji.

Rezultati popisa poljoprivrede 2012. godine, posebno podaci o angažovanoj radnoj snazi i broju uslovnih grla stoke po jedinici kapaciteta, potvrđuju našu hipotezu, iznetu još pre desetak godina (Milanović, 2002), da se dešavaju krupne promene u teritorijalnoj odnosno regionalnoj strukturi poljoprivrede.

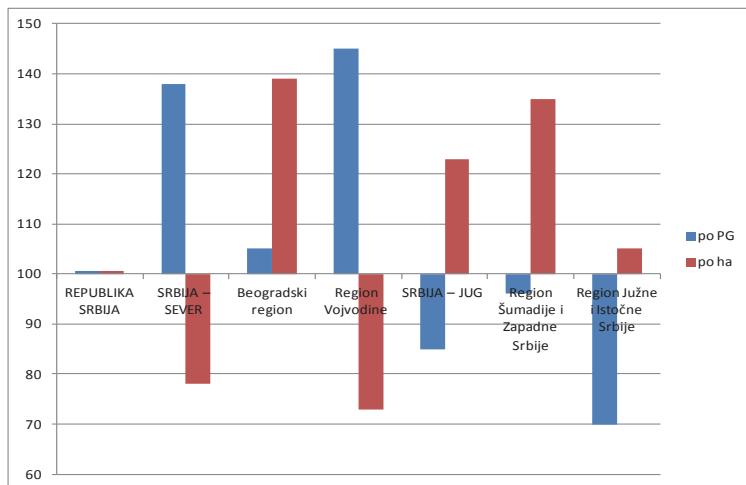
Tabela 4. Intenzitet proizvodnje prema broju uslovnih grla stoke na gazdinству, 2012.

Regioni	Uslovna grla			Indeksi nivoa (Srbija=100)	
	%	po PG	po ha	po PG	po ha
REPUBLIKA SRBIJA	100,0	3.20	0.59	100	100
SRBIJA – SEVER	39,5	4.41	0.46	138	78
Beogradski region	5,5	3.35	0.82	105	139
Region Vojvodine	34,0	4.65	0.43	145	73
SRBIJA – JUG	60,5	2.71	0.72	85	123
Region Šumadije i Zapadne Srbije	39,8	3.06	0.79	96	135
Region Južne i Istočne Srbije	20,7	2.23	0.62	70	105

Izvor: PP-2012., Knjiga 1 i 2, RZS, Beograd, 2013. (obrada autora)

Pritom se u nekim tradicionalnim regionima intenzivne proizvodnje (kao što je Vojvodina) ispoljava proces ekstenzifikacije proizvodnje tako da se kontinuirano smanjuje značaj poljoprivrede u njihovoј ukupnoj ekonomskoj strukturi. S druge strane, južni regioni (u ranijoj statistici pre regionalizacije, to je Centralna Srbija, bez Beogradskog regiona), postaju područja u kojima je poljoprivreda ne samo relativno intenzenzivnija proizvodnja, nego se povećava udio ovog sektora u strukturi bruto domaćeg proizvoda, nažalost velikim delom zbog intenzivnog procesa dezindustrijalizacije i gotovo potpunog gašenja velikih industrijskih centara.

Grafikon 4. Indeksi uslovnih grla stoke po PG i hektaru u Srbiji 2012. godine
(Indeks nivoa, Srbija=100)

Izvor: tabela 4. (obrada autora)

ZAKLJUČAK

U ekonomskoj strukturi stanovništva u Srbiji poljoprivredno stanovništvo još uvek čini jednu petinu ukupnog stanovništva; ubrzano se smanjuje broj članova i zaposlenih na PG; najveći broj PG pripada kategoriji sitnih gazdinstava, koja imaju samo jednog ili dva člana (broj gazdinstava sa 5 i više članova je gotovo zanemarljiv). To su pretežno staračka domaćinstva koja se u najvećem broju slučajeva socioekonomski neće reprodukovati. U ukupnom broju zaposlenih lica, ideo radnika zaposlenih na GPL je zanemarljiv (1,52%), čime se marginalizuje apsorpciona moć i značaj poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti radne snage. Time se praktično potvrđuje teza o (ne)obnovljivosti resursa radne snage u poljoprivredi.

Poljoprivreda u Srbiji ubrzano klizi ka ekstenzivnoj proizvodnji, umesto ka intenzivnom proizvodnom modelu. To pokazuju sledeći indikatori:

- a) *korišćenje zemljišta* - 2012. godine nije korišćeno 424 hiljade ha poljoprivrednog i 462 hiljade „ostalog“ zemljišta (ne računajući šumsko), što čini 16,6% ukupno raspoloživog zemljišta;

b) *zaposlenost radne snage* - prema GJR, po gazdinstvu je zaposlen jedan, a po hektaru korišćene površine svega 0,2 radnika (člana) sa punim radnim vremenom;

c) *zastupljenosti stočarstva* - po ha korišćenog zemljišta gaji se 0,6 uslovnih grla stoke, dok gazdinstva bez uslovnih grla koriste preko milion ha, ili oko 30% ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta.

Po svim obeležjima se ispoljavaju velike regionalne razlike (nivo NUTS 2). U severnim regionima gaji se oko 50% manje stoke nego u južnim. Relativno najmanje stoke ima u Vojvodini (0,43 uslovnih grla/ha), što je za oko 30% manje od republičkog proseka. Uočava se i određena pravilnost - da sa povećanjem veličine gazdinstva opada broj grla po hektaru. Najmanje rada po jedinici kapaciteta (GJR/ha) je angažovano u Vojvodini (0,09 GJR), dok je u južnim regionima angažovano 3 puta više (0,28 GJR), iz čega sledi da Region Vojvodine dobija nove agroekonomski atributi na osnovu koji se ne može smatrati područjem intenzivne poljoprivrede.

Rezultati obeležja radne snage u poljoprivredi Srbije, kao i pitanja koja su se nametala tokom istraživanja, ukazuju da je neophodno izvršiti radikalnu promenu modela usmeravanja, podsticanja i subvencioniranja proizvodnje na PG. Novi model agrarne politike generalno bi podrazumevao: (a) napuštanje subvencija preko poljoprivrednog zemljišta (kao resursa koji je u izbilju), (b) podsticanje promene strukture i intenziteta proizvodnje, uz veće celogodišnje ulaganje živog rada, održivo povećanje zaposlenosti i po tom osnovu stvaranje veće dodajne vrednosti.

LITERATURA

Grbić, V. (2006): Ekomska analiza SET-ASIDE programa agrarne politike Evropske unije, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 53, br. 2, Beograd, str. 279-288. <http://bsaae.bg.ac.rs/images/Ekonomika%20kompletna/2006/Broj%202-2006..pdf>

European commission, Directorate-General for Agriculture: Prospects for agricultural markets and income 2005-2012., December 2005.

Luvre, K., Zekić, S. (2011): Ekomska analiza agrarnih programa, Ekonomski fakultet, Subotica.

Milanović, M. (2002): Prehrambena industrija SR Jugoslavije: razvoj – proizvodnja–potrošnja–kvalitet–izvoz, 1980-2000. (monografija), IEP i DAE Jugoslavije, Beograd.

Milanović, M. (2006): Približavanje Srbije Evropskoj uniji – novije komparacije poljoprivrede i agrarne politike, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 53, br.2, Beograd, str. 95-114. <http://bsaae.bg.ac.rs/images/Ekonomika%20kompletna/2006/Broj%202-2006..pdf>

Milanović, M., Đorović, M., Stevanović, S. (2009): Human capital and sustainability of rural development, 113th Seminar of the European Association of Agricultural Economists (EAAE), Publisher: Institute of Agricultural Economics, Belgrade. December, 9th-11th 2009. Belgrade, Serbia, pp. 559-566. <http://www.ipe.bg.ac.rs/images/stories/dokumenti/The%20Role%20of%20Knowledge,%20Innovation%20and%20Human%20Capital%20in%20Multifunctional%20Agriculture.pdf>

Milanović, M., Vasiljević, Z., Njegovan, Z. (2006): Promene u zaposlenosti i strukturi radne snage u EU i srpskoj poljoprivredi, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 53, br. 2, Beograd, str. 597-607. <http://bsaae.bg.ac.rs/images/Ekonomika%20kompletna/2006/Broj%202-2006..pdf>

Milanović, M., Stevanović, S., Škatarić, G. (2010): Comparative characteristics of some Balkan countries rural regions, Economics of Agriculture, Vol. 57, SI-2, Belgrade, pp. 518-527. http://www.ipe.bg.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=248%3Aekonomika-poljoprivrede-2010-&catid=35%3Aekonomika-poljoprivrede&Itemid=67&lang=en

Milanović, M. (2010): Demografske promjene i ruralni razvoj jednog regiona u našem primorju, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Glasnik Odjeljenja društvenih nauka, br. 20, Podgorica, str.365-381.

Milanović, M., Stevanović, S. (2012): Models of Regression of the Scope of Sown Areas and Purchase Prices of Oil Crops in Serbia, Economics research, Pula, Croatia, Vol. 25, № 4, pp. 628-647. <http://hrcak.srce.hr/ekonomska-istrzivanja>

Njegovan, Z. (2001): Evolucija Zajedničke agrarne politike Evropske unije kao osnova za redefinisanje agrarne politike SR Jugoslavije, rad u Zborniku SEJ: Jugoslovenska privreda i Evropska Unija-Izazovi i mogućnosti, 13-15.mart, Beograd.

Popis poljoprivrede 2012. godine u Republici Srbiji – konačni rezultati, Knjiga 1. i 2., Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013. <http://webrzs.stat.gov.rs>

Statistički godišnjak Srbije, odgovarajuće godine, Republički zavod za statistiku, Beograd. <http://webrzs.stat.gov.rs>

KREIRANJEM NOVIH BANKARSKIH ORGANIZACIJA DO VEĆEG ZAPOŠLJAVANJA

Milan Vujović*

E-mail: milan.r.vujovic@gmail.com

Rezime

U radu se daju osnovni uzroci i pokazatelji nezaposlenosti u Srbiji u vreme ekonomske i finansijske krize, kao i mere koje se preduzimaju u svetu na njenom prevazilaženju. Naglasak je stavljen na ulogu države u preduzimanju mera koje će pokrenuti privredni razvoj zemlje i time povećati proizvodnju, izvoz i zaposlenost. Pored mera koje preduzima Vlada, u radu je ukazano i na formiranje novih bankarskih organizacija, kao što su razvojna banka i banka dijaspore, te pokretanje javnih radova, koje mogu doprineti povećanom zapošljavanju. Razvojna banka treba da doprinese objedinjavanju i racionalizaciji budžetskih fondovskih sredstava, koja su rasuta po fondovima i agencijama i njihovom ulaganju u programe od nacionalnog značaja za povećanje privredne aktivnosti i zapošljavanja. Preko banke dijaspore najveći deo priliva deviznih doznaka iz inostranstva treba da bude usmeravan u mala i srednja preduzeća i preduzetništvo, koji će im obezbediti veću zaposlenost i sigurniju egzistenciju. Pokretanje i finansiranje javnih radova od strane države treba da doprinese povećanju privredne aktivnosti i povećanom zapošljavanju. Neophodan uslov za brži izlazak iz krize jeste postizanje društvenog koncezusa vlasti, poslodavaca i sidikata oko programa koji se zasniva na sopstvenim materijalnim, ljudskim i drugim potencijalima sa kojima raspolaže naša zemlja.

Ključne reči: nezaposlenost, programi, država, razvojna banka, banka dijaspore, javni radovi

---

* Ekspert saradnik, Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo i finansije, Beograd.

UVOD

Duže vreme Srbija se suočava sa velikim ekonomskim problemima, koje karakterišu povećano zaduživanje, nelikvidnost privrede, visoka nezaposlenost, smanjenje proizvodnje, tehničkotehnološko zaostajanje i odliv obrazovanih i stručnih kadrova u inostranstvo. Globalna finansijska i ekonomski kriza te probleme je još više povećala i u našoj zemlji razotkrila strukturne slabosti privrede, koje su uticale na rast nezaposlenosti. Mere ekonomski politike Vlade Republike Srbije godinama ne daju zadovoljavajuće rezultate, čak naprotiv problemi su još veći. Ključno je pitanje koja su rešenja potrebna za izlazak iz ekonomski krize, obezbedenje održivog razvoja i smanjenje nezaposlenosti. Parcijalan, spor, selektivan i neefikasan pristup uz odsustvo društvenog koncezusa svih faktora u zemlji na ostvarivanju ekonomski politike generiše još veću krizu. Rastuća nezaposlenost i odsustvo perspektive za razvoj društva, posebno za mlade dovodi do još većeg raslojavanja, apatije, neaktivnosti i obezvredovanja ljudskog kapitala. Neostvarivanje ustavnog prava i obaveza političkih stranaka, posebno parlamentarnih da u demokratskom postupku oblikuju volju svojih građana¹ predstavlja dodatni izvor za probleme u društveno ekonomskom razvoju zemlje.

Problemi sa kojima se suočava naša zemlja nisu lokalnog i regionalnog značaja, već imaju šire dimenzije. U delu „Dobro društvo“ John Kenneth Galbraith je definišući suštinu dodrog društva konstatovao da svakom članu društva, bez obzira na pol, rasu ili etničko poreklo treba omogućiti da ostvari ispunjen život². Međutim, kada je u 2007. god. 20% najbogatijih uživalo sa čak 83% ukupnog dohotka čovečanstva, dok je 40% najsiromašnijih raspolažalo samo sa jednim procentom³ pokazuje koliko je čovečanstvo daleko od stvaranja dobrog društva. Globalna ekonomski kriza (2008. god.) koja je nastala slomom hipotekarnog tržišta u SAD dovela je do sunovrata svetske ekonomije⁴ i svetske krize nejednakosti sa velikim socijalnim raslojavanjem⁵. Svet je u situaciji poput one koju je Kejnj opisao tridesetih godina prošlog veka kao hronično stanje nenormalno niske aktivnosti tokom dužeg vremenskog perioda⁶, što za posledicu ima nedostatak posla i veliku nezaposlenost.

¹ *Ustav Republike Srbije*, 2006. član 5.

² J. K. Galbraith (1997), str. 26.

³ Šuković, D., (2013), str. 152.

⁴ Krugman, P. (2012), str. Viii.

⁵ Štiglic, J. (2013), „Postkrizne krize“, „Danas“.

⁶ P. Krugman, isto. str. Xiv.

1. NEKA INOSTRANA ISKUSTVA U BORBI PROTIV KRIZE

Suočene sa razornim razmerama i posledicama krize na ekonomiju i na društvo, te sa nelikvidnošću i bankrotstvom brojnih banaka, osiguravajućih kompanija i kompanija iz proizvodnje i usluga, mnoge razvijene i zemlje u razvoju, te i brojne međunarodne institucije i finansijske organizacije preduzimaju niz mera za jačanje bankarskog sektora i kreditiranje posustale privrede i formiranje novih razvojnih finansijskih institucija i organizacija. Težište je na programima koji će doprineti većoj mobilnosti finansijskih sredstava sa dugoročnjim izvorima i nižim troškovima u korist privrede, investicija i razvoja.

Sagledavajući težinu krize Evropska unija je donela Strategiju „Evropa 2020“⁷, koja sadrži tri međusobno povezana prioriteta: prvi, pametan rast, koji razvoj ekonomije zasnova na znanju i inovacijama; drugi, održivi rast, zasnovan na promovisanju ekonomije koja efikasnije koristi resurse, i treći, inkluzivni rast sa podsticanjem ekonomije, visokom stopom zaposlenosti i socijalnom i teritorijalnom kohezijom, koji su osnova i za utvrđivanje nacionalnih ciljeva. Uslov za ostrvarivanje strategije je potpuna posvećenost svih članica unije ciljevima strategije, te koordinisani evropski dogovor, uključujući socijalne partnere i civilno društvo. Cilj EU-e je da do 2020. godine stopa zaposlenosti lica starosti između 20-te i 64 godine poraste sa 69% na najmanje 75%, što podrazumeva i veće uključivanje žena, starijih lica i integraciju migranata u radno aktivno stanovništvo⁸.

Na globalnom nivou na savladavanju krize preduzeto je niz konkretnih aktivnosti⁹. Evropska unija je preduzela mere na jačanju ekonomskog fonda za pomoć zemljama koje imaju velike ekonomske probleme (Grčka, Španije, Kipar, Portugal), stvaranju monetarne unije i postepenom uvođenju jedinstvenog nadzora nad bankarskim sektorom (preko 6000 banaka) u zoni evra (17 zemalja). Generalna skupština Ujedinjenih nacija, u januaru 2013. godine donela je odluku o formiranju međudržavne radne grupe za izradu ciljeva održivog razvoja, što je ključni korak za donošenje razvojne agende planete posle 2015. godine. Radi zaštite od širenja ekonomske krize Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika polovinom jula ove godine osnovali su Novu razvojnu banku Biks i Rezervni fond, koji će funkcionisati mimo MMF-a i Svetske banke sa početnim kapitalom od 100 milijardi dolara za banku. Misija nove banke je da mobiliše resurse za infrastrukturne i

⁷ EVROPA 2020“(2010), str. 2-3.

⁸ Isto, st. 13.

⁹ Vujović, M, Vukadinović, P, Ćosović, B. (2014), str.474.

održive projekte u zemljama članicama BRIKS-a, kao i drugim zemljama u ekonomskom razvoju i brzom usponu. Fond će raspolagati sa 100 milijardi dolara radi predupređivanja potencijalne ekonomske nestabilnosti u budućnosti. Najveći doprinos Fondu daće Kina sa 41 milijardu dolara, Brazil, Indija i Rusija po 18 milijardi i Južnoafrička Republika sa 5 milijardi dolara. U Francuskoj je pokrenuto formiranje nove investicione banke sa kapitalom od 30 milijardi eura (BPI) u vlasništvu države i državne finansijske institucije (CDC) sa zadatkom objedinjavanja postojećih agencija i fondova radi podsticanja njihovih aktivnosti. Pored toga, u Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Italiji i drugim zemljama, takođe se preduzimaju određene mere na suzbijanju krize, saniranju gubitaka, te osnivanju novih finansijskih institucija i dr.

2. KRETANJE NEZAPOSLENOSTI U SRBIJI

Za našu zemlju je veoma značajno da se prate i izučavaju mere i aktivnosti koje međunarodne finansijske organizacije i pojedine države preduzimaju u rešavanju krize i shodno stanju u društvu donose mere koje će doprineti bržem rešavanju krize i otvoriti perspektivu za napredak privrede i društva. Strateški zadatak Vlade je u tome da se u zemlji izgradi društveni i poslovni ambijent koji će privrednim subjektima omogućiti povoljnije uslove za napredak i razvoj. Prioritetan zadatak je rešavanje visoke nezaposlenosti od 22,1%¹⁰, posebno dugoročne nezaposlenosti oko 75% i nezaposlenosti mladih, koja prelazi 50%. Budžetska sredstva za sprovođenje politike zapošljavanja od oko 0,1% BDP¹¹, koja se preko Nacionalne službe za zapošljavanje usmeravaju na rešavanje problema zapošljavanja, što je deset puta manje od proseka u EU, nisu dovoljna za ublažavanje ovog gorućeg problema u našoj zemlji. Od tih sredstava veći deo odlazi na korisnike novčanih naknada (pasivne mere), dok manji deo sredstava ide na aktivne mere za smanjenje nezaposlenost, odnosno povećanje zaposlenosti. Nezaposlenost, posebno dugoročna je prvi korak koji društvo vodi u sivu ekonomiju, siromaštvo i socijalne konflikte, što je posledica dugogodišnjih unutrašnjih slabosti u društvenom, političkom, ekonomskom i pravnom sistemu i neadekvatnoj ekonomskoj i razvojnoj politici zemlje.

Kretanje nezaposlenosti u Srbiji u 2013. godini daje se u sledećim tabelama:

¹⁰ Republički zavod za statistiku: „Anketa o radnoj snazi za 2013“. Bilten 578, str. 10.

¹¹ Radović, B. i dr. (2014), str. 31.

Tabela 1. Stopa nezaposlenosti prema dužini traženja posla u 2013. godini

Vreme čekanja	%
Manje od 1 mesec	1,5
1-2 meseca	3,1
3-5	7,2
6-11	11,6
12-17	11,0
18-23	7,9
24-47	15,6
4-6 godina	15,7
7-10 godina	10,5
10 godina i više	15,3

Izvor: Republički zavod za statistiku,(2013), Anketa o radnoj snazi 2013. Bilten 578, str. 31.

Visoko učešće dugoročne nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti, gde se čeka na zaposlenje duže od jedne godine dovodi do gubitka motivacije, otuđenosti, odsustva interesa za rad i smanjenja mogućnosti za zapošljavanje. Posebno u teškom stanju se nalazi starija kategorija nezaposlenih, koji su ostali bez posla u procesu privatizacije i restrukturiranja njihovih preduzeća, jer njihova stručnost i znanje zaostaju za savremenim poslovanjem.

Nezaposlenost mladih u Srbiji je veoma visoka i prema Anketi o radnoj snazi za 2013. godinu za starosnu grupu od 15-19 godina iznosi čak 62,8 %, a za grupu od 20-24 godine stopa nezaposlenosti je 48,5%. Među brojnim faktorima koji utiču na nezaposlenost mladih, poseban problem predstavlja smanjena tražnja za novim radnicima, neadekvatna stručnost nezaposlenih, tržišna nekonkurentnost i prestanak rada brojnih preduzeća, nelikvidnost i prezaduženost privrede, te neuspeh mnogih privatizacija, gde je trećina ugovora o privatizaciji poništena a veliki broj radnika ostao bez posla.

Samo u industriji Srbije broj zaposlenih u 2001. godini sa oko 700 hiljada radnika smanjen je na kraju 2013. godine na 340 hiljada lica¹². To je imalo velike negativne posledice na povećanje nezaposlenosti, smanjenje domaćeg bruto proizvoda, te povećanje društveno-ekonomskih, socijalnih i drugih problema u zemlji.

¹² Šojić, M. (2014), str.68.

U rešavanju ekonomskih problema, posebno rastuće nezaposlenosti, aktivnost se mora usmeriti na racionalniju i efikasniju upotrebu sredstava poreskih obveznika, rasutih po brojnim državnim fondovima i agencijama u lokalnoj samoupravi, gradovima, Republici, te sredstava naših građana koji u zemlju transferišu značajna devizna sredstva i otvaranje javnih radova. Njihovo korišćenje treba usmeri na razvojne projekte koji će povećati privrednu aktivnost u energetici, infrastrukturni, informatičkim i telekomunikacionim tehnologijama i poljoprivredi. Kroz investiciono finansiranje takvih projekata tome značajnu podršku tereba da pruži finansijski i bankarski sektor. Stoga je oslanjanje na sopstvene potencijale prioritetno zbog toga što zemlje pogodene ekonomskom krizom, težište svoje aktivnosti usmeravaju na rešavanje unutrašnjih ekonomskih problema u odnosu na globalne.

Tabela 2. Struktura nezaposlenosti prema starosti u 2013. godini

Ukupno	%
15-19 god.	62,8
20-24	48,5
25-29	35,8
30-34	25,3
35-39	19,8
40-44	19,3
45-49	17,2
50-54	17,8
55-59	16,3
60-64	13,1
65-69	1,7
70-74	1,2

Izvor: Republički zavod za statistiku, (2013), Anketa o radnoj snazi 2013, Bilten 578, str. 35.

Težište aktivnosti svih društvenih snaga u zemlji, pre svega republičke vlade i njenih institucija treba usmeriti na ostvarivanje strateških razvojnih ciljeva kao što su makroekonomski stabilnost, održiv privredni rast i razvoj konkurentne privrede, povećanje zaposlenosti, bolji standard stanovništva i ravnomeren regionalni razvoj. Primena različitih metoda fleksibilnog zapošljavanja sa skraćenim radnim vremenom na četiri sata i sl. koji su u

skladu sa konvencijom Međunarodne organizacije rada o radu sa skraćenim radnim vremenom (175) može doprineti realokaciji radne snage iz sive ekonomije u formalni sektor, odnosno do povećanog zapošljavanja¹³. Tome treba da doprinese donošenje novog modela privrednog rasta, koji će se umesto na potrošnji i uvozu zasnivati na jačanju ponude i izvoza, povećanju investicija i poboljšanju konkurentnosti privrede. Poseban akcenat treba staviti na reindustrializaciju privrede, jer se pokazalo da model industrijskog razvoja zasnovan na stranim investicijama i pasivnoj državi ne daje rezultate, niti se sa strane investicijama može upravljati¹⁴.

S visokom cenom kapitala, finansiranje projekata od nacionalnog i strateškog značaja samo preko komercijalnih banaka je skupo i dugoročno neodrživo za zemlju. Zato se rešenja moraju tražiti u dugoročnjim i povoljnijim izvorima sredstva na partnerskoj, korporativnoj ili konzorcijalnoj osnovi domaćih i stranih partnera. Nositelj te aktivnosti treba da bude država sa svojim institucijama. Za te projekte neophodno je doneti strategiju privrednog razvoja sa prioritetnim programima, primerenim ekonomskom stanju u zemlji i okruženju. Strategija treba da je podržana društvenim koncezusom svih relevantnih subjekata, pre svega poslodavaca, države i sindikata sa nosioicima, odgovornošću i rokovima za njeno ostvarivanje.

3. USMERAVANJE FONDOVSKIH SREDSTAVA U RAZVOJNE PROJEKTE

Za privredni razvoj zemlje bitno je dugoročno obezbediti likvidna investiciona sredstva, posebno iz povoljnijih izvora. Glavni cilj svake poslovne banke je obezbeđenje kapitala, sigurnost plasmana i profitabilnost u poslovanju. Kroz partnerstvo i saradnju sa državom poslovne banke treba da učestvuju u finansiraju infrastrukturnih projekata, koji imaju multiplikacioni eksterni efekat na angažovanje brojnih kompanija i preduzetnika u njihovoj realizaciji, što će doprineti povećanom zapošljavanju. Za te projekte neophodno je razvijati model konzorcijalnog učešća bankarskih i finansijskih organizacija, kako iz zemlje tako i iz inostranstva. U tome posebnu ulogu treba da ima država i njeni organi, koji će na racionalan način obezbediti inicijalna sredstva za te investicije. To se posebno odnosi na veću mobilnost državnih sredstava, koja se nalaze razasuta po

---

¹³ Slijepčević, R, (2014), str. 14.

¹⁴ Petrović, P, (2013), „Politika“, Beograd, str.11.

raznim fondovima i agencijama, kao što su Fond za razvoj, Nacionalni investicioni plan, Agencija za promociju i podsticanje izvoza, Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza. Osim Fonda za razvoj, koji se finansira iz sopstvenih sredstava, koja su kao početni kapital ranije obezbeđena iz Budžeta Republike Srbije, sredstva za rad ostalih fondova obezbeđuju se i dalje iz Budžeta Republike.

Međutim, kada se radi o plasmanu, upravljanju i namenskoj kontroli budžetskih fondova zakonima i drugim aktima države institucionalizovan je sistemski monopol nad fondovima. Takvo stanje je zadržano do danas. Time je upravnim organima u fondovima dat legitimitet da autonomno i netransparentno donose odlike, koje često nisu u skladu sa interesima društva. Zato je društveno odgovorno i ekonomski racionalno, prema poreskim obveznicima i njihovim sredstvima, da se zakonski i institucionalno stvore uslovi za objedinjavanje razvojnih fondovskih sredstava u jednu finansijsku organizaciju, čije će korišćenje biti namensko, racionalno i transparentno.

Za Nacionalni investicioni plan¹⁵ od privatizacionih prihoda, budžetskog suficita, donacija, pristupnih fondova i kredita međunarodnih finansijskih organizacija izdvojeno je preko milijardu evra, što predstavlja oko 3,5% BDP.

Međutim, o njihovoj nameni, korisnicima i efiktima najšira javnost nije dovoljno upoznata niti je objektivno imala uticaja na njihovo korišćenje.

U Izveštaju državnog revizora o poslovanju Fonda za razvoj za 2010. godinu kontstatovano je nemamensko koprišćenje sredstava, neadekvatno obezbeđenje kredita i neadekvatna kontrola, što je Fond dovelo da godinu završi sa gubitkom od oko 3,5 milijarde dinara¹⁶. Na te probleme ukazano je i u Izveštaju Saveta za borbu protiv korupcije¹⁷. Takav rad budžetskih ustanova doprinosi dominantnom uticaju neadekvatnih kriterija i neselektivnosti u izboru projekata, monopolu u odlučivanju i odsustvu efikasne kontrole što dovodi do nemamenskog korišćenja sredstava i neostvarivanja projektovanih ciljeva.

¹⁵ „Nacionalni investicioni plan 2006/2007“(2006), str. 8.

¹⁶ „Danas“ (2012), , Brograd, 16. april 2012.

¹⁷ „Politika“, Beograd, 31. jul 2014. str. 1. i 11.

4. KREIRANJE NOVIH BANKARSKIH ORGANIZACIJA I ZAPOŠLJAVANJE

Rešavanje ekonomskih problema u zemlji, posebno velike nezaposlenosti i pokretanje privrednog razvoja, treba zasnivati na realnim materijalnim, ljudskim i tehnološkim potencijalima sa kojima se raspolaže. S tim u vezi, na osnovu Evropske strategije zapošljavanja i u skladu sa strateškom orijentacijom zemlje ka priključivanju EU, Vlada Republike Srbije donela je Nacionalnu strategiju zapošljavanja za period od 2011-2020. godine¹⁸, s ciljem da se do kraja 2020. godine uspostavi efikasan, stabilan i održiv trend rasta zaposlenosti i da se politika zapošljavanja i institucije tržišta rada potpuno usklade sa tekovinama EU. Strateška opredeljenja politike zapošljavanja konkretizovana su godišnjim nacionalnim akcionim planovima koje je Vlada donosila za svaku godinu. Međutim, osnovni indikatori tržišta rada značajno se razlikuju od projekcija Nacionalne strategije zapošljavanja, koji ukazuju na rast nezaposlenosti i smanjenje zaposlenosti, što ukazuje na potrebu redefinisanja strateških ciljeva i donošenje mera koje će podstići zapošljavanje.

Pored mera koje država preduzima u tom pravcu, rešenja se mogu tražiti i kroz kreiranje novih finansijskih i bankarskih proizvoda¹⁹ i organizacija kao što su: (1) nacionalna razvojna banka, (2) banka dijaspore i (3) pokretanje javnih radova. Stvaranje novih organizacija ima za cilj veću koncentraciju, mobilnost i efikasnije angažovanje sredstava na projekate od nacionalnog značaja, koja treba da doprinesu pokteranju privrednog razvoja i smanjenju nezaposlenosti.

4.1. Osnove koncepta razvojne banke

Ideja o razvojnim specijalizovanim finansijskim i bankarskim organizacijama kao što su razvojne nacionalne banke, fondovi, agencije i druge organizacije nije nova niti se prvi put pokreće u našoj stručnoj, naučnoj i poslovnoj javnosti, te pojedinim državnim organima. Razvojne specijalizovane bankarske organizacije bave se određenim bankarskim poslovima od značaja za društveni i privredni razvoj zemlje. Specijalizovane bankarske organizacije u našoj zemlji obavljale su različite poslove: investicione, izvozne, uvozne, devizne, eskontne i poslove hartija od vrednosti. Zavisno od ekonomskog razvija i integrisanosti

¹⁸ „Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2011-2020. godina“, (2010), str. 32.

¹⁹ Vujović, M, Hanić, H, (2009), str.159.

zemlje u međunarodnu ekonomiju i promena u monetarnom i bankarskom sistemu vršene su promene i u bankarskom sektoru, što je određivalo i njegovu ulogu u privrednom razvoju zemlje. . Prema definiciji Ujedinjenih nacija nacionalna razvojna banka je finansijska institucija koja je primarno orijentisana na ponudu dugoročnih kapitalnih izvora za projekte koji generišu pozitivne eksterne efekte i koje privatni kreditori ne finansiraju u dovoljnoj meri²⁰. To se pre svega odnosi na dugoročno finansiranje infrastrukturnih i drugih kapitalnih objekta po povoljnijim uslovima, nego što to rade komercijalne banke. Ovako široko data definicija pruža razne varijante formiranja nacionalnih razvojnih banaka: jedinstvena nacionalna razvojna banka, sektorska banka za pojedine oblasti investiranja, specijalizovana banka za određene poslove kao što su izvozni, uvozni i investicioni poslovi. Postoje i međunarodne (regionalne) razvojne banke²¹, koje finansiraju razvojne projekte strukturnog prilagođavanja, kao i razvoj institucija u zemljama članicama, za koje se sredstva ne mogu pribaviti pod povoljnijim uslovima iz privatnih izvora ili na tržištu kapitala.

Iskustvo iz 40 zemalja sa tradicijom razvojnog bankarstva, poput nemačke KfW banke²² ukazuje na doprinos koji daju u borbi protiv siromaštva, smanjenju nezaposlenosti, regionalnom razvoju i razvoju privrede. Kreditiranjem razvojnih projekata u svetu se bavi i dvadesetak regionalnih i međunarodnih institucija, kao i desetak fondova. Stoga je za projekat razvojne banke u zemlji značajno analizirati strategiju, poslovnu politiku, zakonodavstvo i organizaciju razvojnih banaka i drugih razvojnih institucija koje funkcionišu u mnogim zemljama.

Na osnovu stavova iz privrede, te velikog broja stručnih i naučnih radnika u Srbiji sve više jača stanovište o potrebi razvojne finansijske institucije kao što je nacionalna razvojna banka²³. Društveno je opravdano i ekonomski racionalno izvršiti objedinjavanje budžetskih fondovskih sredstava u jednu finansijsku organizaciju radi efikasnije upotrebe i usmeravanja sredstava u projekte od nacionalnog značaja. Glavni nosilac formiranja razvojne banke treba da bude država, koja će iz objedinjenih budžetskih sredstava obezbediti početni kapital

²⁰ „Rethinking the Role of National Development Banks“, (2005) Department of Economic and Social Affairs, Expert Group Meeting Document, UN,

²¹ Kapor, P. (2005), str.11.

²² KfW odobrava kredite za projekte rekonstrukcije i promovisanja nemačke privrede, izvoz proizvoda, izdavanje garancija, pruža finansijsku podršku razvoja malih i srednjih preduzeća i razvojnim projektima u inostranstvu, posebno u zemljama u razvoju, te banka ne može primati depozite, otvarati račune za klijente niti se baviti trgovanjem HOV za račun drugih, „Law concerning the KfW“, www.kfw.de

²³ Vujović, M. (2013), str. 8.

za rad. Zakonom i drugim aktima urediće se funkcija, organizacija, upravljanje i kontrola rada. Banka treba da bude politički nezavisna, stručno i profesionalno osposobljena finansijska organizacija koja će uspešno realizovati ciljeve.

Strateški zadatak razvojne banke treba da se zasniva na javnom interesu i ulaganju sredstava u projekte od nacionalnog značaja, koji će doprinositi povećanju investicija, te rastu proizvodnje, izvoza i zaposlenosti. Aktivnost banke treba da se proširuje i na socijalni razvoj, nerazvijena područja, mala i srednja preduzeća, promociju izvoza i dr. Banka treba da razvija javno-privatno partnerstvo u finansiranju razvojnih projekata od interesa za zemlju.

Za realizaciju projekata neophodno je obezbediti povoljnije izvore za kapital banke u odnosu na tržišne, što će korisnicima pružiti nižu cenu kredita, dugoročnost aranžmana i manje troškove korišćenja u odnosu na standardne uslove komercijalnih banaka. Banka se neće baviti prikupljanjem depozita od privrede i stanovništva, niti će konkurisati komercijalnim bankama.

Imajući u vidu smanjen priliv stranih direktnih investicija, otežano obezbeđenje dodatnog kapitala na međunarodnom tržištu, te veliku neizvesnost njihovog rasta u skorije vreme, na državi je odgovornost da se angažuje na restrukturiranju, modernizaciji i porastu investicija u sektorima koji imaju realnu vrednost. Posebno treba imati u vidu da strateški projekti imaju multiplikatorski egekat na veće angažovanje malih i srednjih preduzeća i preduzetnika, što obezbeduje veću zaposlenost, posebno mladim i dugoročno nezaposlenim lica.

S obzirom da Finansijskom strategijom Vlade Republike Srbije za 2014. godinu sa projekcijama za 2015. i 2016. godinu²⁴ i rebalansom Budžeta za ovu godinu nije predviđeno objedinjavanje budžetskih fondova niti osnivanje razvojne banke, rešavanje ekonomske krize i brži razvoj u zemlji nije moguće ostvariti i bez racionalnije upotrebe državnih sredstava razasutih po brojnim fondovima. Stoga je neophodno da nosioci razvojne i ekonomske politike sa više odgovornosti i argumenata uvaže realno stanje u privredi i kreiraju rešenja koja će obezbediti racionalniju upotrebu fondovskih sredstava. Osnivanje razvojne banke predstavlja jedno od mogućih rešenja.

---

²⁴ „Finansijska strategija Vlade Republike Srbije za 2014. godinu sa projekcijama za 2015. i 2016. godinu“, (2013).

4.2. Formiranje banke dijaspore i mogućnosti zapošljavanja

Priliv po osnovu deviznih doznaka od dijaspore godinama predstavlja jedan od najstabilnijih izvora stranih sredstava u našoj zemlji, koji značajno doprinose rastu dohotka građana, očuvanju socijalnog mira i razvoju biznisa. Međutim, s obzirom na vrednost priliva doznaka, njihovu upotrebu i efekte i potencijalne mogućnosti dijaspore postignuti rezultati su ispod očekivanih. Interesi dijaspore za slanje novca u maticu zasnivaju se na sigurnosti, efikasnosti i nižim troškovima transfera i njegovom usmeravanju u produktivne projekte, koji treba da doprinesu njihovom bržem povratku u zemlju, racionalnijem korišćenju, većem zapošljavanju i sigurnijoj egzistenciji. Imajući u vidu obim transfera novca, na državi je obaveza da se kroz razvijen privredni i finansijski sistem, poštovanje zakonitosti u poslovanju i stimulativne mere podrške izgradi povoljniji privredni ambijent za unapređenje saradnje sa dijasporom²⁵. Osnivanjem banka dijspore treba obezbedi efikasnije upravljanje, racionalniju upotrebu i usmeravanje sredstava u proizvodne i druge produktivne delatnosti, koje će povećati proizvodnju, dohodak i zaposlenost. Stoga je odgovornost na dijaspori i državi da se neposredno angažuju na osnivanju banke dijaspore i obezbede njen efikasno funkcionisanje. Zato, u ekonomskoj krizi i smanjenju stranih direktnih investicija, povećan priliv doznaka od dijaspore može znatno doprineti makroekonomskoj stabilnosti zemlje.

U traženju rešenja za prevazilaženje ekonomskih problema u zemlji, na Okruglom stolu²⁶ Društva ekonomista Beograda u saradnji sa Kancelarijom za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu Vlade Republike Srbije i Privrednom komorom Beograda raspravljalo se o unapređenju saradnje sa dijasporom kroz osnivanje banke dijaspore. O tome je prethodno razgovarano i na Poslovnoj konferenciji Srbija i dijaspora, koju je organizovala Vlada Republike Srbije²⁷ polovinom decembra prošle godine u Beogradu. Na Konferenciji je predstavljen projekat-Inicijativa za osnivanje specijalizovane Banke Dijaspore²⁸.

Procenjuje se da u svetu živi preko četiri miliona naših građana, od kojih godišnji devizni priliv u zemlji iznosi od 4-5 milijardi evra, što čini od 10-15% bruto domaćeg proizvoda. Za poslednjih desetak godina dijaspora je transferisala

²⁵ Vujović, M. (2014), str. 53.

²⁶ Okrugli sto je održan 04. 02. 2014. godine u Privrednoj komori Beograda.

²⁷ Poslovna konferencija Srbija i dijaspora, odžana je 23. decembra 2013. godine u Beogradu.

²⁸ „Inicijativa za osnivanje specijalizovane Banke Dijaspore“, (2013), rukovodilac stručnog tima Milan Vujović, *MENTOR*, Beograd.

u zemlju preko 30 milijardi evra²⁹. Najveće priliv po osnovu doznaka u zemlju dolazi iz Austrije, Nemačke, Francuske, SAD, Švajcarske i drugih zemalja. U svetu se godišnji transveri doznaka kreću od 300 do 600 milijardi evra, s tim što je priliv doznaka mnogo veći, kada se uzmu u obzir značajna sredstva koja neformalnim putevima stižu u zemlju, kao što je lično donošenje novca, slanje preko rođaka, prijatelja, autobusima i drugim kanalima. Sa 750 dolara doznaka po stanovniku, naša zemlja se nalazi na visokom petom mestu od 155 rangiranih država³⁰. Stoga, priliv od doznaka godinama predstavlja najstabilniji izvor priliva stranih sredstava i značajnu stavku u platnom bilansu zemlje

Najveći deo priliva doznaka od dijspore u zemlji se troši na ličnu potrošnju (hrana, odeća, medicinske usluge, lekovi, kuća), što doprinosi rastu sandarda velikog broja građana i očuvanju socijalnog mira u zemlji. Najveći deo transfera novca od dijaspore u zemlju ostvaruje se kroz dozname, a manje u vidu drektnih investicija u privrednu aktivnost. Za poslednjih desetak godina samo je oko 500 miliona evra investirano u mala i srednja preduzeća, što je doprinelo povećanju proizvodnje i zapošljavanja dvadesetak hiljada radnika. Od godišnjeg priliva od doznaka u razvoj i investicije uloženo je svega 1%, što je u odnosu na potencijalne mogućnosti nedovoljno. Ni pojedine podsticajne mere države o unapređenju poslovne saradnje sa dijasporom, poput projekta Mogućnosti ulaganja u opštine u Srbiji (2010), koji je pokrenulo Ministarstvo za saradnju sa dijasporom u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave i Privrednom komorom Srbije nisu dale zadovoljavajuće rezultate.

Prema anketi i razgovorima sa dijasporom³¹ većina emigranata iz naše zemlje mesečno zarađuje između 1.500 do 4.000 evra, kod naših banaka za štednju izdvajaju 18%, a oko 70% pripadnika dijaspore nije do sada ulagalo u zemlji. Oko 50% izrazilo je interes za ulaganje ukoliko postoje odgovarajući uslovi za to. Najveće interesovanje dijaspora pokazuje za ulaganje novca u poljoprivrednu, preradu hrane, proizvodnju i obnovljive izvore energije. Veoma je indikativan pokazatelj da je oko polovina anketiranih istaklo da je obavljalo poslovne aktivnosti van naše zemlje. Ukazano je i na nedostatak relevantnih informacija o ulaganjima u zemlji, odnosno gotovo 60% ističe da ne poseduje informacije

---

²⁹ Isto, str. 3.

³⁰ Vujović, M, (2014), „S bankom dijaspore do zdravijeg razvoja“, „Politika“, Beograd, 15. februar, str.11.

³¹ Istraživanje je rađeno u Kancelariji Vlade za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, koje je delom predstavljeno na Poslovnoj konferenciji Srbija i Dijaspora, decembar 2013.

o poslovnim aktivnostima u zemlji, 40% navodi da su delimično informisani, a samo 3% ističe da su veoma dobro informisani.

Podsticanje saradnje sa dijasporom još više dobija na značaju u uslovima globalne ekonomske krize, kada gotovo sve zemlje preduzimaju niz mera za njeno prevazilaženje, angažujući velika finansijska sredstva na podsticanje posustale privrede i banaka. Za našu zemlju je veoma bitno da se mere ekonomske i razvojne politike prioritetno usmere na jačanje svih finansijskih i privrednih potencijala, pri čemu unapređenje saradnje sa dijasporom dobija na značaju.

Međutim, imajući u vidu doprinos koji dijaspora godinama daje privrednom i društvenom razvoju zemlje, država ima moralno pravo i obavezu da dodatnim naporima unapređuje tu saradnju i obezbedi povoljan privredni ambijent za racionalno i efikasno korišćenje transferisanog novca. Stoga se devizne doznake ne mogu posmatrati samo kao socijalna pomoć pojedinim građanima i državi već kao bitan razvojni faktor. Radi toga, rešenje za efikasniju i racionalniju upotrebu transferisanog novca dijaspora vidi u formiraju nove finansijske organizacije, kao što je banka dijaspore. Neka iskustva iz zemalja sa mnogobrojnom dijasporom, koje imaju fondove, banke i agencije za dijasporu ukazuju na uspešan rad takvih organizacija. U svetu postoje i drugi različiti modeli podrške dijaspori, kao što su stimulisanje štednje, subvencionisanje zapošljavanja u novootvorenim malim i srednjim preduzećima, transnacionalni zajmovi pripadnika dijaspore sa njihovim partnerima u zemljama odredišta, poreske olakšice, niže kamate na kredite, emitovanje obveznica i drugih hartija od vrednosti, razvijanje javno-privatnog partnerstva, suzbijanje tzv. skrivenih troškova korupcije i slično. Time se kroz ulaganje u više projekata ulagačima iz dijaspore diversificuje rizik ulaganja.

Povećanje poverenja dijaspore u društvo i institucije može se ostvariti kroz sprovođenje sistemskih reformi, koje treba da obezbede adekvatan privredni ambijent, efikasno poslovno okruženje sa političkom i ekonomskom stabilnošću i održivim privrednim razvojem uz rast zaposlenosti, nisku inflaciju, poreske olakšice, pravnu sigurnost i zaštitu ulaganja, nezavisno i efikasno pravosuđe. Poseban doprinos tome treba da daju poslovne banke sa nižim troškovima, bržim i sigurnijim transferom doznaka i kreiranjem novih proizvoda prema primaocima deviznih doznaka kao što su elektronsko i internet bankarstvo, viza kartice. Pravni okvir za transver novca treba harmonizovati sa zakonodavstvom zemalja iz kojih pristiže novac.

Ostvarivanjem reformskih ciljeva društveno-ekonomskega razvoja zemlje, kao što je makroekonomska stabilnost, smanjenje nezaposlenosti, niska inflacija,

stabilnost nacionalne valute, rast proizvodnje, izvoza i razvoj finansijskih tržišta³², odnosno rast bruto domaćeg proizvoda jačaće poverenje dijaspore u naše društvo i razvijaće nove oblike saradnje. Tome snažan doprinos treba da pruži i nova finansijska organizacija banka dijaspore. Inicijativa za osnivanje jedne takve specijalizovane bankarske organizacije podržana je i na Poslovnoj konferenciji Srbija i Dijaspora.

Osnovni cilj banke treba da bude usmeren na prenošenje transfera novca dijaspore i na ovu banku, upravljanje po osnovu vlasništva, donešenje razvojne strategije i poslovne politike, brži i racionalniji transfer novca, ulaganje u razvojne i investicione projekte po povoljnijim uslovima u odnosu na komercijalno bankarstvo, povećanje štednje, unapređenje poslovne saradnje dijaspore i maticе u ekonomiji, naučno-tehnološkom razvoju, kulturi, sportu i drugim oblastima, razvijanje javno-privatnog partnerstva, te otvorenost banke i za druge investitore-pravna i fizička lica. Time, se stvaraju povoljniji uslovi za racionalnije korišćenje deviznog priliva i njegovo ulaganje u proizvodne delatnosti, koje će doprineti privrednom rastu i većem zapošljavanju.

Na realizaciji inicijative stojaće brojne prepreke, od interesnih, administrativnih, organizacionih do monopolskih i drugih grupa. Ali, ukoliko država i dijaspora pokažu odlučnost, odgovornost i istrajnost, banka će biti osnovana, što će još više ojačati njihovo međusobno poverenje i saradnju. Stručnost, odgovornost i profesionalnost u njenom radu obezbediće uspešnost i prosperitet u poslovanju banke i biće najbolja odbrana od uticaja pojedinih političkih, interesnih i monopolskih grupa i privilegija.

4.3. Pokretanje javnih radova i zapošljavanje

Globalna ekomska kriza ponovo je oživila reafirmaciju javnih radova, koji treba da doprinesu povećanju privredne aktivnosti u zemlji a time i rastu zapošljavanja, pre svega mladih, stručnih i obrazovanih. S obzirom na stanje u kojoj se nalazi svetska ekonomija, kako ističe Ivan Vujačić, osnovna poruka Kejnza jeste da se aktivnom ulogom države u kriznim vremenima može spasiti i demokratija i tržište kao najracionalniji alokator retkih resursa³³. I ovoga puta se pokazalo kada nastupi velika kriza, rešenja se traže u pomoći države i njenom angažovanju na rešavanju krize.

Pokretanje javnih radova odnosilo bi se na izgradnju značajnih nacionalnih

³² Vujović, M., (2001), str. 449.

³³ Vujačić, I., (2013), str. 381.

i kapitalnih objekata, kao što su saobraćajnice, lokalni i magistralni putevi, izgradnja stanova, uređenje naselja i obala reka, zaštita čovekove okoline, pošumljavanje i drugo. Nosilac, organizator i pokretač javnih radova treba da bude država, koja će obezbediti prioritetne programe i projekte sa izvorima finansiranja. Javni radovi, kao sastavni deo borbe protiv ekonomске i finansijske krize treba da doprinesu povećanom obimu privredne aktivnosti a time i većem zapošljavanju nezaposlenih lica, pre svega mladih.

U Srbiji je pokrenuto više inicijativa za organizovanje javnih radova, od kojih je u inicijativi Udruženja učesnika omladinskih radnih akcija i volontera Srbije³⁴, dat skup različitih potencijalno ostvarivih i zanimljivih projekata koji bi mogli biti radno intezivni i privremeno zaposliti značajan broj ljudi, koji bi doprineli porastu ekonomске aktivnosti u zamlji. Ideja javnih radova zasniva se u oslanjanju na sopstvene prirodne resurse, iskorišćenje raspoloživih radno sposobnih ljudskih potencijala, uštedama, preusmeravanju i boljem korišćenju budžetskih sredstava i dr.³⁵

Organizovanje javnih radova treba da bude sistemski i institucionalno rešeno i podržano od strane države i njenih organa, pre svega kroz zakonsku regulativu, formiranje institucija kao što su međuresorsko telo za javne radove, agencije i sl³⁶. Takođe, ideja treba da dobije najširu podršku društvene zajednice, od unije poslodavaca, privredne komore, univerziteta i dr. Iako ove ideje veoma sporo nailaze na podršku nadlešnih državnih organa, pre sveg Vlade, neophodno je organizovati opštedoruštvenu aktivnost u zemlji, naročito mladih, sindikata, parlamentarnih partija, poslodavaca i svih drugih s ciljem brže realizacije ovog programa. U tome posebno značajnu ulogu treba da imaju mlađi kao društvena grupa koja se suočava sa najvećim problemima nezaposlenosti.

ZAKLJUČNI STAVOVI

Ekonomска i finansijska kriza u Srbiji i svetu dovela je do velikih ekonomskih problema i rasta nezaposlenosti, posebno mladih. Posredstvom države ulazi se velika sredstva na pokretanje posustale privrede i oporavak banaka i osiguravajućih društava. Naglasak je na nacionalnim državama da merama i aktivnošću rešavaju ekonomске probleme sa kojima se suočavaju. Istovremeno,

³⁴ Stojanović, S., (2014), *Javni radovi*, Udruženje učesnika omladinskih radnih akcija i volontera Srbije, Beograd,

³⁵ Stojanović, S. str. 77.

³⁶ Vujović, M., (2014), Iz recenzije knjige *Javni radovi*, Beograd, str. 132.

međunarodne organizacije i udruženja, poput UN, EU i zemlja BRIKS-a pokreću aktivnost na jačanju normi i pravila u finansijskom i bankarskom sistemu i osnivanju finansijskih fondova za predupređivanje i rešavanje krize. U te svrhe uložena su značajna sredstva, ali još uvek dugoročnih i pouzdanih pokazatelja nema o oporavku svetske privrede.

Pored mera koje Vlada preduzima na rešavanju krize u Srbiji, rešenja se moraju tražiti i u racionalnjem i efikasnijem korišćenju sredstava poreskih obveznika, koja su rasuta po brojnim budžetskim fondovima, agencijama i službama. Osnivanjem novih finansijskih i bankarskih organizacija, kao što su razvojna banka i banka dijaspore omogućilo bi da se kroz korporativno upravljanje, racionalnije i efikasnije korišćene sredstava značajno doprinese podsticaju privredne aktivnosti, a time stvore uslovi za veće zapošljavanje, posebno mladim i dugoročno nezaposlenim. Pokretanjem i finansiranjem javnih radova u zemlji na izgradnji kapitalnih infrastrukturnih objekata u putnoj privredi, uređenju obala reka, stanogradnji i drugim privrednim oblastima država bi doprinela povećanju privredne aktivnosti, proizvodnje i smanjenju nezaposlenih.

Stoga je za povećanje privredne aktivnosti u zemlji i smanjivanje nezaposlenosti neophodno efikasno realizovati reforme u društvu, koje će obezbediti veće privlačenje stranih investicija, profitabilnije poslovanje privrednih subjekata, racionalniju upotrebu budžetskih sredstava, a time i rast zaposlenosti. Predlozi koji se daju u radu tome treba da daju doprinos i dobiju podršku šire društvene zajednice.

CREATION NEW BANKING ORGANIZATION TO GREATER EMPLOYMENT

Abstract

The paper presents the basic causes and indicators of unemployment in Serbia during the economic and financial crisis and the measures taken in the world to overcome it. Emphasis is placed on the role of the government in taking measures that will trigger economic development of the country and thus increase production, export and employment. In addition to the measures taken by the government, the paper points to the formation of new banking organizations, such as the Development Bank and Bank of the diaspora and the launch of public works, which may contribute to increased employment. Development Bank should

contribute to the necessary budgetary consolidation and rationalization of fund assets, which are scattered all over the funds and agencies and their investment in programs of national importance for the growth of economic activity and employment. Through a bank diaspora most of the inflow of foreign remittances from abroad should be directed to small and medium-sized enterprises and entrepreneurship, which will provide them with greater access to employment and secure livelihoods. Initiating and financing of public works by the state should contribute to increased economic activity and increased employment. A necessary condition for faster recovery from the crisis is to achieve social consensus government, employers and trade unions about the program based on their own material, human and other resources with which our country has.

Keywords: unemployment, programs, state Development bank, the Bank Diaspora, Public Works

LITERATURA

„Anketa o radnoj snazi za 2013“, (2013), Republički zavod za statistiku, Beograd.

„Development bank Serbia“, (2010), dr P. Hartig et al., Beograd, Frankfurt.

„Fiskalna strategija za 2014 sa projekcijom za 2015. i 2016. godinu“, (2013), Vlada Republike Srbije, Beograd.

„Finansijski izveštaj za 2011. godinu“, (2012), Fond za razvoj Republike Srbije, Beograd.

Galbraith, J.K., (1997), *Dobro društvo*, PS Grmeč, Beograd.

„Evropa 2020“, (2010), Evropska komisija, COM, Brisel.

„Inicijativa za osnivanje specijalizovane Banke Dijaspore“, (2013), ruk. M. Vujović, Mentor, Beograd.

Kejnz, Dž. M. (2013), *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca, Službeni glasnik*, Beograd

Krugman, P. (2012), *Okončajte ovu krizu, odmah*, „Interkomerc“, Bgd. „Heliks“, Smederevo,

Law concerning the KfW, www.Kfw.de

Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2011-2020. godine, (2010), Vlada Republike Srbije, Beograd.

Nacionalni investicioni plan 2006/2007, (2006), Ministarstvo finansija, Beograd.

- Petrović, P. (2013), "Politika", Beograd
- Radović, B. i dr. (2014), Aktivna politika zapošljavanja, *Ekonomski vidici*, Beograd
- Reithinking the Role of National Development Banks*, (2005), Department of Economic and Social Affairs, Exspert Group Meeting Document, UN, Njujork
- Sekcija za bankarstvo Drustva ekonomista Beograd, (2012), Stavovi sa Okruglog stola o *Održivosti bankarskog sektora u uslovima ekonomske krize*, Beograd.
- Slijepčević, R. (2014), "Kako bez ulaganja povećati zaposlenost", Politika, Beograd.
- Šojoć. M. (2014), „Kretanja u industriji Srbije (1990-2013)“, u knjizi *Deindustrializacija u Srbiji*, red. B. Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija, Beograd.
- Šuković, D.(2013), *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Štiglic, J. (2013), "Postkrizne krize", „Danas“, Bgd.
- “Ustav Republike Srbije“, (2006), Kancelarija za saradnju s medijima Vlade Republike Srbije, Beograd.
- Vujačić, I. (2013), „Đž. M. Kejnz-čuvar civilizacije“, u knjizi, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Službeni glasnik, Beograd.
- Vujović, M. , Vukadinović, P. , Čosović, B. (2014), „Uloga razvojne banke“, u knjizi: *Deindustrializacija u Srbiji*, red. B. Drašković, Institut društvenih nauka, Beogradska bankarska akademija, Beograd.
- Vujović, M. (2014), „S bankom dijasporo do zdravijeg razvoja“, „Politika“ , Beograd
- Vujović, M. (2014), „Unapređenje saradnje sa dijasporom kroz osnivanje banke dijasporе“, *Ekonomski vidici*, Beograd.
- Vujović, M., Vasić, O. (2013), „Neka pitanja uloge razvojne banke u regionalnom razvoju“, *Ekonomski vidici*, Beograd.
- Vujović, M. (2012), Što pre do razvojne banke, „Politika“, Beograd.
- Vujović, M., Hanić, H. (2009), „Internationalization of the shareholder capital in Banks and creation of financial products in Serbia“, u knjizi: *The new ECONOMY Challenges, Opportunities and Choices*, ed.. M. Radović, IA BOOKS, Delhi, INDIA
- Vujović, M. (2001), „Razvoj finansijskog tržišta kao osnov za jačanje veze dijasporе i otadžbine“, *Dijaspora i otadžbina 1998-2000*, Srpska veza, ured. A. Vlajković i D. Milovanović, Beograd.

ZNAČAJ LIČNE PRODAJE ZA ZAPOŠLJAVANJE I PRIVREDNI RAZVOJ SRBIJE

Dalibor Bubnjević*

E-mail: daliborbzr@sbb.rs

Rezime

Ekonomска криза са којом се Србија suočava очитава се кроз изузетно високу незапосленост. До садашње мере које су предложене и спроведене од стране извршне и законодавне власти нису дале очекивани ефекат. Томе је умногоме допринео волонтеризам (не)одговорних pojedinaca koji je bio вођен kratкороћним, а не средњороћним i dugороћним društvenim ciljevima. Lična prodaja, као инструмент промотивног мишка, представља радно intenzivnu delatnost. Broj prodajnih radnih места u većini razвијених држава се повећава из године у годину, као и просечна зарада која се остварује у наведеном сектору. Лица упослена на предметним пословима морaju posedovati različita znanja i вештине које могу стечи tokom oficijelnog i neformalnog obrazovanja. Држава треба да организује ciljane treninge u čijem fokusu bi bilo sticanje i/ili unapređenje prodajnih znanja/вештина i да утиче на izmenu i dopunu nastavnih planova i programa u srednjim школама i visokoškolskim institucijama. Time ће незапослени бити konkurentniji na tržištu radne snage i повећава се вероватноћа njihovog radnog angažovanja.

Ključне речи: lična prodaja, nezaposlenost, privredni razvoj.

UVOD

Termin **економија** вodi porekло од грчке рећи *oikonomia* коју је први употребио Aristotel настојећи да одгонетне законе (*nomos*) кућног газдованја (*oikos*). Posledићно, економија за предмет свог посматранја, од давнина, има pojedinka, tj. skupinu jedinki која је окупljена у домаћinstvu (газдинству). Економисти би отуда svaku makro i mirko ekonomsku meru (aktivnost) требало да сагледају упрано са stanovišta reperkusija istih на pojedince.

---

* NIP „Zrenjanin“ a.d.

Do kulminacije **svetske ekonomske krize** (koja se manifestovala rastom nezaposlenosti i krahom brojnih poslovnih konglomerata), prosečan čovek pri analizi privrednih sistema najčešće je posmatran kao puka brojka. Tematika životnog standarda stanovništva sagledavana je, po pravilu, kroz ekonomsko-matematičku prizmu. Neuspšeno je nastojano da se izvrši šabloniziranje ljudskog ponašanja. Tek nakon što je milione ljudi u najrazvijenijim državama sveta ostalo bez posla i/ili svojih domova (po osnovu datih hipoteka) delimično je pomeren ugao gledanja u korist pojedinca/pojedinki i domaćinstva.

Pojedinac nije bio dominantan predmet interesovanja nosilaca javnih funkcija u Srbiji, kao ni obilja teoretičara, u periodu nakon početka ekonomske krize. Reč je o posledici *paušalnog prihvatanja neoliberalne dogme*, tj. verovanja da će „nevidljiva ruka” voditi slobodnu tržišnu utakmici i samim tim doprineti društvenom blagostanju. Štaviše, brojni vladini funkcioneri su bili ubedeni da je „ekonomski cunami”, koji je zapljenuo ceo svet, zapravo razvojna šansa Srbije?! Očekivano, uplitanje države bilo je minimalno i usmereno isključivo ka kreiranju poslovnog ambijenta. Sledbenici nametnute paradigme uveravali su celokupnu javnost da će privredni akteri, koji su profitno orijentisani, razmrdati okoštalu tržišnu strukturu i doprineti rastu zaposlenosti. Posledice (ne)promišljene ekonomske politike vidljive su i danas (Tablea 1).

Tabela 1: Stope nezaposlenosti i zaposlenosti u oktobru 2012, aprilu i oktobru 2013. i I kvartalu 2014. godine (uporedni pregled)

	Oktobar 2012.	April 2013.	Oktobar 2013.	I kvartal 2014.
Stopa nezaposlenosti	22,4	24,1	20,1	20,8
Stopa zaposlenosti	36,7	36,3	39,1	38,4
Stopa nefor- malne zaposlenosti	17,9	18,20	20,3	20,5

Izvor: Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, I kvartal 2014. (Saopštenje za javnost, 30.04.2014.).

Broj nezaposlenih lica u Srbiji povećavao se tokom (post)kriznih godina: 744.222 (2010. godine), 752.838 (2011.), 761.834 (2012.) i 774.890 (2013.).¹ U prvom kvartalu 2014. godine evidentirano je 790.501 nezaposлено lice. Bitno je napomenuti da u ukupnoj strukturi nezaposlenih dominiraju mlađi od 34 godine (40%), kao i to da se povećava broj lica koja su brisana sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje (2010. godine ih je bilo 34.993, a 2013. čak 50.839).

Navedeni podaci nedvojbeno potvrđuju da sprovođene mere ekonomske politike nisu davale očekivane rezultate i da je neophodno **aktivnije angažovanje izvršne i zakonodavne vlasti**. Reč je o oprobanom konceptu za koji se opredelio veliki broj država u borbi sa galopirajućom nezaposlenošću (naročito nakon ekonomske krize tridesetih godina XX veka)². Protivnici odnosnog pristupa ističu da se navedenim metodom zapravo *privremeno rešava problem*, budući da se nakon isteka državne intervencije značajan broj radno angažovanih ponovo vraća u korpus lica bez stalnog zaposlenja. Međutim, na ovaj način se *stiču veštine i iskustva* koja će im povećati konkurentnost na tržištu radne snage i, samim tim, olakšati im buduće zaposlenje.

Brojne su mere **aktivne politike na tržištu radne snage**: 1) pružanje *savetodavne pomoći* nezaposlenima; 2) organizovanje *obuka*; 3) kreiranje podsticajnih *programa namenjenih mladima*; 4) *subvencionisanje zapošljavanja*; 5) aktivnosti usmerene na *lica sa otežanim mogućnostima zapošljavanja* (na primer, invalidi). U strukturi budžeta namenjenih aktivnoj politici zapošljavanja najviše sredstva u zemljama OECD izdvaja se za *obrazovanje i obuke na poslu*.

U radu nastojimo da istaknemo **potencijal lične prodaje za zapošljavanje** (kao izrazito radno intenzivne delatnosti). Takođe, ukazujemo na potrebu za većim angažovanjem države u: 1) *organizaciji treninga za nezaposlene*, u čijem fokusu bi trebalo da bude sticanje i/ili unapređenje prodajnih znanja/veština; 2) procesu izmena i dopuna *nastavnih planova i programa* u srednjim školama i visokoškolskim institucijama.

---

¹ Mesečni statistički bilten Nacionalne službe za zapošljavanje Republike Srbije (mart 2014).

² Opširnije: Babić, Z. (2003), str. 547-566.

1. LIČNA PRODAJA

Prodaja je stari, častan i mukotrpan posao koji doprinosi unapređenju kvaliteta života. Savremeni nabavljači očekuju od proizvoda koje kupuju daleko više od pukih fizičkih karakteristika. Činjenica jeste da se primarni cilj - **zadovoljenje oskudice**, ostvaruje upravo *korišćenjem* ili pak *posedovanjem ponude*. Međutim, novi uslovi u poslovnom okruženju su nametnuli da se više ne insistira na *današnjoj prodaji* već na kreiranju *kupaca sutrašnjice (the long-term ally role, eng.)*. Prodaja je jedna od *najpropulzivnijih privrednih oblasti*³. 500 najuspešnijih američkih kompanija 2005. godine zapošljavalo je 17,5 miliona prodavaca. Broj prodajnih radnih mesta povećava se u većini industrijalizovanih država.

Veliki broj **definicija lične prodaje** (*personal selling, eng.*) prisutan je u literaturi. „U tradicionalnom smislu pod prodajom se podrazumeva skup poslova i zadataka koje organizacije preduzimaju u cilju realizacije roba i usluga“⁴. Ekonomski posmatrano, prodaja predstavlja završnu fazu procesa reprodukcije. O njenom značaju najbolje govori mišljenje Reda Motlijia, nekadašnjeg urednika *Parade magazin*, da se „ništa ne dešava dok neko nešto ne proda“.

U značajnom broju pojmovnih određenja naglašava se činjenica da je u pitanju najstariji **instrument promocijnog miksa** kojim se *ostvaruje interakcija licem u lice* prodavca sa jednim ili većim brojem mogućih kupaca, kao i da je **cilj nesebično predstavljanje ponude, davanje odgovora** na pitanja i, u krajnjoj instanci, *dobijanje porudžbine i poboljšanje stepena zadovoljstva potrošača/nabavljača*⁵. Posledično, implicira se pružanje lične pomoći potencijalnom kupcu od strane prodavca. „Gotovo sve definicije lične prodaje u prvi plan ističu da je reč o procesu informisanja tokom kojeg prodavac vodi kupca ka odluci da kupi ponuđeni proizvod ili uslugu“⁶. Lična prodaja dobija na značaju u slučajevima kada „kupci čak nisu ni svesni potrebe koja uzrokuje nezadovoljstvo (patnju)“⁷.

„Lična prodaja ima u osnovi dve osnovne **uloge**: ona je deo ponude organizacije i odgovorna za satisfakciju kupca, i deo je komunikacionog miksa, kada je odgovorna za informisanje kupaca“⁸. Menadžeri, prilikom kreiranja marketing strategije, nužno moraju uvažiti obe navedene funkcije. S jedne strane,

³ Opširnije: Manning, G. et. al. (2008), str. 33-38.

⁴ Filipović, V. et. al. (2006), str. 6.

⁵ Opširnije: Gašović, M. (2010), str. 3.

⁶ Ognjanov, G. (2004), str. 40.

⁷ Bayham, A. (2008), str. 22.

⁸ Milisavljević, M. et. al. (2004), str. 528.

neizostavna je uloga ponuđača da tokom prodajnog razgovora pomogne kupcu/ korisniku da *definiše sopstvene potrebe*, kao i da ukaže *na koji način proizvod/usluga može da razreši utvrđeni problem*. Lična prodaja treba da pruži pomoć prilikom instaliranja, korišćenja i održavanja proizvoda, kao i da omogući inkorporiranje nabavljenih materijala/delova u proces proizvodnje. Istovremeno, osobna prodaja je i deo promotivnog miksa. Nastoji, kao i ostali oblici promocije, da *informiše i motiviše poslovnog kupca*.

Ponuđač u savremenim uslovima poslovanja predstavlja menadžera teritorije koji planira, organizuje i sprovodi aktivnosti koje uvećavaju prihod i profit na određenom lokalitetu. **Osnovne aktivnosti** koje izvršava su⁹: 1) *pronalaženje novih kupaca* – identifikovanje pojedinaca i/ili organizacija u cilju održanja i uvećanja prodaje; 2) *povećanje prodaje postojećim kupcima*; 3) *izgradnja dugoročnih odnosa sa poslovnim partnerima*; 4) *obezbeđivanje rešenja za kupčeve probleme* – otkrivanje potencijalnih ili postojećih potreba/ problema i pokazivanje na koji način korišćenje proizvoda/usluge zadovoljava potrebe/rešava probleme; 5) *pružanje usluga* – odgovaranje na primedbe, prihvatanje oštećene robe, odabir uzorka, predlaganje poslovnih mogućnosti itd; 6) *pomaganje kupcu da preprodai proizvode sopstvenim kupcima*; 7) *pomaganje u korišćenju proizvoda/usluge nakon sprovedene kupovine*; 8) *kreiranje ličnih, prijateljskih i poslovnih odnosa sa svima koji mogu uticati na odluku o kupovini*; 9) *dostavljanje u kompanijsko sedište tržišnih informacija* – o aktivnostima konkurenčije, reakcijama na novu ponudu, žalbama kupaca, mogućnostima i sl. Često se sve navedene aktivnosti zapravo objedinjuju u nekoliko koraka (traganje, kucanje na vrata, postavljanje pitanja i usluživanje).

Odnosi između tržišnih aktera tokom novog milenijuma postali su kompleksniji, pa se prodavci sve češće susreću sa brojnim *etičkim dilemama* prilikom uspostavljanja balansa između vlastitog, kompanijskog i interesa kupaca. S obzirom na značaj poslovnih odnosa za društvo u celini, nužno je pridržavanje ne samo zakonskih već i moralnih ograničenja! Na taj način obezbeđuje se zakonitost rada i iskazuje se **društvena odgovornost** (*social responsibility*, eng.). Reč je o konceptu u čijoj osnovi je dužnost korporacije da donosi odluke i preduzima poslovne aktivnosti koje istovremeno doprinose *interesu privrednog subjekta i blagostanju društva*. Da bi zaživila odnosna filozofija poslovanja nužno je kontinuelno sagledavanje posledica kompanijskog delanja po celokupnu zainteresovanu javnost (društvena zajednica, zaposleni, kreditori, korisnici, dobavljači itd.). Preduzeća mogu pokazati društvenu odgovornost na brojne načine: preduzimanjem korektivnih *akcija* pre nego što je to nužno,

⁹ Opširnije: Futrell, Ch. (2011), str. 24-26.

obelodanjivanjem načinjenih propusta, pružanjem podrške programima zaštite životne sredine, definisanjem i primenom korporacijskog etičkog kodeksa itd.

Za razliku od ostalih elemenata promocije (oglašavanje, odnosi sa javnošću, unapređenje prodaje), lična prodaja direktno **generiše prihod za privredni subjekt** (u Sjedinjenim Američkim Državama procenjuje se da svaki prodavac, u proseku, podržava još 10,4 drugih radnih mesta unutar preduzeća). Posledično, prodaja je u osnovi svakog tržišnog trijumfa. Jedna od ključnih karakteristika lične prodaje jeste elastičnost, budući da je *prodavac najfleksibilniji medij komuniciranja*. Navedena osobenost posledica je dvosmerne komunikacije koja se direktno ostvaruje između ponuđača i sagovornika. Tokom prodajne prezentacije dolazi do izražaja *povratna sprega (feed back, eng.)*, tj. prodavac dok informiše kupca istovremeno prima povratne informacije o tome kako je poruka primljena pa samim tim sukcesivno prilagođava ponudu i način njenog prezentovanja sagovornikovo motivaciji.

Bitno je, veoma, da prodaja neposredno može dovesti do zaključivanja kupoprodajnog ugovora. Međutim, navedenu prednost potrebno je konfrontirati sa činjenicom da je reč o najskupljem elementu promotivnog miksa (najzahtevniji način komuniciranja). **Prosečni troškovi po jednom prodajnom kontaktu** na industrijskom tržištu (2001. godine) iznosili su 329\$, dok su 1993. godine bili 295\$, a 1980. godine 128\$¹⁰. Predmetni troškovi variraju u zavisnosti od privredne grane, tj. vrste proizvoda ili usluga (2001. godine najviši su bili u oblasti elektronike – 354\$ i zabave – 352\$, a najniži u prehrambenoj industriji – 276\$ i maloprodaji – 291\$). Činjenica da se na B2B tržištu *prodaja retko realizuje nakon prvog susreta* mogućeg kupca i prodavca dodatno opterećuje menadžere prodaje. U proseku je 2001. godine bilo potrebno 5,12 razgovora za zaključivanje posla čija vrednost je prevazilazi iznos od 35.000\$ (zabeležen je rast od 20% u odnosu na 1989. godinu).

2. NESKLAD PONUDE I TRAŽNJE NA TRŽIŠTU RADA

Na **listi najtraženijih zanimanja** u okviru stepena stručne spreme (prema prijavljenim potrebama Nacionalnoj službi za zapošljavanje tokom 2014. godine)¹¹ *prodavci* se nalaze na četvrtom mestu (IV stepen), a *prodavci-*

¹⁰ Opširnije: „Evaluating the Cost of Sales Calls in Business-to-Business Markets”, January 2002, Cahners Research (<http://www.saleslook.net/whitepapers/theCostOfSalesCalls.pdf>).

¹¹ Mesečni statistički bilten Nacionalne službe za zapošljavanje Republike Srbije (mart 2014).

specijalisti su drugo rangirani u kategoriji V stepen. *Komercijalisti* su najtraženiji u okviru VI stepena, dok su *diplomirani ekonomisti* na drugom mesto u domenu VII stepena stručne spreme. Poslodavci su putem internet sajta *poslovi.infostud.com* u junu 2014. godine iskazali najveću potrebu za *zapošljavanje u oblastim trgovine i prodaje* (tim lider direktne prodaje, regionalni menadžer prodaje, izvršni direktor prodaje, komercijalista na terenu itd.)¹².

Na tržištu radne snage u Srbiji evidentan je nesklad ponude i tražnje (prodavaca). Reč je o posledici neadekvatnog sistema obrazovanja koji produkuje nekompetentne kadrove koji ne mogu da odgovore tržišnim zahtevima. Profesionalni prodavci danas se susreću sa sasvim drugačijim izazovima, mogućnostima i odgovornostima negoli prodavci jučerašnjice (kolokvijalno zvani – trgovački putnici). Način prodaje se u poslednjih nekoliko decenija *radikalno izmenio*. Amaterizam je ustupio mesto *profesionalizmu* u čijem (epi)centru je kupac. Individualnost (lične karakteristike ponuđača) i „prodajni trikovi“ više nisu dovoljni za uspešnu realizaciju. U središtu prodaje nije puki proizvod već *stvaranje vrednosti za kupce* - pružanjem ideje na koji način ponuda doprinosi ostvarivanju većeg profita¹³. Profesionalni kupci najviše cene *pouzdanost, kredibilitet i integritet*, a od prodavca očekuju da poseduje *sposobnost rešavanja problema*, kao i da se *odnosi prema njima prijateljski*.

Uprkos tektonskim poremećajima na tržištu, nastavni planovi i programi u srednjim školama i visokoškolskim ustanovama *nisu se prilagođavali* novoustanovljenom poslovnom ambijentu. Na svim državnim ekonomskim fakultetima u Srbiji prodaji se pristupa paušalno. Po pravilu, izučava se na marketinškim ili trgovačkim smerovima kao deo predmeta koji obrađuju materiju iz domena promocije, tj. tržišnog komuniciranja. U nedostatku adekvatnih kadrova, privredni subjekti sve veću pažnju posvećuju obrazovanju vlastitih ponuđača (obuke, usavršavanja i treninzi) kako bi stekli neophodna znanja, sposobnosti i veštine za kreiranje dodate vrednosti u prodajnom procesu. Dva su osnovna načina obrazovanja prodavaca: 1) priređivanje od strane poslodavaca zvaničnih *treninga*, namenjenih novim i postojećim uposlenicima, u cilju povećanja prodaje, profitabilnosti i produktivnosti zaposlenih; 2) učenje *uz rad* zarad usavršavanja prodajnih sposobnosti. „Znanje stečeno periodičnim prodajnim treningom i stvarnim iskustvom koristi prodavcu, preduzeću i korisnicima“¹⁴.

Edukacija prodajnog osoblja sprovodi se radi postizanja različitih ciljeva: uvođenje novih ponuđača u posao, *unapređivanje informisanosti i znanja* (o

¹² <https://poslovi.infostud.com/>.

¹³ Opširnije: Gitomer, J. (2002), str. 9.

¹⁴ Futrell, Ch. (2011), str. 182.

kompaniji, proizvodu, kupcima, konkurenциji i prodajnom procesu), *smanjivanje troškova, dobijanje povratnih informacija* itd. Posledično, povećava se nivo *samopouzdanja prodavca, jača poverenje kupca u ponuđača i izgrađuje se odnos zasnovan na brizi o potrebama „druge strane“*. Za ostvarivanje odnosnih ciljeva primenjuju se brojne metode: predavanja, grupne diskusije, igranje uloga, studije slučaja, seminari, kursevi, simulacije itd.¹⁵ Sadržaj programa obuke uslovjen je pomenutim *ciljevima*, kao i *iskustvom i pozicijom* polaznika u kompaniji (na primer, neposredni prodavci ili menadžeri prodaje).

Organizovanje obuka jedan je od glavnih *zadataka menadžera prodaje*. Zajedno sa regrutovanjem, selekcijom, motivisanjem i praćenjem predstavlja *aktivnost upravljanja prodajom*. Časopis „Training“, sprovodeći godišnje analize o usavršavanjima koje priređuju poslodavci u organizacijama u Sjedinjenim Američkim Državama, navodi da se *prodavci nalaze u grupi zaposlenih koja se najintenzivnije obučava!*

ZAKLJUČAK

„Prodavanje je dobilo u složenosti upravo kao što su i proizvodi postali tehnički složeniji, kao što je konkurentnost postala veća, a kupci sve obrazovaniji“¹⁶. **Uticaj prodavaca na nacionalnu ekonomiju** je višestruk: *jačaju konkurentske snage i doprinose povećanju produktivnosti, usmeravaju privredu prema potrošačkim zahtevima i potrebama, stimulišu inovacije, ubrzavaju proces distribucije, pomažu kupcima da svoj novac ulože mudro i efikasno* itd.¹⁷

U cilju povećanja kompetencija nezaposlenih i verovatnoće njihovog upošljavanja, **država treba da kreira ambijent** u kome će se *kurikulumi*, koji se izučavaju u obrazovnim institucijama, *prilagoditi zahtevima poslodavaca*. Takođe, nužno je *organizovanje namenskih treninga* u čijem fokusu bi bilo sticanje i/ili unapređenje prodajnih znanja i veština.

Kada je u pitanju **perspektiva lične prodaje**, u literaturi se nailazi na dve suprotstavljene škole mišljenja. Jedna predviđa *postepeno odumiranje*, dok druga ističe *zadržavanje važne uloge* odnosnog promotivnog instrumenta u skorijoj budućnosti. Otuda kompanije na različite načine prilagođavaju svoje poslovanje

¹⁵ Opširnije: Filipović, V. et. al. (2006), str. 36-42; Ognjanov, G. (2004), str. 127-135.

¹⁶ Anderson, R. et. al. (2001), str. 41.

¹⁷ Navedeno iz govora Džeralda Forda, predsednika Sjedinjenih Američkih Država, saopštenog prilikom proslave nacionalnog „meseca prodavaca“.

novoustanovljenim okolnostima. Pojedine se odlučuju za *smanjivanje prodajne operative*, dok druge radije *razvijaju autohtonii pristup prodaji u virtuelnom prostoru*.

Lična prodaja se sve češće koristi na **Internetu**, budući da su brojna istraživanja utvrdila da su posetioci sajtova, po pravilu, pasivni posmatrači! U cilju njihovog konvertovanja u kupce sve češće kompanijski web sajtovi poseduju alatke (*live help*, eng.) koje omogućavaju direktnu komunikaciju (u realnom vremenu) sa prodajnim predstavnikom. Efekti primene navedenog instrumenta očitavaju se na primeru prodavca ženske odeće „Chico's“¹⁸, koji je 2009. godine uveo opciju „*live help from a Chico's stylist*“ i postigao da čak 25% korisnika predmetne funkcije istovremeno i kupi neki od proizvoda¹⁹. Navedeni rezultati ne treba da čude! U novom kanalu marketinga kreira se atmosfera u kojoj posmatrač samouvereno vlada procesom kupovine i lakše donesi konačnu odluku o prihvatanju ponude, zbog stručne pomoći koja mu stoji na raspolaganju. Uvođenje *live help* opcije doprinosi pretvaranju virtuelnog prostora (do nedavno, inertne sredine) u aktivno okruženje koje omogućava preduzećima da utiču na ponašanje mogućih kupaca.

Bez obzira na podeljena mišljenja, „izazovi sa kojima se ovaj oblik marketinškog komuniciranja suočava su: bolja informisanost kupaca, rastući troškovi lične prodaje kao i razvoj direktnog marketinga i marketinga na Internetu kao novih formi komuniciranja“²⁰. Menadžeri prodaje moraju biti svesni da u XXI veku granica između *online* i *offline komuniciranja* je sve poroznija, a korišćenje Interneta kao medijuma ima izuzetnu prednost budući da omogućava dopiranje do publike u momentima kada ona iskazuje najveći interes²¹. Otuda kompanije sve češće razvijaju i implementiraju unakrsne medejske promotivne strategije.

THE IMPORTANCE OF PERSONAL SELLING FOR THE EMPLOYMENT AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIA

Abstract

The economic crisis Serbia is faced with manifests itself through extremely high unemployment rate. The measures proposed and conducted by the executive power and the legislature to solve this problem have not given the expected

¹⁸ <https://www.chicos.com/store/home.jsp>.

¹⁹ Opširnije: Belch, G. et. al. (2012), str. 706 (www.mheducation.aisa/olc/belch).

²⁰ Ognjanov, G. (2004), str. 151.

²¹ Opširnije: Fernandez, J. (2009), str. 21.

results. The reason for this in many ways is to be attributed to voluntariness of irresponsible individuals who had been driven by short-term rather than medium and long-term social goals. As an instrument of promotional mix, the personal selling process represents a labor-intensive activity. The number of sales jobs in most developed countries is steadily increasing, as well as the average income in this sector. The persons employed in this business branch must possess diverse knowledge and skills that can be acquired through official and informal education. The task of the state should be to organize targeted training courses whose focus would be acquiring and or improving the sales knowledge/skills. The amendments to the curriculum of the secondary schools and the higher education institutions would be of great benefit as well. This way the unemployed could become more competitive in the labor market and the probability of their work engagements might be increased.

Keywords: personal selling, unemployment, economic development.

LITERATURA

Anderson, R. et. al. (2001), *Profesionalni menadžment prodaje*. Beograd: Poslovni sistem Grmeč – Privredni pregled.

Babić, Z. (2003), „Uloga aktivne politike na tržištu rada u Hrvatskoj“, *Financijska teorija i praksa*, Vol. 27 (4): 547-566.

Bayham, Alan. 2008. „Six Reasons Why Face-to-Face Trumps Mass Marketing“, *American Salesman* 53: 22-25.

Belch, G. et. al. (2012), *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective*. New York: McGraw-Hill/Irwin.

Evaluating the Cost of Sales Calls in Business-to-Business Markets”, January 2002, Cahners Research (<http://www.saleslook.net/whitepapers/theCostOfSalesCalls.pdf>).

Fernandez, J. (2009), „The 10 commandments for the modern marketer“, *Marketing Week* 15 October 2009: 18-22.

Filipović, Vinka et. al. (2006), „Menadžment prodaje“, *Fakultet organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu Working Paper Series*.

Futrell, Ch. (2011), *Fundamentals of Selling: Customers for Life Through Service*. New York: McGraw-Hill/Irwin.

Gitomer, J. (2002), „Intelligent selling? Now there's revelation“, *Prague Business Journal* 7: 9-9.

Manning, G. et. al. (2008), *Suvremena prodaja, stvaranje vrijednosti za kupce*. Zagreb: Mate. Str. 33-38.

Milisavljević, M. et. al. (2004), *Osnovi marketinga*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

Mesečni statistički bilten Nacionalne službe za zapošljavanje Republike Srbije (mart 2014).

Ognjanov, G. (2004), *Komunikativna moć prodaje*. Beograd: Dosije.

Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, I kvartal 2014. (Saopštenje za javnost, 30.04.2014.).

<https://www.chicos.com/store/home.jsp>.

<https://poslovi.infostud.com/>

ZAPOSLENOST KAO FAKTOR RAZVOJA SRBIJE

Ljiljana Jeremić*

E-mail: ljjeremic@singidunum.ac.rs

Ninela Kordić*

E-mail: nkordic@singidunum.ac.rs

Rezime:

Ekonomski rast privrede Srbije zavisi od mnogih faktora, ali jedan od značajnih predstavlja puna zaposlenost radne snage koja direktno utiče na smanjenje ekonomskog siromaštva stanovništva. Usporen ekonomski rast u vreme svetske ekonomske krize iz 2008, kao i recesija u velikom broju ekonomski razvijenih zemalja u svetu, dodatno je pojačao zastoj razvoja najvećeg broja ekonomija. Kao verni pratičac takvog trenda, ekonomsko siromaštvo stanovništva ispoljilo se kao značajan problem razvoja.

Zaposlenost i normalna funkcija tržišta rada, kao i elastičnost zaposlenosti, predstavljaju jedan od primarnih ciljeva oporavka privrede, kao načina za rešavanja ekonomske krize. Veliki broj studija o povezanosti ekonomskog rasta i zaposlenosti, i u vezi s tim smanjenja siromaštva, ustanovile su da sam ekonomski rast nedovoljan za uspešno smanjenje siromaštva. Ekonomski rast bi morao da se ostvaruje u kombinaciji sa porastom zaposlenosti, koja proističe iz promene proizvodne strukture uključivanjem projekata zasnovanih na novim izvorima kapitala.

Ključne reči: *privredni rast, ekonomska kriza, zaposlenost, ekonomsko siromaštvo, kapital*

---

* Univerzitet Singidunum, Beograd.

UVOD

Obezbeđenje zaposlenosti ima višestruki značaj u procesu proizvodnje i razvoju ekonomije tako što bi angažovan rad trebalo da omogući, kako stvaranje proizvoda i nove vrednosti s jedne strane, tako i odgovarajući nivo zarade za taj uloženi rad koji omogućava zadovoljenje potreba stanovništva, s druge strane. U realnoj ekonomiji u Srbiji upravo postoji ekonomski zastoj u procesu stvaranja proizvoda i nove vrednosti i posledično tome stanovništvo nije u mogućnosti da zadovolji, bilo delimično bilo u potpunosti, svoje potrebe. Prateći problem nedovoljne uposlenosti domaće ekonomije su i novonastali ekonomski odnosi na međunarodnom nivou u vidu ekonomске globalizacije, usled koje je otežano uključivanje na tržišta zbog izuzetno jake konkurenциje.

Jedna od osnovnih karakteristika ekonomске globalizacije, usled raslojavanja stanovništva je da dovodi do problema zadovoljavanja osnovnih potreba stanovništva i povećanja ekonomskog siromaštva u većem delu sveta. Ova pojava, usled nesigurnosti ekonomске egzistencije uticala je na porast zdravstvenih, psihosomatskih problema. Globalizacija, pored ostalog, uključuje procese liberalizacije međunarodne trgovine, direktnе strane investicije, međunarodno kretanje faktora proizvodnje i slično¹. Svi navedeni tokovi utiču na tržište rada konkretnе države, čineći ga zavisnim od trendova na drugim nacionalnim tržištima rada, ali i od međunarodne podele rada, tokova drugih faktora proizvodnje, kao i od tražnje za robom i uslugama na nacionalnom i nadnacionalnom tržištu². Veliki deo domaće radne snage, prvenstveno radno sposobnih, mlađe populacije, migrira prema razvijenim ekonomskim centrima širom sveta radi upošljavanja.

Da bi se povećala zaposlenost potrebno je da postoje najmanje jedan ili više produktivnih sektora koji mogu da povećaju zaposlenost manje produktivnih sektora. U rešavanju ovih problema ekonomisti primenjuju istraživanja segmentacije tržišta rada. Postoje istraživanja koja su pokazala da je tržište rada u ekonomski razvijenim zemljama obično segmentirano na "produktivnije" i "manje produktivne" sektore rada.

Analitički pristup za utvrđivanje produktivnosti sektora može se posmatrati u nekoliko faza. Potrebno je prvo da se utvrdi u kojoj meri je rast privrede povezan sa promenama u zapošljavanju, kao i u kojoj je korelaciji sa povećanjem

¹ Jeremić Lj., Džamić V. (2014).

² Ibid., str. 85.

samog broja zaposlenih, a u kojoj sa povećanjem produktivnosti rada, odnosno otvaranjem kvalitetnih radnih mesta.

Što se tiče finansijskih izvora za dodatne investicije koje bi trebalo da dovedu do povećane zaposlenosti, neophodno je evidentirati nove izvore finansiranja (doznači radnika iz inostranstva), kao i efektivnost postojećih izvora finansiranja (strane direktnе investicije).

1. ZAPOSLENOST I NEZAPOSLENOST, OSNOVNI POJMOVI I UZROČNO POSLEDIČNE VEZE

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) definiše **stopu zaposlenosti** kao **employment-to-population ratio**. Ovo je statistički pokazatelj koji pokazuje stopu koja meri srazmeru ukupne radne snage zemlje (između 15 i 64 godine) i one koja je zaposlena. Stopa se koristi da proceni sposobnost privrede da stvara nova radna mesta i koristi se zajedno sa stopom nezaposlenosti za opštu procenu tržišta radne snage. Visoka stopa **employment-to-population ratio** ukazuje na moguće pozitivne efekte na BDP per capita. Ipak, stopa ne daje indikacije u vezi radnih uslova, broja sati u radnoj nedelji, zarada ili veličini crnog tržišta, tako da analiza tržišta rada mora obuhvatati i druge statističke podatke.

Visoka stopa zaposlenosti se podrazumeva iznad 70, dok je niska stopa ispod 50. Privrede koje imaju nisku stopu su uglavnom privrede Srednjeg istoka i Severne Afrike, a u periodu od 2000. do 2012. godine u svetu ovaj pokazatelj se kretao oko 60. U Srbiji je u istom periodu stopa zaposlenosti bila 48 u 2000., 43 u 2005. godini, dok je u 2010., 2011. i 2012. godini iznosila 42³.

Nezaposlenost je pojava kada su ljudi bez posla i aktivno traže zaposlenje⁴. Stopa nezaposlenosti je procentualno učešće broja nezaposlenih u ukupnom broju radno sposobnih ljudi. Za vreme recesije ekonomije uglavnom prolaze kroz visok nivo nezaposlenosti⁵. Međunarodna organizacija rada izveštava da je 2013. godine bilo 202 miliona ljudi bez posla, ili 5 miliona više nego prethodne, 2012. godine⁶.

---

³ WB. WDI, 2013, internet: <http://databank.worldbank.org/> [Pristup: 15/05/14]

⁴ International Labor Organization (October 1982), str. 4

⁵ The Saylor Foundation. "Unemployment Rate." pp. 1, dostupno na: <http://www.saylor.org/courses/econ102>, [Pristup: 15/05/14].

⁶ Global employment trends 2014.

Ekonomisti razlikuju nekoliko tipova, (i teorija) nezaposlenosti, *uključujući cikličnu, kejnjziansku, parcijalnu, struktturnu i klasičnu nezaposlenost*⁷. Neke vrste nezaposlenosti koje se još spominju su *sezonska, dugoročna i skrivena nezaposlenost*.

Iako postoji nekoliko definicija *svojevoljne i prisilne nezaposlenosti* u ekonomskoj literaturi, najčešće se primenjuje jednostavno objašnjenje razlike između njih. Svojevoljna nezaposlenost se pripisuje odlukama pojedinaca, dok prisilna nezaposlenost nastaje usled kombinacije socioloških i ekonomskih prilika (uključujući i strukturu tržišta, intervenciju vlade i nivo ukupne tražnje) i okruženja u kome pojedinci posluju. Svojevoljna nezaposlenost uključuje i radnike koji odbijaju slabo plaćene poslove, dok prisilna nezaposlenost obuhvata ljudе koji su otpušteni zbog ekonomске krize, pada proizvodnje, bankrotstva firme ili restrukturiranja.

Sa druge strane, ciklična, struktturna i klasična nezaposlenost su mahom prinudne. Prinudna nezaposlenost se pojavljuje kada ima manje radnih mesta nego što ima nezaposlenih radnika, čak i kada su plate podložne promenama, tako da i kada se sva radna mesta popune i dalje ima radnika bez posla. Struktturna nezaposlenost nastaje kao posledica neusklađenosti kvalifikacija koje se traže i kvalifikacija koje se nude na tržištu rada na određenom području i dugoročne neusklađenosti između ponude rada i tražnje za radom između područja.

Iz podataka Tabele 1. se zapažaju znatna i dugoročna odstupanja Srbije kod pokazatelja privrednog rasta i kupovne moći stanovništva i u odnosu na prosek sveta i na prosek zemalja višeg srednjeg dohotka. U Srbiji su se negativni trendovi pada zaposlenosti i rasta nezaposlenosti s kraja dvadesetog veka nastavili i u 21. veku, čak i u godinama najvećeg privrednog rasta. Koristi ekonomskog rasta prenosile su se na stanovništvo kroz rast zarada, a ne kroz rast zaposlenosti.

⁷ Seymour E. Harris (2005).

Tabela 1. Uporedni pokazatelji Srbije i zemalja u svetu, 2000-2012, BDP, SDI, doznake

Obuhvat/godina	Rast BDP %	Ukupne investicije % BDP	SDI milioni USD	Doznake milioni USD	BND/USD Per capita Atlas metod
SVET					
2000	4,3	23	1.319,336	135,501	5.387
2005	3,6	23	1.328,056	261,662	7.140
2010	4,1	22	1.485,610	433,360	9.306
2011	2,9	22	1.796,368	479,171	10.195
2012	2,4	22	1.509,565	478,461	10.291
Zemlje višeg srednjeg BDP/ per capita					
2000	5,6	26	129,831	34,997	1.973
2005	7,2	29	239,735	75,037	2.961
2010	7,7	32	403,134	112,621	5.948
2011	6,5	32	524,769	124,185	6.934
2012	5,0	33	489,495	120,539	7.285
Srbija					
2000	5,3	9	52	-	809
2005	5,4	24	2,051	-	3.391
2010	1,0	24	1,340	3,349	5.073
2011	1,6	26	2,700	3,271	5.964
2012	-1,7	...	355	2,763	5.189

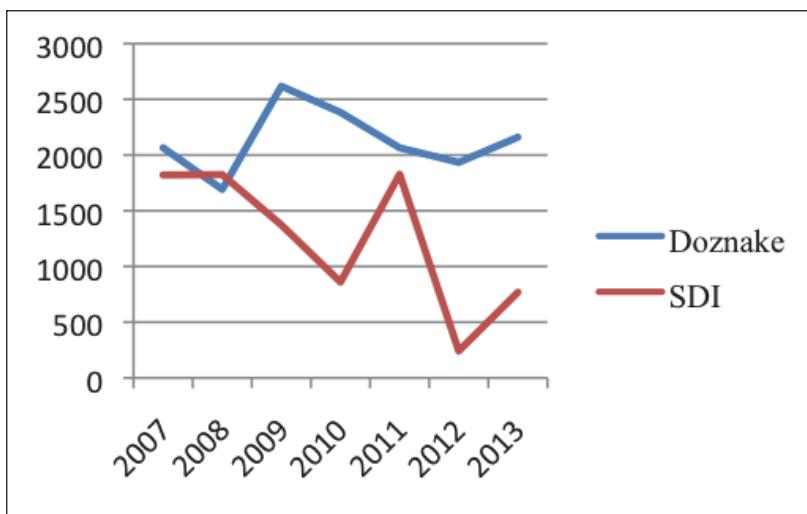
Izvor: WB, <http://databank.worldbank.org/>

2. DOZNAKE KAO POTENCIJAL ZA INVESTIRANJE I NOVA RADNA MESTA

Istraživanje Svetske banke pokazalo je da su u Srbiju od 2000. do 2010. godine od iseljenika stigle čak 43 milijarde dolara (oko 33 milijarde evra), što je 2,5 puta više nego kroz direktnе strane investicije. Ovi prihodi su činili 13,7 % BDP Srbije. Iseljenici iz Srbije su u Srbiju 2012. godine poslali preko 2,7 milijardi USD, dok su u istoj godini strana direktna ulaganja nerezidenata u Srbiju bila 355 miliona USD (Tabela 1).

Prema podacima Narodne banke Srbije (Grafikon 1), u periodu 2007-2013 godine u Srbiju je stiglo 15.310,5 miliona EUR (20.952,0 miliona USD) doznaka. U istom periodu priliv (neto) stranih direktnih investicija u Srbiju je bio 8.715,1 milion EUR (12.167,1 milion USD).

Grafikon 1. Uporedni neto pokazatelji doznaka i SDI u Srbiji u periodu 2007- 2013, milioni EUR

Izvor: prema podacima NBS

Procena je da dijaspora šalje oko pet milijardi dolara godišnje u Srbiju, jer pored legalnih kanala, preko banaka, deo novca u zemlju ulazi potpuno neregistrovano, davanjem gotovine rođacima prilikom poseta zemlji, slanjem novca preko vozača autobusa, po prijateljima ili poštom u običnim kovertama. Od ukupno poslatih sredstava samo 10% se odnosi na investiranje a 90% odlazi u potrošnju)⁸.

Naša dijaspora je po doznakama jedna od značajnijih, dok je po investicijama na dnu lestvice (među 10 zemalja u razvoju JIE i Centralne Azije Srbija je na četvrtom mestu po visini doznaka u 2013., a na 10. mestu prema učešću u BDP u 2012.). Prema istom izvoru, slanje novca u krugu zemalja JIE i Centralne Azije najskuplje iz Švajcarske i Nemačke u Srbiju (u proseku 200 EUR)⁹.

⁸ Kancelarija za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, *Zaposlimo Srbiju*.

⁹ <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief22.pdf>

U istraživanju Sekretarijata za ekonomске poslove Švajcarske¹⁰ se predlažu strategije za povećanje značaja doznaka iz Švajcarske u Srbiju, za razvoj i za smanjenje siromaštva, kroz poboljšanje kanala za transfer novca, kao i kroz unapređenje finansijskih usluga koje koriste doseljenici iz Srbije. Predlažu se i filantropske investicije dijaspore u infrastrukturu i socijalne razvojne programe, kao i poboljšanje baze podataka iz ove oblasti.

3. ZNAČAJ STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA ZA ZAPOSLENOST

Strane direktnе investicije (SDI) ne dovode automatski do porasta proizvodnje i zaposlenosti, jer, pre svega zavise od vrste investicija. Istraživanja su pokazala da samo *greenfield* investicije (i horizontalne i vertikalne) dovode do otvaranja radnih mesta na kratak rok, dok druge vrste SDI predstavljaju prepreku padu ukupne zaposlenosti i ispoljavaju svoje efekte na duži rok, pri čemu se pokazuju značajne razlike od zemlje do zemlje¹¹.

Efekti SDI na zaposlenost u zemlji domaćinu mogu se ispoljiti na direktan i indirekstan način.

Direktni efekti su:

1. Gubitak posla zbog restrukturiranja privatizovanih, ranije neefikasnih državnih preduzeća. Odlaganje privatizacije ili nametanje novom vlasniku zahteva u vezi sa zaposlenošću može samo privremeno i pod povoljnim okolnostima da ublaži gubitak radnih mesta;

2. Otvaranje novih radnih mesta kroz *greenfield* investicije, usmerene u prerađivački sektor, s obzirom da se efekti manje zapažaju kada se radna mesta otvaraju u sektoru usluga (bankarstvo, trgovina na malo, poslovima sa nekretninama);

Indirektni efekti se ispoljavaju kroz:

1. Gašenje radnih mesta kroz prekidanje ranijih domaćih veza posle preuzimanja bivšeg državnog preduzeća od strane stranog investitora, koji zamenjuju tradicionalne domaće dobavljače inostranim, što dovodi do negativnih prelivana;

¹⁰ State Secretariat for Economic Affairs SECO, Switzerland, Development financing and the remittance market in Serbia and Switzerland, dostupno na: http://www.eldis.org/go/home&id=31345&type=Document#.U8AGvpR_tM

¹¹ Veza između SDI i zaposlenosti u globalizovanom svetu, Sektor za strategiju zapošljavanja, 2005. prema: Begović i ostali (2005), str. 44.

2. Gašenje radnih mesta u domaćem sektoru malih i srednjih preduzeća (MSP) zbog konkurenčije većih i tehnološki naprednijih filijala transnacionalnih kompanija (TNK);

Analiza urađena na bazi linearne regresije¹² za nekoliko zemalja u tranziciji (period 1996-2010), pokazuje učešće SDI na zaposlenost od oko 10%, u proseku. Uticaj priliva SDI na zaposlenost u Bosni i Hercegovini iznosio je 11%, u Hrvatskoj 9%, Sloveniji 6,4%, Mađarskoj 4%, Bugarskoj 2,5%. U Srbiji je u posmatranom periodu postojala negativna korelacija od -19,4%, što znači da se zaposlenost smanjila sa porastom SDI za 19,4%. Negativna korelacija se može objasniti time što su glavne SDI u Srbiji ostvarene po osnovu privatizacije, pri čemu je došlo do značajnog otpuštanja radnika, radi povećanja produktivnosti rada, a skromne *greenfield* investicije nisu mogle promeniti ovaj trend.

Na planu priliva stranog kapitala u Srbiju rezultati su loši pre svega zbog loše izvedene privatizacije koja je donela skromne prihode, veliku nezaposlenost i skoro polovinu poništenih ugovora. Struktura stranih direktnih ulaganja je nekvalitetna, jer je većina uložena u neproizvodni sektor: banke, osiguravajuće kuće, nekretnine, maloprodaju.

Radi dalje modernizacije privrede i ekonomskog razvoja, odnosno porasta zaposlenosti i izvoza, zemlja je upućena na značajno podizanje priliva stranih ulaganja, posebno u proizvodnju izvozno orijentisanih razmenljivih dobara.

4. STATISTIKA ZAPOSLENOSTI I ZARADA U SRBIJI

Tri osnovna indikatora tržišta rada su: stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti. Anketa o radnoj snazi (ARS) je osnovni i najpotpuniji izvor podataka o statusu lica na tržištu rada širom sveta. Stopa aktivnosti predstavlja procenat aktivnog stanovništva od ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Stopa zaposlenosti predstavlja procenat zaposlenog od ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenog od ukupnog broja aktivnog stanovništva radnog uzrasta¹³.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u periodu 2000-2012 (Tabela 2) opala je stopa aktivnosti (od 57 na 46,7) i stopa zaposlenosti (od 50,1 na 35,5), dok je porasla stopa nezaposlenosti (od 12,1 na 23,9). Bitno manji rast nezaposlenosti u poređenju sa velikim padom zaposlenosti sugerise da je veliki broj osoba koje su prestale da rade prešao u neaktivnost, a ne u nezaposlenost.

¹² Kordić N., (2012), str. 99.

¹³ [http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/Methodology/\[Pristup:12/05/14\]](http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/Methodology/[Pristup:12/05/14])

Ukupan broj zaposlenih u 2013. godini je bio 1.715.164 (oko 30 hiljada manje nego 2011. godine). Što se tiče prosečnih zarada u Srbiji, one su porasle sa 209,7 EUR u 2005. godini, na 388,6 EUR u 2013. godini.

Tabela 2. Indikatori tržišta rada (15-65 godina) Srbija (%)

indikator	2000	2005	2010	2011	2012
Stopa aktivnosti	57,0	53,5	46,9	49,1	46,7
Stopa zaposlenosti	50,1	42,3	37,9	41,2	35,5
Stopa nezaposlenosti	12,1	20,8	19,2	23,0	23,9

Izvor: Republički zavod za statistiku.

U Srbiji je stopa nezaposlenosti najveća kod najmlađe starosne grupe (15–24 godine) i iznosila je čak 51,05% u 2012., dok je maksimalna stopa u svetu bila 58%. Stopa nezaposlenosti mlađih 27 zemalja EU je 2012. iznosila 22,9%, iako su njene članice, Grčka i Španija imale visoku stopu od 54,8% i 54,3%, respektivno. U okruženju, Bosna i Hercegovina je imala, u istoj godini, stopu 57,5%, a sledi je Makedonija sa 53,8%. Među razvijenim ekonomijama, najmanju nezaposlenost mlađih ima Japan (7,9%)¹⁴.

Što se tiče strukture zaposlenosti u Srbiji po sektorima, najveći procenat se odnosi na sektor usluga (54,9), zatim na sektor poljoprivrede (20,7), na prerađivački sektor (17,5), dok je u sektoru građevinarstva zaposleno 4,2 procenata radnika. Najmanje zaposlenih radi u sektoru energetike (1,7) i rudarstva (1,0)¹⁵.

5. MOGUĆNOSTI POVEĆANJA ZAPOSLENOSTI

Važna kategorija ekonomije je ljudski rad koji bi trebalo da obezbedi pojedincu dovoljan prihod na osnovu zaposlenosti, da organizuje svoj sopstveni društveni život. Takođe, ukupan iznos zarada, odnosno dohodata zaposlenih bi trebalo da na makroekonomskom nivou omogući održavanje i mogućnost daljeg ekonomskog razvoja. Odnos pojedinca (zaposlenog) i kolektivnog (državnog) bitna je za ekonomski razvoj¹⁶. Kapital i rad učestvujući u stvaranju vrednosti u procesu proizvodnje i menjaju srazmeru između količine ljudskog rada i kapitala. *Ekomska vrednost* predstavlja tržišnu vrednost na koju utiče ponuda i tražnja. Na ekonomsku vrednost, prema razmatranju K. Stojanovića, nekog predmeta V_e

¹⁴ WB, WDI, 2013 internet: <http://databank.worldbank.org/>[Pristup:15/05/14]

¹⁵ Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, april 2013.

¹⁶ Jeremić Lj., Džamić V. (2014).

utiče korisnost predmeta odnosno robe. Ekonomski vrednost predstavlja funkciju: apsolutne vrednosti V_a , ponude p i tražnje θ i teškoće (korisnosti) dobijanja, koja se javlja kao koeficijent α .

$$V_e = \varphi(V_a, p, \theta, \alpha) \quad (1)$$

p, θ i α su nezavisno promenljive količine. Jednačina 1 se može napisati i ovako

$$V_e = V_a \cdot \psi(p, \theta, \alpha) = V_a \cdot \psi \quad (2)$$

Funkcija ψ može biti veća, manja i jednaka nuli. Veća je od jedinice, kad je teškoća dobijanja dotičnog predmeta i tražnja velika, a ponuda mala, u suprotnom manja je od jedinice.

Funkcija ψ je ravna nuli za vazduh, sunčanu toplotu, vodu okeana i drugo čega ima u izobilju.

Funkcija ψ je blizu jedinice za slučajeve, kada se rad dobija upotrebom prirodnih snaga, za čije se usluge ne troše mnogi ljudski napor, niti rezerve društvenog kapitala. Najskuplji je ljudski rad i vrednosti dobijene tim radom (Stojanović K., str.31)¹⁷.

Obezbeđenje zaposlenosti bi trebalo da omogući kako stvaranje proizvoda i nove vrednosti s jedne strane, tako i da primljene zarade omogućavaju zadovoljenje potreba stanovništva, s druge strane. U realnoj ekonomiji u Srbiji upravo postoji ekonomski zastoj u procesu stvaranja proizvoda i nove vrednosti i posledično tome stanovništvo nije u mogućnosti da zadovolji, bilo delimično bilo u potpunosti, svoje potrebe. Prateći problem nedovoljne uposlenosti domaće ekonomije su i novonastali ekonomski odnosi na međunarodnom nivou u vidu ekonomske globalizacije koja je dovela do novih odnosa snaga i rasporeda na međunarodnom tržištu roba i usluga.

Na zadovoljavajući nivo zaposlenosti osim potrebnog obima proizvodnje između ostalog utiče i ostvareni nivo produktivnosti rada. Rast produktivnosti rada utiče i na rast bruto domaćeg proizvoda. Jasno je da rastuća produktivnost proizvodnje utiče na zaposlenost u proizvodnim delatnostima kroz stagnaciju, pa čak i smanjenje broja angažovane radne snage. Ipak, u proizvodnim delatnostima se, pored direktno stvorenih radnih mesta, ostvaruju pozitivne eksternalije, u smislu potencijala kreiranja dodatnog broja radnih mesta u pratećim delatnostima (WB, 2012, 245). Pomenute eksternalije su značajnije u slučaju proizvodnje, nego u uslužnom sektoru i upravo to povećava atraktivnost proizvodnih kapaciteta kroz strane investicije. Uzimajući u obzir da je broj novih radnih mesta

¹⁷ Ibid., str. 74.

u sekundarnom sektoru ograničen na globalnom nivou, dolazi se do zaključka da će nova proizvodna radna mesta u jednoj zemlji verovatno uticati na smanjenje broja radnih mesta u drugoj¹⁸.

S obzirom na ubrzani proces međunarodnog transfera znanja i tehnologije, postavlja se pitanje koji je nivo intenziteta međunarodne utakmice za privlačenje visokoproduktivnih poslova koji podstiču ekonomski razvoj u dugom roku. Države su, pre svega zainteresovane za unapređenje strukture zaposlenosti u smislu povećanja broja poslova sa visokim stepenom produktivnosti, odnosno dodate vrednosti, što bi konačno rezultiralo unapređenjem životnog standarda lokalnog stanovništva.

Instrumenti pomoću kojih se to postiže jesu privlačenje stranih direktnih investicija, unapređenje obrazovne strukture stanovništva, razvoj preduzetništva i infrastrukture, sprovodenje efektivnih politika razvoja urbanih oblasti, a sve to imajući u vidu jasno definisane komparativne prednosti jedne ekonomije.

U velikom broju radova¹⁹, u okviru empirijskih istraživanja, pokazalo se da brz ekonomski rast ne mora direktno da utiče i na povećanje zaposlenosti, i u vezi sa tim na smanjenje siromaštva. Takođe, u nekim zemljama, naročito u Aziji²⁰, utvrđeno je da ne postoji direktna veza između opadanja ekonomskog razvoja i porasta siromaštva. Navodi se da postoje tri faktora koji utiču na porast siromaštva:

Prvi, kada iako postoji rast privrede, postoje i faktori koji ograničavaju rast zaposlenosti.

Drugi, sama elastičnost zaposlenosti,

Treći, problem integracije siromašnih slojeva u postojeći odnos privrednog rasta i uspostavljene zaposlenosti.

Da bi se povećala zaposlenost potrebno je da postoje najmanje jedan ili više produktivnih sektora koji mogu da povećaju zaposlenost manje produktivnih sektora. U periodu 2012. na 2000. godinu “produktivnost rada u Srbiji je povećana za 66,7% u proteklih 12 godina, što daje izuzetno visoku prosečnu godišnju stopu rasta od 4,3% u međunarodnim poređenjima. Na žalost, ona je posledica izuzetno niske produktivnosti iz 2000. godine i posledičnog otpuštanja u godinama koje su

---

¹⁸ Ibid., 85- 86.

¹⁹ Kakwani and Pernia (2002); Osmani (2002), (*prema Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction, Katy Hull, 2000*),

<http://www.oecd.org/development/povertyreduction/43280288.pdf> [Pristup:10/05/14]

²⁰ Ibid.

sledile. Do rasta produktivnosti od 66,7% došli smo padom broja zaposlenih lica za 17,4% uz rast BDP-a za 37,6%²¹.

Analitički pristup za utvrđivanje produktivnosti sektora može se posmatrati u nekoliko faza. Potrebno je prvo, da se utvrdi u kojoj meri je rast privrede povezan sa promenama u zapošljavanju, u kojoj korelaciji je sa povećanjem samog broja zaposlenih, a u kojoj sa povećanjem produktivnosti rada, odnosno otvaranjem kvalitetnih radnih mesta.

U drugoj fazi važno je da se utvrdi kakav je odnos između promena ovih kategorija i smanjenja siromaštva. Kada se utvrde ove činjenice, tek onda može da se pristupi završnoj fazi analize korelacije sa stanovišta ekonomske politike i institucionalnog okruženja, odnosno da li i u kojoj meri kreatori ekonomske politike donose i sprovode poželjne odluke. Svaka zemlja ima odgovarajuću politiku koja je specifična.

Jednostavan način za razumevanje kako je rast povezan sa povećanjem kvantiteta i kvaliteta radnih mesta je da se izvrši posmatranje nekoliko ekonomskih pokazatelja koji utiču na rast BDP-a: promene produktivnosti, stope zapošljavanja i demografske promene²².

Radi procene uticaja na zaposlenost i intenzivnu produktivnost, potrebno je da se na osnovu analize daju odgovori na određena pitanja, koji će kreatorima ekonomske politike omogućiti pravilan izbor unapređenja privrednog razvoja uz povećanje zaposlenosti. To su kao prvo odluke u vezi sa analizom uticaja sektorskog obrasca rasta na smanjenje siromaštva. Rast u jednom sektoru privrede neće se automatski pretvoriti u prednost za siromašne putem povećanja privrednog rasta, zaposlenosti i smanjenja siromaštva: mnogo će zavisiti od profila rasta (zapošljavanje i intenzitet produktivnosti-stepen napora rada u jedinici vremena), sektorskog položaja siromašnih i obim mobilnosti u različitim sektorima.

Drugo pitanje se odnosi na odluku o izboru intenzivnog zapošljavanja ili rasta intenzivne produktivnosti, da bi se smanjilo siromaštvo. To će zavisiti od kvaliteta (ili produktivnosti) radnih mesta sektora u kome rast postoji. Jednostavno

²¹ <http://www.makroekonomija.org/zaposlenost-nezaposlenost-zarade-fond-zarada/promena-produktivnosti-rada-u-srbiji-po-delatnostima-2000-2012/> Pristup: [10/05/14]

²² Rast koji se može pripisati promenama u autputu po radniku dobija se izračunavanjem rasta *per capita* na dodatu vrednost između dva tačke u vremenu pod hipotetičkom scenariju u kome stopa zaposlenosti i deo radno sposobnog stanovništva ostaje konstantna, ali proizvodnja po radniku je promenjena. Slično tome, iznos rasta pripisuje promene u zapošljavanju ili deo radno sposobnog stanovništva može se dobiti *per capita* izračunavanjem vrednosti kada se druge dve komponente održavaju konstantnim.

rečeno, rast intenzivnog zapošljavanja koji utiče na smanjenje siromaštva ne mora da se desi u okviru "produktivnijeg" sektora. Potrebno je obezbediti instrumente za profilisanje (rast prema svom radu, produktivnosti i intenzitetu) i njen uticaj na procenu siromaštva.

ZAKLJUČAK

Radi procene uticaja na zaposlenost i intenzivnu produktivnost, potrebno je da se na osnovu analize daju odgovori na određena pitanja koji će kreatorima ekonomске politike omogućiti pravilan izbor unapređenja privrednog razvoja uz povećanje zaposlenosti. To su kao prvo odluke u vezi sa analizom uticaja sektorskog obrasca rasta na smanjenje siromaštva. Rast u jednom sektoru privrede neće se automatski pretvoriti u prednosti za siromašne putem povećanja privrednog rasta, zaposlenosti i smanjenja siromaštva: mnogo će zavisiti od profila rasta (zapošljavanje i intenzitet produktivnosti), sektorskog položaja siromašnih i obim mobilnosti u različitim sektorima.

Drugo pitanje se odnosi na odluku o izboru intenzivnog zapošljavanja ili rasta intenzivne produktivnosti da bi se smanjilo siromaštvo. To će zavisiti od kvaliteta (ili produktivnost) radnih mesta sektora u kome rast postoji. Jednostavno rečeno, rast intenzivnog zapošljavanja koji utiče na smanjenje siromaštva ne mora da se desi u okviru "produktivnijeg" sektora. Potrebno je obezbediti instrumente za profilisanje (rast prema svom radu, produktivnosti i intenzitetu) i njen uticaj na procenu siromaštva.

Po pitanju značajnog priliva doznaka u Srbiju, ukazuje se prostor za definisanje konkretnih projekata za otvaranje srednjih i malih preduzeća, kako bi se sredstva koje naši iseljenici šalju mogla udružiti sa domaćom akumulacijom. Cilj bi bio povećanje broja radnih mesta za rešavanje problema nezaposlenosti i povratka radnika iz inostranstva, jer je na dugi rok poželjno osigurati zaposlenost svojih građana u svojoj zemlji iz niza ekonomskih, političkih, socijalnih i strategijskih razloga.

Strane direktnе investicije ne dovode automatski do porasta proizvodnje i zaposlenosti, već to pre svega zavisi od vrste investicija. Istraživanja su pokazala da samo *greenfield* investicije (horizontalne i vertikalne) dovode do otvaranja radnih mesta na kratak rok.

Radi dalje modernizacije i razvoja, porasta zaposlenosti i izvoza, zemlja je upućena na značajno podizanje priliva stranih ulaganja, posebno u razmenljiva dobra. Mere na nivou države bi trebalo istovremeno analizirati i sprovoditi u

saradnji sa preduzećima ili klasterima, koji su se u svetu pokazali kao dobro rešenje, za pravovremeno i kvalitetno postupanje po pitanju privlačenja i plasiranja kapitala.

EMPLOYMENT AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract

Economic growth of the Serbian economy depends on many factors, but one of the most important is the full employment of the labor force that has a direct impact on reducing economic poverty of the population. Slow economic growth during the global economic crisis of the 2008 and the recession in many economically developed countries in the world, has further strengthened halt development of the majority of the economy. As a faithful follower of this trend, the economic poverty of the population proved to be a significant problem developing.

Employment and normal function of the labor market, the elasticity of employment is one of the primary goals of economic recovery, as a means of solving economic crisis. A significant number of studies on the connection between economic growth and employment, and in this regard agrees to reduce poverty have found that the economically growth is insufficient for successful poverty reduction. Economic growth should go hand in hand with the growth of employment, which in turn comes from the change of the manufacturing structure that includes projects based on new avenues of capital.

Keywords: *economic growth, economic crisis, employment, economic poverty, capital*

LITERATURA

Arandarenko M., Nojković A., (2007), Pregled tržišta rada u Srbiji.

Begović i ostali (2005), *Grinfield strane direktne investicije u Srbiji*, Veza između SDI i zaposlenosti u globalizovanom svetu, Sektor za strategiju zapošljavanja.

Hunya G., Geishecker I.,(2005), Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe *wiiw Research Reports No. 321*.

Internationa Labor Organization (October 1982). “Resolution concerning statistics of the economically active population, employment, unemployment,

and underemployment”, adopted by the Thirteenth International Conference of Labor Statisticians.

International Labor Organization, Global employment trends 2014.

Jeremić Lj., Džamić V. (2014), *Глобализација и доба економске кризе*, Мало историјско друштво, Нови Сад.

Kancelarija za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, *Zaposlimo Srbiju*.

Kordić N., (2012). “Atraktivnost Srbije u privlačenju stranih direktnih investicija”, doktorska disertacija.

Republički zavod za statistiku, Republika Srbija, (2013), Indikatori materijalnih tokova u Republici Srbiji, 2001-2011.

Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, april 2013.

Seymour E. Harris (2005), „Keynes’ Influence on Theory and Public Policy”, *The New Economics*, Kessinger Publishing.

Internet izvori

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/Methodology/> [Pristup:12/05/14]

<http://databank.worldbank.org/> [Pristup:15/05/14]

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf [Pristup:16/05/14]

http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html [Pristup: 12/05/14]

<http://www.saylor.org/courses/econ102>

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/> [Pristup:17/05/14]

<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief22.pdf>

State Secretariat for Economic Affairs SECO, Switzerland, Development financing and the remittance market in Serbia and Switzerland, dostupno na: http://www.eldis.org/go/home&id=31345&type=Document#.U8AGvpR_tM

<http://www.dijaspora.gov.rs/> [Pristup: 15/05/14]

<http://www.oecd.org/development/povertyreduction/43280288.pdf> [Pristup: 10/05/14]

<http://www.makroekonomija.org/zaposlenost-nezaposlenost-zarade-fond-zarada/promena-produktivnosti-rada-u-srbiji-po-delatnostima-2000-2012/> [Pristup: 10/05/14]

DRUŠTVENO – EKONOMSKI ASPEKTI NEZAPOSLENOSTI MLADIH U SRBIJI

Ivana Božić Miljković*

E-mail: ibozic@useens.net

Rezime

Jedan od najvećih ekonomskih i društvenih problema u Srbiji jeste velika i dugotrajna nezaposlenost kao rezultat opšteg stanja u privredi. Kao posledica toga imamo socijalno raslojavanje na malobrojni sloj bogatih ljudi, srednji sloj kome usled nedostatka posla preti rizik od siromaštva i sloj siromašnih koji se konstantno uvećava. Mladi ljudi, i pored toga što se nalaze u najproduktivnijem životnom dobu, u najvećem broju slučajeva spadaju u poslednje dve kategorije stanovništva. Nemogućnost brzog zaposlenja često predstavlja veliku prepreku na njihovom putu od završetka školovanja do sticanja lične ekonomske nezavisnosti. Neaktivnost mladih ljudi i njihov dug status nezaposlenih lica na tržištu rada uslovljavaju veći rizik od siromaštva i gubljenja veština ili zastarevanja stečenih znanja u procesu školovanja. Osnovni zadatak ovog rada je da analizira uzroke koji dovode do velike i rastuće nezaposlenosti mlade radne snage, zatim, da ukaže na posledice takvog stanja i ponudi neka rešenja i preporuke koje će biti u funkciji bržeg zapošljavanja mladih ljudi, njihove veće produktivnosti i njihovog aktivnijeg i odgovornijeg pristupa poslu i životu uopšte.

Ključne reči: mladi, nezaposlenost, tranzicija, obrazovanje, privreda

UVOD

Nezaposlenosti radne snage u Srbiji predstavlja jedan od ključnih ekonomskih i društvenih problema čije rešavanje se mora staviti u sam vrh razvojnih prioriteta. Velika nezaposlenost je, pre svega, uslovljena ekonomskim tokovima i problemima u privredi sa kojima je ona živila u poslednje dve-tri decenije. Pored svoje veličine, nezaposlenost ima i svoj strukturni aspekt čijom analizom dolazimo do detaljnijih saznanja o njenim posledicama: ekonomskim, socijalnim, demografskim i drugim. U toj strukturi, posebnu pažnju zaslužuje

* Univerzitet „Union“ Beograd.

kategorija mladih ljudi čije veće i brže zapošljavanje treba da doprinese kako ekonomskom razvoju tako i rešavanju drugih društvenih problema. Ostvarivanje toga podrazumeva ne samo ekonomske mere (povećanje investicija, kao naznačajnije), već i druge koje se odnose na obrazovanje mladih ljudi, njihov socijalni i radni status, uslove života u mestima gde su rođeni, mogućnosti migracije i dr.

Srpska privreda od početka procesa tranzicije beleži slabe razvojne rezultate i u njoj je broj izgubljenih radnih mesta u poslednjih dvadeset pet godina, neuporedivo veći od broja novootvorenih. Ovakvo stanje je uticalo na brz rast broja nezaposlenih lica, među kojima je sve više mladih, starosti od 15 do 24 godine. Uporedo sa rastom nezaposlenosti, raste i nesigurnost da se novi posao može naći ili postojeći zadržati. Posledice ovakvog stanja su višestruke: mladi ljudi, pogotovo ako dolaze iz nerazvijenih područja Srbije, pod pritiskom neizvesnosti i brige za egzistenciju, karijeru i budućnost usmeravaju ka velikim gradovima – regionalnim i univerzitetskim centrima u kojima je lakše naći posao, ali u kojima takođe postoji nedovoljno radnih mesta; veliki broj mladih ljudi šansu za profesionalnim usavršavanjem i adekvatnim zaposlenjem nalazi u inostranstvu, pre svega zemljama zapadne Evrope i SAD-u; određen broj mladih prihvata svoje, objektivno uslovljeno, pasivno stanje i provodi više godina na birou dok diploma i stečeno znanje zastarevaju; izvestan broj njih pristaje da radi u sektoru sive ekonomije, svesno se odričući svojih zakonom garantovanih prava na socijalno, zdravstveno i penziono osiguranje, prava na osmočasovno radno vreme i adekvatnu zaradu, jer je to jedini način da ekonomski opstanu; manji broj mladih odluči da posao potraži baveći se preduzetništvom u sektoru sive ekonomije, često balansirajući na ivici zakona.

1. MLADI U STRUKTURI NEZAPOSLENIH

Mladost je tranziciono razdoblje između detinjstva i odraslog doba, koje podrazumeva odredene specifičnosti vezane za sazrevanje mladih ljudi, njihove velike potrebe i relativno mala sredstva i mogućnosti da se te potrebe zadovolje. Statistički je kao donja granica mladosti najčešće određena 15. godina života, dok gornja granica varira zaustavljajući se najčešće na 24. a ponekad na 30. godini života. Ovaj period obeležen je završetkom školovanja i traženjem kompromisa između želja i mogućnosti da se u životu radi posao koji se voli i da istovremeno taj posao obezbeduje kvalitetnu egzistenciju. U Srbiji, završetak školovanja i sticanje diplome predstavlja početak, često dugogodišnje i neizvesne potrage za

poslom. Pri stupanju na tržište rada, mladi ljudi se često susreću sa problemima kao što su: nedostatak potrebe za kadrovima određenih struka, prebukiranost radnih mesta pojedinih zanimanja i duge liste čekanja na birou, činjenicama da poslodavci daju prednost radnicima sa iskustvom, partijskom zapošljavanju i sl.

Tabela 1. Nezaposlenost u Srbiji: poređenje sa zemljama u tranziciji i odabranim zemljama članicama EU, 2012. godine (u %)

	Stopa nezaposlenosti (u %)	Stopa nezaposlenosti mladih od 15 do 24 godine (u %)
Albanija	15,0	35,5
BiH	27,6	47,3
Makedonija	31,9	54,9
Srbija	25,6	42,5
Crna Gora	19,7	37,0
EU (27)	9,0	22,8
Grčka	23,8	55,3
Slovenija	8,8	20,6
Hrvatska	14,2	43,0
Rumunija	7,2	22,8
Bugarska	11,5	27,9

Izvor: OECD Employment and Labour Market statistics database, Internet: http://www.oecd-ilibrary.org/employment/youth-unemployment-rate_20752342-table2 dostupno: jun 2014. godine

Podaci iz tabele pokazuju visoku nezaposlenost mladih u Srbiji i uopšte u zemljama u tranziciji. Osim Srbije, situacija je alarmantna u Makedoniji i Bosni i Hercegovini, a među navedenim zemljama Evropske unije, po visokoj stopi nezaposlenosti mladih izdvajaju se Grčka i Hrvatska. Prosečna stopa nezaposlenosti mladih u zemljama u tranziciji iznosi 43,4% i dvostruko premašuje onu koja je zabeležena u EU(27). Dugogodišnje čekanje posla i produžena zavisnost od roditelja uslovljava zastoj u sprovođenju životnih planova kao što su stvaranje i proširenje porodice, što na dugi rok dovodi do pada nataliteta i problema starenja nacije.¹ Takođe, prinudna neaktivnost mladih ljudi i nemogućnost primene stečenog teorijskog znanja, dovodi do gubitka ljudskog kapitala, jer znanje i radne sposobnosti nezaposlenih devalviraju

¹ Mojić (2008), str. 179-191.

vremenom. Danas je Srbija zemlja razočaranih mladih ljudi čiji dugogodišnji napor, materijalna ulaganja i odricanja zarad sticanja određenog nivoa obrazovanja, bivaju u većini slučajeva, nagrađena nezaposlenošću. Nije redak slučaj da se diplomirani studenti po završetku studiranja opredeljuju za neki vid prekvalifikacije ili unapređenja znanja dodatnim obukama kako bi lakše došli do posla i obezbeđenja lične egzistencije. Takođe, diplomci se često opredeljuju da umesto prihvatanja bilo kakvog zaposlenja nastave školovanje na master i doktorskim studijama koje su inače programski orijentisane i prilagođene onima koji žele da se bave naukom. Kao posledica toga javlja se paradoks da broj visokoobrazovanih kadrova raste, dok neka zanimanja postaju deficitarna. Ovakvom stanju doprinela je dugogodišnja neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama privrede i niz propalih i nedosledno sprovedenih reformi čiji su rezultati bili daleko od potrebnih i suštinskih promena. Naravno, da se na to mogu dodati i oni socijalni i demografski problemi, koji nisu samo problemi mladih već se tiču budućnosti nacije i države.

2. OBRAZOVNI SISTEM VS REALNE POTREBE PRIVREDE

Sistem i profil obrazovanja mladih ljudi u značajnoj meri određuje njihov budući status na tržištu rada, a posedovanje određenih kvalifikacija, znanja, veština i ličnih karakteristika, jesu prepostavke za dobijanje posla. U Srbiji od početka procesa tranzicije postoji nesklad između kadrova koje produkuje obrazovni sistem i potreba privrede, ali i između znanja i veština koje se stiču u školama i na fakultetima i onoga što se u poslovnom okruženju zaista primenjuje. Uzroci ovakvog stanja su brojni: od zastarelog i inertnog sistema obrazovanja, čiji su programi zasnovani na teorijskim znanjima, do privredne tranzicije u kojoj su se ugasila mnoga velika preduzeća koja su ranije kontinuirano zapošljavala mladu radnu snagu. Obrazovanje, kao pokretač društvenog i ekonomskog razvoja, zahteva velika ulaganja koja moraju biti praćena prilagođavanjem aktuelnim i budućim potrebama privrede.²

---

² "Nauka i obrazovanje su dve oblasti društvenog života kojima se, na globalnom planu, danas poklanja izuzetno velika pažnja: u njih se ulažu velika materijalna sredstva, vodi se aktivna politika njihovog razvoja, grade sistemi koji povećavaju stepen njihove efikasnosti. U gradjenju svoje konkurentnosti, u međunarodnim okvirima (globalnoj ekonomiji), gotovo sve zemlje danas u svetu, shodno svojim materijalnim i drugim potencijalima za njihov razvoj, nauci i obrazovanju posvećuju posebnu pažnju. To se najpre odnosi na ulaganja u obrazovanje svog stanovništva uopšte i, posebno, onog njegovog dela koji čini radno sposobno i mlado stanovništvo - koje će to biti u budućnosti." Vidi: Božić Miljković (2013), str. 278.

Ekonomija Srbije i njen razvoj u velikoj meri zavise i od kvaliteta i dostupnosti radne snage i to kako one sa iskustvom, tako i onog njenog dela koji je u skorijem školovanju stekao teorijsko znanje i koji je spreman da dalje uči i to znanje obogaćuje iskustvom. Međutim, čak i onda kada je tržište radne snage puno i kadrovski „razuđeno“, problemi su prisutni, kako na strani poslodavaca, tako i na strani mlađih ljudi koji postaju deo tog tržišta. Poslodavci u većini slučajeva ne poseduju kapacitete, resurse niti vremena za dodatno stručno osposobljavanje mlađih ljudi i nadgradnju njihovog teorijskog znanja, pa se stoga radije odlučuju da zaposle radnike sa iskustvom. Mlađi ljudi se kroz aktivan nastup na tržištu radne snage susreću sa ovim i brojnim drugim problemima, koje sopstvenim snagama ne mogu da reše, a koji vremenom bivaju sve složeniji i sa društvenog aspekta prepoznati kao dugotrajna nezaposlenost koja, kao sekundarnu posledicu ima uticaj na, rast siromaštva, opadajuću stopu nataliteta i stareњe nacije.

Tabela 2: Stanovništvo Srbije staro od 15 do 24 godine prema školskoj spremi (stanje 2008. i aprila 2013. godine)

	2008.	april/2013.
Ukupno	898.077	774.636
Bez škole	8.493	8.622
Nepotpuna osnovna škola	29.928	24.259
Osnovna škola	362.402	299.168
Srednja škola	477.320	417.944
Viša škola	13.368	4.876
Fakultet, akademija ili visoka škola, magistri i doktori nauka	6.565	19.768

Izvor: Anketa o radnoj snazi 2013,
<http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx>; dostupno:
 april/2014. godine

Ukoliko posmatramo obrazovnu strukturu mlađih starosti od 15 do 24 godine, možemo primetiti da je u posmatranom periodu došlo do znatnog pada učešća skoro svih nižih nivoa obrazovanja, uključujući osnovno, srednje i više obrazovanje, a do značajnog porasta učešća onih sa visokim obrazovanjem. U strukturi mlađih prema stručnoj spremi, u današnje vreme, najviše je onih sa završenom srednjom školom. Broj onih koji imaju završenu višu školu, bio je 2008. godine skoro 2,7 puta veći nego u aprilu 2013. godine, kada se situacija u potpunosti izmenila, pa je broj visoko obrazovanih mlađih povećan 3,1 put

u odnosu na 2008. godinu.³ Poslednjih godina u Srbiji postoji trend lakšeg dolaženja do fakultetske diplome, naročito sa razvojem i širenjem sistema privatnih fakulteta i opšte komercijalizacije visokog obrazovanja. Upravo takvi trendovi u našem obrazovanju, posebno onih u visokom, zahtevaju da se redefinišu strategija i ciljevi njegovog budućeg razvoja. U tome polazište treba da predstavljaju ekonomske potrebe, kulturne vrednosti, tradicija i prosperitet naše države.⁴

Izazov usklađivanja sistema obrazovanja i potreba privrede je utoliko veći ukoliko se ima u vidu da reforma obrazovnog sistema u tom smislu još nije sprovedena. Njeno sprovođenje predstavlja složen i dugotrajan proces, čiji efekti postaju vidljivi na dugi rok. Reforma obrazovnog sistema bi trebalo da bude praćena odgovarajućom strategijom dugoročnog unapređenja ljudskog kapitala, u smislu prihvatanja koncepta doživotnog učenja i permanentnog unapređenja postojećih znanja. Sa druge strane, mere ekonomske politike treba staviti u funkciju izgradnje povoljnog poslovnog i investicionog ambijenta u kome će se otvarati mogućnosti za brže zapošljavanje mладих i obrazovanih ljudi. Odstupanje od ovog koncepta moglo bi da, u još većem obimu nego što je to danas slučaj, preusmeri životne i poslovne ambicije mладих ljudi i tek obrazovanih stručnjaka prema inostranstvu, pre svega zemljama zapadne Evrope.

---

³ Ove podatke treba uzeti sa rezervom jer je u tom periodu došlo do prerastanja bivših viših škola (sa dvogodišnjim trajanjem) u škole strukovnih studija (sa trogodišnjim trajanjem) čiji se diplomci svrstavaju u ovu poslednju kategoriju.

⁴ U vezi odnosa između obrazovanja i ekonomske rasta i razvoja (njegove dinamike i kvaliteta) u današnjem svetu (posebno u njegovom razvijenom delu), postoje i drugačija stanovništa od onih danas vladajućih, posebno u Evropskoj uniji. Tako, na primer, Džun Čang Ha, južnokoreanac i profesor Kolumbijske univerziteta, kaže: „Obrazovanje je vredno, ali njegova glavna vrednost nije u povećanju produktivnosti. Njegova glavna vrednost ogleda se u njegovoj sposobnosti da nam pomogne da razvijemo vlastiti potencijal i da živimo ispunjeniji i nezavisniji život. Ako proširimo obrazovanje u uverenju da će ono obogatiti naše privrede, bićemo gorko razočarani, jer je veza između obrazovanja i produktivnosti na nacionalnom nivou veoma složena i tanana. Naše preterano oduševljenje obrazovanjem treba na neki način ukrotiti i, naročito u zemljama u razvoju, treba posvetiti znatno veću pažnju pitanju uspostavljanja i unapređivanja proizvodnih preduzeća i institucija koje tim preduzećima pružaju podršku.“ Izvor: Džun Čang (2013), str. 250.

3. MERE ZA POVEĆANJE ZAPOSLENOSTI MLADIH: JAZ IZMEĐU AMBICIJA I MOGUĆNOSTI

Od početka procesa tranzicije do danas, Srbija nije stvorila jasnou strategiju sprovodenja aktivne politike zapošljavanja, posebno onog njenog dela koji se tiče zapošljavanja mladih. Jedini način da se smanji nezaposlenost uopšte, pa i nezaposlenost mladih, jeste jačanje privredne i institucionalne infrastrukture koja bi bila u funkciji privrednog razvoja. Jačanje privrede podrazumeva veći priliv domaćih i stranih investicija, otvaranje novih radnih mesta u realnom sektoru privrede, jačanje sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetničkih radnji i ulaganja u razvoj utrživih uslužnih delatnosti. Te aktivnosti treba da budu uskladene sa budućom strukturom naše privrede. Već sada je jasno da se ona mora menjati putem svojevrsne reindustrializacije Srbije, ali i boljeg i potpunijeg korišćenja razvojnih potencijala koje imamo u poljoprivredi, saobraćaju, građevinarstvu i uslugama uopšte. Isto tako neophodno je u tom pravcu napuštati dosadašnja očekivanja da javni sektor privrede treba da rešava problem nezaposlenosti, odnosno da se u njemu lakše dolazi do posla i da je u njemu veća sigurnost radnog mesta. Reformski tokovi u našem društvu podrazumevaju promenu odnosa između ova dva sektora, posebno kada je u pitanju njihovo učešće u ukupnoj privredi, pa i u zaposlenosti.

Kako u naizgled bezizlaznoj situaciji pomoći mladim ljudima da ostvare svoje pravo na rad i obezbede sebi egzistenciju, od čega će, u krajnjoj liniji imati koristi čitavo društvo? Odgovor na to pitanje nije nimalo jednostavan i podrazumeva promene u obrzovanju i privredi, u njihovim međusobnim odnosima ali i u shvatanjima našeg društva, i nas pojedinačno, da se radna mesta ne stvaraju lako, ali se lako gube. Da je u novim uslovima razvoja potrebna fleksibilnost na strani rada i kapitala kao i spremnost države da tu fleksibilnost podrži.

1. U sistemu obrazovanja potrebno je obezbediti da učesnici u njemu (učenici i studenti) budu više pripremljeni za svoj budući poziv, za poslove koje on podrazumeva. Angažovanje mladih u poslovima za koje se školju treba da bude sprovedeno još u toku školovanja i studija, kroz razne oblike povremenog i privremenog zapošljavanja. Danas nije redak slučaj da fakulteti imaju potpisane sporazume sa preduzećima ili javnim ustanovama u kojima studenti mogu svoja teorijska znanja upotpuniti primjenjenim znanjima i steći određeno iskustvo u obavljanju poslova za koje se školju. Ovo svakako nije najvažnije rešenje za problem nezaposlenosti mladih, ali jeste jedna od mogućnosti da mlađi ljudi steknu primenjeno znanje i stručno iskustvo koje će biti sastavni deo njihovih

biografija i koje će biti u funkciji njihovog kasnijeg zaposlenja. Takva njihova osposobljenost omogućiće im lakše dolaženje do posla ali i lakše i uspešnije ostvarivanje očekivanih rezultata neposredno posle zaposlenja.

2. Jedna od mogućnosti koju mladi ljudi mogu iskoristiti tokom studiranja i neposredno po završetku studija jeste volonterski rad. Činjenica je da volonterski rad ne podrazumeva novčanu nadoknadu za obavljanje istog, ali zato pruža brojne mogućnosti za aktivno uključivanje u društvenu zajednicu, za prepoznavanje društvenih problema i učešće u njihovom rešavanju. Kroz volonterski rad podstiče se kreativnost, stiču se dragocena iskustva i formiraju poslovni kontakti koji kasnije mogu imati bitnu ulogu pri zapošljavanju. Volonterski rad je popularniji među studentima i odvija se u okviru i uz podršku raznih studentskih i nevladinih organizacija. Odsustvo materijalne satisfakcije za uloženo vreme i rad, čini da popularnost volonterskog rada opada naročito po završetku školovanja.

3. Podsticanje preduzimljivosti, odnosno, „buđenje“ aktivnog pristupa mlađih ljudi sopstvenom zapošljavanju, kroz razne mogućnosti otpočinjanja sopstvenog biznisa treba da bude jedan od načina da se poveća njihova zaposlenost. Takav koncept zahteva uvođenje preduzetničkog obrazovanja i razvoj preduzetničkih veština u svim oblicima i nivoima srednjeg i visokog obrazovanja.⁵ Njega bi trebalo da podrži i država određenim, pre svega, poreskim, olakšicama i stimulacijama u vidu subvencija koje bi bile namenjene onima koji žele da nakon srednje škole ili fakulteta pokrenu sopstveni posao.⁶

⁵ Kada je o visokom obrazovanju reč, retki su tehnički pa i drugi fakulteti koji u strukturi svojih studijskih programa imaju predmete iz oblasti ekonomije, poslovnog prava, finansija, menadžmenta i sl. Većina diplomiranih studenta na tim fakultetima ne posede elementarna znanja o tome kako se pravi biznis plan, kako se osniva preduzetnička radnja ili privredno preduzeće, šta je profit, koja je funkcija tržišta, šta je kapital, kakva je ekonomска uloga države i sl.

⁶ U Srbiji od 2010. godine postoji program podrške mladim preduzetnicima pod nazivom „Biznis mlađih Srbije“. Popularnost ovog programa potvrđuje 2.200 zahteva i molbi za podršku pri pokretanju sopstvenog posla, procesuiranih tokom 2013. godine. Međutim, impresivan podatak o broju mlađih ljudi koji su spremni da se aktivno uključe u svoje zapošljavanje i preuzmu odgovornost za sopstveno poslovanje, kvari podatak da je to svega 1% od ukupnog broja nezaposlenih mlađih ljudi u Srbiji. Opšti je utisak da između brojnih alternativa koje mlađim ljudima nakon završenog školovanja stoje na raspolaganju, oni radije biraju da „sede“ na birou i čekaju adekvatno zaposlenje u državnoj službi ili biraju odlazak iz zemlje ili se, motivisani egzistencijalnim problemima, opredeljuju za rad u sektoru sive ekonomije. Najmanje popularna alternativa je ona koja zahteva aktivan i odgovoran pristup sopstvenom zaposlenju, koji uključuje odabir i pokretanje sopstvenog posla, kreiranje dinamike tog posla i preuzimanje kompletne odgovornosti za tok poslovnih aktivnosti.

4. Problemu zapošljavanja mlade radne snage može se pristupiti i na drugi način – pružanjem podrške poslodavcima od strane države. Ta podrška se ogleda u primeni olakšica u porezima i doprinosima onim kompanijama i preduzetnicima koji prednost pri zapošljavanju daju mladima do 30 godina starosti.⁷ Ovo je jedna od veoma popularnih mera za zapošljavanje mlađih ljudi i njeni rezultati će u budućnosti zavisiti od spremnosti države da iz budžeta i svojih fondova izdvoji sredstva i usmeri ih u stimulisanje poslodavaca da pri zapošljavanju daju prednost mladima. Ova vrsta mera i aktivnosti značajna je i treba da bude zastupljena u politici regionalnog razvoja jer nerazvijeni regioni nisu privlačni za mlade ljude, posebno one koji su završili fakultete.

5. U sistemu formalnog ili neformalnog obrazovanja i sposobljavanja mlađih ljudi za zapošljavanje neophodno je obratiti pažnju na neke druge sposobnosti koje mlađi ljudi treba da poseduju, a na kojima sve više insistiraju poslodavci. Radi se o sposobnostima kao što su: fleksibilnost (sposobnost prilagođavanja promenama u poslovnom okruženju, sposobnost saradnje sa različitim ljudima i slično); efektivne komunikacione veštine (da slušanjem i posmatranjem steknu razumevanje, efikasno osmisle svoje ideje i strategije za timski rad); efektivan pristup rešavanju problema (sposobnost procene situacije, razlaganje problema, donošenje odluka o načinu njihovog rešavanja, prepoznavanje dugoročnih posledica donetih odluka i preuzimanje odgovornosti); kreativnost i sveže ideje; interpersonalne veštine (posvećenost poslu, marljivost i pouzdanost); i timski rad (liderstvo i veštine donošenja odluka i sposobnost da se prate uputstva i igra svoja uloga u timu).⁸

6. Činjenica je da danas, u nedostatku mogućnosti zaposlenja i iz drugih razloga, veliki broj mlađih ljudi sa završenim fakultetom, pa i srednjom školom, odlazi u inostranstvo u potrazi za poslom i boljim uslovima života. Naravno država to ne može i ne treba da sprečava. Ali neophodno je da ima sistem mera

---

⁷ Svakako najpoznatiji program koji je bio usmeren na mlađe je bio program "Prva šansa" koji je trajao od 2009. do 2011. godine. Cilj ovog programa bio je da mlađima do 30 godina starosti sa najmanje završenom srednjom školom omogući obuku i radno iskustvo u privatnom sektoru, kroz subvencionisanje troškova poslodavca za obuku i zarade pripravnika. U prvoj godini primene, u ovaj program je bilo uključeno 17.175 osoba, a 2011. godine 10.852 osobe od kojih je 70% pripadalo kategoriji 15-24 godine. Program se pokazao kao veoma popularan među pripravnicima i među poslodavcima, jer u svojoj originalnoj verziji nije predviđao obavezu poslodavca da zaposli pripravnike po okončanju pripravničkog staža. Tokom 2011. godine započet je novi program "Stručna praksa", koji je obuhvatio 1.700 osoba mlađih od 25 godina. Detaljnije: Arandarenko (2013), str. 36.

⁸ Vidi dokumenta Međunarodne organizacije rada: Internet: <http://www.ilo.org/2014/04/11/the-top-6-skills-todays-employers-want>; dostupno: maj/2014. godine.

kojima će taj odlazak smanjiti, odnosno, kojima bi stimulisala one koji su otišli da se vrate.⁹ U tom pravcu bi trebalo razvijati sistem stipendiranja, posebne stimulacije najboljim učenicima i studentima prilikom njihovog zapošljavanja, stvaranja uslova za zapošljavanje povratnika iz inostranstva i dr.

ZAKLJUČAK

Visoka nezaposlenost svakako je jedan od najvećih ekonomskih i socijalnih problema u Srbiji. Podaci govore da čak četvrtina radno sposobnog stanovništva nema posao, pa nije u stanju da obezbedi ni osnovnu egzistenciju. Nezaposlenost posebno pogađa mlade ljude, koji i pored stečenog školskog obrazovanja, često godinama ne uspevaju da obezbede sebi posao. Stanje u ovoj oblasti podrazumeva da se neodložno i kontinuirano preduzimaju mere za veću zaposlenost. To se može ostvariti ubrzanjem ekonomskog razvoja putem novih investicija ali i boljim korišćenjem postojećih potencijala. U svemu tome posebnu pažnju treba posvetiti povećanju zaposlenosti mlađih ljudi jer to nije samo ekonomski, već i društveni i demografski problem. Najpre, neophodno je menjati obrazovni sistem: njegovu strukturu i profilisanje prilagoditi potrebama privrede, omogućiti učenicima i studentima da još u toku školskog obrazovanja stiču praktična znanja i iskustva; razraditi sistem dopunskog obrazovanja i prekvalifikacija u toku rada u skladu sa napretkom tehnologije rada i zahtevima tržišta rada, omogućiti veću pokretljivost radne snage unutar granica zemlje i smanjiti njen odliv u inostranstvo itd. Država, sa svoje strane – u okviru politike ekonomskog razvoja i povećanja zaposlenosti, neophodno je da preduzima mere koje bi omogućile veću zaposlenost, posebno mlađih ljudi. To mogu biti raznovrsne mere iz domena poreske politike – oslobađanjem poslodavaca za izvesno vreme od poreza i doprinosa na novozaposlene, ili njihovim smanjenjem; kreditnom politikom i raznim drugim pogodnostima stimulisati pokretanje novih

⁹ Ovde se može postaviti pitanje da li se povratak iz inostranstva naših naučnih i drugih kadrova njihovo znanje može uvek racionalno iskoristiti. Evo jednog interesantnog stava o tome: „Smatra se da povratak visokokvalifikovanih kadrova može biti koristan za zemlju porekla u vidu novostečenih znanja i veština koje mogu povećati domaću produktivnost. Međutim, ova tvrdnja se može relativno lako opovrgnuti ukoliko se posmatra kroz prizmu pitanja koliko su te nove veštine i znanje prikladni, odnosno odgovarajući za domaće okruženje? Kada postoji veliki jaz u tehnologiji matične zemlje i zemlje destinacije nekadašnjeg emigranta, specifične veštine i stečeno znanje mogu imati veoma ograničenu primenu, što najviše dolazi do izražaja kada je u pitanju povratak iz razvijenih, visokodohodovnih zemalja u zemlje sa niskim dohotkom i stagnirajućem ekonomijom.“ Stanković (2011), str. 522.

preduzetničkih aktivnosti, ili proširenje postojećih putem novog zapošljavanja; stimulisati rad mlađih stručnjaka u nerazvijenim područjima, posebno onih koji su poreklom iz njih a školovani su u većim gradovima; još u toku školovanja, a i kasnije, osposobljavati mlađe ljude da samostalno ili u saradnji sa drugima započinju razne preduzetničke aktivnosti; stimulisti naše stručnjake koji su otišli u inostranstvo da se vrate u zemlju i nastave svoju radnu aktivnosti itd. Svaki od ovih modela podrške mlađim ljudima, da se zaposle i ostanu u Srbiji, na dugi rok imaće pozitivne posledice koje će se ogledati u povećanju domaće proizvodnje, povećanju stope nataliteta, smanjenju siromaštva i socijalnih problema koje nezaposlenost sa sobom nosi.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF UNEMPLOYMENT OF YOUTH IN SERBIA

Abstract

One of the biggest economic and social problems in Serbia is big and long-term unemployment as a result of general economic state. As the consequence, there is the social stratification on few layer wealthy people, middle layer which is due to employment deficit threatened to become poor and layer of poor which constantly increases. Young people, despite the fact that they are in the most productive life period, most often belong to the latter two categories of population. Inability to find job quickly, often is the great barrier on their way from finishing school to acquiring own economic independence. Inactivity of young people and their long lasting unemployment status on labor market stipulate greater risk to poverty and loss and obsolescence of during education acquired knowledge and skills. The fundamental aim of this article is to analyze causes that lead to great and increasing unemployment of young labor, then to focus the consequences of such a situation and to offer some of the solutions and recommendations which shall be in the function of young people faster employment, their greater productivity and more active and more responsible approach to job and life in general.

Key words: *young, unemployment, transition, education, economy*

LITERATURA

Arandarenko, M. (2013), „Podrška kreiranju politike zapošljavanja zasnovanom na podacima: Korišćenje podataka o tržištu rada i prognoza veština za kreiranje politike zasnovane na podacima i *ex ante* evaluacija i podrška kreiranju Nacionalnog akcionog plana zapošljavanja“, projekat finansiran od strane Evropske unije IPA 2011. godine, Beograd.

Božić Miljković, I. (2013), „Obrazovanje i radna snaga kao faktori privlačenja stranih investicija“, zbornik radova: *Stanovništvo i razvoj*, Beograd, Institut društvenih nauka – Centar za ekomska istraživanja, str. 274 – 285.

Božić Miljković, I. (2012), „Obrazovanje stanovništva i ekomska konkurentnost“, koautor, Božić Milorad, u: *Stanovništvo i razvoj*, Institut društvenih nauka – Centar za ekomska istraživanja, Beograd, str. 298 – 311.

Džun Čang, H. (2013), *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu*, prevod sa engleskog, *Mali vrt*, Beograd.

Mojić, D. (2008), “Siromaštvo mladih u Srbiji danas”, časopis *Socijalna misao*, God. 15, Br. 4, Beograd, str. 179-191.

Nacionalna strategija za mlade, Sl. Glasnik RS, br. 55/2008

Non-formal education report – Comitee on Culture and Education / Dimitrescu Cristian (rapp.), Strasbourg: Council of Europe, 1999. p. 12

Stanković, D. (2011), *Odliv mozgova kao gubitak i(li) dobitak za zemlju porekla*, FPN, Godišnjak broj 5, jun 2011. godine, Fakultet političkih nauka Beograd, str. (515-526)

The Global Competitiveness report 2013-2014, World Economic Forum 2013-2014

ODNOS MLADIH U REPUBLICI SRBIJI PREMA POKRETANJU SOPSTVENOG BIZNISA – REGIONALNI ASPEKT

Srđan Bogetic*

E-mail: sbogetic@yahoo.com

Dejan Đorđević**

E-mail: djole@rocketmail.com

Dragan Ćoćkalo**

E-mail: cole@tfzr.uns.ac.rs

Rezime:

Nezaposlenost i to posebno kod mlade populacije, predstavlja jedan od ključnih ekonomskih problema. U prevazilaženju problema nezaposlenosti mladih moraju da se uključe sve relevantne institucije, u cilju stimulisanja mladih ka uključivanju u preduzetničke procese. Autori u ovom radu, prikazuju analizu stavova mladih u Republici Srbiji prema preduzetništvu i pokretanju sopstvenog biznisa, u odnosu na region u kome studiraju. Uzorak ispitanja su sačinjavali studenti univerziteta i visokih škola orijentisani prema menadžmentu i biznisu. U sklopu ovog istraživanja, na uzorku od 806 ispitanika, sprovedenog tokom 2013. godine, dobijeni su podaci o mišljenju mladih iz Vojvodine, sa teritorije Beograda i uže Srbije i analizirane razlike koje se eventualno mogu uočiti u ovim podacima. Istraživanje pokazuje poklapanje rezultata u velikoj meri, bez obzira na region iz koga ispitanici dolaze, odnosno u kojem studiraju - mlađi su nestimulisani za uključivanje u preduzetničke procese.

Ključne reči: nezaposlenost, preduzetništvo, mlađi kao preduzetnici, pokretanje sopstvenog biznisa, regionalni razvoj.

---

* Beogradска poslovna škola - Visoka škola strukovnih studija, Beograd.

** Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet "Mihajlo Pupin", Zrenjanin.

UVOD

Kreiranje novih radnih mesta je prema mišljenju stručnjaka Svetske banke (SB) neophodan potez u funkciji razvoja nacionalne ekonomije. Naime, u izveštaju koji dali su stručnjaci SB kaže se da je u cilju održavanja ekonomskog razvoja, zapošljavanja mladih i smanjivanja potencijalnih nemira, potrebno do 2020. godine kreirati 600 miliona novih radnih mesta. Takođe, ozbiljan problem predstavlja i demografska struktura društva koja utiče i na produktivnost rada. U pojedinim zemljama sveta dolazi do pada nataliteta što na duži period utiče i na nivo radno sposobnog stanovništva.

U izveštaju Svetske Banke¹ se zastupa tvrdnja, da u cilju vraćanja ljudi na posao povećanjem poslova, države moraju da ponovo uspostave zamajac za ekonomske i institucionalne reforme koje su postojale pre krize, da bi: a) postavile osnove za kreiranje poslova za radnike, gurajući reforme u pravcu stvaranja povoljnog okruženja za rast postojećih firmi, za povećanje njihove produktivnosti ili izlazak sa tržišta, i da bi se aktivirao preduzetnički potencijal za pojavu novih firmi koje će ili uspeti ili propasti brzo i bez mnogo troškova b) sprovele politike koje će podržavati radnike tako da oni budu pripremljeni da se late novostvorenih poslova, time što će imati veštine i inicijative, nesmetan pristup poslu, kao i biti spremni da pređu na mesta koja imaju najveći potencijal za kreiranje poslova.

Međutim, kada se govori o kreiranju novih radnih mesta i nezaposlenosti, moramo spomenuti stanje u oblasti tržišta rada sa aspekta nezaposlenosti u zemljama Zapadnog Balkana – *grafikon 1* prezentuje ukupne stope nezaposlenosti za ove zemlje u periodu 2009.-2013. Ukupna stopa nezaposlenosti u Srbiji u 2013. je bila među najvišima u regionu (22,1%)², više stope zabeležene su samo u Bosni i Hercegovini (27,5)³ i Makedoniji (30,02%)⁴. Najnižu stopu nezaposlenosti u 2013. ima Slovenija (10,1%)⁵ i takvo stanje je, mada u porastu, u čitavom ovom periodu. Hrvatska se po ovom pokazatelju u 2013. značajno primakla Srbiji, sa ukupnom stopom nezaposlenosti od 18,7%⁶. Blagi pad ukupne stope nezaposlenosti u ovom periodu beleži samo Makedonija, dok ostale zemlje, generalno, beleže ili rast ili stagnaciju ovog pokazatelja. Ovi podaci osim što

¹ Arias and Sánchez-Páramo (2014), str. 2.

² Republički zavod za statistiku, (2013), str. 10

³ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2013), str. 19.

⁴ Државен завод за статистика Републике Македоније, (2013), str. 27.

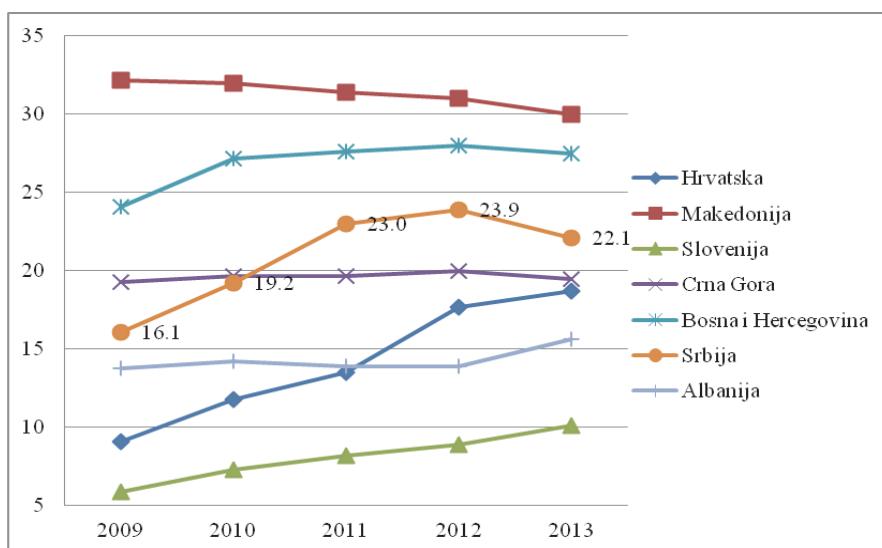
⁵ Statistical Office of the Republic of Slovenia, (2013), str. 2.

⁶ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, (2013), str. 3.

odražavaju dejstvo talasa globalne ekonomske krize, između ostalog ukazuju i na neophodnost menjanja dosadašnje politike zapošljavanja.

Zato se kao neminovnost javlja potreba za podsticanjem malih i srednjih preduzeća (MSP) i samozapošljavanja u funkciji kreiranja novih radnih mesta. Ovo se posebno odnosi na mlade kao najugroženiju populaciju u oblasti nezaposlenosti.

Grafikon 1. Ukupna stopa nezaposlenosti (u%) za sve zemlje Zapadnog Balkana u periodu 2009.-2013.

Izvor: Podaci su bazirani na Anketi radne snage (*Labour Force Survey*) i preuzeti od statističkih biroa država Zapadnog Balkana.

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje "Analiza stavova i mišljenja mladih u vezi sa pokretanjem sopstvenog biznisa i primene društveno odgovornog poslovanja" ima za glavne ciljeve da utvrdi stavove i mišljenja ispitanika o pokretanju sopstvenog biznisa, odnosno o uspehu poslovne prakse u srpskim preduzećima. Učesnici istraživanja - ispitanici su bili studenti Univeriteta i Visokih škola u Srbiji, profilisani ka biznisu i menadžmentu. Istraživanje u ovom obliku je sprovedeno četiri godine zaredom (2010.-2013.) na 16 mesta, u gradovima i opština: Beograd, Pančevo,

Aleksadrovac, Bačka Palanka, Požarevac, Vršac, Paraćin, Jagodina, Smederevo, Novi Sad, Alibunar, Ivanjica, Nova Varoš, Čačak, Zrenjanin, Kraljevo.⁷ Doba godine u kome je istraživanje sprovedeno je novembar i decembar mesec, odnosno, u akademskom smislu, sredina i kraj zimskog semestra. Istraživanje je sprovedeno ispitivanjem putem anonimnog, struktuiranog upitnika. Ukupno je, tokom četiri godine, anketirano 2.796 ispitanika, a istraživanje iz 2013. godine, poslednje godine u kojoj je istraživanje sprovedeno, bilo je najobimnije i u njemu je učestvovalo 806 ispitanika.

Vođeni podatkom o obimnosti uzorka istraživanja, po prvi put za četiri godine, rezultate 2013. godine istraživanja analizirali smo i u odnosu na mesto u kojem ispitanici studiraju, odnosno gde je sprovedeno istraživanje. Mesta u kojima je sprovedeno istraživanje grupisana su u tri regiona – Vojvodina, Beograd i uža Srbija (u rezultatima dato kao Južna Srbija). Podaci iz prikupljenih upitnika su obrađeni i regionalno grupisani. Zatim je urađena deskriptivna statistička analiza, čiji rezultati čine centralno mesto ovog izlaganja.

U skladu sa prethodnim, glavno pitanje ove analize bilo je:

- Da li postoje razlike u stavovima i mišljenjima koje zavise od regiona Srbije u kome ispitanici studiraju?

Specifična istraživačka pitanja po kojima se izlaganje u ovom radu vodi su:

- Da li postoji želja za pokretanje sopstvenog biznisa?
- Koji su razlozi za nepokretanje sopstvenog biznisa?
- Koje veštine i znanja nedostaju kako bi počeli i uspešno upravljali sopstvenim biznisom?
- Koja je uloga države kod pokretanja biznisa?
- Koji su načini stimulacije za pokretanje sopstvenog biznisa?
- Kakva je finansijska podrška potrebna za pokretanje sopstvenog biznisa?

2. ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Gledano u odnosu na čitav uzorak 2013. godine, istraživanje je pokazalo da većina ispitanika, 77,8% njih, ima želju da pokrene sopstveni biznis. Po regionima ne postoje značajne razlike u odgovorima ispitanika. Na pitanje "Da li biste se pokrenuli sopstveni biznis?" sa DA je odgovorio približno isti procenat ispitanika – u Vojvodini 79,2%, u Beogradu 78,8% i Južnoj Srbiji 76,6%.

⁷ Rezultati prve tri godine istraživanja objavljeni su u: Ćoćkalo, Đorđević, Bogetic, Sajfert, Minovski (2013), str. 125 i Bogetic, Đorđević, Ćoćkalo, D. (2013), str. 381.

Kao glavni razlozi za nepokretanje sopstvenog biznisa kod ispitanika u sva tri regiona izdvojila su se dva razloga: **nedovoljno finansijskih sredstava i nesigurna politička i ekomska situacija**. Kao treći razlog u Beogradu i Vojvodini izdvojio se “**Malo iskustva u vođenju preduzeća**”, a u Južnoj Srbiji “**Nemam pravu ideju**” – *Tabela 1.*

Tabela 1. Razlozi za nepokretanje sopstvenog biznisa

	Beograd	Južna Srbija	Vojvodina
Nedovoljno finansijskih sredstava	30,9%	27,3%	23,5%
Nesigurna politička i ekomska situacija	20,6%	20,9%	15,7%
Malo iskustva u vođenju preduzeća	14,0%	12,3%	15,7%
Ne posedujem dovoljno znanja	8,8%	4,8%	7,8%
Nemam pravu ideju	8,1%	14,4%	13,7%
Nisam zainteresovan	8,1%	7,5%	7,8%
Nedostatak dobih saradnika sa kojima bi započeo sopstveni biznis	5,9%	10,7%	9,8%
Nesiguran u svoje sposobnosti	3,7%	1,6%	5,9%
Ostalo	0,0%	0,5%	0,0%

Nedostatak znanja kod mladih ispitanika predstavlja jedan od faktora koji je indirektno vezan za ostale faktore koji sputavaju njihovu želju za pokretanjem sopstvenog biznisa. Kao posledica nedostatka znanja mladi nemaju prave ideje, odnosno nemaju dovoljno samopuzdanja i vere u sebe da mogu da upravljaju sopstvenim preduzećem, što na kraju može dovesti do nezainteresovanosti za pokretanjem sopstvenog biznisa. U *tabeli 2* vidi se da mladima u dva regiona (Beograd i Južna Srbija) najviše nedostaju **znanja iz oblasti preduzetništva i malog biznisa**, dok su u Vojvodini potrebna **znanja iz oblasti finansija i računovodstva**. Istraživanje je pokazalo da strani jezici i poslovno komiciranje zauzimaju visoku poziciju potrebnih znanja, što pokazuje da mlađi shvataju značaj komuniciranja kao preduslov za uspešno poslovanje.

Od ponuđenih odgovora na pitanje “Navedite koja su po vama najveća ograničenja za pokretanje sopstvenog biznisa.”, gledano na nivou čitavog uzorka, izdvojila su se tri odgovora: **nestabilna politička i privredna situacija, nedostatak finansijskih sredstava i preveliki porezi**. Statistička analiza je pokazala da ne postoje značajna statistička odstupanja u odgovorima ispitanika po regionima, što je sasvim uočljivo i na *grafikonu 2*.

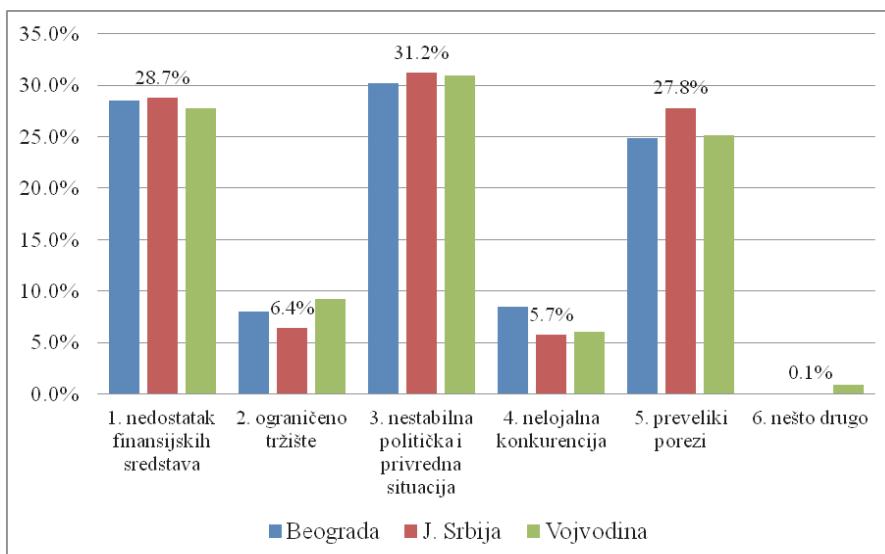
Najveći procenat mladih koji su spremni da osnuju sopstveni biznis predstavljaju oni za koje privatni biznis predstavlja rizik i neizvesnost (72% ispitanika). Ovaj podatak, u kombinaciji sa podatkom o dva najčešća razloga

za neosnivanje sopstvenog biznisa i ograničenjima za pokretanje biznisa, daju odgovor zašto mladi ne započinju privatni biznis. Ovo bi trebalo da bude i početna osnova za državne institucije koje se bave pitanjima privrede i mladima, u cilju iznalaženja rešanja i kreiranje ambijenta za podsticanje mladih ka preduzetništvu i pokretanju sopstvenog biznisa.

Tabela 2. Znanja koja nedostaju ispitanicima da bi uspešno vodili sopstveni biznis

	Beograd	Južna Srbija	Vojvodina
Osnove preduzetništva i malog biznisa	25,2%	27,3%	20,3%
Osnove finansije i računovodstva	24,1%	15,8%	25,5%
Strani jezici	20,8%	24,5%	20,9%
Poslovno komuniciranje	16,1%	10,2%	16,3%
Osnove menadžmenta	5,3%	10,6%	7,2%
Poznavanje rada na računaru	4,4%	2,0%	3,3%
Osnove marketinga	3,3%	9,3%	6,5%
Ostalo	0,8%	0,2%	0,0%

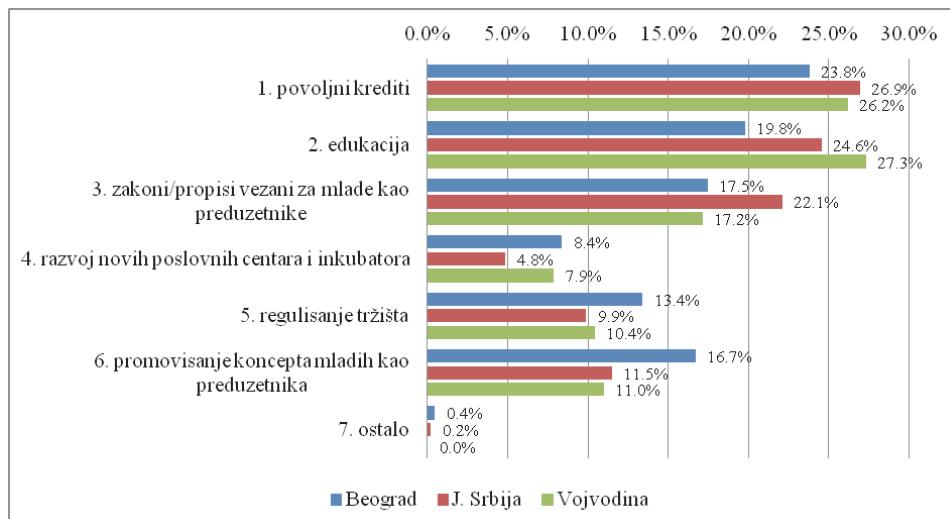
Grafikon 2. Najveća ograničenja za pokretanje sopstvenog biznisa

Kada je reč o ambijentu za pokretanje sopstvenog biznisa mladi, na nivou ukupnog uzorka, u najvećoj meri (85,9%) smatraju da on nije odgovarajući i da država mora da bude ključni pokretač u tom procesu (89,4%). Podaci iz grafikona 3 preciznije pokazuju koje su to neophodni podsticaji mladima za pokretanje sopstvenog biznisa. Kod sva tri regiona izdvojile su se **tri ključne**

mere za podršku mladima i to: povoljniji krediti, edukacija i zakoni/propisi vezani za mlade kao preduzetnike. Značajna statistička povezanost pitanja (“Na koji način država treba da ima ključnu ulogu u stimulisanju mladih da pokrenu sopstveni biznis?”) i regionala ovde je izostala.

Grafikon 3. Način stimulacije za pokretanje sopstvenog biznisa

Kada se analiziraju mere koje ispitanici navode, vidi se da oni predstavljaju osnovu za kreiranje ambijenta, a to znači da bez postojanja određenih zakonskih propisa koji su striktno vezani za podršku mladim preduzetnicima, programa edukacije (različite strukture) koji će biti dostupni svim mladim zainteresovanim za preduzetništvo, kao i adekvatne kreditne podrške za pokretanje sopstvenog biznisa ne možemo pričati o podsticajnom ambijentu. Sve dosadašnje realizovane aktivnosti države po ovom pitanju bile su ograničenog karaktera i imale su, po proceni ispitanika, kratkotrajno dejstvo.

Problematika finansijske podrške mladim preduzetnicima, odnosno start-up kredita je nešto što stručna javnost, kao i sami preduzetnici, spominju kao ozbiljan problem kako za potencijalne, tako i za postojeće preduzetnike. Istraživanje je, na nivou čitavog uzorka, pokazalo da su ispitanici najčešće okrenuti **finansiranju iz sopstvenih izvora (69,5%)** i što je takođe u ovom svetlu interesantno, taj se odnos dominacije ovog u odnosu na druge oblike kreditiranja ponavlja već četvrtu godinu za redom (2012. – 52,6%; 2011. – 70,2%; 2010. – 68,5%). Naime, od četiri ponuđena oblika kreditiranja ispitanici su **najmanje zainteresovani za kredite od banaka**. Ostala dva oblika kreditiranja: udruženo i kreditiranje od strane

države, variraju između drugog i trećeg mesta u zavisnosti od godine istraživanja. **Razlog za ovakav odnos možemo naći u nepoverenju mlađih u bankarski sistem, odnosno kreditnu politiku banaka prema privredi.** Ispitanici su u otvorenim odgovorima konstatovali da **uslovi kredita nisu povoljni**, kao i da sami **krediti nepredstavljaju dobar način izvora finansiranja**. Ni ovde, za 2013. godinu nije bilo statistički značajnih odstupanja u odgovorima ispitanika u odnosu na region.

Kao **najveću zamerku poslovnim bankama** ispitanici navode da **krediti imaju visoku, destimulišuću kamatnu stopu**. Ovde se dolazi do ključnog problema, a to je da **trenutno na domaćem tržištu nepostoji dovoljna ponuda kreditnih linija za započinjanje biznisa**, odnosno, start-up kredita, koji predstavljaju pomoć mlađim preduzetnicima. **Ukoliko i postoe, mlađi** nažalost nisu još uvek **dobro informisani o svim potencijalnim kreditnim linijama koje im se nude** i to je još jedan problem koji se tokom ovog četvorogodišnjeg istraživanja primetio.

ZAKLJUČAK

Podaci koji su prikupljeni u istraživanju dobijeni su od populacije studenata menadžmenta i biznisa, tako da je bilo za očekivati da većina ispitanika u ovom uzorku želi da pokrene sopstveni biznis. Dakle, studenti bez obzira na region u kojem studiraju uglavnom teže da osnuju sopstveni biznis, ali kao najčešće kao razloge koji ih od toga odvraćaju navode, nedostatak finansijskih sredstava, ali i nedostatak iskustva u vođenju preduzeća, nedostatak znanja, kao i nedostatak prave ideje.

Rezultati statističke analize podataka ne upućuju na postojanje statistički značajnih odstupanja u odgovorima populacije ispitanika, po bilo kom istraživačkom pitanju, u odnosu na region Srbije u kojem studiraju. Ovo ukazuje na činjenicu da je stanje u čitavoj Srbiji destimulišuće i da stvaranju uslova i podsticanju preduzetništva među mlađom populacijom treba posvetiti veću pažnju. Naime, svi negativni faktori koje odvraćaju ispitanike da pokrenu sopstveni biznis, predstavlju rezultat nepostojanja adekvatnog ambijenta za podsticanje preduzetništva kod mlađih. Činjenice upućuju da su većina dosadašnjih aktivnosti u ovoj oblasti bile ograničenog i kratkotrajnog karaktera, i najčešće su poticale od međunarodnih organizacija (USAID, GiZ itd.).

Značajnije je, međutim, zaključiti, jer na to takođe upućuju rezultati istraživanja, da ono što nedostaje u ovoj oblasti jeste postojanje odgovarajuće

sistemske podrške mladim preduzetnicima. Ova sistemska podrška trebala bi, po mišljenju autora, da obuhvati sledeće elemente:

- Postojanje zakonskog okvira za podršku mladim preduzetnicima;
- Kreiranje strategije preduzetništva kod mlađih;
- Kreiranje programa za mlade preduzetnike;
- Formiranje mreže institucionalne podrške mlađima za pokretanje sopstvenog biznisa;
- Formiranje finansijskog fonda koji bi bio opredeljen za plasiranje start up kredita mlađima pod povoljnim uslovima;
- Stimulativnom poreskom politikom motivisati mlađe da razmišljaju o pokretanju sopstvenog biznisa;
- Promovisanje koncepta preduzetništva u cilju što boljeg informisanja mlađih o prednostima pokretanja sopstvenog biznisa;
- Uključivanje i povezivanje Univerziteta (privatnih i državnih), lokalnih samouprava, Prviredne komore Srbije i regionalnih komora, udruženja preduzetnika, Asocijacije za MSP i preduzetnika Srbije, i drugih esnafskih udruženja u funkciji zajedničkog rada na edukaciji i praktičnom osposobljavanju mlađih za vođenje sopstvenog preduzeća.

ATTITUDE OF YOUNG PEOPLE IN REPUBLIC OF SERBIA IN RELATION TO STARTING OWN BUSINESS – REGIONAL ASPECT

Abstract

Unemployment, particularly of young population, is one of the key economic issues. To solve the problem of youth unemployment all relevant institutions must be included in process that will result in encouraging young people to take part in entrepreneurial processes. The authors of this paper present an analysis of the attitudes of young people in the Republic of Serbia towards entrepreneurship and starting their own business, in relation to the region in which they study. The study sample consisted of University and Higher school students oriented towards management and business. The survey conducted in 2013, on a sample of 806 respondents, collected data about the opinions of young people from Vojvodina, Belgrade and Central Serbia and those data were analyzed by the differences that were observed. Research shows that, regardless of the region they come from, and

where they study - young respondents are not sufficiently stimulated to engage in Entrepreneurial processes.

Keywords: *unemployment, entrepreneurship, young as entrepreneurs, starting own business and regional development.*

LITERATURA

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, <http://www.bhas.ba> (pristup: 05.05.2014.)

Arias, O.S. and Sánchez-Páramo, C. (2014), "Back to Work: Growing with Jobs in Europe and Central Asia", International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, DC, 2014. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16570/9780821399101.pdf> (pristup: 05.05.2014.)

Bogetić, S., Đorđević, D. i Čoćkalo, D. (2013), "Unapređenje preduzetničke kulture mladih u funkciji regionalnog razvoja" *Ekonomski vidici*, Vol. 18, No. 2-3, Pp. 381-391.

Čoćkalo, D., Đorđević, D., Bogetić, S., Sajfert, D. and Minovski, R. (2013), "Quality of Business, Entrepreneurship Education and Business Start-up Intentions among Students in Serbia: Research Results" *Industrija*, Vol. 41, No. 3, Pp 125-145.

Државен завод за статистика Републике Македоније, <http://www.stat.gov.mk> (pristup: 05.05.2014.)

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, <http://www.dzs.hr> (pristup: 05.05.2014.)

Institute of Statistics (INSTAT) of the Republic of Albania, <http://www.instat.gov.al> (pristup: 05.05.2014.)

Republički zavod za statistiku, www.stat.gov.rs (pristup: 05.05.2014.)

Statistical Office of the Republic of Slovenia, www.stat.si (pristup: 05.05.2014.)

Zavod za statistiku Crne Gore, <http://www.monstat.org> (pristup: 05.05.2014.)

NEOPHODNE REFORME LOKALNE SAMOUPRAVE I NJIHOV UTICAJ NA ZAPOSLENOST U REPUBLICI SRBIJI

Stevica Deđanski*

E-mail: sdedjanski@megatrend.edu.rs

Miroslav Stupar*

E-mail:mstupar@megatrend.edu.rs

Rezime

Dubina ekonomске i društvene krize u Srbiji zahteva značajne promene i reforme u svim podsistemima društva, posebno domenu državne uprave i lokalne samouprave. Kroz sistem javnih finansijskih tokova i makroekonomskih politika koje se sprovode, značajno utiču na zaposlenost u samom sektoru, i društva u celini. U poslednjoj deceniji prihodi lokalnih samouprava u Srbiji povećali su se za više od dva puta, na što su uticali potpisivanje i primena principa Evropske povelje o lokalnoj samoupravi i izmene i harmonizacija poreskog sistema, čime je značaj i mogućnost njihovog delovanja znatno proširena. Međutim, povećavanje obima finansijskih sredstava lokalnih samouprava nije propočaćen adekvatnim promenama u njihovim nadležnostima i odgovornostima, promenama u odnosu centralnog i lokalnih nivoa vlasti, redefinisanjem njene uloge u savremenom društvu, razvojem oblika demokratske participacije i kontrole javnih poslova, već je zadržan dominantan uticaj političkog i centralističkog sistema u upravljanju. Posledice aktuelnih kretanja su prezaposlenosti u javnom sektoru, njegova neefikasnosti, neekonomičnosti, kao i nekonkurentnosti cele privrede. Reforme javnog sektora u ovom domenu moraju redefinisati odnose centralnog i nižih nivoa vlasti, prilagoditi teritorijalnu organizaciju, ojačati autonomnost, samostalnosti i demokratičnosti lokalne samouprave, u skladu sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi ali i ojačati instrumente nadzora i kontrole, uvesti elemenata ekonomskih principa, kvalitetnog javnog menadžmenta, konkurenčnosti, ekonomičnosti i efikasnosti i

---

* Megatrend Univerzitet, Beograd, Republika Srbija.

uskladiti rad različitih nivoa vlasti na realizaciji javnih poslova i funkcija na različitim nivoima.Ovakve reforme imale bi značajan uticaj na obim i kvalitet zaposlenosti na svim nivoima.

Ključne reči: reforma lokalne samouprave, kvalitet javnog menadžmenta, efikasnost, ekonomičnost, konkurentnost lokalne samouprave

UVOD

Mesto i uloga lokalne samouprave na početku XXI veka značajno je izmenjena u odnosu na onu koju je imala do devedesetih godina XX veka. Od upravnih organizacija lokalnog nivoa, čiji se osnovni poslovi vezuju za komunalno administrativne potrebe, lokalne samouprave su u savremenom društvu,postale javne organizacije u kojima se ogleda suština neposredne, demokratske organizacije i uprave društvom,mesto širokog ispoljavanja i zadovoljavanja potreba građana u oblasti održivog ekonomskog razvoja, socijalne, obrazovne, zdravstvene politike,očuvanja životne sredine i drugih najbitnijih funkcija savremenog života.Mesto i uloga lokalna samouprava u Srbiji takođe se menjala u ovom periodu, kako u normativnom tako i u praktičnom smislu, ali te promene nisu bile sveobuhvatne i suštinske, kako su se ispoljavale u razvijenim zemljama.Ustav iz 2006.,Zakon o lokalnoj samoupravi 2002.,Zakon o finansiranju Lokalnih samouprava 2006. i druga normativna aktu znatnoj meri menjaju položaj lokalne samouprave u Srbiji u odnosu na onaj iz 90 tih godina prošlog veka.Raskid sa predhodnim režimom i okretanje zemlje ka Evropskoj uniji,početak harmonizacije propisa i prihvatanje Evropske povelje o lokalnoj samoupravi,dovelo je do niza promena u zakonodavstvu koje se odnosi na lokalnu samoupravu,tako da se njen pravni i ekonomski položaj u ovom periodu dosta izmenio.Lokalna samouprava je dobila nadležnosti slične onima koje imaju sve razvijene zemlje,politički sistem je prilagođen pravilima koje zahteva EU,a stvoren je i sistem finansirnja koji obezbeđuje sve više sredstava za finansiranje funkcija lokalne samouprave.Međutim,sve ove promene nisu dovele do značajnijih promena u funkcionisanju same lokalne samouprave.Ona je u mnogome ostala birokratizovana, administrativna organizacija,neefikasnja i preskupa, sa veoma niskim kvalitetom usluga koje su po svetskim kriterijumima na dnu listi poređenja.

Proces reformi javne uprave u razvijenim zemljama usmeren je na podizanje efikasnosti i efektivnosti njenog rada, demokratizaciju i menadžerizaciju, u čemu su postignuti značajni rezultati.Promene koje su sprovedene u Srbiji iako

značajne, nisu bile suštinske, sveobuhvatne i višesmerne, tako da nemožemo reći da su bitnije uticale na promene sistema uprave .Cilj ovog rada biće da sagledamo moguće pravce suštinske reforme javnog sektora, posebno lokalne samouprave u Srbiji, iz perspektive reformi sprovedenih u razvijenim zemljama.Pokušaćemo da vidimo kakav bi uticaj one mogle imati uodnosu na sadašnje stanje i kakav bi uticaj imale na društveno ekonomске odnose, posebno na zaposlenost, kako u smislu broja zaposlenih tako i u smislu njihove strukture,kvalifikacija,vrste poslova koje će obavljati,načina zapošljavanja i sl.

1. PRAVCI REFORMI U SAVREMENIM DRUŠTVIMA

Savremeni sistemi javne uprave i sistem lokalne samouprave kao njegov sastavni deo,u razvijenim društvima, pretrpeli su značajne promene u odnosu na sisteme koji su primenjivani do devedesetih godina dvadesetog veka,kako po pristupu upravljanju javnim funkcijama tako i po obimu i značaju na celikupan društveni razvoj.Od javne uprave kao birokratskog tipa organizacije, zasnovanog na državnoj prisili i centralizovanoj vlasti,razvoj društva,industrijalizacija,urbanizacija,nove tehnologije i sl.dovele su do novog sistema „uređenja društva i upravljanja-menadžmenta upravnim organizacijama“¹.Razvoj uspešnog menadžmenta praćen je uvođenjem novih načela:profesionalizma,depolitizacije i stručnosti.Savremena javna uprava sve više nastoji da ostvari „uređeno društvo“,pa država i javna uprava preuzima mnoge funkcije koje nisu bile u sferi tradicionalnog,neoklasičnog koncepta nadležnosti javnog upravljanja,kao što su socijalne,razvojne,ekološke i druge funkcije,jačanje „države blagostanja“ i zaštite najugroženijih slojeva.Savremena društva otvorila su pitanja ekonomski efikasnosti i racionalnosti obavljanja javnih funkcija, prethodnih i novodefinisanih,i otuda u savremenoj organizaciji čitav niz različitih teorijskih i praktičnih pristupa u domenu finansiranja i organizacije poslova i funkcija javnih uprava i lokalne samouprave.

Povećan obim javnih poslova uslovio je sve veće budžete u kojima se organizacije javne uprave pojavljuju kao nosilac ali i kao izvršilac ovih poslova. Savremena uprava pred sobom stalno rešava pitanja šta je ono što ona treba da radi, a šta treba da prepusti privatnom sektoru.Veliku budžeti predstavljaju dodatno opterećenje za građane i privredu,a država često nije najbolji preduzetnik,i veliki broj javnih poslova ne uspeva da obavi na najbolji način. Iz ovih razloga u savremenoj upravi imamo stalno preispitivanje uravnoteženja budžeta i načina obavljanja određenih javnih poslova,sa reformskim zahtevima

na postizanju ekonomije javnog sektora, odnosno uvođenja privatnog sektora i njegovih principa, kako bi se postigla ekonomičnost i efikasnost u javnim poslovima, smanjili troškovi i budžetski izdaci, a postigli što bolji rezultati u zadovoljenju potreba građana.

Tradicionalni modeli shvatanja i pristupa javnoj upravi i lokalnoj samoupravi u većini razvijenih zemalja zamenjeni su novim pristupom i novim modelima organizacije i uprave. Novi modeli nastali su na iskustvu efikasnosti privatnog sektora, promeni shvatanja javne uprave i odumiranja ranijih oblika organizacije u ovom sektoru. Talas promena započet je kao „Novi javni menadžment“¹ u Velikoj Britaniji 1979. godine, kada su napravljeni prvi koraci u pravcu reosmišljavanja rada vlade i celokupne administracije na svim nivoima. Cilj ovih reformi prvenstveno je bio da se smanji uloga države u ekonomskoj sferi ali i da se redefiniše postojeći koncept javne uprave. Nekoliko godina kasnije reforme su zahvatile i druge zemlje, prvo zemlje Komonvelta a kasnije i ostale razvijene zemlje. Koncept je podržan i od Svetske banke i OECD-a, a primenu su započele zemlje sa naglašenim neoliberalnim ekonomskim konceptom kao i one sa neokenzijanskim pristupom. Polazna tačka reformi u svim slučajevima bila je činjenica da su analize pokazivale da javna uprava pravi ogromne izdatke, a pristup zasnovan na Novom javnom menadžmentu bio je: radikalni raskid sa neefikasnim birokratizovanim aparatom dotadašnjih javnih uprava. Novi javni menadžment zasniva se na privatizaciji javnog sektora, deregulaciji, decentralizaciji ali i na suštinskoj „promeni prirode poslovanja vlade“.

2. OSNOVNI PRAVCI NEOPHODNIH REFORMI U SRBIJI

Polazeći od teorijskih postavki savremene javne uprave, iskustava i prakse reformi razvijenih zemalja i zemalja u tranziciji, sagledaćemo kakve su mogućnosti i šanse za ovakav model reformi javne uprave i lokalne samouprave u našim uslovima.

2.1. Lokalna samouprava – servis građana

Na osnovu osnovnih postavki pristupa savremenoj javnoj upravi i postojećeg stanja u našem sistemu javne uprave, možemo zaključiti da bi reforma lokalne samouprave u našim uslovima morala biti suštinska i sistemska, što u prvom redu znači promenu pristupa i shvatanju javne uprave i lokalne

¹ Trbović, Đukanović, Knežević (2010).

samouprave kao njenog dela.I pored toga što je pravno-politički lokalna uprava definisana kaooblik samouprave sa svojim samostalnošću i autonomijom,mi je još uvek shvatamo i ona se kod nas ispoljava, kao deo državne uprave, koji je izvan lokane zajednice i koji se odnosi nalogodavno prema građanima.Osnovno što bi trebali da uradimo na početku reformi je, da promenimo svoj pristup lokalnoj samoupravi i da je shvativakao upravnu organizaciju koja je u službi građana,onako kako je shvata veliki broj savremenih zemalja.Treba je shvatati kao „servisa građana“ koji se organizje radi uspešnog,efikasnog i ekonomičnog rešavanja potreba „građana“ članova zajednice.Koncept javne uprave kao „servisa građana“ razvio se u anglosaksonskim društvima, i svakako ga nije moguće samo preneti u naš pravni, politički i kulturološki sistem.Anglosaksonska društva i pravni sistem, pretpostavlja svojevrsnu nadređenost sfere građanskog društva nad državom,što kod nas,ani u većini zemalja kontinentalnog prava nije slučaj.U zemljama kontinentalnog prava postoji načelo državne dominacije nad građanskim društvom,pa odatle proizilazi da i sprovođenje reformi zasnovano na pristupu „lokalna samouprava –servis građana“, mora u našem slučaju biti prilagođen našim okolnostima.Ovo ne bi trebalo da predstavlja problem, na šta ukazuju primeri primene u većem broju zemalja Evrope, koje su u svojim reformama značajno uspele da primeni načela novog javnog menadžmenta i pristup lokalnoj upravi kao servisu građana, i da uticaj građanskog društva iskažu kroz razne „državne“ i institucionalne oblike ispoljavanja demokratskog mišljenja i delovanja.

2.2. Sveobuhvatna reforma sistema lokalne samouprave

Sve reforme koje su do sada sprovedene u razvijenim zemljama zapada i onima u tranziciji,kako to vide autori u studiji Javna uprava i EU² mogu se razvrstati u četiri tipa,modela reformi:

– **Tržišni modeli** (modeli reformi koji se zasnivaju na decentralizaciji i primeni dostignuća privatnog poslovanja u javnom sektoru)

– **Participativni modeli** (reforme kojima se ublažava formalna struktura organizacija i jača građansko učešće,direktno ili putem nevladinog sektora i uvodi upravljanje kvalitetom usluga),

– **Fleksibilni modeli** (koji se zasnivaju na inovativnim modelima organizacije i na obrazovanju timova koji realizuju pojedine projekte)i

---

² Trbović, Đukanović, Knežević (2010), str. 53.

– **Deregulativni modeli**(koji smanjuju uticaj pravila i propisa i daju slobodu delovanja javnih menadžera).

U reformi javnog menadžmenta mogu biti primenjeni pojedini tipovi promena u slučajevima društava koja imaju razvijenije neke od segmenata društva i opšti pristup novom menadžmentu javne uprave,dok bi reforma našeg sistema trebala da obuhvati celovit pristup u svim sferama,odnosno da pokuša da primeni najbolja rešenja u okviru svih pomenutih tipova i modela reformi.

2.3. Demokratske institucije i građansko društvo

Reforme lokalne samouprave, zasnovane na principima novog javnog menadžmenta,podrazumevaju jačanje demokratije i demokratskih institucija na lokalnom nivou. Ovaj uslov nije samo uslov opštih građanskih prava u smislu kako ga definiše Evropska povelja o lokalnoj samoupravi.U kontekstu Novog javnog menadžmenta i njegove uspešnosti, ovo su i instrumenti građanskog nadzora i kontrole nad radom lokalne samouprave, što je bitan faktor postizanja efikasnosti i ekonomičnosti obavljanja poslova na nivou lokalne uprave.Kako mi u Srbiji još uvek nemamo dovoljno razvijeno gradansko društvo,u cilju ostvarenja ovog bitnog faktora, trebalo bi da kroz normativna rešenja nađemo mehanizme za institucionalno uključivanje građana u poslove lokalne uprave.Sa druge strane, uporedo bi trebalo da radimo najačanjugrađanskog sektora, kako bi dugoročno on zauzeo svoje mesto u novom sistemu uprave.Možemo očekivati da će otvaranje pitanja reformi sistema lokalne samouprave u pravcu Novog javnog menadžmenta, samo po sebi generisati jačanje građanskog sektora,jer će mu nova normativa otvarati prostor.

2.4. Decentralizacija poslova javne uprave

Sledeći pravac promena u cilju ostvarenja reforme našeg sistema lokalne uprave trebao bi usmeriti na nadležnosti lokalnih samouprava odnosno na pitanje centralizacije i decentralizacije poslova javne uprave.Mi danas imamo jednostepeni, monotipski način organizacije lokalnih samouprava, u kome postoji 165 opština i 24 grada³.Nadležnosti opština i gradova se ne razlikuju mnogo,tako da gradovi, pa i sam Beograd, u najvećem delu imaju isto definisane ingerencije(svakako uz neke razlike) kao i male opštine,opština Crna Trava

³ Milosavljević (2009).

ili Trgovište.Kakva je mogućnost da ovako definisane nadležnosti pokriju sve potrebe ovako različitih zajednica i kakve su mogućnosti da se funkcije adekvatno i kompetentno obavljaju?Činjenica je da veliki broj malih opština imaju nadležnosti u domenu putne infrastrukture,zdravstva,obrazovanja,razvoja i sl. a da ih svojim finansijskim i kadrovskim potencijalima ne mogu obavljati na zadovoljavajući način.Sa druge strane, gradovi bi mogli zadovoljiti mnogo više potreba građana na kvalitetniji,inovativniji način, ali ih zakonodavstvo sprečava, jer im ne otvara prostor.Iskustva drugih zemalja govore da se bolja rešenja postižu raznovrsnjom organizacionom strukturu na lokalnom nivou.Nemačka ima: male opštine,velike opštine,samostalne gradove, gradove sa opština,velike gradove,gde svi imaju neke svoje specifičnosti i posebne nadležnosti. U Sloveniji i Mađarskoj postoje zajednice opština⁴.U svojim reformama one su formirale veliki broj malih opština, pa se stvorio veliki administrativni aparat koji nije bio funkcionalan, jer male opštine nisu imale kapacitete za rešavanje složenijih problema. Kroz zajednice opština u Sloveniji formiraju jednu administraciju za više opština, a u Mađarskoj više manjih opština udružuje svoje fondove i sredstva u pojedinim funkcijama,prave funkcionalne zajednice za rešavanje problema zdravstva,obrazovanja,putne infrastrukture i sl. U našem slučaju bi trebalo razmisliti o fleksibilnijim oblicima organizovanja lokalnih samouprava,o stvaranju jednog broja opština tamo gde je potrebno i funkcionalno,pogotovo u slučajevima većih gradova,ali bi trebalo imati i rešenja za zajednice opština, kao rešenje problema manjih opština.Trebalo bi razmisliti i o stvaranju funkcionalnog ”mezo”nivoa tritorijalne organizacije na kome bi se rešavala pitanja saobraćajne infrastrukture, srednjeg i visokog obrazovanja, zdravstva, zaštite životne sredine, regionalnog razvoja i saradnje i sl., kao o srednjem nivou za rešavanje regionalnih problema.Ovo pitanje bi se moglo rešavati i slobodnim organizovanjem opština po interesnom principu i administrativnim rešenjima.

Redefinisanje teritorijalne organizacije i fleksibilnije zakonodavstvo u povezivanju i formiranju opština uticala bi na strukturu i stvorila bi čitav niz izmena u nadležnostima lokalnih samouprava.One bi se u suštini vezivale za nivo na kome ih je najefikasnije realizovati i gde bi imale najveći demokratski potencijal u skladu sa načelom supsidijarnosti Evropskih ugovora i Evropske povelje o lokalnoj samoupravi.

---

⁴ Zbornik radova „Uporedna iskustva lokalnih samouprava“, Magna Agenda Beograd (2002).

2.5. Promene u finansiranju lokalnih samouprava

Neophodne reforme u cilju stvaranja efikasne, ekonomične i uspešne lokalne uprave bi podrazumevale i promene u sistemu finansiranja lokalnih samouprava. Obim poslova koje u savremenim uslovima obavlja državu a u istom kontekstu i lokalna samouprava u savremenim društvima je sve veći. Sve veće potrebe društva koje na njih prelaze uslovjavaju i sve veće budžete, odnosno potrebu za sve većim javnim prihodima i izvorima finansiranja. I Srbija je, prihvatajući načela Evropske povelje, godinama u nazad povećela i samostalnost u formiraju lokalnih prihoda i njihov obim. Ukupni javni prihodi lokalnih samouprava su povećani dva i više puta u periodu od 2000 do 2010 godine. U 2006 godini oni su iznosili npr. 136,2 milj.dinara (oko 2 mj.eura), a 2008 183,1 mj dinara (3,3 mj eura) u 2010 su bili 195 mj din(oko 1,9 mj.eur), a 2012 235,5 mj.din.(oko 2 mj.eur)⁵. Rast ukupnih javnih prihoda lokalnih samouprava međutim nije praćen proporcionalnim rastom izvornih prihoda. Oni čine oko 29% ukupnih prihoda 2006, 36% 2008, 38% 2010, 33% 2011 i 28,5% 2012. Rast javnih prihoda lokalne samouprave uglavnom se zasniva na ustupljenim prihodima i transferima: 2006 ustupljeni prihodi činili su 51,3% transferi 15,7 ukupnih prihoda lokalne samouprave; 2008 ustupljeni prihodi 37% transferi 22,6%; 2010 godine ustupljeni prihodi 35,1% transferi 18,6% 2012 god.ustupljeni prihodi 48,6% transferi 17,4%. Ovi podaci ukazuju da rad lokalne samouprave u mnogome zavisi od viših nivoa vlasti, obzirom da izvori finansiranja zavise od njih. U našim uslovima je to stvorilo atmosferu velike uslovljenosti lokalne politike od politike na višim nivoima, što se u političkom životu odrazilo i na politizaciju lokalne uprave i na njenu sve manju autonomnost, samostalnost, funkcionalnost, i na neefikasnost i neekonomičnost.

Promene koje su se dešavale kod nas dovele su do povećanja finansijskih potencijala opština,koje se nije materijalizovalo u povećanju usluga i njihovog kvaliteta već u rastu opštih troškova i broja zaposlenih. Kroz strukturu troškova lokalnih samouprava koji je za 2012 u svom Izveštaju dala Svetska Banka vidi se da opštine najveći deo budžeta, oko 21% troše na „opšte poslove“ troškove i plate uprave,a onda na obrazovanje,socijalna davanja zdravstvo i sl.,grad Beograd na opšte troškove izdvaja 9% ukupnih javnih rashoda a gradovi 15%.Očigledno je da i opštine i gradovi najveći deo budžeta usmeravaju ka neproduktivnim troškovima,da raspolažu sa malo sredstava za investicijone i razvojne potrebe stanovništa.U suštini sredstvima za investicije raspolažu jedino grovi,vidi se da

⁵ Podaci preuzeti iz Brnjas „Sistem finansiranja lokalne samouprave u Srbiji - stanje i perspektive“, Bankarska Akademija, Beograd.

grad Beograd najveći deo javnih prihoda troše na poziciji „razvoj zajednice“ gde spadaju troškovi infrastrukturnih objekata 28,9%, a gradovi 17,63% dok je u opštinama ovaj deo minimalizovan⁶. Država nema mehnizme da usmerava i kontroliše troškove na lokalnom nivou, a nema ni razvijenih demokratskih institucija, tako da se stvorila nezavisna „opštinska struktura“ koja je iskoristila prostor samostalnosti koji je otvoren za lokalnu demokratiju. Politika ustupljenih prihoda i transferanije doprinosila kvalitetu zadovoljavanja javnih potreba na lokalnom nivou već otišla u ličnu i opštu javnu potrošnju.

Reforme lokalne uprave u delu finansiranja trebalo bi da ide u pravcu jačanju izvornih prihoda, zasnovanih na rastu privrede i adekvatnom oporezivanju imovine, u pravcu smanjenju učešća transfernih sredstava i njihove transparentne raspodele, uskladištanje ustupljenih prihoda sa uslugama koje se pružaju, uz uvođenje savremenog menadžmenta i u ovu oblast i na stvaranje nefiskalnih prihoda kao rezultata rada novog javnog menadžmenta. Javna preduzeća moraju postati efikasna, zadovoljavati poterebe građana i stvarati profit koji će dalje ići u razvoj privrede.

3. SAVREMENI SISTEM JAVNE UPRAVE I NJEGOVE KARAKTERISTIKE

Savremeni sistem javne uprave nije se razvio kao jednoobrazan sistem u svim zemljama koje su pristupile reformama, ali ono što mu je jedinstveno je, da nastoji odjavne uprave kao birokratskog tipa organizacije zasnovanog na državnoj prisili i centralizovanoj vlasti da razvije funkcionalnu, racionalnu i ekonomski efikasnu upravu, koja će na najbolji način zadovoljavati potrebe građana. Realizaciju ovog cilja ona ostvaruje primenom niza načela savremene uporave.

3.1. Racionalizacija lokalne uprave

Sve češće se pominje da je jedan od osnovnih uzroka lošeg ekonomskog položaja Srbije glomazan, neefikasan i neekonomičan javni sektor. Ovo su bile primedbe i velikog broja razvijenih i zemalja u tranziciji kada su započinjale reformu. Svaki birokratizovan administrativni sistem, koji nije u interesu zadovoljavanja potreba građana, sigurno je u startu neefikasan i preskup. Njegova

---

⁶ Podaci preuzeti iz „Srbija - Pregled rashoda i finansija lokalnih samouprava“ Dokument Svetske banke Beograd (2013), str.16.

efikasnost počinje onog momenta kada počne da radi ono što treba. Razvijajući svoj birokratski sistem, Srbija je došla u situaciju da broj zaposlenih u javnom sektoru čini više od trećine ukupno zaposlenih i broji od 550.000 do 780.000 zaposlenih (po izjavama ministra finasija) u zavisnosti od toga u kom stepenu obuhvatamo javna preduzeća, kao zaposlene u ovom sektoru dok je na nivou lokalne samouprave zaposleno od 23.000 do 41.500 lica .Kada na ovu cifru dodamo penzionere oko 1,7 miliona i građane koji dobijaju neki vid socijalne pomoći,(razni dodaci za socijane grupe,mada oko 180.000 stanovnika živi isključivo od socijalne pomoći) dobijamo da je oko 3,7 miliona ljudi finansirano iz državnog budžeta, što je nešto više od polovine ukupnog stanovništva,ne starijeg od osamnaest godina ili radno sposobnog.Sasvim je jasno da realni sektor ne može da finansira ovoliki, i ovako koncipiran javni sektor, i da su reforme neophodne.Prosečna plata u administraciji veća je za 20% nego u realnom sektoru što je svakako dovelo do toga da javni sektor postane najpoželjniji poslodavac.

Racionalizacija uprave u potencijalnim reformama bi podrazumevala smanjenje broja upravnih organizacija,njihovih troškova, kao i broja zaposlenih,odnosno njihovo uskladivanje i preusmeravanje ka potrebama realizacije postavljenih ciljeva u duhu novog menadžmenta.U Srbiji danas prevladjuje funkcionalna organizacija sa zaposlenim u sektorima,hijerarhijskom administrativnom strukturom, koja je često nefleksibilna i ne odgovara potrebi za brzo,jasno i efikasko rešavanje problema građana.Ovakvu organizaciju trebalo bi da zameni fleksibilna organizacija zasnovana na projektном upravljanju i budžetiranju u kojoj bi samo mali broj zaposlenih bio u nekom sektoru stalnih funkcija a veći deo bi bio raspoređivan prema zadacima i ciljevima koje treba obaviti.Ovo kao prvo podrazumeva preispitivanje svih poslova koji se obavljaju na lokalnom nivou,utvrđivanje svih onih koji bi mogli da budu obavljani od strane privatnog sektora i njihovo izmeštanje i prepuštanje privatnom sektoru i konkurenciji.Misli se na sve one poslove koji nisu u domenu poslova koji su „po definiciji poslovi lokalne samouprave“, ovde može biti vrlo širok spektar poslova:održavanje higijene u prostorijama,računovodstveni poslovi,zaštita na radu, održavanje zelenila,održavanje komunalne infrastrukture,poslovi socijalne zaštite, brige o starima i niz drugih.Jedna lokalna samouprava u Norveškoj je raspisala i tender za „poslove menadžmenta lokalnom samoupravom“,država to nije odobrila jer spada u „osnovne poslove“ lokalne samouprave.Na ovaj način bi se mnogi poslovi sa delovima zaposlenih mogli prebaciti u privatni sektor,u cilju podrške dati im poslove koje su obavljali da ih rade još jednu,dve ili tri godine, a onda raspisivati tendere u konkurenciji sa drugim firmama iz iste branše.Ovo bi uticalo na smanjenje zaposlenosti ali i konkurenčiju u mnogim javnim poslovima

što bi dovelo do smanjenja troškova,podizanja kvaliteta usluga i sl.Normalno u situacijama gde poslove od javnog značaja niko ne želi da pruzme ili je to nemoguće, lokalna uprava će organizovati svoja preduzeća ili formirati razne oblike javno privatnog partnerstva.

Uvođenje profesionalnog menadžmenta na svim nivoima gde je to moguće je uslov za uspešno vođenje javnih poslova u svim oblastima na lokalnom nivou. Ona bi dovela do efikasnog upravljanja i racionalizacije troškova u većini poslova koje lokalna uprava nastavlja da radi,a jedan od uslova bi bio i ostvarivanje profitu u svim oblastima javnih poslova privrednog karaktera koji mogu imati profit. Ovo bi trebao da bude izvor nefiskalnih prihoda.Lokalne uprave u Nemačkoj participiraju ekonomskim delatnostima,ulaze u vlasništvo lokalnih klanica koje su deo logistike prerade mesa za veći broj lokalnih proizvođača stoke.U Mađarskoj su suvlasnici i inicijatori hladnjaka gde lokalni manji proizvodnici povrća čuvaju robu do izlaska na tržište.Menadžment u savremenoj lokalnoj upravi znači i učešće u ekonomskom razvoju zajednice i rešavanju pitanja zapošljavanja.

3.2. Participacija u procesima upravljanja

Ovonačelo moderne javne uprave je izuzetno bitno za uspešan lokalni menadžment.Ceo koncept nove lokalne uprave bazira na zadovoljavanju potreba građana kroz njihovo aktivno uključivanje u proces upravljanja.Participacija u upravljanju podrazumeva dagrađani učestvuju u svim fazama obavljanja javnih poslova: definisanju potreba i ciljeva, kreiranju rešenja do implementacije. Obzirom na slabo demokratsko iskustvo i iskustvo građanskog sektora, Srbija ne može samo deklarativno predvideti ova prava,ona ih mora zakonski propisati i tako uvoditi u praksu,stvarati prostor za ovo delovanje i ohtrabrivati građane za to.To može značiti da u donošenju strateških planova država može propisati obavezu da mora postojati saglasnost ili odluka dve, tri organizacije nevladinih sektora,da moraju postojati javne rasprave bez kojih su dokumenta nevalidna,u domenu odlučivanja da se predviđi relativno laki mehanizmi referendumskog izjašnjavanja,obaveza izjašnjavanja građana za neka važna pitanja,u samoj implementaciji uprave da građani mogu biti članovi komisija i saveta za važna pitanja, da odluke mogu donositi i upravljati pojedinim funkcijama ”mešovita tela” koja čine ljudi iz administracije i građani,da opštinski saveti i odbori imaju veću ulogu pa i izvršnu u pojedinim poslovima(dodela socijale pomoci,usvajanje projekata po raznim programima iz kulture,ekonomskog razvoja,zaštite životne sredine).Poseban oblik participacije predviđa učešće privatnog sektora u

obavljanju javnih poslova,javno privatno partnerstvo iformiranje mešovitih organizacija javno privatnog partnerstva, koje rešavaju javne poslove, gde građani svojim radom i kapitalom mogu učestvovati u rešavanju javnih poslova. Participacija i široko postavljen sistem javne uprave, smatra se često i potencijalom za inovativna rešenja i pristupe u upravi kao i osnov nadzora i kontrole utrošaka.

3.3. Deregulacija

Za uspešno sprovođenje javnog menadžmenta neophodne su promene i izgradnja ambijenta u kome se on može uspešno sprovoditi.Kao bitan uslov za to je i sprovođenje deregulacije.

Deregulacija je smanjenje određenog broja propisa i pravila koja se smatraju suvišnim i koji opterećuju sistem i smetaju u efikasnosti obavljanja poslova.Preveliki broj normativnih akata sistem čine sporim i nefunkcionalnim i opterećuju menadžere prilikom sprovođenja upravnih politika. Mi smo započeli sa ovim procesom kroz smanjenje,”giljotinu” postojeće zakonske regulative i u mnogim funkcijama smanjen je broj normi koje ih regulišu.Ono što je ipak još bitnije to je da u ovom segmentu treba ići ka novom zakonodavstvu koje će biti usmereno ka lokalnoj upravi „servisu građana“ i kroz ovaj pristup značajnije izmeniti osnove i sadržaj normi koje regulišu ovu oblast.

3.4. Profesionalizacija uprave

Za uspešno sprovođenje reformi zasnovano na principima novog javnog menadžmenta neophodna je i profesionalizacija uprave.

Profesionalizacija uprave podrazumeva tačno definisanje poslova koje pojedini kadrovi obavljaju, izgradnju sistema odabira i napredovanja upravnih kadrova,podelu poslova i permanentno stručno usavršavanje zaposlenih u lokalnoj upravi.Osnova profesionalizacije lokalne samouprave leži u demokratizaciji političkih odnosa na lokalnom nivou.Kod nas je politički uticaj na prijem i odabir kadrova dominantan,i u uslovima birokratizovane uprave kao dela države,lokalna samouprava,njena javna preduzeća i institucije su viđene kao mesto za „udomljavanje“ partijskih kadrova,i mesto partijskog plena stranaka na lokalnu.U ovakvim uslovima sigurno nije moguće sprovoditi politiku profesionalizacije uprave.Politika smatra da jedino njeni kadrovi mogu sprovesti „potrebne“ mere,koje u većini slučajeva dolaze iz stranačkih ideologija i struktura

a ne kao lokalna potreba građana.Jedino oni mogu uspostavljati i komunikaciju sa državom u kojoj vladaju ljudi iz njihove stranke, pa ih to, a ne profesionalna znanja preporučuje za poželjne kadrove na lokalnu.Tako dobijamo odabir kadrova uslovjen političkom vlašću a ne profesionalnim karakteristikama.Stranačka podobnosc se uselila i u funkcionalne delove uprave, pa tako politika odlučije o gotovo svim mestima od direktora do portira.Uspešnost rada ovako formiranih struktura ocenjuju vrhovi stranaka a ne pozitivni ili negativni rezultati u obavljanju posla ili građani, pa su i kriterijumi vezani za uspešnost stranke na izborima,broju zaposlenih stranačkih kadrova i sl. a ne nivo ostvarenja konkretnih potreba građana,kvalitet zdravstva, obrazovanja,infrastrukture, zaposlenosti itd.

Profesionalizacija lokalne uprave znači potpunu izmenu zadataka i kriterijuma kvaliteta rada u upravi.To nikako ne znači eliminisanje politike iz uprave, već samo njeno pozicioniranje na mesto koje treba da ima u savremenoj lokalnoj upravi.To se može postići kroz izborni sistem,jačanje nevladinog sektora i stvaranje pravne regulative koja omogućuje građanski uticaj, participaciju i kontolu nad radom lokalne uprave.Demokratska borba političkih stranaka je do sada najbolji način za sticanje prava na upravljanje državom i vršenje vlasti i taj uticaj mora da postoji u svakoj upravi.Ali u cilju ograničavanja i kontrole te vlasti i funkcionalnosti poslova koje treba obavljati na raznim nivoima vlasti neophodan je značajan stepen profesionalizacije.Kroz izborni zakon mogli bi smanjiti uticaj stranaka i pojačati građanski uticaj, izbornim sistemom sličnim slovenačkom ili onom u Pokrajini Vojvodini, koji bi bio pola pola.Pola odbornika po stranačkom a polovina po direktnom principu.Ovo bi otvorilo mogućnost uključivanja građana u lokalnu problematiku.Izbor predsednika opštine ili gradonačelnika takođe bi trebalo biti direktni pa bi on,uz deo direktno biranih odbornika i pravo da bude predsedavajući skupštine mogao biti samostalniji i efikasniji.Uz transparentniji i jasniji sistem finansiranja lokalnih samouprava u smislu definisanja ustupljenih prihoda i transfera, ovo su neki elementi koji bi mogli uticati na smanjenje političkog uticaja i otvaranja mogućnosti profesionalizacije.Glavni pokretači bi ipak bili u promeni pristupa javnim poslovima u kojima bi se nametnuo „tržišni“ način poslovanja kako ga to vidi novi javni menadžment.

Javni menadžeri bi trebalo da upravljaju javnim poslovima, funkcijama i ustanovama javnog sektora.Danas je kod nas česta situacija da se na rukovodeća mesta postavljaju partijski kadrovi koji nemaju potrebna znanja i veštine što dovode do toga da najčešće imamo neprofesionalce koji uče pojedine poslove, što bitno utiče na kvalitet i kontinuitet obavljanja javnih poslova.Naše iskustvo sa opštinskim menadžerima koji su Zakonom o lokalnoj samoupravi uvedeni u organizaciju, nije donelo posebno pozitivne efekte.Njihov položaj pravno

nije bio jasno definisan,kao ni njihov odnos sa izabranim funkcionerima i administracijom, a pogotovo im pravni okvir nije davao prostor za ispoljavanje menadžerskih sposobnosti.Sa druge strane većini njih nije bio dovoljno poznat ni jasan pojam javnog interesa i sve specifičnosti menadžmenta u javnom sektoru.Jasno je da funkcije opštinski menadžeri i menadžeri u javnom sektoru uopšte predstavljaju neophodnost i da ovo zahteva i posebno obrazovanje koje bi trebalo da bude i sertifikовано,što rade mnoge razvijene zemlje,i da su ovi stručnjaci neophodni za uspešan rad lokalne samouprave (oni bi mogli da budu i državni službenici kad nema para u lokalnim samoupravama).Za njihov uspešan rad neophodno je napraviti pravni prostor u kome će biti dovoljno prostora za menadžerske sposobnosti i kreativnost a koji će zaštитiti javni interes.

3.5. Efikasnost lokalne uprave

Efikasnost upravnih organizacija na lokalnom nivou ja sledeći bitan momenat neophodne reforme.On podrazumeva brzinu i tačnost postizanja upravnih ciljeva,i pozitivan odnos uloženih materijalnih i finansijskih sredstava i postignutih rezultata. On takođe podrazumeva stepen i brzinu ostvarivanja postavljenih ciljeva.Efikasnost lokalne uprave se može povećati prelaskom na sistem upravljanja pomoću ciljeva, projektno upravljanje i programsko budžetiranje. U našoj praksi često je postavljanje ciljeva pred lokalnu samoupravu u obliku Strateških opredeljenja pa i akcionih planova,koji najčešće ostaju slova na papiru.Razlozi su uglavnom u tome što se za postizanje ciljeva ne utvrđuju planovi realizacije u smislu projekata ili planova realizacije zadataka sa tačno predviđenim aktivnostima,rokovima,sredstvima,indikatorima i očekivanim rezultatima,i utvrđenim i obezbeđenim budžetima za realizaciju.

Važan elemenat efikasnog upravljanja je i sistem kvaliteta usluga koga treba uvesti u sve lokalne samouprave.Ovo je pojam koji je preuzet iz privatnog sektora ali je vrlo značajan i u javnom sektoru.Neophodno je propisati pravila po kojima se određeni poslovi odvijaju i pratiti ih,propisati i pratiti vrste usluga i njihov kvalitet,standarde koji se prihvataju za pojedine usluge,procedure koje se koriste i slično.Upravljanje kvalitetom osnova je efikasnosti i praćenja uspešnosti realizacija poslova u javnom sektoru i deo je sistema moderne uprave.

3.6. Javnost delovanja lokalne samouprave

Sledeća karakteristika novog menadžmenta kojoj treba težiti u reformi je Javnost delovanja lokalne uprave.Ona podrazumeva dostupnost informacija o određenim pravim propisima i mogućnost zaštite prava građana u odnosima sa upravom.Otvorenost znači i poboljšanje odnosa lokalne uprave prema javnosti pružanjem obaveštenja,informacija,dostupnosti svih vrsta informacija putem savremenih informativnih sistema.Građani imaju pravo na informacije o stvarima lokalne uprave jer su one za njih bitne,odnose se na vitalne stvari njihovog života i rada.Posebno je značajna dostupnost informacija o finansijskim poslovima uprave,zapošljavanju, poslovima koji se daju na tenderima i sl.,Na bazi ovih informacija vrši se kontrola i nadzor rada uprave što ima izuzetno povoljne i značajne rezultate u efikasnosti njenog rada.

3.7. Legitimitet javne uprave

Legitimitet javne uprave je karakteristika koja podrazumeva utemeljenost,validnost i poverenje u delovanje lokalne uprave i deo je uspešnog menadžmenta.Ovo je važna karakteristika jer prepostavlja da je uprava postala deo rešavanja potreba lokalnog stanovništva,institucija i servis kroz koji oni funkcionišu.Onaj momenat kada je građani prihvate kao svoj instrument za zadovoljavanje potreba,momenat njenog legitimeta je i momenat započinjanja novog sistema uprave o kome govorimo i nove uloge lokalne samouprave koja je danas neophodna.Osim legitimeta lokalna samouprava mora imati svoj legalitet a to znači da zakonodavstvo treba da napravi prostor u kome će ona moći slobodnije da deluje na svim poljima bitnim za život lokalne zajednice.Ovo treba rešavati ili proširenjem, češćom promenom i proširivanjem nadležnosti lokalne samouprave ili stavovima koji dozvoljavaju sve što nije zabranjeno ili ne vrše isključivo drugi i viši nivoi vlasti.

3.8. Profesionalna etika upravnih kadrova

Profesionalna etika upravnih kadrova kao deo modernog menadžmenta je kvalitet koji podrazumeva odgovoran odnos prema građanima,društву u celini i prema samoj upravnoj organizaciji.Etika nastaje kao skup normi koje se nepropisuju već nastaju u međusobnom ljudskom odnosu.Bez želje

da preteramo u oceni ali mi smo vremenom u mnogome prihvatili etiku koja „podrazumeva“: „snalaženje,kraduckanje, postojanje ličnog interesa“ i **u naš etički kodeks je ušlo da je „logično“ baveći se javnim poslovima razviti i lični interes.**Došli smo u situaciju da imamo izuzetno visok stepen korupcije i da smo značajno poremetili moralni kodeks.Usmeravanjem uprave ka modernom sistemu javnog menadžmenta, gde značajnu ulogu dobijaju rezultati u postizanju ciljeva,profesionalizacija, služanje potrebama građana, iz prakse će se stvarati novi etički kodeks rada, sposobnosti i uspeha.On će nastojati da se zadovolje potrebe građana, shvataće javni interes, interes društva u celini a kroz njega će biti zadovoljen i lični interes ali sada na stvarnim,funkcionalnim i moralnim vrednostima.

3.9. Reforme zasnovane na znanju

Znanje jedan od ključnih inovativnih mogućnosti u savremenom društvu. Jačanje uloge lokalne samouprave je deo koncepta razvoja u kome se snaga inovacije i kreativnosti krije u širokom demokratskom potencijalu.Davanje veće **uloge lokalnom stanovništvu i njihovo uključivanje u rešavanje problema** iprivredne tokove zajednice, otvara mogućnost specifičnih načina rešavanja, kao osnove inovacija.”Mnogo glava iiskustava više zna nego jedna”,”timski i zajednički rad podstiče kreativnost”.Otuda je u novom menadžmentu jako mnogo inovativnih rešenja nastalih iz različite prakse i iskustva a onda prenos tih iskustava, kao novo znanje i dobra praksa, omogućava širenje uspešnosti i rešavanja problema.Reforma uprave treba što više da se oslanja na znanje,njegovo sticanje kroz permanentno obrazovanje i usavršavanje kao i razmenu iskustava.

3.10. Razvoj informacionih tehnologija

Razvoj informacionih tehnologija potpomaže brže unošenje,sređivanje i razvrstavanje podataka o građanima.Omogućuje i lakši pristup podacima od strane građana.Savremena država koristi umrežene informacione sisteme,kojima su sistematizovani bitni podaci a zahvaljujući kojima je moguće i puna razmena informacija,odnosno dobijanje podataka.Povećanje informacija i brzina protoka utiče na efikasnost poslovanja i rada uprave.Mi smo u mnogim segmentima započeli proces informacionog opremanja javne uprave i treba ga nastaviti u skladu sa potrebama uprave i građana.

3.11. Decentralizacija

Približavanje uprave korisnicima doprinosi napuštanju visoko centralizovanih uprvnih sistema.Stoga postoji jasna nespojivost načela centralizacije i demokratičnosti,koja podrazumeva spuštanje autoriteta.U okviru kadrovskih sistema takođe dolazi do decentralizacije, koja se odnosi na utvrđivanje i klasifikaciju upravnih poslova.Time se potpomaže mobilnost, efikasnost i delotvornost upravne organizacije.Decentralizacija u našim uslovima nebi trebala da znači gubitak uticaja centralne države.Rekli smo da je naša stvarnost, sa jedne strane nerazvijeno demokratsko društvo i njegove institucije,a sa druge strane ne postojanje razvijenog tržišta.Povlačenje centralne države bilo bi prepuštanje prostora lokalnoj birokratiji i administraciji.Po anketama, veliki broj građana i privrede **očekuje da im država pomogne ili reši značajne problem,od zdravstva,zaposlenja sl.**Država kod nas igra još uvek značajnu ulogu zato u ovoj reformi ona treba da bude „nosilac“ promena.Zakonodavstvom treba da omogući sprovođenje načela novog javnog meadžmenta i otvoriti prostor za njegovu realizaciju,kako smo rekli.Ona uz to treba da zadrži i značajnu ulogu kontrole i nadzora nad sprovođenjem reforme.Pored samoevaluacije i ocena lokalnih demokratskih institucija država bi trebala da nadzire zakonsku i funkcionalnu ispravnost u realizaciji reforme zajedno sa demokratskim i tržišnim institute kontrole,koji nikada nisu savršeni.To je u našim uslovima bitan faktor uspeha, pogotovo što je država svojim novim merama napravila atmosferu reformi i dobila široku političku podršku za njihovo sprovođenje.

3.12. Menadžerizam

Menadžerizambi bio zbirni pojam i princip uvođenja profesionalnog upravljanja i podrazumeva prihvatanje i primenu određene metodologije rada privatnog sektora u organima javne uprave.On se odvija kroz planiranje organizovanje,upravljanje ljudskim resursima, vođenje i kontrolu. Privatizacija javnog sektora je posebno uzelo maha u razvijenim tržišnim privredama.Pored privatizacije u oblasti avioprevoznika došlo je i do vlasničke transformacije drugih javnih preduzeća,železnice, telekomunikacija, komunalnih preduzeća.Oslobađanje od tradicionalnog državnog uticaja doprinelo je efikasnijem radu javnog sektora **uopšte a u skladu sa tim došlo je i do jačanja subjekata nedržavne uprave.**Ali ovde važi pomenuto upozorenje da u našim

uslovima možemo očekivati onoliko promena privatizacijom koliko nam je jako tržište i privatni sektor,a tu se ne možemo pohvaliti,zato i menadžerizam mora biti podstican merama države i željom za uspeh reformi.

4. UMESTO ZAKLJUČKA

REFORMA JAVNE UPRAVE I ZAPOSLENOST

Na osnovu pomenutih pravaca u kojima bi trebalo da se odvija reforma lokalne samouprave u Srbiji u skladu sa iskustvima reformi savremenih razvijenih privreda jasno je da bi one imale značaj uticaj na zaposlenost.Reforme sistema nebi značajnije uticale na broju zaposlenih,jer i pored mera racionalizacije, gde bi značajan broj zaposlenih ostao bez posla u javnom sektoru,veliki broj funkcija iposlova bi prešao u privatni sektor tako da bi potrebe za zaposlenim ostale. Promenila bi se struktura po mestu zaposlenih,smanjio bi se javni a povećao privatni sektor.Načine i mere za očuvanje zaposlenosti, konkretno zaposlenih u javnom sektoru dali smo u razmatranjima u prethodnim delovima rada.Značajna promena bi nastala i u strukturi zaposlenih po kvalifikacijama, jer bi se javila potreba za profesionalizovanim,stručnim kadrovima iz oblasti javnog menadžmenta i uopšte struka unutar sektora, na šta bi uticala depolitizacija zapošljavanja i princip profesionalizacije uprave.Na zaposlenost bi u velikoj meri uticala spremnost za sticanje novih znanja,permanentno obrazovanje i timski rad,jer novi sistem uprave nameće potrebu za usavršavanjem,inovacijama,primenom dobre prakse i stalnim napredakom.Novi pristup bi ojačao tržište i konkurenčiju, jer bi se mnogi poslovi iz domena javnih poslova bili dostupni privatnim preduzećima a time i sve veći budžeti namenjeni zadovoljenju tih potreba.Ovo bi pozitivno uticalo na konjunkturu i potrebu za dodatnom zaposlenošću, jer dobar deo poslova vezan je i za živi rad(socijalne usluge,komunalni poslovi isl.).Aktivna uloga lokalne samouprave u lokalnom ekonomskom razvoju i mogućnosti participacije u poslovima i javno privatno partnerstvo stvorili bi nove mogućnosti za poslovanje i zapošljavanje u lokalnu u zavisnosti od kreativnosti novog menadžmenta i spremnosti za razvoj partnerstva.

Reforme lokalne samouprave na principima novog javnog menadžmenta mogle bi pozitivno da deluju u svim sferama našeg društveno ekonomskog života,izgradnji efikasne i ekonomične uprave, poboljšanju ekonomskog položaja i smanjenju budžetskih deficit,stvaranju moderne,profesionalne,menadžerski organizovane i razvojne privrede,uspostavljanju etičkog kodeksa

rada i zajedništva, uticale bi na zdrav sistem zapošljavanja i značajno bi doprinele izgradnji „dobrog društva“ koje bi moglo da zadovoljava potrebe svog stanovništva.

LITERATURA

„Finansiranje lokalne samouprave u Srbiji i uticaj političke veze lokalne i republičke vlasti“ (2010), CPES, Beograd.

Brnjas, Z., „Sistem finansiranja lokalne samouprave u Srbiji-stanje i perspektive“, Bankarska Akademija, Beograd

Dokument svetske banke (2013), „Srbija-Pregled rashoda i finansija lokalnih samouprava“, Beograd

Miletić, V. i Z. Bingulac (2013), „Savremene finanisje“, Prometej.

Milosavljević, B. (2009), „Sistem lokalne samouprave u Srbiji“, SKGO, Beograd.

Trbović, A. S., D. Đukanović, B. Knežević (2010), „Javna uprava i Evropske integracije Srbije“, FEFA, Beograd.

Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi SL.Glas. RS br.70/2007.

Zbornik radova „Uporedna iskustva lokalnih samouprava“ (2002), Magna Agenda, Beograd.

RAZVOJ INSTRUMENATA ZA UPRAVLJANJE RIZIKOM POSLOVANJA U POLJOPRIVREDI U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA SRBIJE

Zorica Vasiljević*

E-mail: vazor@agrif.bg.ac.rs

Vlado Kovačević**

E-mail: vlado.kovacevic@kompenzacionifond.gov.rs

Vladimir Zakić*

E-mail: zakic@agrif.bg.ac.rs

Rezime

Poljoprivreda je zbog svoje prirode izložena velikom broju rizika, čiji nastanak može dovesti do gubitaka u proizvodnji i nestabilnosti u poslovanju. Klimatske promene, izražena volatilnost kretanja cena poljoprivrednih proizvoda/ inputa uslovile su potrebu za uspostavljanjem instrumenta za upravljanje rizikom poslovanja u poljoprivredi.

Analizom u navedenoj oblasti dolazi se do zaključka da su instrumenti za upravljanje rizikom poslovanja u poljoprivrednom sektoru slabo razvijeni s obzirom da se Srbija više decenija razvijala u sistemu koji je imao elemente planske ekonomije, tako da je neophodno razviti instrumente za upravljanje rizikom u poljoprivredi koji će omogućiti privrednim subjektima u poljoprivrednom sektoru sigurnije i izvesnije uslove poslovanja.

Značaj razvoja instrumenata za upravljanja rizikom poslovanja u poljoprivredi za ukupnu privedu Srbije je u obezbeđivanju prehrambene sigurnosti, stabilizaciji cena poljoprivrednih proizvoda, povećanju profitu u poljoprivredi. Razvoj instrumenata za upravljanja rizikom kroz unapređenje agrosektora dovodi i do povećanja zaposlenosti i potrebe za angažovanjem stručnjaka za poslove upravljanja poslovnim rizikom.

U radu je analiziran značaj i mogućnosti unapređenja segmenta upravljanja rizikom poslovanja u poljoprivrednom sektoru Srbije uz komparaciju

---

* Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu.

** Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine R. Srbije.

sa sistemom upravljanja rizikom u EU, koji će Srbija članstvom u EU imati obavezu da primeni.

Ključne reči: *poljoprivreda, upravljanje rizikom, hedžing strategije*

UVOD

Poljoprivreda je rizična profesija jer je poljoprivredni sektor izložen uticaju klimatskih i bioloških faktora u proizvodnji, kao i svim drugim vrstama rizika kojima su izloženi privredni subjekti iz drugih privrednih grana. Izražene fluktacije cena poljoprivrednih proizvoda/inputa dovele su do prepostavke da će razvoj sistema upravljanje različitim vrstama rizika pozitivno uticati na poslovanje privrednih subjekata u agrosektoru Srbije.

Značaj razvoja instrumenata za upravljanja rizikom poslovanja u poljoprivredi za ukupnu privedu Srbije je u obezbeđivanju prehrambene sigurnosti, stabilizaciji cena poljoprivrednih proizvoda, povećanju profita u poljoprivredi. Razvoj instrumenata za upravljanja rizikom dovodi do unapređenja agrosektora i povećanja zaposlenosti, kao i do potrebe za angažovanjem stručnjaka za poslove upravljanja poslovnim rizikom.

Pred poljoprivrednim proizvođačima stoje brojna pitanja, među kojima su sledeća najznačajnija: Šta proizvoditi? Kako obezbediti zemljište? Koji repromaterijal i agrotehniku koristiti? Osigurati usev ili ne? Da li treba koristiti neki drugi instrument upravljanja rizikom ili ne? Da li proizvod prodati dok je na polju, odmah nakon žetve ili ga uskladištiti i čekati bolju cenu tokom godine?

Poljoprivrednim proizvođačima u zemljama u razvoju nisu na raspolaganju svi instrumenti za upravljanjem rizikom, pa je zadatak državnih organa da unaprede i razviju navedene instrumente pre svega kroz podršku sistemima osiguranja u poljoprivredi, unapređenje tehnologije u proizvodnji, kao i kroz razvoj tržišne infrastrukture i trgovanja poljoprivrednim proizvodima.

U protekloj deceniji potreba za korišćenjem instrumenata za kontrolu rizika se povećala pre svega iz dva razloga: usled izražene volatilnosti cena poljoprivrednih proizvoda/inputa, kao i usled klimatskih promena. Sve ovo je uticalo da se poveća značaj dva najznačajnija rizika sa kojima se sreću poljoprivredni proizvođači, a to su nestabilnost prinosa i nestabilnost cena poljoprivrednih proizvoda i inputa.

U Srbiji je udeo ukupno plaćene premije osiguranja za biljnu i stočarsku proizvodnju u ukupno plaćenim premijama neživotnih osiguranja iznosio samo

2,6% u 2011. godini. Samo 3% registrovanih farmi i 10% obradenog zemljišta je osigurano. Hedžing strategije primenjuje mali broj poljoprivrednih preduzeća na inostranim robnim berzama. Usled neuspostavljenih institucionalnih preduslova i malog obima tražnje dominiraju jednostavne forme osiguranja kao što su osiguranje od grada, poplave, suše i sl. Za razliku od EU zemalja, osiguranje u poljoprivrednom sektoru Srbije nije obavezno, dok postoji samo subvencija dela premije osiguranja kao mera državne podrške razvoju instrumenata za upravljanjem poslovног rizik u poljoprivredi.

U zemljama sa razvijenim poljoprivrednim sektorom upravljanje rizikom poslovanja poljoprivredni proizvođači koriste u znatno većem obimu. Najveći procenat osiguranja useva zabeležen je u Nemačkoj i Španiji i iznosi 60%-70% od ukupnog broja farmera, dok osiguranje stoke koriste u većem procentu stare zemlje članice EU (oko 40%) u odnosu na nove zemlje članice EU. Korišćenje forward ugovora je najzastupljenije u Nemačkoj, Mađarskoj i Poljskoj i ovaj instrument koristi oko 50% poljoprivrednih proizvođača.

U SAD se proizvođači u upravljanju rizikom najviše oslanjaju na održavanje finansijskih rezervi, učestovanje u Vladinim programima proizvodnje sa garantovanim cenama, zatim na diversifikaciju, osiguranje, forward ugovore, hedžing strategije. Najznačajnija razlika u korišćenju instrumenata kontrole rizika SAD i EU proizvođača je da u SAD proizvođači više koriste hedžing strategije za upravljanje rizikom poslovanja, tako da oko 60% velikih farmera u Pojasu kukuruza (*Corn Belt*) koristi hedžing, za razliku od EU proizvođača gde ovaj instrument koristi oko 5% farmera, najviše u Nemačkoj¹.

1. VRSTE RIZIKA I INSTRUMENTI ZA UPRAVLJANJE RIZIKOM POSLOVANJA U POLJOPRIVREDI

Postoje različite definicije rizika, ali se pod zajednički imenitelj može svesti definicija da rizik predstavlja merljivu verovatnoću nastanka neželjenog događaja. Za poljoprivrednu proizvodnju karakteristično je da predstavlja jednu od najrizičnijih grana privrede².

Pored specifičnih rizika, za poljoprivredna preduzeća karakteristične su i sve druge vrste rizika, svojstvene preduzećima u drugim privrednim granama. Najčešća podela vrsta rizika sa kojima se suočavaju poljoprivredna preduzeća su na poslovni i finansijski rizik.

---

¹ Schaffint-Chatterjee C. (2010).

² Hoag D. et al. (2010).

Poslovni rizik nastaje kao posledica rizika u proizvodnji, koji su uzrokovani sledećim specifičnostima ove privredne delatnosti:

- Poljoprivredna proizvodnja većinom se odvija na otvorenom, sa umanjenom mogućnošću kontrole proizvodnog procesa u odnosu na većinu drugih privrednih grana;
- Postoji mogućnost pojave biljnih/životinjskih bolesti;
- Poljoprivredni proizvodi su većinom lako kvarljivi i postoji mogućnost gubljenja na kvalitetu i težini proizvoda, što predstavlja dodatni rizik za poljoprivredno preduzeće sa kojim se preduzeća u industrijskoj proizvodnji retko suočavaju.

U poljoprivrednom sektoru najčešća je podela na sledećih pet vrsta rizika:

a) Proizvodni rizik proizilazi iz nemogućnosti poljoprivrednog proizvođača da tačno predviđa ostvarivanje obima proizvodnje. Predviđanje obima proizvodnje i potrebnog utroška inputa se najčešće bazira na istorijskim vrednostima i sprovedenim eksperimentima i ogledima³.

b) Finansijski rizik predstavlja rizik poslovanja koji je svojstven preduzećima u svim privrednim granama i odnosi se na aspekte finansiranja preduzeća⁴. Ova vrsta rizika pre svega je vezana za mogućnost da poljoprivredno preduzeće zabeleži lošiji finansijski rezultat od planiranog, da se sredstva koja su neophodna za poslovanje poljoprivrednih preduzeća ne mogu obezbediti ili da se pozajmljena sredstva ne mogu vratiti. U poljoprivrednoj proizvodnji proizvodni proces je dug, tako npr. da se nakon podizanja zasada voća mora čekati i do pet godina da voćnjak uđe u puni rod. Slično je i sa većinom linija proizvodnja u stočarstvu. Navedene specifičnosti poljoprivredne proizvodnje uslovjavaju potrebu za dugoročnim kreditima sa odloženim periodom vraćanja.

c) Tržišni rizik. Značaj upravljanja tržišnim rizikom za samo poljoprivredno gazdinstvo je u stabilizaciji prihoda, povećanju izvesnosti i unapređenju poslovanja. Sa makro nivoa značaj upravljanja rizikom je u stabilizaciji tržišta hrane i obezbeđenju dovoljne količine hrane. Upravljanje rizikom promene cena poljoprivrednih proizvoda može se definisati kao "sistemska primena i upravljanje u praksi procedurama i aktivnostima u cilju identifikovanja, analize, procene, sprovodenja aktivnosti i monitoringa u upravljanju cenovnim rizikom"⁵. Jedna od rizika sa najvećim uticajem na poslovanje u poljoprivrednom sektoru je rizik promene cena poljoprivrednih proizvoda i inputa.

³ Zakić Z. i Stojanović Ž. (2008).

⁴ Vasiljević Z. i Zakić V. (2006).

⁵ Hardaker i drugi (1997).

d) Institucionalni rizik nastaje usled mogućnosti promene politike na državnom nivou⁶.

e) Rizik koji proizilazi iz ljudskog faktora vezan je za sve vrste odstupanja od planiranih rezultata poslovanja, koja mogu biti posledica ljudskog faktora. Proizvodnja, prerada i plasman poljoprivrednih proizvoda i usluga se ne mogu odvijati bez zaposlenih na gazdinstvu bilo da su članovi gazdinstva ili zaposlena radna snaga.

Za ispravno donošenje odluka u cilju upravljanja rizikom potrebno je⁷:

- Identifikovanje potencijalno rizičnih događaja;
- Anticipiranje verovatnih rezultata (ishoda) rizičnih događaja i njihovih posledica;
- Preduzimanje akcija da bi se dobila preferirana kombinacija rizika i očekivanog prihoda.

Najčešći modeli kontrole rizika poslovanja poljoprivrednih preduzeća su:

a) Primena novih tehnologija i savremenih agrotehničkih mera. Na ovaj način upravlja se rizikom od smanjenih prinosa/kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Primena savremenih agrotehničkih mera u Srbiji nedovoljno je zastupljena, tako da je rizik od umanjenja prinosa/kvaliteta proizvoda izražen u visokom stepenu;

b) Održavanje finansijskih rezervi i leveridža na optimalnom nivou. Ne može se dati precizna preporuka za visinu finansijskih rezervi, niti u pogledu optimalnog nivoa leveridža. Međutim, ukoliko tržište poljoprivrednih proizvoda ima veći rast, a proizvodnja je na bazi savremenih agrotehničkih mera, onda je iznos potrebnih finansijskih rezervi niži.

c) Diversifikacija proizvodnog programa poljoprivrednog preduzeća je jedan od najčešćih modela upravljanja rizikom u Srbiji. Predstavlja često korišćenu strategiju menadžmenta, koja se u suštini svodi na uvodenje više različitih proizvodnih linija. Osnovni motiv za diversifikaciju poljoprivredne proizvodnje je smanjivanje verovatnoće da će sve proizvodnje doneti loše poslovne rezultate⁸.

d) Vertikalna integracija proizvodnje podrazumeva proces u kome poljoprivredno preduzeće svoj poljoprivredni proizvod prerađuje u okviru svojih preradnih kapaciteta do faze poluproizvoda ili gotovog proizvoda. Pravilo je

---

⁶ Suran B. i Patish S. (2005).

⁷ Aimin H. (2010).

⁸ Aimin H. (2010).

da veliki, vertikalno integrirani kompleksi, u maloj meri koriste instrumente upravljanja rizikom, s obzirom na to da su u manjoj meri izloženi riziku promene cene⁹.

e) Osiguranje se može definisati kao instrument upravljanja rizikom putem koga poljoprivredni proizvodač prenosi rizik od nastanka štetnog dogadaja u proizvodnji, manipulaciji ili prilikom skladištenja poljoprivrednog proizvoda ili inputa na osiguravača na ime plaćene premije osiguranja.

S obzirom da je poljoprivredna proizvodnja zavisna od spoljašnjih klimatskih uslova i bioloških faktora vezanih za žive organizme (biljke i životinje) koji su podložni bolestima, to uslovjava izraženu potrebu za osiguranjem. Da bi osiguranje u poljoprivrednom sektoru moglo dobro funkcionišati, neophodno je da postoje sledeći preduslovi¹⁰:

- Dovoljno informacija koje omogućavaju svim stranama da procene verovatnoću nastanka rizičnog događaja kao i potencijalni nivo štete;
- Mora postojati mogućnost da se šteta jasno izračuna, a u ugovoru o osiguranju mora biti jasno naznačena metodologija i načini na koji će se izračunati eventualna šteta;
- Postojanje većeg broja poljoprivrednih osiguranika u svakoj kategoriji poljoprivrednih osiguranja stvara interes osiguravajućim društvima za uključivanje u rad sa poljoprivrednicima sa jedne strane, a sa druge strane osiguravajuća društva diverzifikuju rizik na više različitih oblasti;
- Postojanje nepristrasne i pouzdane hidrometeorološke službe koja pruža podatke o vremenskim uslovima. Potrebna je i dobra teritorijalna raspoređenost hidrometeoroloških stanica da bi se dobili verodostojni lokalni klimatski uslovi;
- Uspostavljen marketing informacioni sistem koji pruža referentne cene za poljoprivredne proizvode. Praksa u gotovo svim zemljama je da marketing informacione sisteme vode državni organi, najčešće ministarstva zadužena za poslove poljoprivrede;
- U cilju umanjenja iznosa premija osiguranja, poželjno je da postoje internacionalne reosiguravajuće kuće kod kojih se osiguravajuće kuće reosiguravaju. Sistem reosiguranja često obezbeđuju i državni i lokalni organi;

⁹ Hardaker J. i drugi (2004).

¹⁰ Schaffint-Chatterjee C. (2010).

f) Lizing poljoprivredne opreme i mehanizacije, koji se pre svega odnosi na poljoprivrednu mehanizaciju. Lizing opreme daje veću fleksibilnost i manju izloženost riziku u odnosu na kupovinu mehanizacije putem gotovine ili na kredit. U slučaju pojave novih efikasnijih mašina ili ukoliko se pokaže da mehanizacija uzeta na lizing ne odgovara proizvodnom procesu na gazdinstvu, ista se može vratiti nakon isteka perioda lizinga;

g) Hedžing strategije sa terminskim ugovorima. Hedžing strategije su zasnovane na korišćenju standardizovanih terminskih ugovora i predstavljaju jedan od najčešće korišćenih mehanizama kontrole rizika promene cena poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivrednim preduzećima stoje na raspolaganju sledeće hedžing strategije¹¹:

- Hedžing strategije sa fjučers ugovorima
- Hedžing strategije sa opciskim ugovorima
- Kombinovane hedžing strategije.

Hedžing strategije sa fjučers ugovorima zasnivaju se na kupovini (otvaranje duge hedžing pozicije) ili prodaji (otvaranje kratke hedžing pozicije) fjučers ugovora. Na ovaj način poljoprivredna preduzeća obezbeđuju cenu svog poljoprivrednog proizvoda koji je najčešće na polju u trenutku trgovanja.

Ukoliko je cena na spot tržištu u trenutku dospeća fjučersa niža od cene na fjučersu, planirana cena biće kompenzovana dobitkom na fjučersu i obrnuto, ukoliko je viša, biće umanjena za gubitak na fjučersu. Tako da je u oba slučaja cena koja je dogovorena na fjučersu ostvarena¹².

Hedžing strategije sa opcijama -Poljoprivredna preduzeća u Srbiji će nakon uspostavljanja tržišta opcionih ugovora na poljoprivredne proizvode i inpute, biti u prilici da ih koriste u cilju obezbeđenja cene poljoprivrednog proizvoda/inputa u budućem periodu.

Poljoprivrednim preduzećima su na raspolaganju sledeće strategije sa opcijama:

- Kupovina *call* opcije
- Prodaja *call* opcije
- Kupovina *put* opcije
- Prodaja *put* opcije.

¹¹ Zakić V., Kovačević V. (2012).

¹² Symeonidis L. i drugi (2012).

Ostaje rizik od kretanja bazisa, koji predstavlja razliku između spot cene poljoprivrednog proizvoda na lokalnom spot tržištu i cene poljoprivrednog proizvoda na terminskom ugovoru.

Svopovi (*swaps*) su ugovori u kojima ugovorne strane daju saglasnost za razmenu određene aktive u budućem periodu. Za poljoprivredna preduzeća svopovi su od značaja prilikom izvoza poljoprivrednih proizvoda ili uvoza inputa, kada se rizikom od promene deviznih kurseva može upravljati svop ugovorima kojima se ugovara razmena valuta, kamatnih stopa i sl. za određeni period u budućnosti po tačno određenom kursu/kamatnoj stopi. Svop ugovori su značajni za upravljanje rizikom poljoprivrednih preduzeća s obzirom da su nestandardizovani i poljoprivredno gazdinstvo može ugovarati tačno određeni iznos valute ili druge aktive koja odgovara trenutnim potvrdoma za razliku od standardizovanog terminskog tržišta gde su količine aktive, koje su podloga terminskog ugovora, unapred određene. Nedostatak nestandardizovanih terminskih ugovora je da su nelikvidni tj. nakon ulaska u ugovorni odnos iz ovog ugovora gazdinstvo ne može izaći kao u slučaju standardizovanih terminskih ugovora. Sa druge strane, prednost se nalazi u fleksibilnosti koja omogućava gazdinstvu upravljanje rizicima poslovanja.

2. RAZVOJ INSTRUMENATA ZA UPRAVLJANJE RIZIKOM POSLOVANJA U POLJOPRIVREDI

2.1. Razvoj instrumenta za upravljanje proizvodnim rizikom

U Srbiji su prinosi većine poljoprivrednih kultura ispod evropskog proseka usled niskog tehničko-tehnološkog nivoa poljoprivredne proizvodnje.

Upotreba osiguranja je zastupljena u veoma niskom procentu i dominiraju jednostavne forme kao osiguranje od grada, poplave, suše, požara i sl. Složenije forme osiguranja, kao što je npr. indeksno osiguranje, nisu razvijene usled male tražnje na tržištu i neuspostavljenih institucionalnih preduslova za složenije forme poljoprivrednog osiguranja.

Unapređenje segmenta upravljanja proizvodnim rizikom se ostvaruje kroz mere unapređenja tehnike i tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji. Državni organi mogu unapređivati instrumente za upravljanje proizvodnim rizikom merama kao što su:(1) treninzi i obuke učesnika u poljoprivrednoj proizvodnji, (2) subvencije kredita za nabavku nove opreme, (3) razvoj prognostičke službe vezana za kretanje biljnih bolesti, (4) prevencije katastrofalnih događaja kojese svode na aktivnosti kao što su podizanje nasipa na rekama koje sprečavaju poplave, podizanje šumskih zaštitnih pojaseva, sistema odvodnjavanja i sl. (5) sve mere koje su usmerene ka unapređenju savetodavne službe i naučno-istraživačkog rada u poljoprivrednoj proizvodnji i sl.

Drugi značajan segment upravljanja proizvodnim rizikom je usmeren na razvoj osiguranja u poljoprivrednoj proizvodnji. Razvoj tržišta osiguranja u poljoprivrednoj proizvodnji može se ostvariti kroz: (1) uspostavljanje referentne i pouzdane hidro-meteorološke službe, (2) subvencioniranje dela premije poljoprivrednog osiguranja¹³, (3) razvoj marketing informacionih sistema koji obezbeđuju referentnu cenu¹⁴, (4) subvencije reosiguranja, (5) sprovodenje edukacije i (6) razvoj robnih berzi na kojima poljoprivredni proizvođači mogu koristiti vremenske derivate i sl.

2.2. Razvoj instrumenata za upravljanje finansijskim rizikom

Poreske olakšice omogućavaju poljoprivrednim proizvođačima mogućnost da porez plate na osnovu proseka ostvarenog profita u dve ili više godina ili da se deo profita izuzme iz oporezivanja u godini sa visokim prihodima i prikaže kao osnovica za porez u godinama kada su prihodi niži. Na ovaj način vrlo efikasno se može upravljati finansijskim rizikom u poljoprivrednom sektoru.

Kreditna podrška je česta mera podrške kojom se utiče na upravljanje finansijskim rizikom poslovanja u poljoprivrednom sektoru. Najčešće se mera sprovodi kao subvencionisanje efektivne kamatne stope u određenom procentu. Kao dobra strana mere navodi se uključivanje većeg broja poljoprivrednika u sisteme kreditiranja, kao i to što se rizik vraćanja kredita u većini navedenih mera prebacuje na komercijalne banke i izdaju kredite.

Razvoj instrumenata koji omogućavaju upravljanje rizikom, promene kursa i kamatnih stopa. U ovu svrhu koriste se vanberzanski i berzanski instrumenti kao što su forvardi, fjučersi, opcije i svopovi na kamatne stope i kurseve stranih valuta. Merama uspostavljanja i razvoja robnih berzi i robno-berzanskog poslovanja, kao i razvoja i unapređenja vanberzanskog poslovanja, neophodno je uspostaviti i unaprediti trgovanje navedenim instrumentima.

Unapređenje sistema javnih skladišta za poljoprivredne proizvode. Javna skladišta ostavioćima robe izdaju robne zapise kao potvrde o ostavi robe (Beložertsov A. et al., 2011). Vlasnici robnih zapisa su u prilici da robne zapise

---

¹³ Od 2006. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede R.Srbije subvencionije premiju osiguranja sa 30-40%.

¹⁴ Na osnovu kretanja cena poljoprivrednih proizvoda osiguravajuća društva izračunavaju premije osiguranja, u nekim slučajevima isplata štete se vrši prema referentnoj ceni i sl. Pravilo je da informacione sisteme vode ministarstva zadužena za poslove poljoprivrede.

koriste kao sredstvo obezbeđenja kratkoročnih kredita sa kamatnom stopom koja je po pravilu niža nego kod ostalih kratkoročnih kredita u poljoprivrednom sektoru.

2.3. Razvoj instrumenta za upravljanje tržišnim rizikom

Tržišne intervencije odnose se na garantovanje cena za poljoprivredne proizvode, što umanjuje fluktaciju cena i utiče na smanjenje rizika poslovanja. Navedene intervencije se mogu ostvarivati kroz kvote tj. količinu proizvoda koji će se otkupiti po garantovanoj ceni ili sistemu garantovanja minimalne cene gde se svi ponuđeni proizvodi otkupljuju po određenoj ceni. Tržišne intervencije mogu se realizovati i putem subvencionisanja troškova skladištenja poljoprivrednih proizvoda u privatnim skladištima. Uspostavljanje dva navedena modela tržišnih intervencija u EU je obaveza Srbije na putu punopravnog članstva u EU.

Carinske i vancarinske mere zaštite imaju uticaj na smanjenje fluktacije cene poljoprivrednog proizvoda, uvozni proizvod postaje skuplji na tržištu zemlje u koju se uvozi, što ima pozitivan uticaj iz ugla upravljanja rizikom poslovanja poljoprivrednih proizvođača s obzirom da se smanjuje rizik od niskih cena. Vancarinska zaštita odnosi se na barijere u trgovaju koje se realizuju kroz primenu različitih obaveza prilikom uvoza nekog proizvoda. U poslednjim godinama od strane zemalja u razvoju naglašava se negativan uticaj koji pojedine mere vancarinske zaštite imaju na slobodno trgovanje. Kao primer se mogu uzeti standardi kvaliteta kao što su GlobalGap, BRC i sl. koji iako nisu obavezni, zahtevani su od strane velikih trgovinskih lanaca i na taj način često onemogućavaju plasman robe iz zemalja u razvoju.

Unapređenje tržišne infrastrukture odnosi se na kreiranje tržišnih instrumenata koje poljoprivredni proizvođači mogu koristiti u svrhu upravljanja rizikom poslovanja, kao što su uspostavljanje robnih berzi, unapređenje e-trgovine, uspostavljanje veletržnica i sl.

Neophodni preduslovi za razvoj robnih berzi mogu se podeliti u dve grupe:

- Uspostavljanje zakonskih i drugih uslova za osnivanje robne berze sa funkcijama karakterističnim za razvijene robno-berzanske sisteme. Ukoliko se razvoj robno-berzanskog sistema meri prema „uslugama“ koje poljoprivredna preduzeća i drugi učesnici mogu dobiti na robnoj berzi, sadašnjem robno-berzanskom sistemu nedostaju: (1) standardni mehanizmi berzanske arbitraže,

(2) zaštitni fondovi koji omogućavaju vansudsku nadoknadu štete, koja je nastala na robnoj berzi, (3) sistem kliringa i saldiranja i sl.

- Institucionalni preduslovi, u smislu opšteg poslovnog ambijenta. Robna berza nije izdvojen sistem, već pored unutrašnje organizacije, zavisi i od okruženja u kome posluje. U ovu grupu preduslova, koje je neophodno ispuniti, mogu se svrstati: (1) potreban obim robnih zapisa u ponudi na robnoj berzi, (2) adekvatna politika centralne banke u oblasti deviznog plaćanja, (3) adekvatna poreska politika, (4) uspostavljen regulisan sistem uslužnog skladištenja poljoprivrednih proizvoda, (5) potpuna liberalizacija tržišta pojedinih poljoprivrednih proizvoda, (6) efikasnije sudske procedure, (7) razvijen sistem tržišnih informacija u poljoprivredi i sl.

Razvijena robna berza u Srbiji omogućila bi domaćim poljoprivrednim preduzećima mehanizme za kontrolu likvidnosti, kontrolu rizika od nedostatka sirovina, transparentnost cena, mogućnost primene hedžing strategija i sl. Razvijen robno-berzanski sistem na makro nivou omogućio bi stabilizaciju tržišta berzanskih poljoprivrednih proizvoda i formiranje cena na tržišnom principu, javno objavljivanje cena i drugih podataka vezanih za berzansko trgovanje i sl.

2.4. Unapređenje segmenta upravljanja institucionalnim rizikom

Umanjenje nivoa institucionalnog rizika je od značaja za poljoprivredni sektor s obzirom da česte promene poljoprivredne politike dovode do visokog nivoa institucionalnog rizika u Srbiji. S tim u vezi neophodno je da se poljoprivredna politika donosi za duži vremenski period, kao i da se unapredi sistem informisanja učesnika u poljoprivrednom sektoru vezano za politiku subvencionisanja, izdavanja različitih dozvola, carinsku i poresku politiku i sl.

2.5. Razvoj instrumenata za upravljanje rizikom koji proizilazi iz ljudskog faktora

Postoje brojne mogućnosti za umanjenje ove vrste rizika kao što su:

- Uspostavljanje odgovarajuće organizacione strukture sa jasnim nadležnostima i obavezama svakog zaposlenog;
- Uspostavljanje sistema fer nagradivanja i mogućnosti napredovanja za zaposlene;

- Trening i edukacija članova domaćinstava;
- Podizanje nivoa sigurnosti na radnom mestu;
- Zapošljavanje sezonske radne snage, koje poljoprivrednom preduzeću omogućava fleksibilnost;
- Uplata životnog i zdravstvenog osiguranja;
- Poboljšanje nivoa komunikacije;
- Sveobuhvatno informisanje zaposlenih kroz redovne sastanke, izradu uputstava za rad i sl.

ZAKLJUČAK

Poljoprivredni sektor u Srbiji se dugi niz godina razvijao u okviru privrednog sistema u kome je bilo dosta elemenata planske poljoprivrede. Za navedeni period karakteristično je da se nisu intenzivno razvijale tržišne institucije, tako da u Srbiji postoji potreba za uspostavljanjem tržišnih institucija koje bi pratile potrebe agrosektora.

Poljoprivredni sektor izložen je uticaju klimatskih faktora u proizvodnji, kao i svim drugim vrstama rizika kojima su izloženi i privredni subjekti iz drugih privrednih grana.

Instrumenti za upravljanje rizikom u Srbiji nisu u dovoljnoj meri razvijeni i mali broj poljoprivrednih proizvođača koristi strategije upravljanja rizikom. Druga bitna karakteristika jeste da su u većini slučajeva prisutni jednostavni instrumenti kontrole rizika, dok složeniji sistemi, kao što su hedžing strategije, osiguranje prihoda, indeksno osiguranje i sl., nisu dostupni poljoprivrednicima u Srbiji.

Neophodna je izrada dugoročne strategije vezane za segment upravljanja rizikom u poljoprivredi. Od značaja bi bilo i akreditovanje Uprave za agrarna plaćanja i obezbeđenje pristupa srpskim poljoprivrednim proizvođačima sredstvima iz EU predpristupnih fondova koji se odnose na podršku u upravljanju rizikom u poljoprivrednom sektoru.

U pogledu perspektive razvoja segmenta upravljanja rizikom u poljoprivredi Srbije, može se oceniti da će poljoprivredni proizvođači u sve većoj meri koristiti instrumente za upravljanje rizikom u poslovanju s obzirom na klimatske promene, visoku volatilnost cena poljoprivrednih proizvoda/inputa kao

i usled uticaja procesa priključivanja Srbije EU gde je sistem tržišnih intervencija u velikoj meri promjenjen ka sistemu podrške upravljanju rizikom poslovanja samih poljoprivrednih proizvođača.

DEVELOPMENT OF INSTRUMENTS FOR MANAGEMENT OF BUSINESS RISK IN AGRICULTURE IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIA

Abstract

In this paper it is analysed importance and possibilities of improving risk management segment of Serbian agriculture as well as a comparison with the system of risk management in the EU that Serbia will be obliged to implement with EU accession.

Agriculture is exposed to a number of risks because of its specific nature. The emergence of those risks could lead to the losses in production and income. Climate changes, volatility of prices of agricultural products/inputs causes the need for development of the instruments for risk management in agricultural sector.

Analyses leads to the conclusion that risk management instruments are poorly developed, mainly due to the fact that Serbian agricultural sector was for a decades developed in the system that had elements of a planned economy, so it is essential to develop tools for risk management in agriculture, which will enable agricultural sector to manage different types of risks.

The importance of developing instruments for business risk management in agriculture to the overall economy of Serbia is in ensuring food security, stabilization of the agricultural products' prices, increasing the profits in agriculture. Development of instruments for risk management leads to an improvement of the agrarian sector and increased employment, as well as the need for engagement of experts in the risk management.

Key words: *agriculture, risk management, hedging strategies*

LITERATURA

Aimin H. (2010), Uncertainty, Risk Aversion and Risk Management in Agriculture, *Agriculture and Agricultural Science Procedia* Vol. 1, Elsevier, Amsterdam, Pp 152–156.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2210784310000197> (Pristup: 22/11/2011.).

Beložertsov A. et al. (2011), „Commodity exchange in Europe and Central Asia a means of management of price risk“, FAO/World Bank, Rome, Working paper, No. 5.

Hardaker J. et al. (2004), „Coping with Risk in Agriculture / Edition 2“, CABI Publishing, ISBN: 0851998313ISBN-13, Walingford, Pp 11-178.

Hoag D. et al. (2010), „Applied Risk Management in Agriculture“, CRC Press Taylor & Francis Group, ISBN: 1439809739ISBN-13, Boca Raton, Pp 211-276.

Schaffint-Chatterjee C. (2010), „Risk management in agriculture, Towards market solution in EU“, Deutsche Bank Research, Frankfurt,

www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD0000000000262553.pdf (Pristup: 22/7/2013).

Suran B. and Patish S. (2005), „A conceptual framework for involving small and marginal farmers in agricultural diversification“, National microfinance Seminar organised by the Institute of Charted and Financial Analysts (ICFAI) at Mumbai, <http://ssrn.com/abstract=1342172> (Pristup: 04/04/2013).

Symeonidis L. et al. (2012), „Futures basis, inventory and commodity price volatility: An empirical analysis, Economic Modelling“, Elsevier, Amsterdam, 2012., Vol. 29, No. 6, Pp. 2651–2663.

Zakić V., Kovačević V. (2012): Importance of commodity derivatives for Serbian agricultural enterprises risk management, Proceedings, International Scientific Meeting - Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region, Tara 6-8 December 2012, Institute of Agricultural Economics, Belgrade.

ODRŽIVA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA I RURALNI RAZVOJ USLOV ZA DOSTIZANJE SIGURNOSTI U OBEZBEĐENJU HRANE

Milan Beslać*

E-mail: Milan.Beslac@Galeb.com

Miljojko Janošević**

E-mail: Gora.Miki@gmail.com

Rezime

Hrana spada u grupu egzistencijlanih potreba, odnosno bez unošenja hrane u ljudski organizam nema života. Zbog toga je i proizvodnja hrane veoma značajna za svaku zemlju. Srbija po svojim prirodnim resursima spada u agrarnu zemlju sto znači da ima potencijale za proizvodnju hrane za zadovoljavanje domaćih potreba i za izvoz. Danas to nije slučaj i Srbija uvozi ogromne količine hrane koje može i sam proizvesti. Da bi Srbija proizvodila dovoljno hrane potrebna je korenita promena ekonomske politike kojom će se putem agrarnog budžeta podsticati i stimulisati poljoprivredna proizvodnja i ruralni razvoj.

Ključne reči: *hrana, poljoprivredna proizvodna, ruralni razvoj, podsticaji, agrarni budžet.*

UVOD

Prema podacima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)¹ u svetu je 1960. godine bilo tri milijarde stanovnika, a od 2011. godine planetu Zemlju naseljava sedam milijardi stanovnika. Ovaj broj je u stalnom porastu, tako da se može očekivati da će 2030.godine na planeti Zemlji živeti oko osam milijardi, a 2050. godine oko devet milijardi stanovnika. Jedan od uslova opstanka ljudskog života jeste proizvodnja hrane. Ako se imaju u vidu navedeni podaci i trendovi onda se pred poljoprivrednu proizvodnju u budućem vremenu postavljaju veoma važni zadaci.

* Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beograd, Galeb Group Šabac.

** Univerzitet odbrane, Vojna akademija Beograd.

¹ Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu.

Zašto? Zato što u svetu danas postoji veli broj gladnih. Dakle, ako posmatramo činjenicu da danas kada planeta zemlju naseljava sedam milijadi stanovnika i kada je od tih u 2007. bilo 923 miliona gladnih, 2009. – 1,02 milijarde, 2010. – 925 miliona, 2012. – 870 miliona gladnih, onda se osnovano mora prepostaviti da će se povećanjem boja stanovnika povećavati i broj gladnih. I drugo, istovremeno se nameće sledeće pitanje: *Da li današnja civilizacija na ovom stepenu razvoja treba da dozvoli da ljudu umiru od gladi?* Odgovor na ovo pitanje po autorima ovog teksta je veliko NE. Naime, dosadašnja iskustva određenih zemalja u proizvodnji hrane, (Izrael, Holandija), pokazuju da one proizvode ogromne količine poljoprivrednih proizvoda (hranu) bez dovoljno prirodnih resursa za tu proizvodnju. Izrael od pustinje pravi poljoprivredne resurse, a Holndija „otima“, zemlju od mora. Ako je to tako, a jeste, onda i druge zemlje koje imaju prirodne resurse za poljoprivrednu proizvodnju naprsto imaju obavezu da proizvode ekološku, zdravu hranu pre svega za potrebe svoga stanovništva, a nakon toga da viškove plasiraju u druge zemlje koje nemaju dovoljno resursa za ovu proizvodnju. Zemlja Srbija spada u red zemalja koje imaju izuzetne poljoprivredne resurse i naprsto ima obavezu da njena dominantna privredna grana bude poljoprivreda.

Poljoprivredna proizvodnja predstavlja specifčnu proizvodnju koja uveliko zavisi od prirodnih faktora kao što su: veličina i kvalitet zemljišta, reljef i konfiguracija zemljišta, klima itd.² Poljoprivredna proizvodnja podrazumeva vremenski relativno dug ciklus tako da je neophodna kombinacija proizvodnje različitih vrsta proizvoda. Funkcije poljoprivrede su mnogostrukе i višedimenzionalne, a u jednoj rečenici se može reći da proizvodnja hrane održava život ljudi na planeti Zemlji³. Naime, bez poljoprivredne proizvodnje nema ishrane čoveka, a bez ishrane nema ni života pa je iz tog razloga razumljiv značaj poljoprivrede. U svetu postoji ogroman broj ljudi kojima nedostaje hrana. To znači da se svi viškovi mogu izvoziti. Ali, nije reč o bilo kakvим viškovima već viškovima koji su proizvedeni po standardima zemalja uvoznica⁴. Poljoprivredna proizvodnja u razvijenim zemljema je značajno subvencionisana. Subvencije s jedne strane motivišu farmere za poljoprivrednu proizvodnju, a s druge strane utiče na pojedinjenje tih proizvoda i njihov izvoz u manje razvijene i nerazvijene zemlje. Zemlja Srbija decenijama unazad je bila agrarna zemlje. Industrializacija nakon drugog svetskog rata učinila je to da se broj stanovnika koji se bavi poljoprivrednom za samo 30 godina smanji za 54% (1948. poljoprivredom se

² Frohber, K., (2005).

³ Beslać M., Jovančević D. (2013).

⁴ Stav autora.

bavilo 73% stanovnika, a 1981. 19%). Za ovakvo smanjenje poljoprivrednog stanovništva drugim zemljama bilo je potrebno mnogo više vremena (SAD i Švedskoj 90 godina, Francuskoj 100 godina, Japanu 73 godine, Danskoj 130 godina itd). U Srbiji poljoprivredna proizvodnja je daleko od njenih realnih mogućnosti i potencijala.

1. POLJOPRIVREDNI POTENCIJALI U SRBIJI

Sve do Drugog svetskog rata Srbija je bila agrarna zemlja. Preko 80% stanovništva je živilo na selu živeći od zemlje tradicionalnim načinom života [Ševarlić M., Tomić D., 2010]. Život gotovo svakog čoveka bio je sведен na njegov posed i njegovu porodicu, njegovo selo, crkvu, slavu i prijatelje. Drugi svetski rat, a naročito post ratovski period, period socijalizma i komunizama razorio je porodicu, selo i poljoprivredu. Izvršena je takozvana industrijalizacija, oduzimana je zemlja seljacima, zaduživana država. Sve je to imalo za posledicu odlazak stanovništva sa sela u gradove.

Međutim, geografski položaj Srbiju određuje kao kontinentalnu državu koja je smeštena na delu jugoistočne i srednje Evrope. Severni deo zemlje pripada srednjoj Evropi gdje se nalazi Panonska nizija koja se najčeće i se pravom zove „žitница Evrope“. Kroz predeo Panonske nizije, koji pripada Srbiji protiču dve velike reke (Dunav (588 km) i Tisa (168 km) koje se kod Beograda susreću sa Savom (206 km) trećom velikom rekom. Pored ove tri velike reke kroz Srbiju protiču i tri Morave, (Velika (185 km), Zapadna (308 km) i Južna Morava (295 km)), Ibar (272 km), Timok (202 km), Begej (75 km), Nišava (151km), Tamiš (118 km), Drina (220 km).

Srbija se nalazi na kopnenoj masi Balkanskog poluostrva i okružena je toplim morima (Jadranskim, Egejskim i Crnim). Pored geografskog položaja na klimu Srbije utiče i reljef. Tako se može reći da u Srbiji vlada kontinentalna klima na severu, umereno-kontinentalna na jugu, i planinska klima na visokim planinama. Zime u Srbiji su kratke, hladne i snežne, dok su leta topla. Prosečna godišnja količina padavina je 896 mm. Najviše kiše ima u junu i maju, dok su najsvulji februar i oktobar.

Republika Srbija se nalazi na najpovoljnijem području severne geografske širine, sa četiri godišnja doba i četiri klimatska područja. Stoga ima veoma pogodne prirodne uslove, pogodno zemljište i klimu. Za uspešan razvoj poljoprivredne proizvodnje. Prirodni uslovi omogućavaju razvoj biljne i stočarske poljoprivredne proizvodnje.

Tabela 1: Pregled nekih poljoprivrednih potencijala Republike Srbije

Red. broj	O P I S	VELIČINA
	Poljoprivredne površine	5.113.000 ha
	Obradive površine	3.355.859 ha
	Broj poljoprivrednih gazdinstava	631.122
3.1.	Broj porodična gazdinstva	628.555 ili 99,59%
3.2.	Gazdinstva pravnih lica i preduzetnika	2.567 ili 0,41 %
	Broj dvoosovinskih traktora	408.734
	Broj poljoprivrednih fakulteta	5
	Broj visokih poljoprivrednih škola	3
	Broj Poljoprivrednih instituta	10
	droj diplomiranih inženjera poljoprivrede različitih specijalnosti	30.000

Iz ovih najosnovnijih podataka vidljivo je da zemlja Srbija ima sve uslove da poljoprivreda bude njena dominantna privredna grana. Zašto ? Poseduje obradive površine, poseduje vode koje mogu služiti kao resurs za navodnjavanje, postoje stručni kadrovi, postoje visokoškolske ustanove i na kraju ne manje značajno Srbija je tradicionalno poljoprivredna zemlja.

2. KARAKTERISTIKE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE DANAS U SRBIJI

I pored napred iznetnih poljoprivrednih potencijala poljoprivreda Srbije ima negativne karakteristike koje su sadržane u sledećem:

1. Nekonkurentna proizvodnja,
2. Nedostaje ujednačena i kontinuirana, proizvodnja sa stanovišta kvantiteta i kvaliteta,
3. Ne postoji sigurna i kontinuirana kontrola kvaliteta,
4. Nedovoljni standardi kvaliteta
5. Poljoprivredni budžet je nedovoljan – mali.

Ovakve karakteristike poljoprivredneproizvodnje imaju zaposledicu da jedan poljoprivrednik u Srbiji mnogo manje proizvodi hrane u odnosu na druge zemlje, s što je vidljivo iz sledeće tabele

Table 2: Broj stanovnika koje hrani jedan poljoprivrednik za izabrane zemlje

Zemlja	Broj stanovnika
EU	75
Srbija	15
Francuska	77
Nemačka	152
Austrija	56
Slovenija	25

Izvor: Eurostat Pocketbooks, Agriculture, fishery and forestry statistics, Main results – 2010-11.

Prethodni podaci pokazuju da poljoprivredna proizvodnja u Srbiji nije ni blizu evropskog proseka i pored izuzetnih resursa. Ono što je gotovo poražavajuće je činjenica da Srbija danas predstavlja značajnog uvoznika hrane. Danas u Srbiji jedan srpski domaćin proizvede hrane za 15 stanovnika, a u Nemačkoj čak za 152, Francuskoj za 77, Austriji za 56, Sloveniji za 25, a prosek za EU je između 50 i 80 stanovnika! Zamislite paradoks: jedna Slovenija koja ni približno nema prirodne uslove za poljoprivrednu proizvodnju kao što to ima Srbija proizvede hrane za 25 stanovnika, a jedna Srbija za 15.⁵

Imajući u vidu podatke iz prethodne tabele postavlja se pitanje kako je moguće da Srbija proizvede manje hrane po glavi stanovnika od Austrije ili Slovenije, a obe zemlje imaju znatno manje poljoprivrednih potencijala od Srbije. Dakle, autori smatraju da je ovde svakako reč o poljoprivrednoj politici i svi drugi faktori imaju manji značaj.

---

⁵ Eurostat Eurostat Pocketbooks, Agriculture, fishery and forestry statistics, Main results – 2010-11

Tabela 3: Broj poljoprivrednih gazdinstava i površina korišćenja poljoprivrednog zemljišta

Zemlja	Bez zemljišta	Do 2,00 ha	Od 2,01-5,00 ha	5,01-10,00 ha	10,01-20,00 ha	20,01-50,00 ha	50,01-100,00 ha	Preko 100,00 ha
Srbija	9.486	293.667	184.637	89.749	32.486	12.922	4.243	1.365
	1,5%	46,7	29,4	14,4	5,1	2,1	0,6	0,2
EU-27	258.100	5.608.460	2.407.420	1.303.040	900.530	1.164.140		324.840
	2%	47%	20%	11%	8%	9%		3%
Austrija	1.080	16.160	30.220	26.590	32.590	40.690		2.850
	0,7	10,76	20,1	17,70	21,70	31,09		1,9
Nemačka	1.410	14.260	11.690	47.310	63.160	127.690		33.620
	0,4	4,76	3,90	15,81	21,11	42,68		11,23
Španija	22.500	270.280	232.800	141.850	110.960	160.210		51.190
	2,27	27,30	23,51	14,33	11,21	16,28		5,17
Italija	5.290	819.360	357.670	186.150	120.120	116.820		15.490
	0,3	50,55	22,06	11,48	7,41	7,20		0,95
Mađarska	42.790	412.740	46.060	26.540	19.430	21.800		7.450
	7,41	71,55	7,98	4,60	3,36	3,77		1,29
Holandija	1.700	8.000	11.000	10.260	10.820	28.350		2.210

Izvor: Podaci – RSZ – Popis poljoprivrede u 2012. godini u Republici Srbiji- prvi rezultati, za ostale zemlje EZ- EUROSTAT 2012.

Često se kaže da su nedovoljni rezultati poljoprivredne proizvodnje posledica usitnjjenosti vlasničkih poseda. Međutim, navedeni podaci pokazuju da to nije sasvim tačno. Iz prethodne tabele proizilazi da u EU **67%** poljoprivrednih gazdinstava poseduje zemlju koja ne prelazi **5ha**, **11%** gazdinstava poseduje zemlju od **5 do 10ha**, **8% od 10 do 20ha**, **9% od 20 do 100ha**. U Republici Srbiji **77%** poljoprivrednih gazdinstava poseduje zemlju koja ne prelazi **5ha**. I druge države Zapadne evrope nisu u nešto boljem položaju. Tako, u Grčkoj **75%** gazdinstava poseduje zemlju do **5ha**, u Mađarskoj oko **80%**, u Italiji koja ostvaruje izuzetne rezultate u poljoprivredi **72%** gazdinstava poseduje zemlju do 5 ha, u Španiji oko **50%**. U Nemačkoj i Austriji taj procenat je znatno niži (Nemačka oko **8%**, a u Austriji oko **30%**). **Sve ovo navodi na zaključak da usitnjjenost poljoprivrednih poseda u Srbiji nije ključni faktor u razvoju poljoprivrede i proizvodnji poljoprivrednih proizvoda.**

3. PRAVCI RAZVOJA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

Savremena poljoprivredna proizvodnja zahteva više elemenata koji se moraju ostvariti kumulativno kao što su: kontinuitet, kontrola, konkurentnost i razne vancarinske i carinske barijere. Na koji način Srbija može da ispunи zahteve savremenih tržišta. Prvo, Srbija mora da donese takvu odluku, odnosno mora usvojiti takvu agrarnu politiku koja će poljoprivrednu proizvodnju i ruralni razvoj svrstati u strategijske privredne grane⁶. Sledeća mera koja se mora sprovesti jeste regionalizacija⁷ i rejonizacija⁸ poljoprivredne proizvodnje na takav način da do punog izražaja dođu komparativne prednosti i tradicija određenih poljoprivrednih regiona, odnosno rejona.

Regionalizacija i rejonizacija poljoprivrednih područja ima za posledicu i specifičnu poresku politiku i politiku subvencija i zaštitu domaće proizvodnje.

Regionalizacija i rejonizacija treba da podstaknu ekonomski razvoj zasnovan na korišćenju sopstvenih specifičnih resursa. Poljoprivredni resursi jesu specifični i veoma značajni resursi Srbije koji se mogu iskoristiti kao komparativne prednosti za ekonomski rast i razvoj. Regionalizacija i reonizacija treba da omoguće revnomerniji ekonomski razvoj i učešće na inostranom tržištu na osnovu konkurenčkih prednosti⁹. Pored toga, regionalizacija i rejonizacija podstiču:

- 1) Razvoj delatnosti kao što su: trgovina, ugostiteljstvo, zanatstvo, industrija itd., kao i razvoj infrastructure,
- 2) Organizaciju agroindustrijske proizvodnje i njeno povezivanje sa ostalim privrednim delatnostima
- 3) Interesno povezivanje raznih subjekata u cilju ostvarivanja dobiti,
- 4) Razvoj špedicije, transporta, smeštajnih kapaciteta itd.
- 5) Povezivanje proizvodnje, prerade i plasmana u jedan reproduksijski lanac.

---

⁶ Beslać M. (2013).

⁷ Pod regionalizacijom se podrazumeva obrazovanje teritorijalnih jedinica unutar jedne države koje mogu biti samostalni ekonomski i statistički subjekti – po mišljenju autora teksta.

⁸ Pod rejonizacijom poljoprivrede podrazumeva se utvrđivanje i definisanje određenih područja u okviru regiona u kojem se proizvode prepoznatljivi poljoprivredni proizvodi, odnosno utvrđivanje mapa poljoprivrednih proizvodova- po mišljenju autora teksta.

⁹ Babović J. (2010).

Najznačajniji element za razvoj poljoprivrede je konkurentnost koja u sebi sadrži i ostale elemente značajne za savremenu poljoprivrednu proizvodnju kao što su kvalitet, kvanitet, kontinuitet i kontrolu. Proizvod koji je konkurentan sadrži sve ove elemente. Konkurentska prednost u Srbiji se ostvaruje koristeći pozitivne razlike prirodnih potencijala (klime, zemljišta, vodenih resursa – irigacionih sistema) [Tomić R., Tomić D., 2011]. Mere unapređenja konkurentnosti se odnose na povećanje produktivnosti, kvaliteta i kvaniteta proizvodnje i sl. U cilju povećanja konkurentnosti neophodno je preduzeti mere kao što su: smanjenje troškova proizvodnje da bi se postigla cenovna konkurentnost, unapređenje kvalitetaproizvoda prema propisanim standardima, usmeravanje i podsticanje proizvođača na proizvodnju kvalitetnijih sorti, sprovođenje marketinških aktivnosti u cilju stvaranja robnih marki i brendova kako bi se steklo poverenje inostranih potrošača¹⁰.

Tabela 4. : Pregled površina obradivog zemljišta za izabrane zemlje

Red. br.	ZEMLJA	Prosečna površina po stanovniku(u ha)
1.	Makedonija	0,26
2.	Crna Gora	0,30
3.	Hrvatska	0,33
4.	Bosna i Hercegovina	0,40
5.	Rumunija	0,43
6.	Bugarska	0,46
7.	Srbija	0,56

Izvor: za Srbiju RZS 2012. godine, a za ostale zemlje FAOSTAT 2012. godina.

Iz navedenih podataka vidljivo je da u odnosu na zemlje u okruženju Srbija ima značajnu konkurentsку prednost. Međutim, sama veličina obradivih površina nije dovoljna za ostvarivanje poptune konkurentske prednosti. Veličina obradivih površina samo je jedan odznačajnih uslova za ostvarivanje konkurentske prednosti. Da bi se dostigla puna konkurentnost, između ostalog neophodno je sledeće:

- 1) Podići kvalitet i ostvariti neophodni kvantitet i kontinuitet u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda,
- 2) Proizvodnja se mora zasnivati na kvalitetnim sortama,

¹⁰ Zakić Z., Stojanović Ž. (2008).

- 3) Povećanje produktivnosti u cilju smanjenja troškova proizvodnje i dostizanje cenovne konkurentnosti,
- 4) Korišćenja nauke i stručne pomoći u svim fazama poljoprivredne proizvodnje,
- 5) Korišćenje vancarinskih barijera (razni sertifikati, uverenja, laboratorijske analize itd).
- 6) Korišćenje marketing i drugih tehnika radi plasmana proizvoda,
- 7) Povezivanje sa finansijskim-bankarskim sektorom radi obezbeđenja obrtnih sredstava itd.

Konkurentnost u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda zavisi i od razvoja domaćeg tržišta poljoprivrednih proizvoda. Ukoliko se postigne konkurentnost na domaćem tržištu postoje šanse za dostizanje konkurentnosti i na inostranom tržištu. To u stvari znači da onaj ko nije sposoban da proizvodi za domaće tržište nema šanse da proizvodi za probirljivo inostrano tržište.

4. SUBVENCIJE, PODSTICAJI I PRODUKTIVNOST

Poznato je da najrazvijenije zemlje u svetu na razne načine podstiču i subvencionisu svoju poljoprivrodu proizvodnju. Srbija takođe pokušava raznim vrstama subvencija da podstakne razvoj poljoprivredne proizvodnje. Međutim, u poslednje vreme tu nije bilo sistematičnosti u podsticajima i subvencijama. Nesistematičnost podsticaja i subvencija proizvodnje, menjanje agrarne politike od jedne do druge vlade, od jednog do drugog ministra poljoprivrede, kao i neusaglašenosti samih vlasnika poljoprivrednog zemljišta, odnosno poljoprivrednih proizvođača uticalo je na nedovoljni razvoj ukupne agrarne oblasti. Naime, jedan broj vlasnika poljoprivrednog zemljišta (kao što su dva veoma uspešna poljoprivrednika iz Jaše Tomić¹¹ Mile Zarin i Milan Žebeljen) smatraju da se subvencije u rataskoj proizvodnji realizuju putem plaćanja po hektaru poljoprivrednog zemljišta bez obzira da li je to zemljište u ličnom vlasništvu ili se radi o iznajmljenim površinama državnog zemljišta. Ova grupa poljoprivrednika po pravilu raspolaže sa velikim površinama poljoprivrednog zemljišta, a često jedan deo površina za koje ostvare pravo na subvenciju i ne obrađuju. To znači da subvencije koje imaju za cilj proizvodnju i snižavanje troškova proizvodnje nemaju nikakav realni efekat. Druga grupa poljoprivrednika, koji poseduju manje

---

¹¹ Jaše Tomić je poljoprivredno mesto u Banatu (Srbija-Vojvodina).

površine, zalažu se da se subvencije plaćaju na osnovu ostvarenog prihoda. *Subvencije prema ostvarenom prihodu jesu ekonomski kategorija jer one podrazumevaju da poljoprivrednici obrađuju poljoprivredno zemljište, da gaje sorte koje daje najveće prinose, da primenjuju savremene agrotehničke mere i slično i da na taj način ostvare veće prihode po osnovu kojih će se ostvariti i veće subvencije. Takođe, ostvarivanje prava na subvencije treba da podrazumeva obrađivanje zemljišta, a ne pravo po osnovu vlasništva ili iznajmljenog zemljišta koje se i ne obrađuje.*

I obrađivanje poljoprivrednog zemljišta u Srbiji je problem. Naime, već je istaknuto da su u Srbiji usitnjeni posedi, ali pored usitnjenošću poseda veoma otežavajuća okolnost je i nedostatak savremenih poljoprivrednih mašina. Potpuna šarolikost u posedovanju poljoprivrednih mašina ima za posledicu različitu produktivnost i različite troškove prilikom poljoprivredne proizvodnje. Njih dvojica obrađuju svaki preko 1000 hektara gajeći četiri osnovne kulture (pšenicu, kukuruz, šećernu repu i suncokret), ali budući da nemaju isti kvalitet i broj mašina i druge opreme za obrađivanje, imaju različite troškove po obradi iste površine zemljišta. Tako njihova dobit nije ista iako obrađuju približno istu površinu i gaje istu vrstu kultura i plasiraju ih na isto tržište. **Međutim, ono što je veoma važno ova dva uspešna poljoprivrednika ističu da se od poljoprivrede može veoma kvalitetno živeti.**

5. NAVODNJAVANJE I ODVODNJAVANJE

Srbija poseduje prirodne uslove i određene infrastrukturne objekte za sprovođenje postupka navodnjavanja u uslovima nedostatka prirodnih padavina i odvodnjavanja u uslovima snažnih i kontinuiranih padavina. Već je istaknuto da Srbija poseduje veliki broj reka koje nikad ne presušuju iz kojih se može koristiti voda prilikom navodnjavanja ili u koje se može odvoditi voda u slučaju potrebe za odvodnjavanje. Pored toga, u najplodnijem delu Srbije – Vojvodini, još u 1977. godine završen je kanal Dunav-Tisa -Dunav ukupne dužine od 960 km od čega je plovno 600 km i koji omogućava navodnjavanje 510.000 hektara. Kanal Dunav – Tisa - Dunav sa jednog miliona hektara može da prihvati i evakuiše 250 miliona kubika vode godišnje.

I pored takvih kapaciteta danas se u Srbiji i Vojvodini navodnjava samo oko 30.000 hektara zato što nema ulaganja u zalivne sisteme, crpne stanice ili bunare. Nedostatak zalivnih sistema i sistema za odvodnjavanje svake godine utiče na značajno smanjenje prinosa kako u kvalitetu tako i u količini.

Dakle, potencijali kanala Dunav – Tisa - Dunav moraju se iskoristiti da bi se omogućili veći prinosi i smanjenje šteta u slučajevima nedostatka padavina ili evakuacija vode u slučaju prevelikih padavina.

6. PROIZVODNI LANAC

Često se spravom kaže da poljoprivreda, a posebno savremena poljoprivreda, ne apsorbuje veliki broj zaposlenih. Takođe, podaci o GDP per kapita pokazuju da zemlje kojima je poljoprivreda osnovna delatnost ne spadaju u grupu razvijenih i bogatih zemalja. Međutim, poljoprivrednu proizvodnju iruralni razvoj treba posmatrati kao proizvodni lanac. Naime, postoje mišljenja da navodnjavanje ne može dati neophodne rezultate jer dolazi do „ispiranja“, zemljišta, a da se to „ispiranje“, može neutralisati samo stajskim đubrivom. Ali u tome i jeste posebna pogodnost. Poljoprivredna proizvodnja podrazumjeva i razvoj stočarstva, i slično. Ako ratarstvo proizvede dovoljno stočne hrane, onda se stvaraju uslovi za razvoj govedarstva, svinjogojsztva, peradarstva itd. Ako je razvijeno govedarstvo, svinjogojsztvo, peradarstvo onda posledično tome postoje dovoljne količine mesa i mleka kao osnovnih sirovina za pretrađivačku prehrambenu industriju. Ako se razvija prerađivačka prehrambena industriju, onda se istovremeno razvija i metalna industrijia (limenke, konzerve za pakovanje), zatim, istovremeno se razvija hemijska industrijia i grafička industrijia, odnosno poljoprivredna proizvodnja zakonito indukuje proizvodno prometni lanac i razvoj velikog broja drugih industrijia

Proizvodnja zdrave (organske) hrane

Jasno je da Srbija zbog svoje tehnološke zaostalosti u najvećoj meri neće u dogledno vreme moći ravnopravno da se takmiči sa ostatkom sveta u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda kao sirovina niti u prerađivačkoj industriji kao delu reprodukcionog lanca. Međutim, ogromna šansa Srbije nalazi se u proizvodnji zdrave hrane, odnosno u organskoj proizvodnji.

Prinike organske poljoprivrede postavila je Međunarodna federacija pokreta za organsku poljoprivredu koji su sadržani u sledećem:

- 1) Princip zdravlja: *povećati zdravlje zemljišta, biljaka, životinja, ljudi i planete u celini,*

- 2) Princip ekologije: *Održivi ekosistemi iciklusi, dase radi sa njima, da podržavaju ipomognu njihovom održanju*
- 3) Princip pravednosti: *pošten odnos prema okruženju, prirodi i životu,*
- 4) Princip njegovanja i staranja: *upravljanje na odgovoran i oprezan način da bi se očuvalo zdravlje i blagostanje sadašnjih i budućih generacija i ekosistema*

Osnovna prednost organske hrane u odnosu na konvencionalnu hranu jeste da se ona proizvodi bez upotrebe sintetičkih hemijskih sredstava, pesticida i đubriva i na taj način višestruko se smanjuju zagađivači jer takvi proizvodi ne sadrže konzervante, veštačke boje i arome, antibiotike, hormone, lekove i slično. Ovakvi proizvodi su ispravni i bezbedni i imaju veću biološku i nutritivnu vrednost jer sadrže povećanu vrednost minerala i vitamina.

Značaj proizvodnje organske hrane vidljiv je iz podataka gde se ona najviše proizvodi. Najveće površine na kojima se gaji organska hrana nalazi se u Islandu 35,90%, Lihenštajnu 27,3%, Austriji 19,7, Švedskoj 14,1%, Estoniji 12,5%, Švajcarskoj 11,4% itd. Dakle, zemlje sa visokim GDP per capita istovremeno su i najveći proizvođači i korisnici organske hrane. Cene organske hrane u odnosu na konvencionalnu su veća i preko 50%. Imajući u vidu da na svetskom tržištu nema dovoljnih količina organske hrane proizvodnja organske hrane jeste nešto što može podstići ruralni razvoj i razvoj poljoprivrede kao i podstaći reprodukcioni lanac. Najznačajnija potencijalna tržišta organske hrane su Italija, Fransucka, Velika Britanija i Nemačka¹². Treba imati u vidu da prelazak sa proizvodnje konvencionalnih poljoprivrednih proizvoda na proizvodnju organskih poljoprivrednih proizvoda traži određeno vreme (čišćenje zemljišta od hemijskih sredstava) i određena finansijska sredstva. Prema nekim procenama, ukoliko bi se u proizvodnju organskih proizvoda uložila jedna milijarda evra, za tri godine vrednost proizvodnje organskih proizvoda dostigla bi cca 7 milijardi evra. Ako se ima u vidu da se više od 10% građana EU izjasnilo za konzumiranje organskih proizvoda, sasvim je jasno da bi najveći deo organskih proizvoda mogao da se izveze i ostvari devizni priliv. Tržište organske hrane je brzo rastuće i podstiče prerađivačku industriju organske hrane kao i uskladivanje proizvodnje sa EU standardima.

¹² Grozdanić R. (2013).

7. POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA, RURALNI RAZVOJ I INDUSTRIJALIZACIJA

Nije ništta naročito novo saznanje da su najrazvijenije zemlje one zemlje koje imaju razvijenu industriju odnosno industrijsku proizvodnju. Srbija je zemlja koja je u poslednjih dvadesetak godina gotovo ostala bez industrije. Izgubljena industrija posledica je primene pogrešnog koncepta privatizacije i prerane liberalizacije trgovine industrijskim proizvodima. Nova industrializacija podrazumeva revitalizaciju postojećih neaktivnih industrijskih sistema za koje postoji samo lokacije i određene, ali često nefunkcionalne hale. Tamo gde postoji određena tehnologija, ona nije u skladu sa tehnologijama 21 veka, odnosno nisu na nivou tehnologija koje proizvode za svetsko tržište. Izgradnja potpuno novih industrijskih sistema zahteva veoma velika novčana sredstva koja Srbija nema. Dakle, ulaganja u industriju bi bila veoma visoka, a rezultati bi se morali čekati godinama.

Proizvodni lanac - proizvodnja sirovina, prerađivačka prehrambena industrija i trgovina, odnosno plasman mogu da daju veoma pozitivne rezultate u veoma kratkom periodu. Da bi se ostvario proizvodno-prometni lanac neophodno je ulaganje u industriju koja podržava proizvodnju mašina, uređaja i druge opreme koja podržava poljoprivrednu prozvodnju, ulaganje u hemijsku industriju koja proizvodi savremena zaštitna sredstva radi sprovođenja agrotehničkih mera, ulaganja u prerađivačku prehrambenu industriju itd. Ove industrije indukovaće i druge industrije kao što su metalna, grafička itd. *Dakle, industrializacija u Srbiji je neophodna kao komplementarnost u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda bilo da je reč o primarnim proizvodima ili o proizvodimavših faza prerade.*

Sva raspoloživa novčana sredstva treba da se ulože u realan sektor. Kad bismo poput „Fijata“ otvorili tako veliku fabriku koja bi se bavila proizvodnjom hrane, za šta imamo uslove, to bi zaposlilo mnogo ljudi. U tom slučaju mogli bismo da obnovimo industriju poljoprivrednih mašina koja je nekad bila razvijena, da razvijamo selo. To je sektor koji treba subvencionisati, gde treba davati povoljne kredite, formirati Razvojnu banku u korist poljoprivrednih proizvođača i proizvođača mašina i uređaja kao podrške poljoprivrednoj proizvodnji. U ovakvoj situaciji otvorio bi se prostor za zapošljavanje, ne samo u Beogradu i Novom Sadu, ne u javnom sektoru u kojem je zaposleno cca 800.000, a ne bi smelo da bude više od 400.000.

8. FINANSIRANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE I RURALNOG RAZVOJA

Poznato je da poljoprivredna proizvodnja predstavlja duži ili dugotrajni proizvodni ciklus. Proizvodnja pšenice zahteva ciklus od najmanje 9 meseci, proizvodnja suncokreta oko 5 meseci, proizvodnja kukuruza 5-6 meseci, proizvodnja povrtnarskih kultura nekoliko meseci, stočarska i svinjogojska proizvodnja (proizvodnja mesa) više meseci itd. Za bilo koju proizvodnju iz oblasti poljoprivrede, (stočarstva, vodogradarstva, voćarstva, pčelarstva) itd. potreban je određeni proizvodni i prometni ciklus koji nije mali. Taj proizvodni i prometni ciklus zahteva značajna finansijska sredstva koja se moraju obezrediti unapred. Poslovne banke ne samo u Srbiji i u svetu nemaju interes da finansiraju dugotrajanu i cikličnu proizvodnju. Zbog toga je za razvoj poljoprivrede i razvoj sela neophodno da država, koja jednostavno mora imati motiv da razvija proizvodnju hrane, putem nekomercijalnih izvora sredstava podstiče i obezbeđuje razvoj i funkcionalisanje proizvodnje hrane i poljoprivrednih proizvoda. Obezbeđenje jeftinih sredstava za proizvodnju hrane bilo konvencionalne bilo organske moguće je samo putem specijalizovanih agro banaka ili putem razvojne banke čiji je vlasnik država i čija će poslovna politika imati za cilj da se stalno uvećava proizvodnja poljoprivrednih proizvoda, odnosno hrane, a ne profit. Naravno ovdje treba reći da krediti i podsticaji koje specijalizovana agro banka ili razvojna banka treba da odobrava moraju biti sa niskom kamatnom stopom ili bez kamate, ali da se moraju vraćati po završetku proizvodno-prometnog ciklusa. Na ovaj način obezbeđuje se stalno zanavljanje sredstava i finansiranje nove proizvodnje.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu prirodne potencijale (površine poljoprivrednog zemljišta, rečne tokove, mrežu kanala, površinu zemljišta pogodnog za stočarstvo, geografski položaj, klimu itd.) zemlja Srbija ima sve prirodne uslove da proizvodi dovoljno poljoprivrednih proizvoda, odnosno hrane za svoje stanovništvo i za izvoz. Da bi se iskoristili prirodni uslovi potrebna je finkcionalna agrarna politika i opredelenje da poljoprivredna kao jedna od privrednih grana mora imati dominantnu ulogu u kreiranju ukupnog privrednog razvoja. U tom smislu moraju se obezrediti

stimulacije i subvencije kako za proizvodnju konvencionalnih poljoprivrednih proizvoda tako i za proizvodnju zdrave hrane. Pored stimulacija i subvencija koje treba da budu finansirane iz budžeta, neophodno je formirati i agro banku ili razvojnu banku koja će na transparentan i funkcionalan način obezbeđivati kredite za veoma niskom kamatnom stopom ili beskamatne kredite za poljoprivrednu proizvodnju. Razvoj sela i sve ono što je vezano za selo je ključno za život na selu i osnova je uspeha ukupne agrarne politike. Srbija ne sme u narednom periodu sebi da dozvoli izvoz sirovina iz oblasti poljoprivredne proizvodnje, već mora razviti prerađivačku industriju. Proizvodnja hrane prema usvojenim svetskim standardima jeste element koji omogućava izvoz, a istovremeno zaštitu domaće proizvodnje vancarinskim merama zaštite. Zemlja Srbija ima sve uslove da razvije ovaj sektor jer su to njeni prirodni potencijali.

LITERATURA

Babović J. (2010), *Reonizacija - uslov agrarnog razvoja i organske poljoprivrede Srbije*, Međunarodni simpozijum, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti Beograd, Sijarinska Banja.

Beslać M., Jovančević D, (2013), *Serbia as an agricultural country*, the second international conference Emoloyment, Education and Entrepreneurship, October Belgrade Serbia.

Beslać M. (2013), *Vojvodina – fabrika bez krova*, Društvo ekonomista Beograda, Beograd 2013, UDK-33, COBISISS.SR.ID 116154887, ISSN 0354-9135

Frohber, K. (2005), *Special Issue Plenary Paper* from XI EAAE Congress, Kopenhagen, Vol. 32. No.3. pg. 229-300.

Grozdanić R. (2013), *Regionalni Savet Sindikata Poljoprivrede Jugoistične Evrope za saradnju, solidarnosti i podršku* Radionica, Ohrid, 6.-8.11.2013.

Ševarlić M., Tomić D. (2010), *Agroprivreda Srbije i evropske integracije : (ne) prilagođenost obostranoj primeni prelaznog trgovinskog sporazuma : tematski zbornik*, Društvo agrarnih ekonomista Srbije.

Stojanović Z., Ognjanov G. i Filipović J. (2010), *Traditional food and its implications for development of rural tourism in Serbia*, Agricultural Economics, Vol. LVII, EP 2010 (57) SI-2.

Tomić R., Tomić D.(2011), *Proizvodni potencijali agroprivrede Srbije-faktor unapređenja konkurentnosti*, Škola biznisa, Novi Sad broj 3/11, UDC 338.43:339.137.2(497.11)

Zakić Z., Rikalović G. i Stojanović Ž.(2010), *Ruralni razvoj u fokusu nove industrijalizacije*, Ekonomski vidici Vol.15.br.2.

Zakić Z., Stojanović Ž. (2008): *Ekonomika agrara*, Ekonomski fakultet Beograd.

Eurostat Pocketbooks, Agriculture, fishery and forestry statistics, Main results – 2010-11, ISSN 1977-2262

<http://ec.europa.eu/agriculture/> European commission – Agriculture and rural development

<http://www.fao.org/docrep/016/i3027e/i3027e02.pdf>

<http://ec.europa.eu/agriculture/> Evropska komisija - Poljoprivreda i ruralni razvoj.

INOVACIONI PROCESI U RURALNOM RAZVOJU

Nebojša Zakić*

E-mail: nebojsa.z@fpb.edu.rs

Svetlana Vukotić*

E-mail: cecavukotic@gmail.com

Marija Čeperković

E-mail: marijaceperkovicbbs@gmail.com

Rezime

U svetu koji se brzo menja sposobnost inoviranja i unapređenje socijalnog kapitala postaju neophodnost za ruralne regije. Znanje, socijalno učenje i inovacije se ističu kao nužan temelj ruralnog razvoja. Ruralni razvoj se može shvatiti kao proces promene i stalne transformacije ruralnih oblasti koji obuhvata širok spektar procesa, uključujući unapređenje upravljanja na lokalnom nivou, razvoj različitih privrednih sektora, razvoj institucija i njihovog kapaciteta, saradnju i umrežavanje različitih učesnika i dr. Ruralni razvoj je multidimenzionalan. Poljoprivrednici su još važni društveni i ekonomski učesnici u ruralnim oblastima, ali nepoljoprivredno stanovništvo raste i generalno čini većinu populacije. Nove privredne aktivnosti (nepoljoprivredne i poljoprivredne) obuhvatajući i nove usluge u ruralnim oblastima su rezultat inovacionih procesa koje su povezane sa potrebama, mogućnostima i sposobnostima u ruralnim oblastima. Inovacioni procesi mogu dati zamajac ruralnom razvoju, uključujući i povećanje zaposlenosti i poboljšanje kvaliteta života stanovnika određenog ruralnog regiona.

Ključne reči: *ruralni razvoj, inovacije, inovacioni procesi, mreže, socijalni kapital*

---

* Univerzitet Union-Nikola Tesla, Fakultet za preduzetnički biznis, Beograd

UVOD

Nacije širom sveta teže razvoju. Bez razvoja nema povećanja dohotka, bogatstva, tehnološkog napretka, društvenih, kulturnih, političkih dobitaka, kao ni postizanja ekoloških benefita. Međutim, postoje brojni razvojni izazovi koji se postavljaju pred svaku zemlju. Jedan od njih je da razvoj bude balansiran. Iako generalno neka zemlja može biti u razvojnog modu, to još uvek ne znači da postoji uravnotežen razvoj različitih oblasti u toj zemlji, bar u nekom razumnom rasponu. Često smo svedoci razvoja urbanih centara i potpune zapuštenosti i devastacije ruralnih predela. Upravo je balansirani razvoj urbanih i ruralnih oblasti ono što je potrebno. Drugim rečima, jedna zemlja može ostvariti svoj puni razvojni potencijal samo ukoliko obraća pažnju na razvojne potrebe i prospekte njenih ruralnih zajednica.

Ruralni razvoj je u nauci dugo vremena bio sinonim za poljoprivredni razvoj. Od sedamdesetih godina prošlog veka definicije ruralnog razvoja uvažavaju realnost postojanja nepoljoprivrednog stanovništva u seoskim oblastima. To je vreme kada institucije Ujedinjenih nacija jačaju i nastoje da suzbijaju siromaštvo u nerazvijenim delovima sveta, ponajviše u Africi i Aziji. Upravo tri četvrtine siromašnih ljudi na planeti živi u ruralnim oblastima,¹ što dodatno opravdava svetske napore u borbi za ravnomerniji razvoj.

Prema Svetskoj banci² ruralni razvoj je definisan kao strategija dizajnirana za poboljšanje ekonomskih i socijalnih životnih uslova fokusirajući se na siromašne ljude u ruralnim oblastima. Sa razvojem znanja novije definicije su postajale robusnije uzimajući u obzir mnogostranosti i kompleksnosti ruralnog razvoja. Tako, saglasno USDA,³ ruralni razvoj je poboljšavanje ukupnih uslova ruralne zajednice, uključujući ne samo ekonomske već i druge ekvivalentne kvaliteta života, kao što su: životna sredina, zdravlje, infrastruktura i stanovanje. Porast značaja discipline održivog razvoja uticao je i na telo znanja ruralnog razvoja, što je dovelo i do termina održivi ruralni razvoj.

Jedna od obuhvatnih definicija je:⁴ održivi ruralni razvoj predstavlja proces stalne promene i transformacije ruralnih oblasti, uključujući širok obim procesa i programa, kao što su: unapređivanje upravljanja na lokalnom i oblasnom nivou uz umrežavanje različitih učesnika; razvoj produktivnih sektora, poljoprivrednih

¹ Prema JICA (2002), str. 173.

² Word Bank (1975), str. 3.

³ USDA, 2006, str. 1.

⁴ AvilaandGasperini (2005), str. 1.

i nepoljoprivrednih; razvoj institucija i njihovih kapaciteta u ključnim poljima i razvoju ruralne infrastrukture.

Dvadesetprvi vek je vek globalizacije u kome je primarni izvor bogatstva znanje. Utemeljenje razvoja zasnovano je na znanju, socijalnom učenju i inovacionim procesima, uz korišćenje savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija i umrežavanju različitih učesnika. Znanje i socijalni kapital je ključ konkurentske prednosti i razvoja, bez obzira o kom entitetu se radi (organizaciji, regionu, državi). Ruralni razvoj nije moguć bez inovacija, unapređenja znanja i socijalnog kapitala, čega treba da su svesni svi učesnici, uključujući i političke donosioce odluka.

1. INOVACIJE U RURALNIM OBLASTIMA

Inovacije su jedan od centralnih faktora razvoja i rasta privrede.⁵ Inovacije daju zamajac ruralnom razvoju, uključujući povećanje zaposlenosti i poboljšanje kvaliteta života ruralnih stanovnika. Inovacije se pokreću i razvijaju od strane individualnih ili kolektivnih preduzetničkih inicijativa, pod uticajem okruženja i prevazilaženjem barijera.

Stopa i intenzitet promena u ruralnim oblastima ukazuje na to da su u pitanju promene drugog reda, koje su više fundamentalne po svojoj prirodi.⁶ Poljoprivrednici su još uvek veoma važni društveni i ekonomski učesnici u ruralnim oblastima, a inovacije u proizvodnji hrane i povezanim poljima mogu da donesu značajne benefite privredi ruralnih regiona. Takođe, i nepoljoprivredno stanovništvo u ruralnim oblastima raste i otvaraju se mogućnosti razvoja novih delatnosti.

Uvođenje inovacija u ruralna područja sastoji se od: povećanja kapaciteta područja da koristi neiskorišćene resurse i osavremeni korišćenje onih koji su još u funkciji; kolektivne promene zajednice u procesima kolektivnog učenja i podrške onima koji imaju jasno definisane vizije razvoja; povećanja vrednosti endogenih resursa, umesto njihovog nekontrolisanog eksplorisanja; jačanja kapaciteta ovih područja da preuzmu rizike koji uvek prate uvođenje inovacija; uvođenja „novih lokalnih kultura“ koje ističu znanja o bližem i globalnom okruženju i razvijaju svest o ulozi zajednice, uključujući ne samo prednosti, već i nedostatke u odnosu na okruženje.⁷

⁵ Saglasno: Bessant and Tid (2011), str. 84.

⁶ Prema: Brunori i dr. (2007), str. 5.

⁷ Milić (2011), str. 71.

Inovacioni procesi u ruralnim oblastima iz zemalja Evropske unije su vredna iskustva koja ukazuju u kojim prvcima su moguća kretanja i u našim

uslovima, naravno uzimajući u obzir domaće specifičnosti. Na osnovu istraživanja⁸ u Nemačkoj, Italiji, Letoniji, Holandiji, Francuskoj, Finskoj, kao i Švajcarskoj (koja je van EU) glavne inovacije u ruralnim oblastima (od devedestih naovamo) su:

- Direktan marketing u poljoprivredi
- Ekološke tehnologije i
- Nove ruralne usluge.

Direktan marketing je dinamično područje marketinga koje je u skladu sa promenama u tehnologiji menjalo tehnike i načine delovanja. Saglasno Data ProtectionAct,⁹ direktan marketing je komunikacija (bilo kojim sredstvima) reklamnog ili marketinškog materijala usmerena na određene individue. Direktni marketing označava direktnе komunikacije prema pažljivo izabranim – cilnjim, individualnim potrošačima, često na „jedan prema jedan“ interaktivnoj osnovi, da bi se dobio neposredan odgovor.

U ruralnom kontekstu¹⁰ inovacije u direktnom marketingu dolaze iz više pravaca:

- Korišćenje savremenih tehnologija. Savremene informacione komunikacione tehnologije se upotrebljavaju kako bi se privukli klijenti i olakšala pretraga. Najčešće je reč o prodaji preko Interneta.
- Organizovanje među proizvođačima. Inovacija se sastoji u komercijalnoj logici poljoprivrednika i njihovo sposobnosti da se kolektivno organizuju. Primeri su: poljoprivredne kolektivne prodavnice, kolektivna prodaja lokalnim zajednicama (udruživanje snaga za snabdevanje lokalnih organizacija i institucija) i dr.
- Novi interfejsi između proizvođača i potrošača. Inovacije se ovde odnose na uvođenje poljoprivrednika i njihovih potrošača u formalna ili neformalna udruženja (primeri: kupovne grupe zasnovane na solidarnosti, zajednice koje podržavaju poljoprivrednu). Potrošači kupuju poljoprivredne proizvode unapred, koji se isporučuju u redovnim intervalima (npr. nedeljno). Inovacije uspostavljaju vezu između stanovnika gradova i malih poljoprivrednika, podstičući poljoprivrednike da se prilagođavaju novim formama zahteva potrošača u distribuciji, moguće i proizvodnji.

⁸ Više o tome: Rand i dr. (2009), str. 28.

⁹ DPA (1998), str. 12.

¹⁰ Prema: Dockes i dr. (2008), str. 11-12.

Saglasno Evropskoj komisiji¹¹ ekološke tehnologije su sve tehnologije koje su manje štetne po životnu sredinu u odnosu na relevantne alternative. Ekološke tehnologije imaju veliki prostor za inovacije. U ruralnim predelima najveće su mogućnosti za proizvodnju biogoriva i biogasa iz biomase. Ruralni predeli pružaju i mogućnosti korišćenja drvne biomase.

Inovacije u ovom polju nisu samo tehnološke, već su i inovacije vezane za marketing i organizovanje različitih aktera. Tako, u proizvodnji biogoriva, uloga poljoprivrednika je uglavnom svedena na snabdevača sirovinama, pri čemu su oni isključeni iz daljih veza u lancu vrednosti, gde leži većina profita. Ovde ima prostora za inovacije u cilju popravljanja njihove pozicije.

Isto tako, inovacije u uslugama u ruralnim oblastima imaju različite forme. Nove usluge mogu se odnositi na:¹²

- Nove uslužne proizvode koji se stvaraju u ruralnim oblastima
- Nove načine organizovanja sistema usluga
- Kombinaciju novih načina primene tehnologije i racionalizacije u ruralnim oblastima.

Prva kategorija nudi velike mogućnosti za inovacije. U ovoj kategoriji najviše se ističu ruralni turizam i socijalna zaštita. Ruralni turizam se definiše kao turizam koji posetiocu nudi ruralno okruženje, omogućujući mu da doživi kombinaciju prirode, kulture i ljudi.¹³ Ruralni turizam se može kombinovati sa drugim turističkim proizvodima: kulturni turizam, rekreativni turizam, sportski i avanturistički turizam, dečji i porodični turizam i dr. Ruralni turizam cilja na urbanu populaciju, mada klijenti mogu biti i lokalni.

Usluge socijalne zaštite se odnose na zbrinjavanje i negu određenih kategorija stanovništva (npr. stari, invalidi), zdravstvene usluge (npr. oporavilišta) i dr. Određene usluge mogu se posmatrati kao kombinacija turističkih i usluga socijalne zaštite, poput spa i velnes usluga. Usluge socijalne zaštite u ruralnim oblastima zahtevaju saradnju sa socijalnim i zdravstvenim sektorom i snažno ispoljeno socijalno preduzetništvo.

Jedna zanimljiva inovacija koja kombinuje poljoprivrednu proizvodnju i socijalnu zaštitu su tzv. terapeutiske farme (care farms). One se odnose na terapeutsko korišćenje poljoprivredne prakse. Terapeutске farme se definišu¹⁴

---

¹¹ Weber (2005)

¹² Više o tome: Rantanen and Granberg (2008), str 6.

¹³ Prema Sl. Glasnik RS, br. 85/2011, str. 3.

¹⁴ Saglasno Hine i saradnicima (2008), str. 12.

kao upotreba komercijalnih farmi i poljoprivrednih predela u funkciji osnove za promovisanje mentalnog i fizičkog zdravlja, kroz normalne poljoprivredne aktivnosti. Ove farme zahtevaju partnerstvo između poljoprivrednika i državnog socijalnog i zdravstvenog sektora.

Pored uslužnih proizvoda inovacije mogu da uključuju i različite organizacione i socijalne inovacije radi bolje efikasnosti i omogućavanja nove kombinacije usluga. Već kod uslužnih proizvoda uočavamo potrebu za novim načinima saradnje privatnog i javnog sektora. Primeri¹⁵ organizacionih inovacija mogu uključiti mrežne organizacije, regionalne klastere, različite vrste partnerstava i dr. Često partnerske relacije izrastaju iz socijalnih inovacija.

Tehnološke inovacije su takođe neophodne kako bi podržale prve dve kategorije inovacija i omogućile veću efektivnost i efikasnost. Usled dugih distanci i pomanjkanja telefonske mreže širokopojasni Internet i mobilna telefonija mogu da budu od krucijalnog značaja za obavljanje neophodnih aktivnosti. Ovo neizbežno zahteva investicije u informaciono komunikacionu infrastrukturu (svakako i saobraćajnu infrastrukturu) i sagledavanje mogućnosti lokalne zajednice, privatnog i javnog sektora.

2. MREŽE I SOCIJALNI KAPITAL U INOVACIONIM PROCESIMA

Inovacija uglavnom nije pojedinačni čin, već delo više igrača.¹⁶ Mreže su važne za inovacione procese u svim fazama, od pronalaženja mogućnosti i stvaranja ideja do komercijalizacije. Mreže su posebno važne za male poljoprivrednike, preduzetnike i druge učesnike u ruralnim oblastima, koji su isuviše mali akteri na tržištu. Kroz mreže se deli novo znanje i informacije, što je značajno i za inovacije. Lakše je, a nekad je i jedini način za različite učesnike, da se dođe do potrebnog know-how kroz mreže, nego da se deluje samostalno.

U ruralnim oblastima se ističu četiri kategorije učesnika u inovacionim procesima:¹⁷ (1) socio-ekonomski učesnici – poljoprivrednici, preduzetnici, zadruge, udruženja, učesnici u lancu snabdevanja i dr.; (2) učesnici sistema informacija i znanja – istraživačke institucije, obrazovne institucije, konsultantske kuće, savetnici, nevladine organizacije i dr.; (3) učesnici javnog sistema odlučivanja – lokalni i vladini organi, higijenske i kontrolne institucije i dr. i (4) krajnji korisnici. Različiti učesnici se mogu povezivati u mreže koje mogu biti manje

¹⁵ Više o tome: Rantanen and Granberg (2008), str. 12.

¹⁶ Prema: Bessant and Tidd (2011), str. 339.

¹⁷ Saglasno Dockes i dr. (2008), str. 39.

ili višeformalne po svojoj prirodi. One variraju od labavih partnerstva između nekoliko učesnika radi inicijativa od zajedničkog interesa, preko partnerstava koja zahtevaju više konsolidovane forme saradnje i širih formalnih organizacija od opštег interesa do mrežnih kompanija i javno privatnih partnerstava.¹⁸

Mreže su važan izvor socijalnog kapitala. Socijalni kapital je od strane OECD definisan mrežama koje udružene sa zajedničkim normama, vrednostima i razumevanjem olakšavaju saradnju unutar ili između grupa.¹⁹ U ovoj definiciji mreže možemo smatrati vezama realnog sveta između pojedinaca i grupa. Centralna ideja socijalnog kapitala je da mreže i uzajamne norme (norme reciprociteta) imaju vrednost, a one imaju vrednost i između pojedinaca.²⁰ Reciprocitet i poverenje koje se razvija unutar mreže socijalnih odnosa su resursi (društveni - po svojoj prirodi), koji podstiču aktivnosti od zajedničkog interesa.

Socijalni kapital ima velike posledice za inovacije. Ako ljudi koji moraju da delaju zajedno u jednoj organizaciji ili zajednici veruju jedni drugima, zato što svi dejstvuju u skladu sa zajedničkim skupom etičkih vrednosti i normi, obavljanje rada je efikasnije. Takva organizacija ili zajednica biće sposobnija za inovacije, pošto visok stepen poverenja omogućava postojanje velike raznovrsnosti društvenih odnosa. Funkcije mreža u relacijama sa socijalnim kapitalom su u razmeni informacija, znanja i iskustava, postizanju povratne veze i novih ideja, građenju poverenja, kontaktima sa eksternim učesnicima, prepoznavanju lokalnih vrednosti. Kada je dovoljno socijalnog kapitala ove aktivnosti su olakšane, informacije se više otvoreno dele i učenje je lakše.

Za inovacije i povećanje sposobnosti ruralnih učesnika da otkriju nova rešenja i savladaju izazove esencijalno je učenje.²¹ Posebno se stavlja akcenat na socijalno učenje, koje sa rastom učesnika u ruralnom razvoju i kompleksnošću problema, postaje važan element inovacionih procesa. Socijalnučenje se vidi i kao sredstvo koje omogućava učesnicima u regionalnim inovativnim mrežama da ostvare prednost u različitim perspektivama, interesima i vrednostima da bi se generisala bolja i održivija rešenja.²² Mreže su mesta gde su stare i nove informacije raspoložive i gde se dešava socijalno učenje.

Socijalni kapital i socijalno učenje stavljaju naglasak na socijalnu dimenziju inovacija. Socijalna dimenzija inovacija²³ se manifestuje na dva

¹⁸ Rantanen and Granberg (2008), str. 23-24.

¹⁹ Prema: Kelley (2007), str. 102.

²⁰ Saglasno: Putnam (2001), str. 41.

²¹ Chowdury and Hauser (2010), str. 1.

²² Saglasno Sol i dr. (2013), str. 36.

²³ Proost i dr. (2008), str. 86.

načina: kroz socijalne relacije i organizovanje mreža inovatora, kao i vrednosti i ciljeve koji opravdavaju inovacije. Inovacije same po sebi mogu biti socijalnog karaktera, zadovoljavati socijalne potrebe i stvarati benefite za lokalne zajednice i područja, doprinoseći povećanju zaposlenosti, boljem kvalitetu života i ukupnom povećanju blagostanja. Za ruralne oblasti je važno da su socijalne ideje, opšte dobro i javni benefitisvi zajedno inkorporirani u inovacije koje su usklađene sa ciljevima ruralnog razvoja. Tako je, primera radi, u Srbiji u periodu 2000-2012. godine uz pomoć međunarodne donatorske podrške formiran veći broj organizacija koje su se bavile različitim aspektima ruralnog razvoja.²⁴ Međutim, prema Strategiji ruralnog razvoja Srbije, socijalni kapital i mreža u ruralnim područjima su ipak relativno skromni. Samim tim, uloga kreatora politike i donosioca odluka o ruralnom razvoju je da podrže inovacione procese u ruralnim oblastima sa formalnim i neformalnim vezama, političkim instrumentima, akcionim planovima, merama i mehanizmima saglasno lokalnim uslovima i specifičnostima.

ZAKLJUČAK

Inovacije su imperativ opstanka i razvoja ruralnih oblasti. Inovacije se dešavaju na osnovu prepoznavanja prilika da se uradi nešto novo, kao i stvaranja i implementiranja ideja koje kreiraju neku vrstu vrednosti. Na inovacije utiču različiti kontekstualni faktori (društveni, ekonomski, tehnološki i dr.). Međutim, dok oni utiču na stopu i pravac inovacije, obrazovanje, obuka, iskustvo, znanje, motivacija, stavovi i vrednosti pojedinaca i grupa imaju temeljne efekte na ciljeve i ishode inovacija. Evropska iskustva ukazuju da se glavne inovacije u ruralnim oblastima odnose na direktni marketing u poljoprivredi, ekološke tehnologije i nove ruralne usluge. Pojedinačna kolektivna preduzetnička akcija i građenje mreža su ključni u inovacionim procesima. Krug učesnika u ruralnim oblastima može biti vrlo širok, što otvara više mogućnosti za uključenje novih preduzetnika. U radu je istaknuta uloga socijalnog kapitala u inovacionim procesima na čijem povećanju vrednosti u ruralnim oblastima treba predano delovati. Inovacije mogu obezbediti nove odgovore na specifične probleme ruralnih oblasti i doneti benefite ruralnim zajednicama, uključujući povećanje zaposlenosti i poboljšanje kvaliteta života.

²⁴ Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije (2014-2024), str. 56.

INNOVATION PROCESSES IN RURAL DEVELOPMENT

Abstract

In a fast changing world the ability to innovate and enhance social capital become a necessity for rural regions. Knowledge, social learning and innovation are a necessary foundation for rural development. Rural development can be understood as a process of change and constant transformation of rural areas which encompasses a wide range of processes including the enhancement of management at the local level, development of different industry sectors, betterment of institutions and their capacity, cooperation and networking of different participants etc. Rural development is multidimensional. Farmers are still important economic actors in rural areas but the non-agricultural population is growing and generally makes up the majority of the population. New economic activities (agricultural and non-agricultural) including new services in rural areas are the result of innovation processes that are associated with the needs, abilities and skills in rural areas. Innovation processes may give impetus to rural development, including increasing employment and improving the quality of life of residents of a certain rural region.

Key words: *rural development, innovation, innovation processes, networks, social capital.*

Zahvalnica: *Rad jerezultat istraživanja na projektu 47007/III Geografija Srbije-Nacionalna ekonomija, koji je odobren i finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.*

LITERATURA

Avila, M. and Gasperini M. (2005), *The MDGs and Sustainable Rural Development in sub-Saharan Africa: Challenges and Implications for Education for Rural People*. Education for Rural People in Africa: Policy Lessons, Options and Priorities, 7-9 September 2005, Addis Ababa.

Bessant, J. and Tidd J. (2011), *Innovation and Entrepreneurship*, Chichester: John Wiley and Sons.

Brunori, G., Rand S., Proost J., Barjolle D., Granberg L., Dockes A.-S. (2007), *Towards a conceptual framework for agricultural and rural innovation policies*,

WP1 – Review of relevant conceptual framework and theoretical underpinnings, In-Sight, Frankfurt am Main.

Chowdury, A. H. and Hauser M. (2010), *The potential of moving pictures: Does participatory video enable learning for local innovation, Innovation and Sustainable Development in Agriculture and Food*, Montpellier, France.

Dockes, A.- C., Gullianumi A., Rossi A., Savelkouis C., Thevenod-Mottet E., Rand S. (2008), *Innovation systems and processes in the field of agricultural marketing*, WP3 – Synthesis Report, In-Sight, Frankfurt am Main.

Hine, R., Peacock J. and Pretty J. (2008), *Care farming in the UK: Evidence and Opportunities*, University of Essex, Colchester.

Japan International Cooperation Agency – JICA (2002), *Approaches for Systematic Planning of Developments Projects*, Tokyo.

Kelley, B. (2007), *Human capital*, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris.

Milić, B. (2011), *Ruralni razvoj: Praktikum za lokalne aktere*. Stalna konferencija gradova i opština, Beograd.

Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije (2014-2024), Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, (usvojeno 31.07.2014), Dostupno na sajtu uap.gov.rs, [Pristup: 01/08/14]

Proost, J., Brunori G., Fischler M., Rossi A., and Šumane S. (2009), “Knowledge and social capital”, in Knickel et al. (eds.), *Innovation processes in agriculture and rural development*, In-Sight, Frankfurt am Main.

Putnam, R. (2001), *Social Capital: Measurement and Consequences*, Harvard University, Kennedy School of Government, Cambridge (US).

Rand, S., Neri T. And Knickel K. (2009), “Socio-technical context, framework conditions and drivers of rural innovation processes”, in Knickel et al. (eds.), *Innovation processes in agriculture and rural development*, In-Sight, Frankfurt am Main.

Rantanen, M. and Granberg L. (2008), *Innovation systems and processes in the field of new rural services*, WP5-Synthesis Report, In-Sight, Frankfurt am Main.

Službeni glasnik Republike Srbije (2011), *Zaključak o usvajanju programa razvoja održivog ruralnog turizma u Republici Srbiji*, Sl. glasnik RS, br. 85/2011, Beograd.

Sol, J., Beers P. J. and Wals A. E. J. (2013), Sociallearning in regionalinnovationnetworks: trust, commitmentandreframing as emergentproperties of interaction, *Journal of cleanerproduction*, Vol. 49, Pp 35-43.

United States Department of Agriculture (USDA) (2006), *Rural Development: Executive Summary*, Washington DC.

UnitedKingdomAct of Parlament (1998), *Data ProtectionAct 1998: Chapter 29*, London.

Weber, M. K. (2005), *Environmentaltechnologies*, EuropeanCommission'sHighLevelGroup on Key Technologies, Brussels.

Word Bank (1975), *Rural Development*, Washington DC.

ZNAČAJ DIGITALNIH AKADEMSKIH BIBLIOTEKA KAO IZVORA NAUČNIH I STRUČNIH INFORMACIJA O PROBLEMIMA ZAPOŠLJAVANJA I EKONOMSKOG RAZVOJA U SRBIJI

Vesna Župan*

E-mail: buzupan@rcub.bg.ac.rs, zupan@unilib.bg.ac.rs

Rezime

Ovaj rad se koncentriše na digitalne biblioteke koje su neophodne korisnicima u akademskom bibliotekarstvu Srbije, a zarad sticanja potpunije predstave o problemima nezaposlenosti kao i mogućnostima njihovog rešavanja. Mrežna infrastruktura akademskog bibliotekarstva Srbije je takva da omogućava laku i efikasnu pretragu e-kataloga. Empirijski i statistički pristup su korišćeni u ovome radu.

Nezaposlenost kao ekonomski i ujedno socijalni problem privlači redovno pažnju medija. Adekvatno korišćenje resursa digitalnih biblioteka može u našoj zemlji da utiče pozitivno na unapređenje stručne i naučne ekonomske misli. Bibliotečki korisnici bi trebalo da se usredrede na e-kataloge, aggregate baza podataka sa kompletним tekstovima e-članaka, ali i na e-knjige. Osim toga, otvoreni rezitorijumi dobijaju postepeno sve više na značaju.

Ključne reči: zapošljavanje, ekonomski razvoj, Srbija, e-resursi, akademsko bibliotekarstvo.

UVOD

Zadaci svake biblioteke definisani su njenim normativnim aktima. Biblioteke se razlikuju prema tipu kome pripadaju. Mada postoji specijalizovane biblioteke, svaka opštobrazovna biblioteka ima itekako važnu ulogu u pružanju usluga korisnicima različitih struka. S obzirom na to da ove kulturno-prosvetne i ujedno neprofitne ustanove dele permanentno sudbinu privrede, ne bi bilo neobično da se uključe u proces preduzetničkog učenja. Ono može da bude korisno licima iz privrede ili, pak, licima koja se spremaju da rade u nekoj od

* Univerzitetska biblioteka "Svetozar Marković" u Beogradu.

profitnih ustanova. Preduzetničko učenje je neophodno i istraživačima na tu temu kao i studentima poslediplomskih i doktorskih studija koji se bave sličnim proučavanjima.

Naučna biblioteka proširuje vidokrug svojih korisnika raspoloživom građom, programima i uslugama. U smislu programa, korisne bi bile danas obuke kojima se unapređuje informaciona pismenost korisnika zainteresovanih za e-resurse informacija i članaka, knjiga itd. Unapređivanje informacione pismenosti imperativ je ne samo za zaposlene bibliotekare u svim zvanjima nego i za knjižnici. Razvoj ljudskih resursa u bibliotekama, dakle, obuhvatao bi kako unapređivanje znanja i veština zaposlenih sa jedne strane, tako i korisnika bibliotečkih usluga sa druge. Marketing biblioteka podrazumeva da se potrebe korisnika redovno prate kako bi im se lakše izlazilo u susret. Veoma je važno za uspešan rad akademske biblioteke da na pravilan način spoznaje potrebe korisnika što je moguće, donekle, činiti sprovođenjem anketa, zatim fokusnih intervjuja, svakodnevnim posmatranjem, i vođenjem razgovora sa korisnicima u uslužnom ambijentu. Prva uslužna linija u tom smislu ima nezaobilaznu ulogu.

2. PROBLEM NEZAPOSLENOSTI U SRBIJI I MOGUĆNOSTI NJEGOVOG REŠAVANJA U KONTEKSTU DRUŠTVENO- EKONOMSKOG RAZVOJA

2.1. Opšta situacija

U 2011. godini bilo je ukupno 2.253.209 zaposlenih lica, a najviše sa srednjom školom – ukupno 1.280.692 lica. Sa visokom stručnom spremom ih je bilo 330.321 lice. Nezaposlenih lica bilo je na dan 31.12.2011. ukupno 745.187. U strukturi nezaposlenih 2011. godine (godišnji prosek) bilo je čak 40,4% onih koji su imali visoko, više ili samo srednje stručno obrazovanje. Visokokvalifikovanih i kvalifikovanih bilo je u toj istoj strukturi 26,7%, priučenih 4,4%, a nekvalifikovanih 28,4%¹. Ne bi se mogao rešiti problem podizanja životnog standarda stanovništva ukoliko se nezaposlenost u Srbiji zadrži na tako visokom nivou. Učlanjenjem Srbije u Evropsku uniju mogla bi se postići veća zainteresovanost stranih investitora za ulaganja u domaću privredu. Tek adekvatnim zapošljavanjem lica, a imajući na umu potrebe društveno-ekonomskog razvoja, bila bi na pravi način izmenjena privredna panorama Srbije.

¹ *Statistički godišnjak Republike Srbije 2012*, str. 56-58.

Prilikom planiranja budžetskih izdvajanja neophodno bi bilo imati na umu permanentno kvalitet pružanja usluga u bibliotečko-informacionoj delatnosti. Uslovi rada u akademskim bibliotekama Srbije i to pre svega u Univerzitetskoj biblioteci "Svetozar Marković" trebalo bi da budu znatno bolji s obzirom na to kakva je tehnička opremljenost rada, a kakva bi, zapravo, trebalo da bude. Savremene tendencije u bibliotečko-informacionoj delatnosti nameću primenu novih tehnologija, a imajući u vidu usložnjavanje radnih zadataka, primenu međunarodnih standarda u procesu rada, ali i očekivanja kako domaćeg tako i svetskog okruženja u pogledu kvaliteta informacionih usluga.

Informaciona pismenost i doživotno učenje jesu neprekidno uzročno-posledično povezani. Učeno društvo ističe u prvi plan znanje kao faktor konkurenčije. Obrazovanje uz korišćenje savremene opreme, visokokvalitetnih izvora informacija i građe može, itekako, pozitivno da se odrazi na prilagođavanje nezaposlenih lica potrebama tržišta rada u domaćim, a i svetskim okvirima. U svetu novih tehnologija doživotno učenje nameće se kao neophodnost. Ono omogućava da se brže razvija privatni biznis što vodi delimičnom rešavanju problema nezaposlenosti. Ukoliko su zastupljeniji različiti vidovi delatnosti u privatnom biznisu, veća je verovatnoća da će biti podstaknut ne samo ekonomski rast nego i ekonomski razvoj. Nijedna tranzicija nije laka. Ona uključuje promene i prilagođavanje društva novim okolnostima, a u uslovima postojeće finansijske krize ili, pak, recesije. Poslovni rezultat se teško može povisiti ukoliko preduzetnici ne raspolažu savremenim znanjima koja bi omogućila pre svega opstanak na domaćem i stranom tržištu, a potom razvoj u skladu sa tendencijama u svetskoj privredi.

Pišući o digitalnoj podeli i virtuelnim radnim mestima Slavoljub Milovanović navodi da je to "termin koji se pojavio krajem devedesetih godina prošlog veka i znači podelu ljudi na one koji imaju pristup informaciono-komunikacionim tehnologijama (IKT) i na one koji nemaju taj pristup"². Prema ovome autoru "poslovi u prodaji, marketingu, projektnom inžinjeringu i konsaltingu bi bili najpogodniji za virtuelna radna mesta, jer zaposleni na tim poslovima već rade sa klijentima preko telefona ili u prostorijama klijenata. Ovi poslovi su orijentisani ka uslugama i znanju, dinamički su, jer se razvijaju saglasno potrebama klijenata"³.

Slavoljub Milovanović predlaže sledeće korake kreatorima politike kako bi se postigao viši tehnološki nivo i smanjila digitalna podela: "stimulisati istraživanja i razvoj i kreativnu naučnu radnu snagu, obezbediti pristup obrazovanju najširim

² Milovanović, S. (2011), str. 153.

³ Ibid., str. 169.

slojevima društva, staviti IKT i obrazovanje na vrh prioriteta vladinih inicijativa, unaprediti informatičku pismenost, unaprediti veštine, promovisati direktne strane investicije, privući talente kroz migraciju u zemlji i na internacionalnom nivou, smanjiti podelu po polovima kad je u pitanju radna snaga, podsticati socijalnu otvorenost i toleranciju i podržati razvoj najkreativnijih gradova i regiona u zemlji”⁴.

2.2. Nabavka bibliotečke građe

Kvalitet stručnog i naučnog rada studenata, istraživača i svih ostalih korisnika jedne akademske biblioteke zavisiće, van svake sumnje, od raspoložive bibliotečke građe. Problema vezanih za nabavku te građe u Srbiji nema malo. U Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković“ u Beogradu postoji mogućnost međubibliotečke pozajmice sa inostranstvom, a za potrebe učlanjenih korisnika.

Naredne dve tabele ilustruju nabavku knjiga o zaposlenosti i ekonomskom razvoju Srbije poslednjih godina. Sprovedenim pretraživanjima obuhvaćena su izdanja od 2010-2013 na svim jezicima. U ovom radu se ne analizira kvalitet nabavljenih knjiga. Prilikom nabavke, medutim, nadležno osoblje vodi računa o politici nabavke i profilu biblioteke u kojoj je zaposленo. Osim toga, vodi se, svakako, računa i o tome da se ne nabavljuju bespotrebno duplikati.

Uvidom u prvu tabelu može se zaključiti da je malo nabavljenih knjiga o ekonomskom rastu i nezaposlenosti u Srbiji. Što se, pak, ekonomskog razvoja tiče, znatno je više nabavljenih knjiga ali su locirane u različitim bibliotekama u okviru akademske Srbije. Prva tabela, dakle, pruža podatke o ukupnom broju bibliografskih opisa knjiga, a na zadati upit. Podaci su dobijeni pretraživanjem kumulativnog kataloga imajući na umu one biblioteke koje koriste programsku opremu COBISS 2 za katalogizaciju stručne i naučne građe.

U fondu Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ u Beogradu veoma je malo literature o ekonomskom rastu u Srbiji ali i o nezaposlenosti u našoj zemlji. O ekonomskom razvoju ima, svakako, više nabavljenih knjiga. Finansijska situacija je u ovoj ustanovi, a što se tiče nabavke bibliotečke građe, veoma nepovoljna. Izdvajanja iz budžeta su preterano skromna. Takvo stanje je ilustrovano tabelom 2.

---

⁴ Ibid., str. 175.

*Tabela 1. Nabavka knjiga o zaposlenosti i ekonomskom razvoju Srbije
(izdanja 2010-2013 na svim jezicima)*

Pojam na srpskom	2010	2011	2012	2013
ekonomski rast i Srbija	5	3	1	2
ekonomski razvoj i Srbija	135	109	144	107
investicije i Srbija	85	75	94	56
ljudski resursi i Srbija	75	90	113	81
nezaposlenost i Srbija	5	4	8	7
zaposlenost i Srbija	77	84	103	77

Izvor: Kumulativni e-katalog COBIB.SR <http://www.vbs.rs/cobiss/> [Pristup 14.04.2014.]

*Tabela 2. Nabavka knjiga o zaposlenosti i ekonomskom razvoju Srbije
(izdanja na svim jezicima 2010-2013)*

Pojam na srpskom	2010	2011	2012	2013
ekonomski rast i Srbija	0	2	0	1
ekonomski razvoj i Srbija	51	39	53	29
investicije i Srbija	18	13	8	13
ljudski resursi i Srbija	16	13	13	9
nezaposlenost i Srbija	1	1	0	0
zaposlenost i Srbija	15	15	14	4

Izvor: e-katalog Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ u Beogradu, <http://www.unilib.bg.ac.rs> [Pristup 14.04.2014]

2.3. Pristup e-člancima i e-knjigama na stranom jeziku

Akademske biblioteke u Srbiji imaju mogućnost pristupa agregatima baza podataka sa e-časopisima. Korisnici mogu da snimaju e-članke u kompletном tekstu. Te biblioteke članice su Konzorcijuma za objedinjenu nabavku biblioteka Srbije tj. KOBSON-a⁵. Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ u Beogradu nije javna biblioteka ali jeste sa visokim stepenom javnosti u radu. E-servisi koji mogu da se koriste za pretraživanje e-časopisa i preuzimanje, odnosno, snimanje e-članaka jesu, na primer: EBSCO, Science Direct, Emerald, Cambridge University Press, Jstor. Najzastupljeniji su članci na engleskom jeziku.

U okviru akademskih biblioteka Srbije moguće je pretraživanje e-servisa „Elektronske knjige“. Za to je pouzdan sajt Narodne biblioteke Srbije. Zahvaljujući pomenutom servisu može se pronaći oko 90.000 e-knjiga. One su iz svih načnih oblasti. Pronađeni tekstovi preuzimaju se u pdf formatu. Web adresa KOBSON-a glasi: kobson.nb.rs. Pretraživanja se mogu sprovoditi prema sledećim kriterijumima: ISBN broj, naslov, autor ili izdavačka kuća.

DOAB (Directory of Open Access Books) je servis zahvaljujući kome se mogu pronaći e-knjige u slobodnom pristupu. To su monografske publikacije iz preko 20 izdavačkih kuća. Publikacije su iz svih naučnih oblasti i mogu ih snimati, odnosno, preuzimati korisnici. Moguće je sprovoditi pretraživanje prema nazivu izdavačke kuće, naučnoj oblasti, naslovu, imenu autora, ključnoj reči, ISBN broju itd.

2.4. Digitalni repozitorijumi u akademskoj Srbiji

Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu – PHAIDRA koristi se za pohranjivanje doktorskih disertacija odbranjenih na ovom Univerzitetu. Te su disertacije u kompletnom tekstu. Disertacije su, inače, u slobodnom pristupu što je vidljivo preko sajta Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ u Beogradu⁶. U taj repozitorijum otpočelo je pohranjivanje doktorskih disertacija iz domena ekonomije i prava, septembra 2013.

Akronim PHAIDRA sastavljen je na osnovu pojmoveva na engleskom jeziku: Permanent Hosting, Archiving and Indexing of Digital Resources and Assets i znači Trajno pohranjivanje, arhiviranje i indeksiranje digitalnih resursa i dobara. PHAIDRA je poznata i kao sistem akademskih institucija koje su locirane

⁵ <http://kobson.nb.rs> [Pristup: 15.04.2014.]

⁶ <http://www.unilib.bg.ac.rs> [Pristup: 15.04.2014.]

u različitim gradovima Evrope: Beč, Grac, Linc, Padova, Beograd, Kragujevac, Niš⁷.

Univerzitet u Kragujevcu ima, dakle, svoju PHAIDRA-u⁸. Univerzitet u Nišu, takođe, ima svoj digitalni repozitorijum PHAIDRA. Sajt Univerzitetske biblioteke „Nikola Tesla“ u Nišu je u ponovnoj izradi. Međutim, e-teze su dostupne preko sledeće web adrese: eteze.ni.ac.rs⁹.

Tri digitalna repozitorijuma PHAIDRA omogućavaju da korisnici dođu do dragocene grade neophodne za njihov stručni ili, pak, naučni rad. Ta vidljivost će omogućiti češće korišćenje odbranjenih disertacija u svrhe naučno-istraživačkog rada. Samim tim vidljivost doktorskih disertacija omogućiće i češće citiranje onih autora koji su stekli zvanje doktora nauka u Srbiji.

2.5. DART Europe – enormno elektronsko dostignuće

Portal e-teza Evrope tj. **DART Europe** sadrži i one doktorske disertacije koje su odbranjene u Srbiji. Web adresa ovoga portala glasi: www.dart-europe.eu. Za ključni pojam zaposlenost tj. „employment“, moguće je pronaći preko ovoga sajta 1873 e-teza. Na zadati upit o zaposlenosti i Srbiji (employment and Serbia) može se pronaći 6 e-teza u DART-u Europe. Od toga 4 jesu odbranjene u Srbiji, jedna na Univerzitetu u Padovi, a jedna na Univerzitetu u Notingemu. Na zadati upit o zaposlenosti, ekonomskom razvoju i Srbiji (employment and economic development and Serbia) dostupna je preko ovoga sajta jedna e-teza, a odbranjena je na Univerzitetu u Padovi¹⁰.

ZAKLJUČAK

U procesu zapošljavanja važnu ulogu ima stručno usavršavanje kadrova. Razvoj informacione pismenosti je ostao jedan od imperativa socio-ekonomskog razvoja. Akademske biblioteke Srbije u tom razvoju imaju ili bi, pak, trebalo da imaju što aktivniju ulogu. Neophodno je investiranje u tehničku opremljenost rada biblioteka ali i usavršavanje bibliotečkog kadra. Preduzetničko učenje dobija sve više na značaju, a naročito zbog neophodnosti da poslodavci, zaposleni ali i oni koji traže zaposlenje ovlađuju informaciono-komunikacionim

⁷ <http://www.phaidra.org> [Pristup: 24.03.2014.]

⁸ <http://www.ub.kg.ac.rs> [Pristup: 18.04.2014.]

⁹ <http://eteze.ni.ac.rs> [Pristup: 18.04.2014.]

¹⁰ <http://www.dart-europe.eu> [Pristup: 10.05.2014.]

tehnologijama u skladu sa očekivanjima posla, odnosno, potreba na tržištu rada. E-resursi informacija dostupni su u akademskim bibliotekama Srbije. Oni koji su na stranom jeziku mogu da budu korisni za stručni ili istraživački rad korisnika u okviru problematike zaposlenosti i ekonomskog razvoja Srbije ukoliko su ti korisnici ovladali stranim jezicima i odmakli u njihovim proučavanjima na tu temu. Literatura na stranom jeziku može da bude korisna zarad poređenja stanja u Srbiji sa stanjem u svetu, predlaganja konkretnih mera za rešavanje ekonomskih problema i postizanja boljih rezultata u domenu stručnog i naučnog usavršavanja korisnika biblioteka.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL ACADEMIC LIBRARIES AS THE RESOURCES OF SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL INFORMATION ON THE PROBLEMS OF EMPLOYMENT AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract

This paper concentrates on digital libraries as the resources of information which are indispensable to users in Serbian academic librarianship in order to receive complete picture on the problems of unemployment and the possibilities for their solving. Net infrastructure of Serbian academic librarianship makes the search of e-catalogues in our country easy and efficient. Statistical and empirical access are used in this paper on employment and the economic development of Serbia.

Unemployment as an economic and social problem attracts the attention of media regularly. An adequate use of digital library resources in our country can make positive influence on the promotion of professional and scientific economic thought. Library users should be focused on e-catalogues, aggregated databases with full texts of e-articles as well as e-books. Except that open repositories become gradually more and more important.

Key words: *employment, economic development, Serbia, e-resources, academic librarianship.*

LITERATURA

Statistički godišnjak Republike Srbije (2012), Statistical yearbook of The Republic of Serbia (2012), Republički zavod za statistiku, Republika Srbija, Beograd.

Milovanović, S. (2011), „Digitalna podela i virtuelna podela“. u: Jovan Zubović (ur.) (2011), *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, str. 153-176.

<http://eteze.ni.ac.rs> [Pristup: 18.04.2014.]

<http://kobson.nb.rs> [Pristup: 15.04.2014.]

<http://www.dart-europe.eu> [Pristup: 10.05.2014.]

<http://www.phaidra.org> [Pristup: 24. 03. 2014.]

<http://www.ub.kg.ac.rs> [Pistup: 18.04.2014.]

<http://www.unilib.bg.ac.rs> [Pristup: 14.04.2014.]

<http://www.unilib.bg.ac.rs> [Pristup: 15.04.2014.]

<http://www.vbs.rs/cobiss/> [Pristup: 14.04. 2014.]

CIJENA KOJU BOSNA I HERCEGOVINA PLAĆA ZBOG KORUPCIJE U SISTEMU ZAPOŠLJAVANJA

Zoran Mastilo*

E-mail: zoran.mastilo@fpe.unssa.rs.ba

Anja Rajak**

E-mail: anja-21@live.com

Rezime

Tržište rada u Bosni i Hercegovini (BiH) karakteriše visok nivo nezaposlenosti, naročito među mlađim stanovništvom.

Bosna i Hercegovina se i dalje suočava sa teškim deficitom produktivnog zapošljavanja i dostojanstvenog rada. Dok se u prošloj deceniji stanje na tržištu rada donekle poboljšalo zahvaljujući prilično visokim stopama ekonomskog rasta, rezultati su se djelimično izgubili s obzirom da globalna ekonomska i finansijska kriza nije zaobišla BiH. Stope zaposlenosti su i dalje izuzetno niske, gotovo jedna polovina stope Evropske unije.

Tržišta rada u BiH su teško pogodjena vanjskom migracijom: i kvalifikovana i nekvalifikovana lica u svojoj najproduktivnijoj dobi odlaze iz zemlje u potrazi za zaposlenjem.

Sistem zapošljavanja i napredovanja u karijeri još uvek nije u potpunosti zasnovan na zaslugama, a zapošljavanje i napredovanje su i dalje podložni političkom uticaju. Učesnici upostupku izboranog načina se u potpunoravnopravnom položaju, a rukovodioci još uvek imaju previše diskrecionih ovlašćenja pri odabiru kandidata sa lista koje izborne komisije sačine po održanim konkursima. Posebnu pažnju, trebalo bi posvetiti kriterijumima za izbor, imenovanje ili postavljenje na radna mesta rukovodioca, sprečavanje sukoba interesa i načina vrednovanja njihovog rada. Sistem partijskog zapošljavanja stvara situaciju u kojoj se na najodgovornijim pozicijama ne nalaze najkompetentnije osobe, što višestruko nanosi štetu društvu.

---

* Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina, Univerzitet u Istočnom Sarajevu

** Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, master studije

Dakle, korupcija je jedna od najtežih prepreka za poslovanje u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *Nezaposlenost, tržište rada, sistem zapošljavanja, vanjske migracije, korupcija.*

1. ANALIZA TRŽIŠTA RADA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nezaposlenost predstavlja jedan od najvećih ekonomskih problema savremenog svijeta, pa tako i Bosne i Hercegovine. U društвima, u kojima većina ljudi uspјeva da preživi radeći za druge, ostati bez posla i biti nezaposlen duže vrijeme, predstavlja ozbiljan problem. Nedovoljna iskorišćenost ljudskih potencijala jedne zemљe, ima direktni uticaj na njenu privредu i nacionalni dohodak, što rezultira niskim životnim standardom i siromaštvom.

U Bosni i Hercegovini zbog političke nestabilnosti, lošeg upravljanja i manjka investicija, ne dolazi do otvaranja novih radnih mjesta. U takvom ambijentu obrazovni sistem zastario je sam po sebi, proizvodi novu radnu snagu koju niko ne traži. Da bi problem bio još veći mladi izlaze iz obrazovanja, nevezano za profesiju, bez adekvatnih vještina zapоšljivosti i bez preduzetničkih vještina da barem kreiraju svoj biznis, kada već nema dovoljno radnih mjesta za njih. Malo je onih koji vjeruju da će jednog dana biti pozvani na neko upražnjeno radno mjesto. Istovremeno, među brojnim zaposlenima vlada strah da će u narednom periodu ostati bez posla. Da diploma ne znači i zaposlenje potvrđuje podatak da se na evidencijama zavoda za zapošljavanje u martu 2014. godine nalazilo 39.350¹ osoba sa visokom stručnom spremom (uključujući doktore nauka i magistre).

Bosna i Hercegovina ne može krenuti putem prosperiteta bez oživljavanja privrede, ali se nova radna mjesta otvaraju jedino u državnoj administraciji. Oko petine ukupnog stanovništva je na „teretu države“. Ono što takođe ne ide u prilog BiH, jeste da situacija na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, neefikasno funkcionisanje institucija i nemogućnost donošenja adekvatnih odluka svrstava BiH u grupu zemalja sa najvećim rizikom za ulaganja.

Sagledavajući situaciju iz tog ugla, nije ni čudno što čak 81%² mlađih želi da napusti BiH. Na taj način BiH troši velika finansijska sredstva uložena

¹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Saopštenje, *Registrirana nezaposlenost u januaru 2014.*

² Prema podacima istraživanja Omladinske informativne agencije Bosne i Hercegovine, (2012).

u obrazovanje mladih ljudi, a zemlje u koje odlaze dobijaju potpuno besplatno školovanu i ambicioznu radnu snagu.

Osim nepotpune uposlenosti raspoložive radne snage i posljedica, koje iz toga proizilaze, dodatni udarac za svaku privredu predstavlja socijalna pomoć u novcu i različite povlastice, koje država daje nezaposlenima.

Iako Bosna i Hercegovina ima 12 Zavoda za zapošljavanje (kantonali, federalni, državni) koji troše sredstva poreskih obveznika, nema ozbiljnijeg programa za zapošljavanje, oni isključivo služe za registraciju nezaposlenih.

Javna služba za zapošljavanje BiH sastoji se od institucije na državnom nivou - Agencija za rad i zapošljavanje BiH, entitetskih zavoda za zapošljavanje - Zavod za zapošljavanje FBiH i Zavod za zapošljavanje RS, te agencije za rad Distrikta Brčko. Javne službe zapošljavanja igraju važnu ulogu na tržištu rada izvođenjem sljedećih osnovnih funkcija: menadžment sheme za sigurnost nezaposlenih, posredovanje između ponude i potražnje na tržištu rada, prikupljanje i distribucija najnovijih informacija o tržištu rada, i osiguravanje pomoći i usluga za nezaposlene. Agencija za rad i zapošljavanje BiH se ne bavi shemama sigurnosti za nezaposlene. Funkcije Agencije za rad i zapošljavanje BiH u sektoru zapošljavanja ograničene su na koordinaciju aktivnosti s entitetskim vlastima i institucijama zapošljavanja u vezi s projektima za zapošljavanje, ali samo onima koji su od interesa za BiH. Osim navedenog, Agencija prikuplja informacije o ponudi i potražnji za radnom snagom na međunarodnom tržištu, podnosi te informacije entitetskim službama zapošljavanja i inicira pripremanje i potpisivanje sporazuma iz oblasti zapošljavanja. Legislativa u vezi sa segmentom zapošljavanja, tj. zakoni o posredništvu pri zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba FBiH i Zakon o zapošljavanju RS nisu usklađeni i znatno se razlikuju. U Federaciji BiH, javne ustanove u oblasti zapošljavanja su Federalni zavod za zapošljavanje i 10 kantonalnih službi. U okviru 10 kantonalnih službi funkcioniše 79 opštinskih biroa. Trenutno ne postoje dvije kantonalne službe koje imaju istu organizacionu strukturu ili nazive radnih mjeseta.

U analizama tržišta rada (Delegacija Evropske Komisije, 2006; ILO, 2009) istaknuto je da ovakva struktura nije efikasna, te da bi se trebalo mijenjati.³ Međutim, konkretne akcije u ovoj oblasti se ne preduzimaju.

Mora se napomenuti da izostaje i efikasno povezivanje obrazovnih institucija sa privatnim sektorom, a takav sistem je izuzetno važan kako bi se obezbjedila brža tranzicija mladih osoba iz akademske u poslovnu sredinu.

³ Branković, N, Kamenica, A. (2010), *Analiza politika u oblasti zapošljavanja*, Inicijativa Građani/ke za Evropu.

Takođe, potrebno je i promovisati i pružiti podršku programima samozapošljavanja i razvoju preduzetništva, s obzirom na to da tržište rada u BiH nije u stanju da apsorbuje armiju nezaposlenih. Jedan od bitnih koraka koje BiH treba da preduzme jeste i smanjenje poreskih opterećenja na plate zaposlenima, to je jedan od uzroka sive ekonomije. Nadalje, neophodna je i vertikalna i horizontalna harmonizacija strategija i akcionalih planova koji se bave pitanjem nezaposlenosti i ekonomskog razvoja, kao i njihovo efikasno sprovodenje.

Dakle, može da se zaključi da ne postoji kontinuirana akcija od strane vlasti da bi se pokušalo riješiti pitanje nezaposlenosti u BiH, premalo je poteza u tom pravcu i generalno nema rezultata. Sve uglavnom ostaje na priči. Čak i da se pokuša kao pozitivan primjer izdvojiti pojedini međunarodni projekti koji podstiču zapošljavanje ili omogućavanje Vlade Republike Srpske pripravnicima da steknu potrebne kvalifikacije, ne može se zanemariti činjenica da su i ovi poduhvati u najvećem broju slučajeva izmanipulisani i da ne omogućavaju stalno zaposlenje na radnom mjestu na kojem se odradi pripravnički staž.

2. POJAVA KORUPCIJE

Pojava korupcije je uslovljena stanjem u društvu. Ukoliko imamo situaciju u društvu da procenat nezaposlenog stanovništva iznosi 28%⁴ i da je jako veliki broj radnika koji gube posao, pojava korupcije nameće se kao rezultat ovog slijeda. Upitno je da li se pri takvom stanju može uspješno boriti protiv korupcije.

Korupcija i u javnom i u privatnom sektoru ugrožava stabilnost i prosperitet Bosne i Hercegovine. Ona potkopava povjerenje u institucije vlasti, ometa ekonomski razvoj i ravnopravnu tržišnu utakmicu, ugrožava vladavinu zakona, demokratiju i ljudska prava, opstruiše dobro upravljanje, pravičnost i socijalnu pravdu, omogućava rast organizovanog kriminala i terorizma, ugrožava stabilnost demokratskih institucija i moralnih osnova društva. Da bi se korupcija suzbijala i da bi se osiguralo da ona ne uništi temeljne društvene vrijednosti u BiH, javlja se potreba za primjenom konzistentnih, učinkovitih mjera za sprečavanje korupcije, a sve s ciljem da se utiče na javno mijenje i podizanje javne svijesti, te da se korumpirane osobe sankcionisu pred nadležnim organima.⁵

Prema izvještaju o percepciji korupcije Transparensi internešenela (TI) za 2012. godinu najmanja korupcija je u Danskoj, Finskoj i na Novom Zelandu

⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini (2013).

⁵ Strategija za borbu protiv korupcije (2009-2014).

zahvaljujući dobrom pristupu informacionim sistemima, kao i propisima koji regulišu ponašanje ljudi na državnim funkcijama. Među zemljama u regionu, najbolje je rangirana Slovenija (37 mjesto), a Bosna i Hercegovina se nalazi na 72 mjestu od 176 zemalja.⁶

3. PREPOZNAVANJE KORUPCIJE KAO JEDNOG OD KLJUČNIH PROBLEMA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU

Prema izvještaju kancelarije Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal "Korupcija u Bosni i Hercegovini - Iskustva građana" kreiranog 2011. godine, građani BiH smatraju korupciju četvrtim najvažnijim problemom s kojim se suočava Bosna i Hercegovina, nakon nezaposlenosti, rada Vlade i siromaštva ili niskog standarda života, što samo potvrđuje neophodnost aktivnijeg djelovanja u ovoj oblasti.

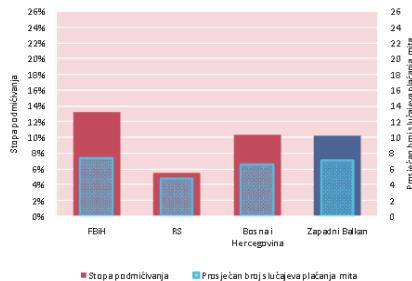
Pregled privatnog poslovanja u Bosni i Hercegovini pokazuje da je korupcija, zajedno sa drugim oblicima kriminala, velika smetnja privatnim preduzećima i ima negativan uticaj na privatna ulaganja. Značajan broj preduzeća i pojedinaca, plaća mito javnim službenicima više puta tokom godine. Preduzeća koja posluju unutar građevinskog sektora najviše ucestvuju u podmićivanju, a slijede ih preduzeća koja posluju unutar sektora transporta i skladištenja. Javni službenici sa najvišim rizikom podmićivanja, prilikom poslovanja s preduzećima, su organi zdravstvenih ustanova, policijski službenici, carinici te sudije i tužioци. Prema rezultatima ankete, od svih preduzeća koja su kontaktirala javne službenike tokom 12 mjeseci koji su prethodili anketi, 10,4% je dalo mito javnim službenicima. Prosječna prisutnost podmićivanja u poslovnom sektoru u Bosni i Hercegovini niža je od udjela građana (20,7%) koji su isto iskusili prema opštoj anketi koju je kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal provela nad stanovništvom tokom 2011. godine.⁷

---

⁶ Transparency International B&H, (2012), *Corruption perceptions index 2012*.

⁷ Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, (2011), *Korupcija u Bosni i Hercegovini - Iskustva građana*.

Slika 1. Prisutnost podmićivanja i prosječan broj datih mita, Bosna i Hercegovina i region zapadnog Balkana (2012)⁸

Napomena: Prisutnost podmićivanja se računa kao broj preduzeća koji su dali javnom službeniku novac, poklon ili protuvuslugu barem jednom tokom 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju, iz procenta preduzeća koja su ostvarili barem jedan kontakt sa javnim službenikom u istom periodu. Prosječan broj mita se odnosi na prosječan broj mita koje su dali svi davaoci mita, odnosno oni koji su tokom 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju dali barem jedan mito. Linije prikazuju interval pouzdanosti na 95% razini pouzdanosti.

Pregled iskustava preduzeća koja daju mito javnim službenicima naglašava činjenicu da korupcija igra važnu ulogu u svakodnevnom poslovanju mnogih kompanija. Ova preduzeća prosječno 6,6 puta godišnje daju mito ili, otprilike, jedno mito svakih osam sedmica. Prisutnost podmićivanja je značajno veća kod malih (10 do 49 zaposlenih) preduzeća nego kod preduzeća drugih veličina. Značajan udio svih mita koja su preduzeća dala javnim službenicima bio je u obliku novca (46,6%), zatim u hrani i piću (29%), kao i u razmjeni jedne "usluge" za drugu (11,4%). U slučajevima gdje je mito dato u obliku novca, prosječan iznos isplaćen po mitu bio je 318 BAM, odnosno ekvivalent od 327 EUR@PPP. U približno 15,8% svih slučajeva podmićivanja, predstavnik preduzeća je taj koji zapravo započinje razgovor o mitu, a da mu mito nije i zatraženo, dok se u više od dvije trećine (70,2%) slučajeva radi o mitu koje je javni službenik eksplicitno (26,8) ili implicitno (20,4%) tražio. U preostalih 23% slučajeva, mito je dato nakon zahtjeva treće strane. Preduzeća navode da je najčešća svrha plaćanja mita "da se ubrzaju poslovne procedure" (29,1% svih mita), "omogući okončanje procedure" (17,4%) i "osigura bolji tretman" (14,4%). U isto vrijeme se 8,6% mita daje bez konkretne neposredne koristi za preduzeća koja ih

⁸ Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, (2012), *Poslovanje, korupcija i kriminal u Bosni i Hercegovini, Uticaj mita i kriminala na privatna preduzeća*.

ispalačuju, uz pretpostavku da će mito u budućim interakcijama postaknuti javne službenike da provode postupke u interesu preduzeća. Samo 6,6% mita koja plate preduzeća budu prijavljena službenim vlastima, većinom policiji, što govori o tome da se preduzeća u Bosni i Hercegovini često osjećaju dužnim da učestvuju u podmićivanju. Ovo je primjetno i u izjavama preduzeća o glavnem razlogu neprijavljanja podmićivanja: "nema svrhe prijaviti ga jer niko ne bi mario za podmićivanje" (44,1%), "davanje poklona javnim službenicima je uobičajena praksa" (17,3%) i "nije poznato kome se vrši prijava" (15,5%). Podmićivanje u privatnom sektoru nije ograničeno samo na preduzeća koja potkupljuju javne službenike; mita ima i između preduzeća da bi se osigurale poslovne transakcije. Iako je manja od prisutnosti podmićivanja između privatnog i javnog sektora, 1,7% prisutnosti podmićivanja između poslovnih subjekata ukazuje na to da ova praksa postoji u Bosni i Hercegovini. Ovaj tip korupcije ne treba se mijesati sa uobičajenim marketingom ili aktivnostima odnosa sa javnošću zato što izričito cilja da, uz korištenje nedozvoljenih sredstava, krši integritet onoga ko prima mito za određenu uslugu. Otprilike 5,5% poslovnih predstavnika odlučilo je da ne napravi velike investicije tokom 12 mjeseci prije sprovedenog istraživanja iz straha da ne bi morali platiti mito za osiguranje potrebnih usluga ili dozvola, što pokazuje koliko utjecaj mita može biti značajan za poslovne aktivnosti. Svako ko prizna barem jedno davanje mita, u prosjeku zapravo daje mito pet puta ili jednom svakih 10 sedmica. Gotovo 80 posto podmićivanja je u gotovini, 15 posto u obliku hrane i pića.

4. POSLJEDICE KORUPCIJE

Korupcija u velikoj mjeri podstiče i hrane mnogo negativnih osobina jedne ekonomije: nezaposlenost, nisku ekonomsku aktivnost, visoke cijene, nepovjerenje stranih investitora i rast javnog duga. Uz neminovalno moralno i etičko pitanje koje se s pravom postavlja, korupcija je isto tako i ekonomsko pitanje.

Korupcija u društvu kreira situaciju u kojoj solidni građani i privrednici koji poštuju zakone gube u nefer utakmicama. Dakle, oni koji su uključeni u bilo koji vid korupcije prolaze nekažnjeno, te tako imamo činjenicu da se obim zloupotreba širi, jer postojeća korupcija provocira novu zbog nedostatka mehanizama borbe protiv iste.

Dalje, korupcija parališe razvojne potencijale društva, jer destimuliše inovacije i troškovnu efikasnost. Ona omogućava poslovni uspjeh bez rasta

kvaliteta i efikasnosti, a time se, u krajnjoj instanci, potrošači osuđuju da plaćaju više, a dobijaju manje. Korupcija negira zdravo preduzetništvo i konkurenčiju na kojoj istorijski počiva komparativna prednost i efikasnost tržišnog sistema privredivanja, istovremeno uništava preduzetničku energiju nacije.

Korupcija odbija strane investitore. Neizvjesnost koju donosi korupcija postaje dio rizika premije zemlje i utiče na rast zahtjevanih stopa prinosa (i kamatnih stopa), kao i na rast diskontnih stopa za sve buduće novčane tokove proizvedene u zemlji. Zbog toga mnogi investicioni projekti nisu dovoljno isplativi da bi kompenzovali prisustvo korupcije u sistemu, mnogi investitori ostaju po strani, ne realizuju svoje investicije, ne kreiraju novu ekonomsku aktivnost i zaposlenost u zemlji. Istovremeno, sve ono što žele da kupe od postojeće imovine u zemlji, zbog viših diskontnih stopa koje treba da kompenziraju neizvjesnost uslijed korupcije, spremni su da plate manje. U takvim zemljama potencijalni strani investitori radije samo prodaju robu proizvedenu drugdje, umesto da otvaraju preduzeća i proizvode u zemlji. Dakle, korupcija smanjuje cijene koje su stranci spremni da plate za imovinu koju kupuju u zemlji i smanjuje inostrane investicije, posebno u nove proizvodne pogone. Korupcija time direktno smanjuje zdrav i održiv privredni rast i zaposlenost u zemlji.

Korupcija kreira posebnu vrstu monopolizovane privrede koja ne stvara nove vrijednosti, već redistribuiira postojeće. U kratkom vremenskom periodu se stvaraju bogatstva i naglašavaju socijalne nejednakosti u društvu koje nisu posljedica sposobnosti, već korupcije. U poređenju sa zdravim preduzetništvom koje nagrađuje marljivost, znanje i inovativnost i stvara konkurentnu privredu, preduzetništvo u okruženju korupcije je nekonkurentno i uslovno profitabilno samo uz korupciju. Izlazak takvih preduzetnika i takve privrede na uređeno međunarodno tržište je nemoguće. Korupcija stvara monopole, jer se zdravim preduzetnicima bez korupcije onemogućava poslovanje. To podiže cijene, utiče na inflaciju u zemlji i osuđuje građane i potrošače da plaćaju više, a dobijaju manje, a taj višak ide, po pravilu, u džepove učesnicima u korupciji.

U javnim preduzećima korupcija vrlo često vodi u njihovo poslovanje sa gubicima zbog kojih ne plaćaju dividendu državi – svom vlasniku. Istovremeno, njihove gubitke preuzima država direktno, ili kroz državne garancije. Cijenu i u jednom i u drugom slučaju plaćaju poreski obveznici – građani. Umjesto da racionalizuju svoje poslovanje i otklone gubitke, takva javna preduzeća podižu svoje cijene i time cijenu korupcije, i svoje neefikasnosti dodatno svaljuju na građane, ovaj put ne kao poreske obveznike već kao potrošače. Šteti tu nije kraj. Više cijene utiču na rast inflacije i zbog nužne restriktivne monetarne politike,

cijenu te iznuđene restriktivnosti (da bi se sačuvala makroekonomska stabilnost) u većoj mjeri plaća ostatak privrede koji je, po pravilu, zdraviji i ima mogućnost većeg uključenja u međunarodno tržište. Ako cijene proizvoda i usluga javnih preduzeća zbog korupcije rastu brže od prosjeka, i to traje godinama, dolazi do nepovoljne promjene u strukturi bruto domaćeg proizvoda u prilog neefikasnog javnog sektora koji je, po pravilu, nekonkurentan i nesposoban da izvozi. Time se naglašava makroekonomska neravnoteža, a zemlja se uvodi na putanju privredne stagnacije i rasta zaduživanja.

Konačno, korupcija je i nelegalan prihod na koji se ne plaća porez. Drugim rečima, korupcija ima „poreske olakšice” i to postaje novčani tok u privrednom sistemu od koga nema prihoda u državnoj blagajni, što dodatno naglašava problem deficit-a u javnim finansijama.

Da bi se omogućilo ozdravljenje privrede, dugoročan rast zaposlenosti i blagostanja stanovništva, korupcija se mora iskorjeniti.

Borba protiv korupcije je borba za zdravu ekonomiju.

PRICE THAT BOSNIA AND HERZEGOVINA PAY BECAUSE OF CORRUPTION IN THE EMPLOYMENT SYSTEM

Abstract

The labor market in Bosnia and Herzegovina (BaH) is characterized by high levels of unemployment, especially among the younger population.

Bosnia and Herzegovina is still facing a severe deficit of productive employment and decent work . While in the past decade, the labor market situation improved thanks to a fairly high rates of economic growth , the results were partially lost due to the global economic and financial crisis. Employment rates are still very low, almost one- half the rate of the European Union .

Labor market in BiH have been hit hard by external migration: both skilled and unskilled people in their most productive age are leaving the country searching employment.The system of recruitment and career is not entirely based on merit, and recruitment and promotion are still subject of political influence. Participants in the selection are not in a completely equal footing, and executives still have too much discretionary power in the selection of candidates from lists Electoral Commission prepare for competitions held. Particular attention should

be paid to the selection criteria, nomination or appointment to a management, conflict of interest and method of evaluation of their work.

The system of party employment creates a situation in which the most responsible positions are not the most competent person, and that harms society.

Thus, corruption is one of the most difficult obstacles for doing business in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *unemployment, labor market , employment system , external migration , corruption.*

LITERATURA

Branković, N, Kamenica, A, (2010), Analiza politika u oblasti zapošljavanja, Inicijativa Građani/ke za Evropum.

Saopštenje, Registrovana nezaposlenost u januaru 2014, (2014), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

Strategija za borbu protiv korupcije (2009-2014)

Korupcija u Bosni i Hercegovini - Iskustva građana, (2011), Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal.

Poslovanje, korupcija i kriminal u Bosni i Hercegovini, Uticaj mita i kriminala na privatna preduzeća,(2012), Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal.

Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini, (2013), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

<http://www.biscani.net/korupcija-u-bosni-i-hercegovini> [Pristup: 11/04/14]

http://www.bhas.ba/tematskibilteni/BHAS_Zene_Muskarci_SR.pdf [Pristup: 25/04/14]

<http://www.msb.gov.ba/docs/strategija1.pdf> [Pristup: 10/04/14]

<http://www.apik.ba/Article.aspx?newsId=310&lang=ba> [Pristup: 10/04/14]

